

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

EBÛ YA‘LÂ EL-MEVİLÎ (307/919) VE EL-MÛSNED
ADLI ESERİ

KAHRAMAN BULGURCU

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. MUHİTTİN UYSAL

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kahraman BULGURCU		
	Numarası	108106033001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/HADİS		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhittin UYSAL		
Tezin Adı	EBÛ YA‘LÂ EL-MEVSİLÎ (307/919) VE EL-MÛSNED ADLI ESERİ			

Bu çalışmada Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'nin “el-Müsnedü's-Sağîr” olarak bilinen el-Müsned adlı eseri incelenmiştir. el-Müsnedü's-Sağîr, günümüze ulaşan müsnedler içinde Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve Bezzâr'ın Müsned'inden sonra bu türün en çok hadis içeren eserlerinden biridir. Ebu Ya'lâ'nın eserini konu edinen bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, amacı, yöntem ve kaynakları, müsned kelimesinin sözlük ve terim anlamı, bir kitap türü olarak müsned kelimesi açıklanarak Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'ye kadar Müsned kitap türünün tarihi seyri ele alınmıştır. Birinci bölümde Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'nin yaşadığı yaklaşık bir asırlık dönem siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel yönleriyle araştırılmış, onun hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'nin el-Müsned adlı eseri incelenmiştir. Müsned'in râvileri, yazma ve matbu nüshaları, eser üzerine yapılmış çalışmalar ve eserin tertibi serdedilmiştir. Ayrıca Müsned'deki toplam hadis sayısı, eserde müsnedi yer alan sahâbîler ve onlardan nakledilen rivayet sayıları, müellifin Müsned'de rivayette bulunduğu hocaları ve rivayet sayıları, hocalarının cerh-ta'dîl açısından durumları, hocaların bölgelere göre dağılımı, kendilerinden en çok rivayette bulunduğu hocaları, Kütüb-i Sitte müellifleriyle ortak hocaları ve Ebû Ya‘lâ'nın hocalarından hadis rivayet ederken kullandığı rivayet lafızları üzerinde durulmuştur. Yine hadisler; âlî-nâzil oluşu ve sıhhat durumlarına göre araştırılmış ve Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'nin rivayetlere yönelik değerlendirmeleri tahlil edilmiştir. Son olarak; Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'nin el-Müsned'i, diğer bazı Müsnedlerle karşılaştırılmış ve eserin kendisinden sonraya etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, el-Müsnedü's-Sağîr, Müsned.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Kahraman BULGURCU		
	Student Number	108106033001		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/HADİS		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Muhittin UYSAL		
Title of the Thesis/Dissertation	ABÛ YA' LÂ AL-MAWSİLÎ (307/919) AND HIS BOOK "AL-MUSNAD"			

In this study, the work Al-Musnad, known as Al-Musnad al-Saghir, of Abû Ya' lâ al-Mawsilî has been investigated. Among the musnad works that have come until today, Al-Musnad al-Saghir is, following the musnad of Ahmed b. Hanbel and the musnad of Bezzâr, one of these kinds which contain the most hadiths. Containing the work of Abû Ya' lâ as a matter, this study consists of an introduction and two sections. In the introduction, importance, aim, method and sources, the lexical meaning and the term meaning of the word "musnad" and the word "musnad" as a type of book are defined and the historical journal, until Abû Ya' lâ al-Mawsilî, of the "musnad" book type is handled. In the first section, a period, lasting nearly one year in which Abû Ya' lâ al-Mawsilî lived is investigated with political, social, scientific and cultural aspects, and information about life, works and scholarly personality of Abû Ya' lâ al-Mawsilî is given. In the second section, the work, named Al-Musnad, of Abû Ya' lâ al-Mawsilî is investigated. The narrators of Al-Musnad, manuscripts and printed copies, the studies on it and arrangement of it are explained. Also, total number of hadiths, the companions(of the Prophet) whose musnads take place in this work and the number of narrations that were reported from them, the teachers from whom the author narrated, and the number of narrations, the situations of his teachers in terms of study of ilm al-jarh wa al-ta'dil (Criticism and Praise), the distribution of his teachers considering the regions, the teachers from whom the author narrated the most, the common teachers with the authors of Kutub al-Sittah and the wording of narrations which Abû Ya' lâ used while he was narrating hadith from his teachers are dwelt on. The hadiths are investigated in terms of being an elevated isnad - a low isnad and authenticity and construed the evaluation of Abû Ya' lâ al-Mawsilî for narrations. Finally, the Musnad of Abû Ya' lâ al-Mawsilî is compared with some other musnads and the effect of the work after itself is tried to be identified.

Key words: Hadith, Abû Ya' lâ al-Mawsilî, al-Musnad al-Saghir, Musnad.

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	1
2. METODU VE KAYNAKLARI.....	2
3. HADİS EDEBİYÂTINDA MÜSNED.....	5
3.1. Hadis Türü Olarak Müsned	6
3.1. Kitap Türü Olarak Müsned.....	10
4. MÜSNED TÜRÜNDE EBÛ YA‘LÂ ÖNCESİ TARİHİ SÜREÇ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ YA‘LÂ EL-MEVİLÎ’NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. YAŞADIĞI HİCRİ ÜÇÜNCÜ ASRA GENEL BAKIŞ.....	29
1.1.1. Siyasi ve Sosyal Durum	30
1.1.2. İlmî ve Kültürel Durum	35
1.2. HAYATI.....	39
1.2.1. Doğumu ve Kimliği.....	39
1.2.2. Ailesi ve Yaşadığı Yer	40
1.2.3. Fikhî Mezhebi.....	45
1.2.4. Ahlaki Şahsiyeti	46
1.2.5. Akranları ve Çağdaşı Olan Âlimler	47
1.2.6. Vefatı	49
1.3. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	50
1.3.1. İlim Tahsili	50
1.3.2. Hocaları	52
1.3.3. Öğrencileri	56
1.3.4. Güvenilirliği ve Hafıza Gücü	68
1.4. ESERLERİ.....	69
1.4.1. el-Müsnedü’l-Kebîr	70
1.4.2. el-Müsnedü’s-Sağîr	74
1.4.3. Mu‘cemü Şüyûhi Ebî Ya‘lâ.....	74
1.4.4. Mu‘cemü’s-Sahâbe.....	76
1.4.5. el-Mefârîd an Rasûlillah	76

1.4.6. Hadis Cüzleri	78
1.4.7. el-Emâlî	79
1.4.8. ez-Zühed ve'r-Rekâik.....	80
1.4.9. el-Fevâid	80
1.4.10. Müsnedü'l-Meğâribe	81

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ YA'LÂ EL-MEVSİLÎ'NİN EL-MÛSNED'İ

2.1. ESERİN GENEL TANITIMI.....	82
2.1.1. Râvileri ve Nüshaları.....	82
2.1.1.1. Râvileri	82
2.1.1.2. Nüshaları.....	92
2.1.1.2.1. Yazma Nüshaları.....	92
2.1.1.2.1.1. Şehid Ali Paşa Nüshası	93
2.1.1.2.1.2. Fatih Nüshası.....	96
2.1.1.2.1.3. Dâru'l-Kütübi'l-Halîliyye Nüshası	97
2.1.1.2.1.4. Dâru'l-Meârif Nüshası	99
2.1.1.2.1.5. Mektebetü'l-Ezheriyye Nüshası.....	1000
2.1.1.2.2. Matbu Nüshaları.....	101
2.1.1.2.2.1. Hüseyin Selîm Esed Tahkiki	101
2.1.1.2.2.2. İrşâdülhak el-Eserî Tahkîki	102
2.1.1.2.2.3. Halil Me'mûn Şihâ Tahkîki.....	104
2.1.1.2.2.4. Mustafa Abdülkadir Atâ Tahkîki	104
2.1.1.2.2.5. Dâru't-Te'sîl Yayınevi Tahkîki.....	105
2.1.1.2.2.6. Saîd b. Muhammed es-Sinnârî Tahrîci.....	107
2.1.2. Üzerine Yapılan Çalışmalar	107
2.1.2.1. Klasik Çalışmalar	107
2.1.2.2. Çağdaş Çalışmalar	109
2.1.2.2.1. Bir Kısımının Tahkîki Şeklinde Yapılan Tezler	109
2.1.3. Tertibi	112
2.1.3.1. Sahâbe İsimlerinin Tertibi	112
2.1.3.2. Hadislerin Tertibi.....	115
2.2. İLMÎ DEĞERİ.....	118
2.2.1. Müsned'deki Toplam Rivayet Sayısı	118
2.2.2. Kitapta Müsnedi Bulunan Sahâbîler ve Hadis Sayıları	119
2.2.3. Müsned'e Rivayetini Aldığı Hocaları	139
2.2.3.1. Rivayet Sayıları ve Oranları	140
2.2.3.2. Cerh ve Ta'dîl Durumları	153
2.2.3.3. Bölgelere Göre Dağılımları	160
2.2.3.4. En Çok Rivayette Bulunduğu Hocaları	163

2.2.3.5. Kütüb-i Sitte İmamlarıyla Ortak Hocaları	181
2.2.4. Ebû Yâ'îlâ'nın Kullandığı Rivayet Lafızları	185
2.2.5. Ebû Yâ'îlâ'nın İsnadları	191
2.2.5.1. Âlî İsnadları	193
2.2.5.1.1. Sülâsî Rivayetleri	194
2.2.5.1.2. Rubâî Rivayetleri	197
2.2.5.2. Nâzil İsnadları.....	202
2.2.6. Kaynağına Göre Hadis Çeşitleri	202
2.2.6.1. Merfû'	202
2.2.6.2. Mevkûf.....	205
2.2.6.3. Maktû'	208
2.3. HADİSLERİN SİHHAT DURUMU	210
2.3.1. Makbûl Hadisler	214
2.3.1.1. Sahih Hadisler.....	214
2.3.1.2. Hasen Hadisler.....	216
2.3.2. Merdûd Hadisler	218
2.3.2.1. Zayıf Hadisler	219
2.3.2.2. Çok Zayıf Hadisler	220
2.3.2.3. Mevzû Hadisler.....	221
2.4. EBÛ YÂ'LÂ'NIN RİVAYETLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ	228
2.4.1. Sened Yönünden.....	229
2.4.2. Metin Yönünden.....	231
2.5. DİĞER MÛSNEDLERLE KARŞILAŞTIRMA.....	233
2.6. SONRAKİ DÖNEMLERE ETKİSİ.....	248
SONUÇ.....	262
BİBLİYOGRAFYA	267

ÖNSÖZ

Allah (c.c.), rahmetinin bir eseri olarak kullarına yaratılış amaçlarını öğrenebilmeleri için vahiy indirmiş ve peygamberler göndermiştir. Hz. Peygamberi de âlemlere rahmet kılmıştır. Sahâbe nesli rahmet vesilesi olan Hz. Peygamber'den en güzel şekilde istifade etmişler ve onu kendilerine rehber edinmişlerdir.

İslam dininin iki ana kaynağından biri olan sünnet, Kur'an'ın pratik hayata aktarılmış şekli olan Hz. Peygamber'in yaşantısı olup hadisler vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır.

Peygamber efendimizin "Benden bir söz işitip onu duyduğu gibi aktaran kimsenin yüzünü Allah ağartsın" (Ebû Dâvûd, İlim, 10) duasına mazhar olmak için başta sahâbe nesli olmak üzere, sonra tâbiîn ve her dönemdeki Müslümanlar bu duada övülen kişilerden olmak için Hz. Peygamberin sözlerini en güzel şekilde öğrenerek sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarmaya gayret etmişlerdir.

Bu sebeple ilk nesilden itibaren hadisler hem ezberlenerek hem de yazılarak korunmaya çalışılmıştır. Hadisin altın çağı diye bilinen hicri üçüncü asra gelindiğinde, hem konularına göre hem de râvilerine göre tasnif edilen eserler içinde zirve sayılabilecek kitaplar yazılmıştır. Râvilerine göre tasnif edilen eserler içinde müsnedler ön plana çıkmıştır. Bu dönem ve sonraki dönemde yazılan müsnedler içinde en önemlisi, türünde şaheser olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'idir. Hicri üçüncü asırda yazılan bu çeşit eserlerden birisi de araştırmamızın konusu olan Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsned*'idir. Tez olarak böyle bir konuyu seçmemizde, Ebû Ya'lâ'nın tasnif döneminde yaşamış ve çalışmalarını özellikle hadis alanında yoğunlaştırmış bir âlim olmasının ve *el-Müsned* adlı eserinin de kendi türü arasında en çok hadis ihtiva eden üçüncü müsned olması yanında, müellifinin hadis anlayışını ve birikimini iyi yansıtacak bir eser olarak bilinmesi birinci derecede rol oynamıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmamızın önemi, amacı, metodu ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Ayrıca müsned kelimesinin sözlük ve terim anlamı verilmiş ve bir kitap türü olarak müsnedler üzerinde durulmuştur. Yine bu türün Ebû Ya'lâ el-Mevsilî öncesi tarihi süreci hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri ve yaşadığı dönemin

siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel yönleri ele alınmıştır. Çalışmamızın asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde ise, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned* adlı eseri değişik yönlerden incelenmeye çalışılmıştır.

Konunun belirlenmesinden itibaren çalışmanın her aşamasında görüş ve katkılarını esirgemeyen ve titiz bir şekilde tezi okuyarak olumlu eleştirileriyle tezimizin olgunlaşmasına yön veren danışman hocam Prof. Dr. Muhittin Uysal başta olmak üzere, altı ayda bir yaptığımız çalışmaları okuyarak yapıcı tenkitlerde bulunan Prof. Dr. Mehmet Eren'e ve Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol'a, savunmamız esnasında kıymetli görüşleriyle tezimize önemli katkılar sunan Prof. Dr. Seyit Avcı ve Prof. Dr. Recep Tuzcu hocalarımıza, yine yardımlarını esirgemeyen Dr. Taha Çelik'e ve ilmi yönden kendisinden istifade etme imkânı bulduğum Nureddin Boyacılar'a, adını zikredemediğim diğer hocalarıma ve üzerimde emeği olan herkese teşekkür ederim.

Kahraman BULGURCU

KONYA- Ocak 2021

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
(a.s.)	: Aleyhisselam
b.	: ibn
bs.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
hn.	: Hadis no
Hz.	: Hazreti
h.	: Hicri
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radiyallâhü anh, (anhâ)
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik
thr.	: Tahric
tlk.	: Ta'lik
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Hadis literatürünü oluşturan türlerden biri de müsnedlerdir. Müsnedler, hicri ikinci asrın sonları ile üçüncü asrın başlarında ortaya çıkmış olup üç asır boyunca bu tasnif türünde birçok eser kaleme alınmıştır. Müsned türü eserler, ilk zamanlar çok rağbet görmüş olsa da sonraki dönemlerde konularına göre hazırlanan eserlere göre Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi birkaçı dışındakiler gerekli ilgiyi görememişlerdir.

Müsned türü eser telif eden âlimlerden birisi de Ebû Ya'lâ el-Mevsilî olup onun eseri de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi hicri üçüncü asırda telif edilmiştir. Ebû Ya'lâ'nın iki müsnedi bulunmakta olup birisi "kayıp müsned" "*el-Müsnedü'l-Kebîr*", diğeri de günümüze ulaşmış ve tezimizin konusu olan "*el-Müsnedü's-Sağîr*" dir.

el-Müsnedü's-Sağîr günümüze ulaşan müsnedler içinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Bezzâr'ın *Müsned*'inden sonra bu türün en çok hadis içeren eserlerinden biridir. Bu sebeple sünnetin taşıyıcısı olan birçok rivayeti içermesi *Müsned*'in önemini ortaya koymaktadır.

Bu eser, ilk dönemlerde fazlaca rağbet görmüş, hadis meclislerinde imlâ edilerek sonraki nesillere aktarılmıştır. Semâsına katılanlardan birisi de zevâidleriyle meşhur olan Heysemî'dir (ö. 807/1405). O, *el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ* ve *Mecma'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid* adlı eserlerinde *Müsned* üzerine zevâid çalışmaları yapmıştır. Ancak Heysemî'den sonra yakın zamana kadar fazla rağbet gördüğünü söylemek zordur.

Müsned'in ilk basımı ancak 1404/1984 yılında yapılmış, sonraki dönemlerde ise birkaç farklı yayınevi tarafından tahkik ve tahrici yapılarak basılmıştır. İlk basımı yapıldıktan sonra belli bir kısmı üzerinde tahkik ve tahric çalışması şeklinde birkaç tez yapılmıştır. Bunlarla ilgili değerlendirmeler ileriki sayfalarda yapılacaktır.

Araştırmamız neticesinde eser üzerine genel ve derinlemesine bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Muhaddisler tarafından bir zamanlar teveccüh gösterilen böylesine önemli bir eserin

çalışılarak tanıtılmasının ilim dünyasına, İslami ilimlere ve özellikle hadis ilmine birçok faydasının olacağı düşüncesi bu konuyu araştırmaya sevk eden temel sâik olmuştur.

2. METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, yöntem ve kaynakları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra müsned kelimesinin sözlük ve terim anlamı verilecek ve bir kitap türü olarak müsnedler üzerinde durulacaktır. Ayrıca Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî’ye kadar müsned kitap çeşidinin telifi ve ortaya çıkış sebebi, ilk müsned müellifinin kim olduğu, müsnedlerin tertibi gibi konular açıklanarak müsnedlerin tarihi seyri hakkında gerekli bilgiler verilecektir.

Birinci bölümde Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî’nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri konuları ele alınacaktır. Öncelikle yaşadığı yaklaşık bir asırlık dönem siyasi, sosyal, ilmi ve kültürel yönleriyle araştırılarak onun hangi siyasi, kültürel ve ilmi ortamda yaşadığı ortaya konulacaktır. Sonra ilmi yolculukları, ilim yönünden gelişmesinde öncü olan hocaları, yetiştirdiği talebeleri ve yazdığı eserleri araştırılarak ilmi kişiliği vüzuha kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise, Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî’nin *Müsned* adlı eseri incelenecektir. Öncelikle eserin sonraki nesillere aktarılmasında vasıta konumundaki râvilerin kimlikleri ve ilmi kişilikleri araştırılacak ve yine onların aracılığıyla ulaşılmış olan eserin yazma nüshaları tanıtılacaktır. Yine *Müsned*’in matbu nüshaları, eser üzerine yapılmış geçmişteki ve günümüzdeki çalışmalar hakkında bilgiler aktarılacaktır. Ayrıca *Müsned*’deki sahâbe râvilerin tertibi ve her sahâbî müsnedi içinde o sahâbîden aktarılan rivayetlerin düzenlenme şekli de araştırılacak konulardan biridir.

Bu bölümdeki konular arasında, *Müsned*’deki toplam hadis sayısı, eserde müsnedi yer alan sahâbîler ve onlardan nakledilen rivayet sayıları bulunmaktadır. Yine müellifin *Müsned*’de rivayeti bulunan hocaları ve rivayet sayıları, hocalarının cerh-ta’dîl açısından durumları, bölgelere göre dağılımı, kendilerinden en çok rivayette bulunduğu hocaları ve Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî’nin Kütüb-i Sitte müellifleriyle ortak hocaları inceleme konularımız arasındadır. Bunların yanında Ebû Ya‘lâ’nın hocalarından hadis rivayet ederken kullandığı rivayet lafızları da araştırılarak kullandığı lafızlar hakkında bilgiler sunulacaktır.

İkinci bölümde tetkik edeceğimiz hususlardan birisi de *Müsned*'deki hadislerdir. Hadislerin öncelikle isnadları, âlî ve nâzil oluşuna göre araştırılacak; sonra hadisler müntehâsına göre incelenerek onların sayıları ve oranları hakkında bilgi verilecektir. Yine hadisler sıhhat durumuna göre tetkik edilerek rivayetlerin makbûl ve merdûdluk durumlarına göre sayıları ve oranları hakkında tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin rivayetleri, sened ve metin yönünden değerlendirmesi de araştırma konularımız arasındadır.

Yine bu bölümde Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned* adlı eserinin birkaç müsnedle karşılaştırılarak onların benzer özellikleri ve farklılıkları hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Son olarak da Ebû Ya'lâ el-Mevsılî ve *Müsned'in* sonraki dönemde yaşayan âlimler ve eserleri üzerindeki etkileri hakkında bilgi verilerek ikinci bölüm ve araştırma konumuz bitirilecektir.

Araştırmamızın kaynakları hakkında da şu bilgileri aktarmak istiyoruz. Hadis terimleriyle ilgili kavramlar ve hadis kitap türleri için hadis ıstılahları, hadis usulü, hadis tarihi ve hadis edebiyatı ile ilgili eserlerden faydalanılmıştır. Bunlar arasında Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi ve el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-Hadîs*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Tâhir el-Cezâirî'nin (1852-1920), *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Kettânî'nin (ö. 1345/1927), *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, Muhammed Acâc el-Hatîb'in *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Muhammed Mustafa A'zamî'nin *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Nureddin İtr'ın (1937-2020) *Menhecü'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs* ve Abdullah Aydın'ın *Hadis İstılahları Sözlüğü* gibi bazı eserleri zikredebiliriz.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin yaşadığı dönemle ilgili bilgiler için başta Mehmet Şeker'in Editörlüğünde hazırlanan *İslam Tarihi ve Medeniyeti Ansiklopedisi* olmak üzere bazı tarih kitaplarından ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerinden istifade edilmiştir.

Araştırmada başta Dâru't-Te'sîl, Hüseyin Selim Esed ve İrşâdülhak tahkiki olmak üzere yer yer Halil Me'mûn Şihâ ve Abdülkadir Atâ tahkikleri de kullanılmıştır.

Bunlardan öncelikle *Müsned*'in yazma nüshaları, râvileri, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin hayatı ve bazı rivayetlerin durumu ile ilgili bilgiler konusunda istifade edilmiştir.

Çalışmada Ebû Ya'lâ el-Mevsilî başta olmak üzere hocaları, talebeleri ve hadis râvileri ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Onlar hakkındaki bilgiler için Ebû Bekir el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdât*, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dımaşk*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, *Târîhu'l-İslam* ve *Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm* ve *Tezkiratü'l-Huffâz*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü't-Tehzîb*, *Takrîbü't-Tehzîb* ve *Lisânü'l-Mizân*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-Huffâz* ve Kemal Sandıkçı'nın *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* gibi biyografi, tarih ve tabakât türü eserlerden faydalanılmıştır. Yine sahâbîlerle ilgili bilgiler için de sahâbe biyografisini ele alan *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* en çok müracaat edilen tabakât kitabı olmuştur.

Araştırmada ayrıca râvilerin güvenilirliği ve cerh-ta'dîl durumu için önceki paragrafta zikredilen bazı eserlerin yanında İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn* ve *es-Sikât*, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl* gibi kitaplardan istifade edilmiştir. *Müsned*'deki hadislerin tahricinde ise Saîd b. Muhammed es-Sinnârî'nin *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ bi Tahrîci Müsnedi Ebî Ya'lâ* ve Hüseyin Selim Esed'in *Müsned* tahkikindeki tahricinden faydalanılmıştır.

Çalışmada yeri geldikçe başta *Kütüb-i Tis*'a olmak üzere İbn Hibbân'nın (ö. 354/965) *el-İhsân fî Takribi Sahihi İbn Hibbân*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemleri* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ* gibi hadis kitapları; Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Bûsîrî'nin (ö. 840/1436) *İthâfü'l-Hiyera bi-Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere* ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye* gibi zevâidler yine İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-Mu'cemü'l-Müfehrese*'si gibi fihristlerden ve bazı makalelerden de istifade edilmiştir.

Araştırmada *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin bazı maddelerine de müracaat edilmiştir. Bunların başında Mücteba Uğur'un hazırladığı “Ebû Ya'lâ el-Mevsilî” maddesi, İbrahim Hatipoğlu'unun hazırladığı “Müsned” maddeleri, Sâmî es-

Sakkâr'ın hazırladığı “Musul” maddesi zikredilebilir. Bunların yanında bazı sahâbe ve âlimlerin biyografileri yanında ilgili bazı maddelerden de faydalanılmıştır.

Çalışmada doktora tezlerinden de istifade edilmiştir. Arif Alkan'ın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned'i* ve Abdülkadir Evgin'in Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi ve Müsned'i* adlı tezlerden plan olarak faydalanılmıştır. Zekeriya Tüfekçioğlu'nun Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı *Hadis Edebiyatında Müsnedler (hicri ilk üç asır)* isimli tezdten de istifade edilmiştir. Bu üç teze, müsned kelimesinin terim anlamının yanında müsned hadis kitap türü ve müsnedlerle ilgili diğer bilgiler konusunda müracaat edilmiştir. Ayrıca Mehmet Dinçoğlu'nun Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı *Ebû Dâvûd'un Sünen'i* adlı tezdten de Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin hocalarıyla ilgili kısımda plan ve bazı içerik konusunda faydalanılmıştır. İnceleyebildiğimiz kadarıyla bu tezler alanında özgün olmakla birlikte üzerinde çalışıldığı konularda büyük bir eksikliği de gidermişlerdir.

3. HADİS EDEBİYÂTINDA MÜSNED

Arapça bir sözcük olan müsned kelimesinin kökü “dayandı, yaslandı” anlamına gelen **سند** s-n-d fiilidir. Müsned, bu fiilin if'âl babından ismi mefulüdür.¹ Sözlükte müsned; “söyleyenine isnad olunan söz veya habere” denir. Çoğulu “mesânid” şeklinde kullanılır. Olaylar ona dayandırıldığı için zamana (dehr) da “müsned” denilmiştir.² Cevherî (ö. 400/1009) “Müsned, Himyer kabilesinin kullandığı bir yazı şekli olup bizim kullandığımız yazıdan farklıdır” demektedir.³ Müsned adındaki bu yazının, Yemen'de

¹ Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819), *Kâmus Tercümesi*, I-III, İstanbul, 1304, I, 1172; İbrâhim Mustafa ve arkadaşları, *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, I, 453; Güneş, Kadir, *Mu'cem*, Mektep yay., İstanbul, 2011, s. 592.

² el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim Sâmirâî, Dâru Mektebi'l-Hilâl, I-VIII, Beyrut, trs., VII, 228; Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009), *Tâcu'l-luğa ve Sîhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, I-VI, 4. bs., Beyrut, 1407/1987, II, 489-490; Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., I, 1172.

³ Cevherî, a.g.e, II, 490.

bazı taşlar üzerinde yazılmış olarak bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca Şit peygamberin oğullarının konuştuğu dilin adının Müsned olduğu da rivayet edilmiştir.⁴

Hadis ilimlerinde müsned terimi genel olarak birkaç anlamda kullanılmış olup bunlardan iki tanesinin kullanımı daha çok meşhur olmuştur. Birincisi bir hadis çeşidi olarak kullanımı, ikincisi ise hadis edebiyatındaki bir tasnif türü şeklindeki kullanımıdır.⁵ Şimdi önce kelimenin hadis terimi olarak kullanımı ele alınacak, sonra hadis edebiyatındaki kullanımına geçilecektir.

3.1. Hadis Türü Olarak Müsned

Hadis ilmindeki terimler ve tarifleri genellikle hadislerin rivayetinden ve yazıya geçirilmesinden sonra hadis âlimleri tarafından ortaya konulmuştur. Bu sebeple bazen aynı tarife farklı isimler verilmiş ya da bir terim farklı şekillerde tarif edilmiştir. İlk zamanlarda bu tanımları âlimler yaptıktan sonra zamanla ortak tanımlar yapılmaya başlanmıştır. Müsned terimi de muhaddisler tarafından genel olarak birbirine yakın tarif edilmekle birlikte, tanımlarda bazı farklılıkların bulunduğu görülmektedir.

Hadis terimi olarak müsned hadis, sahih-hasen-zayıf hadisler arasında kullanılan ortak terimlerdenidir.⁶ Ayrıca müsned terimi mütevâtir, meşhur ve âhâd kısımlarına da ayrılır.⁷ Genellikle usul kitaplarında müsned hadis için üç farklı tarif yapılmıştır.⁸ Şimdi bu üç tarif ayrı ayrı ortaya konacaktır:

⁴ İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, 3. bs., Beyrut, 1414, III, 222; ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, Dâru'l-Hidâye, XL, Kuveyt, 1422/2001, VIII, 217.

⁵ et-Tahhân, Mahmud, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, Dersaadet yay., Riyad, 1405/1985, s. 16-17; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 4. bs., İFAV Yay., 2011, s. 219.

⁶ el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî (1866-1914), *Kavâidü't-Tahdis min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, thk. Muhammed Behçet Baytar, Dâru'n-Nefâis, 1. bs., Beyrut, 1407/1987, s. 126; Subhî, es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Hadis ve Mustalahuh*, (Trc. M. Yaşar Kandemir, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. bs., Ankara, 1973, s. 181); Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, AÜİFY, 4. bs., Ankara 1993, s. 117.

⁷ Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1990, s. 225.

⁸ Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404), *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye 2. bs. Beyrut, 1413/1993, s. 64; Subhî, Sâlih, a.g.e., s.183-185; Şakir, Ahmet Muhammed, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis li'l-Hâfiz İbn Kesîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 42.

Bu tariflerden birincisi “merfû‘-muttasıl hadis” anlamındaki Hâkim en-Nîsâbûrî’nin (ö. 405/1014) tarifidir. Hâkim, müsned hadisi şöyle tarif etmiştir: “Müsned; bir muhaddisin yaşı itibariyle karşılaşması mümkün olan hocasından işittiğini ifade eden açık bir sığa ile rivâyet edilerek senedin sahâbîye ve ondan da Rasûlüllâh’a (a.s.) ulaştığı hadistir.”⁹

Hâkim’in târifine göre; mevkûf, munkatî‘ ve mu‘dal hadisler “müsned” teriminin dışında kaldığı gibi, tâbînin sahâbeyi atlayarak hadisi Rasûlullah’tan duymuş gibi rivâyet ettiği “mürsel” hadisler de müsned kapsamına dahil değildir. Ayrıca Hâkim, isnâdın zâhirindeki ittisal ile yetinmemiş, gerçekten kopukluk olanları da tarifin dışına çıkarmıştır.¹⁰

Sonuç olarak Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), bir hadise müsned denilebilmesi için iki özelliği şart koşar; biri senedinin muttasıl olması, diğeri hadisin merfû‘ olmasıdır.¹¹ Hâkim’e göre bu şartları taşıyan hadise müsned adı verilir. Ancak o, bu şartları taşıyan her hadis hakkında sahih hükmü verilemeyeceğini belirtmektedir.¹² Bazen isnâdı sahâbîde kalan, fakat hükmen merfû olan hadisler de bu tarife dâhildir.¹³ Merfû‘ şartının ileri sürülmesiyle, mevkûf¹⁴ ve maktû‘¹⁵ rivayetler müsned tanımının dışında kalmıştır.¹⁶

Müsned terimiyle ilgili ikinci meşhur tarif “muttasıl hadis” anlamındaki Hatîb el-Bağdâdî’ye (ö. 463/1071) ait olan tanımdır. Hatîb “*müsned*” hadisi şöyle tanımlamıştır: “Hadis ehli nazarında müsned; ilk râvisinden hadisin isnad edildiği kaynağa kadar isnadı

⁹ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma‘rifetü Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2. bs., 1397/1977, s. 56; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihlaları*, 2. bs. Ankara, 1985 s. 313-314; Hatipoğlu, İbrahim, “Müsned”, *DİA*, XXXII, s. 99.

¹⁰ Hâkim, a.g.e., s. 56-58; Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXXII, 99.

¹¹ Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir b. Muhammed (ö. 911/1505), *Tedribü’r-Râvî fî Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Mektebetü’r-Riyâdî’l-Hadîse, I-II, Riyad, trs., I., 182; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDVY, Ankara, 1992, s. 281.

¹² Hâkim, a.g.e., s. 56-58; Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXXII, 99; Uğur, Mücteba, a.g.e., s. 282.

¹³ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmü’l-Hadîs*, thk. ve şerh, Nüreddîn İtr, Dâru’l-Fikr, Dimaşk, 1406/1986, s. 48-51.

¹⁴ İbnü’s-Salâh, a.g.e., s. 46.

¹⁵ İbnü’s-Salâh, a.g.e., s. 47.

¹⁶ Bkz. Tüfekçioğlu, Zekeriya, *Hadis Edebiyatında Müsnedler (Hicri İlk Üç Asır)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul, 2012, s. 15.

muttasıl olan hadistir. Fakat hadisçiler müsned terimini daha çok Hz. Peygamber'e isnâd edilen hadisler için kullanırlar. İsnâdın ittisâli, her bir râvinin bir önceki râviden hadisi işitmesi ve bu halin son râviye kadar devam etmesidir. İsnadda sema'nın açıkça söylenmeyip *an'an'e* ile yetinilmesi hadisin *müsned* olmasına engel değildir.”¹⁷

Hatîb el-Bağdâdî'nin bu tarifinde sadece senedin muttasıl olması esas alınmıştır. O, hadisin müsned olması için merfû' olmasını şart koşmamıştır. Ancak isnadın bazen sahâbîde, bazen tâbîde son bulunduğu göz önüne alınırsa Hatîb'in müsned tanımı, birçok muhaddisin muttasıl tanımıyla aynı anlama gelir ki bu tarife göre; hadis çeşitlerinden merfû ile birlikte mevkûf ve maktu rivayetleri de müsned olarak değerlendirmek gerekir. Oysa muhaddisler müsned terimini yaygın biçimde merfû rivayetler için, muttasıl terimini ise hem merfû hem mevkûf hem de maktû rivayetleri için kullanmışlardır.¹⁸

Müsned terimine yapılan üçüncü tanım ise merfû' anlamına gelen tanımdır. Bu tarif ise İbn Abdilber en-Nemerî'ye (ö. 463/1071) aittir. Bu tarife göre müsned hadis; “muttasıl veya munkatı oluşuna bakılmaksızın Hz. Peygamber'e nisbet edilerek rivayet edilen hadistir.” Yani, hadisin senedi Mâlik an Nâfi' an İbn Ömer ani'n-Nebî (a.s.)” gibi muttasıl da olabilir; Mâlik an Yahya b. Saîd an Âişe ani'n-Nebî (a.s.)” gibi munkatı' da olabilir. Çünkü Yahya b. Saîd Hz. Aişe'yi işitmemiştir.¹⁹

İbn Abdilber'in tarifinde senedin muttasıl olması dikkate alınmadığı için onun bu tanımı eleştirilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö 852/ 1449) der ki: “İbn Abdilber'in bu tarifine göre isnad ister mürsel olsun, ister mu'dal veya munkatı' olsun, hadisin metni merfû' olduğu zaman bu hadis müsneddir. Ancak onun dışında bu görüşe sahip olan

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrakî ve İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs., s.21; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 15.

¹⁸ Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXXII, 99; Uğur, Mücteba, a.g.e., s. 282.

¹⁹ İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1071), *et-Temhîd Limâ fî'l-Muvattâ mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, I- XXIV, Rabât, 1387/1967, I, 21-23.

başka bir kimse yoktur”²⁰ Bu sebeple İbn Abdilberr’in müsned tanımını kendisine ait özel bir târif olarak değerlendirilmiştir.²¹

Sonuç olarak *müsned* hadis için yapılan bu üç tanım arasında en meşhuru Hâkim’in (ö. 405/1014) tanımını olmuştur. Müteahhirun döneminin meşhur muhaddislerinden olan İbn Hacer el-Askalani de (ö 852/ 1449) Hâkim’in tanımını daha isabetli bulmuş ve muhaddislerin çoğu tarafından benimsendiğini söylediği bu tarifi, “senedi zahiren muttasıl olan ve Hz. Peygamber’den duyan sahâbînün ona izafe ederek naklettiği hadis” şeklinde formüle etmiştir.²²

Senedin muttasıl olması ve sahâbînün bizzat Peygamberimiz’den rivayet etmesi şartı, müsned tanımına girmemesi gereken unsurları dışarıda tutmakta, böylece tâbiîn ve daha sonra gelenlerin merfû‘ rivayetleri ve munkatı‘ tarifin dışında kalmakta, merfû‘ olma ihtimali bulunan ve senedinde gizli inkıta olan hadis ise tanıma ilave edilmektedir.²³ Böylece Hâkim’in târifinde “müsned hadis” ile “muttasıl ve merfû‘ hadisler” arasındaki fark ortaya çıkmış olur.²⁴ Nitekim bu hususa dikkat çeken Tâhir el-Cezâirî (ö.1338/1920) bu konuda şöyle söylemektedir:

“Merfû‘” hadiste dikkat edilmesi gereken özellik, senedin muttasıl olup olmaması değil, metnin durumudur; muttasıl hadiste ise metnin merfû‘ ya da mevkûf olup olmaması değil senedin durumudur. Müsned hadiste ise her iki özelliğe de, yani hem metnin merfû‘ olmasına ve hem de senedin muttasıl olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu yönleriyle müsned, hem merfû‘dan hem de muttasıl’dan daha özel ve farklı bir terim olmaktadır. Şöyle ki her müsned hadis muttasıl olmasına rağmen, her merfû‘ veya her muttasıl hadis müsned olmayabilir.”²⁵

²⁰ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, thk. Rabi’ b. Hâdi Umeyr el-Medhalî, Câmîatü’l-İslamiyye, I-II., Suûd, I. bs., 1404/1984, I, 507; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü’l-Fiker*, thk. Nureddin İtr, Matbaatü’s-Sabâh, II. bs. Dimaşk, 1414/1993, s. 113; San’ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr el-Hüseynî es-San’ânî (ö. 1182/1768), *Tavzîhu’l-Efkâr li Meânî Tenkîhi’l-Enzâr*, thk. Ebû Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Avîza, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I. bs., Beyrut, I-II, 1417/1997, I, 234.

²¹ İtr, Nureddin (1937-2020), *Menhecü’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadis*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk, 3. bs. 1418/1997, s. 350.

²² İbn Hacer, *Nüket*, I, 507; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 112; Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXXII, 99.

²³ Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXXII, 99.

²⁴ İbnü’l-Mülakkın, Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401), *el-Mukni’ fî Ulûmi’l-Hadis*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey’, Dâru Fevvâz, I-II, 1. bs., Suûd, 1413, I, 109-110.

²⁵ el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem’ûnî el-Hasenî el-Cezâirî (1852-1920), *Tevcihü’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü’l Matbûati’l-İslâmiyye, 1. bs. ,

3.2. Kitap Türü Olarak Müsned

Bilindiği gibi Rasûlullah'ın vefatından sonra hadisler önce tedvin edildi. Sonra ise bu hadisler konularına göre tasnif edildi. Muhaddisler hadisleri tasnif ederken ale'l-ebvâb/konularına göre ve ale'r-ricâl/kişilere göre tasnif ettiler. Ale'l-ebvâb tertip edilen eserler *Musannef*, *Câmî*, *Muvatta'* ve *Sünen* olarak isimlendirilirken; ale'r-ricâl tasnif edilen bu eserlerin adları da *Müsned* ve *Mu'cem* olarak ifade edilmiştir.

Müsnedler hicri ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başlarında ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu eserlerde kitaba alınması düşünülen hadisler, sıhhat derecesine bakılmaksızın, ya onları rivayet eden sahâbe ya da sahâbîden sonra gelen râvilerden birinin ismi altında bir araya getirilmiştir.²⁶ Bu sebeple hadis edebiyatında müsned kavramı farklı hadis kitaplarına isim olarak verilmiştir.

Müsned ismi verilen kitaplarla ilgili meşhur tarifler kısaca şu şekildedir. En yaygın kullanım, sahâbe râvilerine göre te'lif edilen hadis kitaplarına *müsned* denilmesidir. Başka bir kullanım olarak, ikinci hicrî asırda yaşayan bazı imâm ve muhaddislerin rivayetlerini toplayan kitaplara da *müsned* denilmiştir. İlk telif edildiğinde içindeki hadisler senedsiz olduğu halde sonradan metinleri senedli hale getirilen eserler için de bu ad kullanılmıştır. Yine bir hadis râvisinin rivayet ettiği hadislerin onun adına senedli olarak toplanmasıyla meydana getirilen eserler de bu tanıma dâhil edilmiştir. Hadisleri senedleriyle birlikte ihtiva eden kitaplara müsned dendiği de görülmektedir.²⁷

“Müsned”in hadis edebiyatındaki en meşhur tanımı şöyledir: Kitap olarak müsned, her sahâbînin sahih olsun, hasen olsun, zayıf olsun hadislerinin bir araya getirildiği çalışmadır. Hadis kitapları arasında “müsned” denilince ilk akla gelen bu tür kitaplardır. Bunlarda esas olan her bir sahâbînin Hz. Peygamberden rivâyet ettiği hadislerin müstakil bir bölüm oluşturmasıdır. Bölümler arası “Müsnedü Fülân” veya “Hadisü Fülân” şeklinde ayrılarak ilgili sahâbînin rivayet ettiği hadisler, konularına ve sıhhat yönlerine bakılmaksızın ard arda sıralanır.²⁸

I-II, Halep, 1416/1995, I, 175; Benzer bilgiler için bkz. el-Kâsımî, a.g.e, s. 126-127; Subhî, Sâlih, a.g.e., s. 186; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 17.

²⁶ Aydınlı, a.g.e, s. 219.

²⁷ Hatipoğlu, “Müsned”, *DİA*, XXXII, 99.

²⁸ Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, (ö. 1345/1927), *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, (Dipnot ve İlaveleri ile Tercüme, Yusuf Özbek, *Hadis Literatürü*, İz Yay., İstanbul, 1994, s. 91); Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 18.

4. MÜSNED TÜRÜNDE EBÛ YA‘LÂ ÖNCESİ TARİHİ SÜREÇ

Rasûlullah ve dört halife döneminde her ne kadar hadisler yazılıyorsa da daha çok sözlü kültür yaygındı. Zamanla İslam toplumunda fitnenin ortaya çıkması sebebiyle uydurma hadislere karşı, hadisleri korumak için onların yazılmasına daha çok önem verildi. Resmi olarak bu işi başlatan halife Ömer b. Abdülaziz’dir (ö. 101/720). Resmi olarak bu işi yapan ilk âlim de İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742) olmuştur. Birçok âlim de bu faaliyete katılarak hadisleri tedvin etmişlerdir. Âlimler hadisleri topladıktan sonra hadisleri tasnif ettiler. Tasnif ederken farklı yöntem izleseler de ilk zamanlar hadisleri daha çok konularına göre tasnif ediyorlardı. Çağdaş âlimlerden Mustafa el-A‘zamî bu eserlere örnek olarak çoğu hicri (150-160) yılları arasında vefat etmiş İbn Ebû Zi‘b (ö. 159/776) ve İmam Mâlik’in (ö. 179/795) Muvatta’larını, İbn Cüreyc (ö. 150/767), İbn İshak (ö. 151/768), Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770), İbn Ebû Arûbe (ö. 156/773), Evzâi (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) vb. âlimlerin kitaplarını vermekte ve bu hadis malzemesinin sonraki dönemlerde, müellifler tarafından değerlendirilerek büyük bir dikkatle tanzim edildiğini ifade etmektedir.²⁹

Bu eserlerde Peygamberimiz’in sözü olan merfû‘ hadislerin yanında sahâbe ve tabiînin sözleri de bulunmaktadır. Günümüze kadar gelmiş ve konularına göre tasnif edilen ilk eserlerden birisi olan İmam Mâlik’in el-*Muvatta*’nda da merfû‘, mevkûf ve maktû‘ hadislerin yanında İmam Mâlik’in kendi görüşleri de bulunmaktadır.

Müsnedlerin ise ale’l-ebvâb/konularına göre düzenlenmiş kitaplardan sonra yazıldığını görüyoruz. İlk müsnedler hicri ikinci asrın sonları ve üçüncü asrın başlarına doğru yazılmaya başlanmıştır.³⁰ Üçüncü hicri asırda birçok müsned kaleme alınmış ve müsnedlerin zirvesi sayılan Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i de üçüncü hicri asırda yazılmıştır. Müsnedlerin tasnif sebeplerini birkaç madde ile açıklayalım:

Müsnedlerin yazılma sebeplerinden birisi sadece Peygamberimiz’in hadislerini toplama düşüncesidir. Hadis edebiyatı tarihçileri, müsned türü hadis edebiyatının hicri ikinci asrın sonları ve üçüncü asrın başlarında ortaya çıktığını söylemektedirler. Bu tür edebiyatın ortaya çıkmasında da dönemin iki fikir ekolü olan “ehl-i hadis”ve “ehli rey”

²⁹ A‘zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Trc. Hulusi Yavuz, İz Yay. İstanbul, 1993, s. 32.

³⁰ Yardım, Ali, *Hadis I-II*, DEÜY, İzmir, 1984, II, 62.

arasındaki anlayış farkının etkili olduğu kabul edilmektedir. Nitekim müsnedlerin yazılış sebebi olarak, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ve ondan nakille Süyûtî'nin (ö. 911/1505) görüşleri özetle şöyledir: "Hicrî III. asrın başlarına kadar, hadisler, konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnîf edilmeye devam edilmiştir. Üçüncü asırda ise bazı hadisçiler, özellikle Hz. Peygamber'in hadislerini, diğer rivâyetlerden ayırmak istemişler ve neticede, müsned türü hadis kitaplarını tasnîf etmişlerdir.³¹ Çağdaş hadisçilerden Muhammed Acâc da bu konuda şöyle der: "Bu tasnîf ve derlemelerin geneli Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*'nda olduğu gibi Hz. Peygamber'in hadisleri yanında, sahâbe ve tabiîn fetvalarını da ihtiva etmekteydi. Üçüncü asrın başlarına doğru gelindiğinde bazı âlimler sadece Hz. Peygamber'in hadislerini içeren eserler tasnîf etmek istemişlerdir. İşte bu durum, müsned türünün ortaya çıkışına sebep olmuştur.³²

Nitekim Yardım da bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir. "Müsned eserlerde mevkûf, maktû' ve mürsel rivayet bulunmaz. Bunu daha iyi anlamak için şu iki eseri mukayese edebiliriz. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemü'l-Evsat* adlı eserlerine bakalım. Bunlardan Birincisi *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ilk râvi esasına göre tertip edilmiş olup hadis sayısı 25.000 civarındadır. İkincisi *el-Mu'cemü'l-Evsat* ise son râvi esasına göre tertip edilmiş olup hadis sayısı 30.000 civarındadır. Aslında bu iki kitaptaki merfû' hadis sayısı aynıdır. Fakat *el-Mu'cemü'l-Evsat* son râvi esasına göre düzenlendiği için mevkûf, maktû' ve mürsel hadisleri de içermektedir. Aradaki beş bin rivayetlik farkın Ebû Hureyre'nin rivayetleri ile mevkûf, maktû' ve mürsel rivayetlerin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'e alınmayışından ileri geldiği tahmin edilmektedir. Taberânî, *el-Kebîr* ve *el-Evsat* tabirlerini eserlerin hacminden dolayı kullanmamış; sahâbenin isimlerine göre tertib ettiğine, onlara hürmeten öncelik tanımış ve bu eserine "*el-Kebîr*" ünvanını vermiştir."³³

Müsnedlerin yazılma sebeplerinden birisi de İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) sünnetin kaynağı olarak müsned hadisi kabul etmesidir. Yukarıda Acâc'ın görüşünü aktarırken de belirtildiği gibi, hicrî ikinci asırda rey ehline karşı, sünnete dayalı fıkıh anlayışını

³¹ İbn Hacer, *Hedyü's Sârî Mukaddimeti Fethü'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, I-XII, Beyrut, 1379, I, 6; Süyûtî, *Tenvîru'l-Havâlik Şerhu alâ Muvattaî Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, s., 5; Yardım, *Hadis*, II, 62; Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005, s. 228.

³² Acâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn* (trc. Mehmet Aydemir, *Sünnetin Tesbiti*, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2005, s. 317).

³³ Yardım, *Hadis*, II, 63.

vurgulamak amacıyla tasnîf edilen ale'l-ebvâb kitaplarda, merfu'-müsned hadislerle birlikte, sahâbe görüşleri ve tabiûn fetvaları da bulunmaktadır. Çünkü o dönemde sünnetin elde edildiği kaynaklar arasında hadis veya seleften gelen rivâyetler gibi ağırlıklı olarak kullanılanların dışında, Medînelilerin yerel uygulaması ve icmâ ile Iraklıların rey ve kıyâs dedikleri, başka bir takım unsurları da bulunmaktaydı. Bu bağlamda, dönemin fıkıh anlayışının gereği olarak, mürsel, mevkûf, maktû ve sâir rivayetler de delil olarak kullanılabilir. Nitekim ikinci asırda tasnif edilen İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* ile Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) 'nin *el-Âsâr*'ları, bu türden örneklerle doludur.³⁴

Böyle bir sünnet anlayışının, taraflar arasında yarattığı tartışma ortamında İmam Şafîî (ö. 204/819) sünnetin elde edildiği malzemeler arasında Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadise önemli bir vurgu yaparak, hadisin olduğu yerde diğer sözlerin hükümsüz olacağı ilkesini savunmuştur. İmam Şafîî, hadis rivâyetlerine tartışılmaz bir üstünlük getirdiği bu metoduyla, devrindeki fikhî ihtilafları, hadis ekseninde çözmeye çalışmıştır. Irak ve Hicâz fıkıh ekollerini, tek metot etrafında birleştirmeye gayret etmiştir. Bu amaçla, Şafîî sünnetin tespitinde maktû, mevkûf ve hatta mürsel haberlerle birlikte yerel uygulama, icmâ ve rey gibi materyalleri geçersiz kılarak, sünnetin sadece hadisle tespit edileceğini kabul etmiştir. Bunun da ancak müsned hadislerle gerçekleşmesi mümkün olduğundan, isnâda büyük vurgu yapmıştır. Bu sebeple Şafîî sonrası dönemde, Ehl-i Hadis tarafından sünnetin kaynağı olarak başka hususların yerine, müsned-merfû' hadislerin toplanmasına ve müsned türü edebiyat içinde tasnîf edilmesine ayrı bir önem verilmeye başlandığı söylenebilir.³⁵

Müsnedlerin yazılma sebeplerinden biri de hicri üçüncü asırda sıhhat bakımından hadislerin değerlendirilmesi meselesidir. Daha önce yazılan Sünen ve Muvatta' türü kitaplarda çokça mürsel, mevkûf ve maktû' rivayet de bulunmaktaydı. İmam Mâlik (ö. 179/795) mürsel hadisleri de haberi âhâdın bir çeşidi kabul ederek özellikle sika râvilerin mürsellerinin müsned rivayetler kadar güvenilir olduğunu ve bunların delil olarak kullanılarak amel edilebileceğini söylemesine, başta Haricîler olmak üzere bid'at ehli karşı çıkarak haber-i vâhidin delil olma tartışmalarında Ehl-i hadis'in aleyhine

³⁴ Özpınar, a.g.e., s. 229.

³⁵ Özpınar, a.g.e., s. 229-231.

kullanmışlardır. Bu olaylar karşısında mürsel rivayetlerin delil olup olamayacağını tartışarak yazılı literatürde mürsel hadisi tanımlayan ilk kişi Şafî (ö. 204/819) olmuştur. Şafî bu hareketiyle hadisin konumunu güçlendirmiş ve onun öğrencisi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de hocasını takip ederek mürsel rivayetlerin müsned rivayetler karşısında bir değeri olmadığı hükmünü vermiştir.³⁶

Bu tartışmalar sebebiyle hicri III. asırda sadece müsned hadisleri toplamaya ve müsned türü eserleri tasnif etmeye önem vermişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de meşhur *el-Müsned* adlı eserini bu dönemde yazmış ve eseriyle ilgili amacını şöyle açıklamıştır: “Sahih olduğu kendince ispat edilebilecek olan ve kendi dönemi için tartışmalarda asıl vazifesi görecek bütün hadisleri toplamaktır”.³⁷

Müsned türü hadis edebiyatının ortaya çıkış sebeplerinden birisi de Ahmed b. Hanbel öncülüğünde oluşan Ashabü’l-hadis hareketinin tasnif sistemini kendi fikhi ve itikadi yöntemiyle değerlendirmesi olmuştur. Çünkü hicri II. asrın sonlarına doğru bazı hadisçiler, kendi görüşlerini hadis kitaplarına sokmak olarak düşündükleri için hadis kitaplarının kitap ve baplara ayrılmasına karşı çıkmışlardır. Bunu net olarak Ahmed b. Hanbel’de görebilmekteyiz. Ona, Abdurrahman b. Yahya fıkıh baplarından oluşan kitaplardan olan “Süfyan’ın *Câmi’*ini mi yoksa Mâlik’in *Muvatta’*ını mı çok beğeniyorsun?” diye sorduğunda “Ne o, ne de diğeri, esere/hadise sarıl” diye cevap vermiştir.³⁸

Bu sebeple hadis kitaplarında başka görüşlerin bulunmasına karşı çıkanlardan biri olan İmam Ahmed Ashabü’l-hadis anlayışını da yansıtan meşhur *el-Müsned*’ini yazmıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Ahmed b. Hanbel’in kitap yazma ile ilgili görüşünü şöyle aktarmaktadır: “İmam Ahmed, kitap yazmaya kesin olarak karşı

³⁶ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdf (ö. 275/889), *Risâletün ilâ Ehli Mekke*, thk. Muhammed es-Sabbâğ, Dâru’l-Arabiyye, Beyrut, trs., s. 24; İbn Abdilber, *Temhîd*, I, 1-4; Özpınar, a.g.e., s. 231-232.

³⁷ Siddikî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Hususiyetleri ve Tenkidi)*, Trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yay. İstanbul, 1966, s. 85.

³⁸ İbn Ebî Ya‘lâ, Ebu’l-Huseyn Muhammed b. Muhammed (ö. 526/1131), *Tabakâtü’l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Fikkî, Dâru’l-Ma‘rife, I-II, Beyrut, trs., I, 207; Bkz. Özpınar, a.g.e., s. 233.

çıkardı. İmam, görüşünün yazılmasını istemez sadece hadislerin yazılmasını isterdi. Buna çokca vurgu yapmıştır.”³⁹

Müsned türü hadis edebiyatının ortaya çıkış sebeplerinden birisi de müsned türü tasnifin, selefın metoduna dönüş olarak görülmesidir. Ashabü'l-hadis ekolüne sahip bazı muhaddisler ale'l-ebvâb sisteme karşı çıkararak ilk dönemde olduğu gibi selefın metoduna dönülmesi gerektiğini savunmuşlardır. Her ne kadar bazı âlimler ale'l-ebvâb sistemin daha önce olduğunu söylese de bazı âlimler, ale'r-ricâl tasnif sisteminin ilk tasnif metodu olduğunu söylemişlerdir. Mesela Sıddîkî “Müsnedlerin hadis kitaplarının ortaya konulması bakımından en eskisi olduğu gözükmemektedir” demektedir.⁴⁰ Böyle düşünen âlimlerden biri olan el-A'zamî de ilk dönemde yazılan eserlerde hadisi rivayet eden râvinin adı verildikten sonra ondan gelen hadislerin aktarıldığını bildirmektedir.⁴¹ Fakat belli bir zamandan sonra bu tarzdaki hadis yazma şekli terk edilmiş ve III. asrın başlarında ale'r-ricâl sistem büyük tekâmül geçirmiş ve güzelleşmiştir.⁴² Bu yeni ve mükemmel şekildeki hadis tasnifine ise Müsned türü hadis edebiyatı denilmiştir.

Müsned türünün yazılma sebebini hadislerin ezberlenmesini kolaylaştırması olarak görenler de olmuştur. Bazı âlimler hadisleri ezberlemede kolaylık olması için sahâbî râvisini zikrettikten sonra, o sahâbîden gelen hadisleri art ardına yazıyorlar ve onları rahatlıkla tekrar ederek ezberliyorlardı.

Bu konuda Ahmed b. Hanbelin *Müsned*'ini fıkıh bablarına göre düzenleyen âlimlerden Ahmed b. Abdurrahman es-Sâati (1884-1958)⁴³ şöyle der: “Eskiden sahâbe müsnedleri şeklinde müsned telif etmek çok faydalı idi. Onların amaçları, metinlerin ezberlenip, onlardan hüküm çıkarmak için hadislerin toplanması idi. Çünkü onlar hadis ezberlemeye çok önem veriyorlardı. Kur'an sûrelerini ezberler gibi bir sahâbînin

³⁹ İbn Kayyim, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye (ö. 751/1350), *İ'lâmü'l Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk., Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Cil, I-IV, Beyrut, 1973, I, s. 28.

⁴⁰ Sıddîkî, a.g.e., s. 78.

⁴¹ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 180-181.

⁴² Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah yay., I. bs., İstanbul, 1983, s. 289.

⁴³ 20. Asrın büyük davetçisi Hasan el-Bennâ'nın babasıdır.

müsnedini ezberlerlerdi. Çünkü ezbere çok önem veriyorlardı. Onlar hadislerin kitaplardaki yerlerini ve benzerleri arasındaki farkları biliyorlardı.”⁴⁴

Müsnedlerin sahâbe râvilerine göre hazırlanan eserler olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bütün müsned müellifleri eserlerini bu şekilde hazırlamışlardır. Fakat müelliflerin sahâbîlerin tertibinde farklı uygulamaları olmuştur. Yine sahâbîlerin rivayetlerinin kendi içindeki sıralanmasında da farklı uygulamalar bulunmaktadır. Genellikle müsnedlerin tertibi iki şekilde olmuştur:

1. Sahâbe isimlerinin tertibi
2. Sahâbe müsnedlerinin hadislerinin tertibi

1. Sahâbe İsimlerinin Tertibi

Müsned müellifleri sahâbe isimlerinin tertibi konusunda bazı özellikleri esas alarak eserlerini yazmışlardır. Genel olarak müsnedlerdeki sahâbe isimleri ya İslam’a giriş sıralamasına, neseblere veya kabilelere, yahutta ale’l-hurûf/alfabetik olarak tertip edilirler.⁴⁵ Bazı müsnedler ise yerleşim yerlerine göre düzenlenmiştir.⁴⁶

Bazı müsned müellifleri eserlerini sahâbenin İslam’a hizmette önceliğine göre düzenlemişlerdir. Bu çeşit müsnedler sahâbenin İslam’a girişine, İslam’daki konumuna veya Rasûlullah’a (a.s.) yakınlığına göre tertip edilmiştir. Bu sıralamada genellikle erkek sahâbîlerin müsnedleri ilk kısımda olurken, hanım sahâbîlerin müsnedleri daha sonra yer almaktadır.⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *el-Câmi’* adlı eserinde müsnedler tertip edilirken göz önünde bulundurulmuş bazı esasları açıklamıştır.⁴⁸ Hatîb, sahâbenin dindeki

⁴⁴ es-Sâatî, Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ (1884-1958), *el-Fethu’r-Rabbânî li Tertîbi Müsnedi’l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-XIV, Kahire, 1358, I, 11; Bkz. Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yay. 3. bs., İstanbul, 1996, s. 28.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *el-Câmi’ li Ahlâkı’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, thk. Mahmut Tahrân, Mektebetü’l-Meârif, I-II, Riyad, 1403, II, 292-293; el-Hûlî, Muhammed Abdülaziz (1349/1930), *Târîhu Fünûni’l-Hadis*, thk. Mahmut el-Arnâvud ve Muhammed Bedruddin el-Kahvecî, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1407, s. 56-58.

⁴⁶ Kettânî, a. g. e., s. 91; Evgin, Abdülkadir, *Buhârî’nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi ve Müsned’i* Basılmış Doktora Tezi, İlahiyat Yay., Ankara, 2004, s. 47.

⁴⁷ Yardım, *Hadis*, II., 61.

⁴⁸ Hatîb, *el-Câmi’*, II, 292-293. Benzer sıralama için bkz. el-Hûlî, a.g.e, s. 56-58; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 41-42.

öncelik konumuna göre yapılan bu tertibin, kendisine göre yapılan en güzel tertip olduğunu belirtir.⁴⁹ Bu tür müsnedlerde sıralama şu şekildedir:

-Aşere-i Mübeşşere/Cennetle müjdelenen on sahâbe Müsned’i önce getirilir. İlk olarak ilk dört halife sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali Müsnedleri gelir. İslamdaki öncelik prensibine göre düzenlenmiş bütün müsnedlerde bu sıralamada bir değişiklik yoktur. Sonra Aşere-i Mübeşşere’den diğer altı sahâbînin müsnedleriyle devam eder ki onların sıralamasında farklılıklar olabilir.

- Bedir savaşına katılan sahâbîler.
- Hudeybiye anlaşmasında bulunan sahâbîler.
- Hudeybiye ile Mekke’nin fethi arasında Müslüman olan sahâbîler.
- Mekke’nin fethi gününde Müslüman olan sahâbîler.
- Yaşları küçük olan sahâbîler.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) İslamda öncelik sırasına göre düzenlenen bir müsnedde ayrıca “kadın sahâbîler”i zikretmemiştir.⁵⁰ İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ve el-Hûlî (ö. 1349/1930) ise yukarıdaki sıralamanın peşinden “Sonra kadın sahâbîler” diye bir ilavede bulunmuştur.⁵¹ Tüfekçioğlu, İbnü’s-Salâh’ın bu tespitinin Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Abd b. Humeyd (ö. 249/863) gibi müelliflerin müsnedleriyle sınırlı olduğunu bildirmektedir.⁵²

Kadın sahâbîlerin müsnedlerine çoğunlukla “ümmehâtü’l-mü’minîn”in Müsnedleri ile başlanır. Önce ümmü’l-mü’minîn Âişe (r.a.)’ın Müsned’i zikredilir. Bazı müsnedlerde ise Hz. Fâtıma (r.a.)’nın Müsned’i önce, Âişe (r.a.)’nın Müsned’i sonradır. Sonra diğer ümmehâtü’l-mü’minîn’in müsnedleri gelir.

⁴⁹ Hatîb, a.g.e, II, 292.

⁵⁰ Hatîb, a.g.e, II, 292-293.

⁵¹ İbnü’s-Salâh, *Ulümü’l-Hadis*, s. 253; el-Hûlî, a.g.e, s. 57.

⁵² Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 43.

Müsnedlerde kadın sahâbîlerin sonraya kalması Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i⁵³ gibi bazı meşhur müsnedlerde mevcuttur. Ancak bu durum bütün müsnedlerde aynı şekilde değildir. İslamdaki öncelik sırasına göre düzenlenen müsnedlerde hanım sahâbîler, bazen Aşere-i Mübeşşere ve bazı erkek sahâbîlerden sonra müsnedlerin ortasında da⁵⁴ gelmektedir.⁵⁵

Müsnedlerdeki sahâbe isimlerinin sıralamasında gözetilen bir uygulama da sahâbenin nesebine göre olan tertiptir.

Bu tertibe göre Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den başlanarak Peygamberimizin ailesi olan Hâşimoğulları'na, sonra neseb olarak Rasûlüllâh'ın (a.s.) nesebine yakınlık derecesine göre diğer sahâbîler sıralanarak müsnedler oluşturulur.⁵⁶

Bazı müsnedlerde ise sahâbîlerin rivayetleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Alfabetik olan bu tertibe göre sahâbe isimlerinin ilk harfi hemzeli olanlar ilk sırada bulunmaktadır.⁵⁷ Buna göre eser Hz. Ebû Bekir (r.a.) Übey b. Ka'b (r.a.) ve Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayetleriyle başlar.

Alfabetik olarak hazırlanan bu eserlerde bazen Aşere-i mübeşşere öne alınır. Sonra ale'l-hurûf sisteme geçilir. Nitekim Ebû'l-Kâsım et-Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'i, ismi her ne kadar "mu'cem" ise de bu esasa göre tertip edilen büyük bir müsned konumundadır.⁵⁸

Bazı müsnedler de sahâbîlerin yaşadıkları beldelere göre düzenlenmiştir. Bu çeşit düzenleme Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin bazı kısımlarında görülmektedir.

Ahmed b. Hanbel, Aşere-i Mübeşşere'nin Müsnedler'inden sonra "Müsnedü Benî Hâşim" diye başlık açmış; sonra ise "Müsnedü'l-Mekkiyyîn",⁵⁹ "Müsnedü'l-

⁵³ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, I-VI (3 mücelled), 2. bs., Fihrist hazırlayan: Bedreddin Çetiner, Çağrı yay.-Dâru Sahnûn, İst. 1992, (Mevsûatü's-sünne adıyla Kütüb-i Tis'a bir arada basılmıştır). VI, 29-383.

⁵⁴ Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde de böyledir.

⁵⁵ Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 41-43.

⁵⁶ el-Hûlî, a.g.e., s. 56; Yardım, a.g.e., II, 61; Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXXII, s. 99; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 43.

⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi*', II, 292; Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, aynı yer.

⁵⁸ Yardım, *Hadis*, II, 61; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 43.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 400.

Medeniyyîn”,⁶⁰ “Müsnedü’ş-Şâmiyyîn”,⁶¹ “Müsnedü’l-Kûfiyyîn”⁶² ve “Müsnedü’l-Basriyyîn”⁶³ şeklinde başlıklar koymuştur.

2. Sahâbe Müsnedlerinin Hadislerinin Tertibi

Müsned tertip eden müellifler, kitaplarında rivayet ettikleri sahâbenin hadislerini tertip ederken de farklı metodlar uygulamışlardır. Şimdi bu yöntemleri kısaca açıklayalım:

Bazıları falan sahâbenin müsnedi diye başlık atarak o sahâbîden gelen hadisleri sıralamış, bazı müellifler sahâbeden rivayet eden râviye göre hadisleri tertip ederken, bazıları da her bir sahâbenin rivayet ettikleri hadisleri kendi içinde fıkıh konularına göre düzenlemiştir.

Bunlardan birincisi terâcime göre tertip metodudur. “Terâcim” kelimesi “terceme”nin çoğuludur. Terim olarak “terceme” ana bölüm/kitap ve alt bölüm/bab başlığı demektir.⁶⁴ Bu tür müsnedlerde sahâbenin ismi verildikten sonra o sahâbîden rivayet eden râvinin ismi yazılır ve o râvinin sahâbeden rivayet ettiği hadisler sıralanır. Örnek olarak “Muhammed b. Sirin’in Enes b. Mâlik’ten’ten rivâyetleri” başlığı altında Muhammed b. Sirin’in Enes b. Mâlik’ten rivayet ettiği hadisler toplanır. Nitekim el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) “musannifin “Hz. Ebû Bekir’den rivayet edilen hadisleri” başlığından sonra “Kays b. Hâzim an Ebû Bekir es-Sıddîk” şeklinde ikinci bir başlık koymayı terâcimin şartı saymıştır.⁶⁵

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin (ö. 204/819) *el-Müsned*’i teracim metoduna göre tasnif edilen müsnedlerdendir. Yine el-Bezzâr’ın (ö. 292/905) *el-Bahru’z-Zehhâr* adlı Müsned’i, Ebû Bekir er-Rûyânî’nin (ö. 307/919) *Müsnedü’s-Sahâbe*’si ve el-Heyssem b. Küleyb eş-Şâşî’nin (ö. 335/946) *el-Müsned*’i bu metoda göre te’lif edilmiştir.⁶⁶ Ebû

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., IV, 2.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, a. g. e, IV, 88.

⁶² Ahmed b. Hanbel, a. g. e., IV, 239.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, a. g. e., IV, 419.

⁶⁴ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 317.

⁶⁵ Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitabi’l-İklil*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), thk.. Fuâd Abdülmünim Ahmed, Dâru’d- Da’ve, İskenderiye, trs., s. 30.

⁶⁶ Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 44.

Ya‘lâ’nın *Müsned*’inde de bazen bu uygulama görülmektedir. Mesela Ebû Ya‘lâ, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre’den rivayet edilen hadislerin çoğunu onlardan hadisi aktaran râvinin ismini zikrettikten sonra rivayet etmiştir.⁶⁷

Hadisleri düzenlerken görülen başka bir yöntem ise fıkıh bablarına göre yapılan tertiptir. Bu çeşit müsnedlerde müellif, her sahâbenin rivayetlerini kendi içinde fıkıh bablarına göre tasnif etmiştir. Bu tür müsnedler bir yönüyle, “ale’l-mesânîd” ve” ale’l-ebvâb” yöntemi bir araya getirmişlerdir.

Bu tertibe göre düzenlenmiş müsnedler fazla değildir. Elimizde mevcut bulunan müsnedler arasında bu tertibi kitabının bazı yerlerinde ilk kullanan Humeydî’dir (ö. 219/834). Onun *Müsned*’inde, sahâbîlerin ismi altında sıralanan hadisler birden fazla ise genellikle konularına göre sıralanmıştır. Mesela Ebû Hureyre, Hz. Âişe, İbn Abbâs, Câbir b. Abdullâh, Enes b. Mâlik ve Abdullâh b. Ömer’in hadisleri bu uygulamaya güzel bir örnektir.⁶⁸

Yine bu tür müsnedlere örnek olarak Baki b. Mahled’in (ö. 276/889) *Müsned*’ini sayabiliriz. Bu müsned şu an ne yazık ki elimize ulaşmamıştır. Bu müsnedle ilgili olarak İbn Hazm (ö. 456/1064) şöyle der: “Onun tasnif ettiği müsned, sahâbe isimlerine göre tertip edilmiş olup 1300 küsür sahâbenin rivayetini ihtiva etmektedir. Her bir sahâbînin hadisleri de fıkıh bablarına göre sıralanmıştır. Bu yönüyle o, hem müsned hem de musannef özelliği taşımaktadır. Hadiste sika, zabt, mükemmel ve yetkin olmakla birlikte, daha önce bu mertebeye ulaşan her hangi bir kişi bilmiyorum.”⁶⁹

Hadisleri düzenlerken görülen yöntemlerden biri de mu‘cem esasına benzeyen tertiptir. Bu tasnif metodunda müellif, sahâbeden gelen rivayetleri kendi hocalarının isimlerine göre düzenler. Fakat bu tertipte müellif mu‘cemlerde olduğu gibi şeyhlerini alfabetik bir sıraya göre düzenlemez. Müellif, hocasının o sahâbeden gelen rivayetlerini aktarır. Sonra o sahâbîden rivayeti olan başka hocaları varsa hocalarının bu sahâbîden gelen hadislerini aktarır. Bu sahâbînin rivayetleri bitmişse sonra diğer bir sahâbînin

⁶⁷ Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve thr. Halil Me‘mûn Şihâ, Dâru’l-Ma‘rife, 1. bs., Beyrut, 1426/2005, s. 567-812 ve 1043- 1124.

⁶⁸ Evgin, a.g.e., s. 55.

⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 291; Bkz. Kandemir, M. Yaşar, “Baki b. Mahled”, *DİA*, IV, 541-542.

müsnedine geçerek onları da bu şekilde tertip eder. Bu tertibe örnek olarak Hâris b. Ebî Üsâme'nin (ö. 282/895) *Müsned*'ini gösterebiliriz.⁷⁰

Hadisler düzenlenirken en çok görülen yöntem ise serbest tertiptir. Bu tür müsnedlerde müellif, sahâbe müsnedlerini/rivayetlerini tertip ederken belli bir kurala riayet etmez. Yani müellif sahâbeden gelen rivayetleri yukarıda geçtiği gibi terâcime, konusuna ya da hocalarına göre düzenlemez. Müellif, sadece sahâbî ismini verdikten sonra o sahâbîden gelen hadisleri sıralar. Müsnedlerin çoğu bu tertibe göre düzenlenmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ'nın Müsnedleri bunun örneklerindedir.

Bundan sonra üzerinde durmak istediğimiz konulardan birisi de, müsnedlerin değeri ve onların diğer hadis kitapları arasındaki konumu olacaktır.

Bir hadis çeşidi olarak “müsned” teriminin, merfu'-muttasıl hadis yani senedinde kopukluk olmadan ve râvileri de birbirinden duyması şartıyla ilk kaynağına, yani Hz. Peygamber'e isnâd edilen hadis⁷¹ şeklinde tarif edildiğine geçen satırlarda temas etmiştik. Fakat bu kelimenin daha sonraları, umumi manada, bir hadisin mevsukiyet ve sıhhatini ifadeye kullanılmaya başlandığı, hatta hadis literatüründe itimada şayan eserler için kullanıldığı da belirtilmektedir.⁷² Yine hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda müsned tabirinin çoğunlukla “merfû” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.⁷³

Müsned türü hadis kitaplarının isimlerini yukarıdaki tarifte olduğu gibi “müsned hadis”ten esinlenerek almış olmaları göz önünde bulundurularak, bu eserlerin Hadis Edebiyatı içinde önemli bir konuma sahip oldukları söylenebilir. Sadece ismini dikkate alsak bile, bu eserlerdeki hadislerin muttasıl senedli oldukları noktasından hareketle yine aynı sonuca varabiliriz. Fakat senedi muttasıl gibi görüldüğü halde, aslında böyle olmayan ve kaynağı itibarıyla Hz. Peygamber'e ulaşmayan (merfû'olmayan) hadisleri de kapsayan birçok hadis kitabının varlığı göz ardı edilmemelidir.⁷⁴ Çakan'ın da belirttiği gibi “Hadis Edebiyatı içindeki hadis kitaplarında bulunan hadislerin sıhhat dereceleri bir

⁷⁰ Dihlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah (ö. 1239/1824), *Büstânü'l-Muhaddisîn*, (Trc. Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, TDVY, Ankara, 1997, s. 74); Yücel, Ahmet, “Hâris b. Ebû Üsâme” *DİA*, XVI, 195-196; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 46.

⁷¹ Hatîb, *Ma'rîfeti Ulûmi'l-Hadîs*, s. 56; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I, 182.

⁷² Yardım, Ali, *Hadîs*, II, 60; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 317; Sıddîkî, a.g.e., s. 36.

⁷³ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 156.

⁷⁴ Evgin, a.g.e., s. 49; Hatiboğlu, İbrahim, “Müsned”, *DİA*, XXXII, 101.

değildir.”⁷⁵ Çünkü hadis kitabı müelliflerinin kitaplarına hadisleri seçerken hadislerde aradıkları sıhhat şartları birbirlerinden farklılık arz etmektedir.

Sonuç olarak, bir hadis kitabının değeri hakkında herhangi bir sonuca gidebilmenin tek yolunun, o kitaptaki tüm hadis ve haberlerin metin ve sened açısından tetkik edilmesinden geçtiği söylenebilir.⁷⁶

Zamanın şartlarına göre müsnedler önemli bir ihtiyacı karşılamışlardır. Tarihi seyri içinde hadisler, zamanla sistemleşen cerh ve ta‘dîl kriterlerinden geçirilerek en sahihleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte her dönemde yazılan rivayet kitapları çeşitlerinin çok büyük faydası olmuştur. İlk olarak sahife ve cüzlerde toplanan hadisler müsnedlerde bir daha gözden geçirilmiş ve üçüncü hicri asırdan itibaren yazılmaya başlayan câmi‘ ve sünenlerde sıhhat açısından adeta son şeklini alarak asırlarca kendilerinden istinbat edilmeye hazır hale getirilmişlerdir. Bu sebeple müsnedler kendilerinden önceki küçük hadis kitapçıkları ile sonraki devirlerdeki temel hadis eserleri arasında geçiş için zemin hazırlayarak bir köprü görevinde bulunmuşlardır.⁷⁷

Hadis literatüründe genel olarak müsned türü eserlerin, ale’l-ebvâb türü hadis kitaplarından mertebe bakımından aşağıda olduğu kabul edilmiştir.⁷⁸ Bunun sebebi müsned müelliflerinin her bir sahâbîden rivayet edilen hadislerin sıhhat durumlarına bakmaksızın belirli isnadlarla rivayet edilen hadislerini bir araya getirmeyi düşündükleri içindir.⁷⁹ Nitekim Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) “Sahâbîlerin rivâyetlerini esas alarak tasnif edilen bu müsnedlerin, ister sahîh ister sakîm olsun bütün rivâyetleri içerdiğini.” söyler.⁸⁰ Bu sebeple Hatîb el- Bağdâdî de (ö. 463/1071) “Müsned türü eser yazmak isteyenlerin, merfû‘ haberleri mevkûf haberlerden iyi ayırt edebilmesi gerektiğini bildirmektedir.”⁸¹ Bu anlatılan sebeplerden dolayı âlimler hadis kitaplarını değerlendirmede ayırım yaparak onları kendi içinde tabakalara ayırmışlardır.

⁷⁵ Çakan, İ. Lütfî, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, 1983, İstanbul, s. 182.

⁷⁶ Evgin, a.g.e., s. 49.

⁷⁷ Alkan, Arif, *Ahmed b. Hanbel’in Hadis anlayışı ve Müsnedi*, Basılmamış Doktora tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet S. Hatipoğlu, 1997, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. s. 93.

⁷⁸ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 119.

⁷⁹ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*, thk., Seyyid Sâbık, Dâru’l-Cil., I-II, Kahire, 1426/2005, I, 233; Kettânî, a.g.e., s. 91; el-Hûlî, a.g.e., s. 56.,

⁸⁰ el-Hâkim, *el-Medhal*, s. 30.

⁸¹ Hatîb, *el-Câmi*, II, 290.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), hadis kitaplarını şu şekilde sıralamıştır. Önce *Sahîhayn*'ı, sonra Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerini ve sonra *Sahîh*'ine aldığı hadislerde, âdil râvilerin âdil râvilerden muttasıl senetle Rasûlüllâh (a.s.)'a ulaşmasını şart koşan İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'ini sıralamıştır. Bunun peşinden de büyük müsnedleri zikretmiştir.⁸²

Bu konuyla ilgili olarak İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) da şöyle der. “Müsnedler delil olmada, kendisine tam olarak güvenilen Kütüb-i Hamse olarak bilinen *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesâî* arasına giremezler. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ubeydullah b. Musa, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ vb. lerinin Müsnedler'i de böyledir. Onların kitaplarında metotları, kendileriyle delil olup olmamasına bakmaksızın her sahâbînin hadisini kendi müsnedinde toplamaktır. Her ne kadar müsnedlerin müellifleri değerli kişiler olsa da, müsnedlerin derecesi Kütüb-i Hamse ve bablara göre düzenlenmiş diğer benzer kitapların derecesinden daha aşağıdadır.”⁸³

İbn Hacer (ö. 852/1449), İbnü's-Salâh'ın bu değerlendirmesinden sonra şöyle demektedir: “Bu, Müsnedler ile ale'l-ebvâb eserleri sınıflandırmada bir asıdır” Zira bablara göre kitap tasnif eden müellifin amacı, o bapta iddia ettiği konuda kendisiyle delil getirebileceği hadisler olması gerekir. Fakat müsnedlere göre kitap tasnif eden bir müellifin amacı, ihticaca elverişli olsun olmasın, her sahâbînin hadisini müstakil olarak bir arada toplamaktır.⁸⁴

Hadis kitaplarını derecelerine göre taksim edenlerden birisi de Hindistanlı âlimlerden Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'dir (ö. 1176/1762). Onun taksimine göre birinci tabakayı Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîhayn*'ı ile İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı; ikinci tabakayı Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i; üçüncü tabakayı ise diğer müsnedler, câmi'ler ve musannefler oluşturur. Bu taksime göre ed-Dihlevî, İbn Ebî Şeybe'nin, Tayâlisî'nin, Abd b. Humeyd ve Ebû Ya'lâ'nın Müsnedler'ini bu üçüncü tabakadan kabul etmiştir.⁸⁵

⁸² Hatîb, *el-Câmi*, II, 185.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Ulûmül-Hadîs*, s. 37-38.

⁸⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 446-447.

⁸⁵ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 230-234.

Dolayısıyla müsnedlerden istifade edebilmek ve özellikle ahkâm konusunda bu kitaplardaki bir hadisle delil getirebilmek, ilimde ileri seviyede olmayı gerektiren bir husustur.⁸⁶

Bu açıklamalardan sonra şunu söyleyebiliriz. Müsnedler, *ale'l-ebvâb* türü sünen ve câmîlerden mertebe bakımından alt seviyededir. Çünkü müsned müellifleri çoğunlukla hadislerin sıhhat şartlarını gözetmeksizin hadisleri toplamaya önem vermişler ve ahkâm konusunda delil getirmeye elverişli olup olmamasını bunlardan istifade edecek olan araştırmacıya bırakmışlardır.⁸⁷ Müsnedlere bakış açısı böyle olmakla birlikte, Ahmed b. Hanbel'in kitabı müsnedler içinde en yüksek yeri almış, hatta muteber hadis kitaplarıyla kıyaslanacak derecede görülmüştür. İbn Hacer (ö. 852/1449), müsned hadislerin derecesine işaret ederek, "Bir hadis Ahmed'in *Müsned*'inde varsa başka müsnedlere bakmayız" der.⁸⁸ Yine aynı yerde İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Heysemî (ö. 807/1405)'den de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini öven ifadeler geçmektedir.⁸⁹

Bu sebeple Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini kendi taksimine göre ikinci tabakadan kabul ederken, diğer müsnedleri "üçüncü tabaka" kitaplar arasında değerlendirmiştir.⁹⁰ Çünkü Ahmed b. Hanbel, Müsned'i sahih hadisler ile sakîm hadisler arasını ayırmada asıl olmak üzere koymuş ve "Onda bulunmayanı kabul etmeyin"⁹¹ demiştir. Tarih içinde diğer birçok hadis kitabı ve müsnedler unutulup gitmiş, fakat büyüklüğüne rağmen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine sürekli itimad edilmiş ve günümüze kadar temel bir kaynak kitap olarak gelmiştir.

Müsnedlerin bazı eksiklerinin yanında çok önemli şu faydalarını da söylememiz gerekir. Hadis metinlerini ve senetlerini olduğu gibi korumak, herhangi bir sahâbîye ait rivâyetlerin hepsini bir arada bulabilmek gibi hususlar müsnedlerin en önemli özelliklerindedir.⁹² Yine hadis rivayet eden sahâbî ile hadis rivayet etmeyen sahâbîyi, hangi sahâbenin ne kadar hadis rivayet ettiğini, sahâbenin müksirûndan mı mukıllûndan mı

⁸⁶ Dihlevî, a. g. e., I, 234.

⁸⁷ Tüfekçioğlu, a.g.e., s.55.

⁸⁸ Süyûtî, *Tedrîb*, I, 173.

⁸⁹ Süyûtî, *Tedrîb*, I, 173.

⁹⁰ Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 232.

⁹¹ Dihlevî, a. g. e., I, 232.

⁹² Evgin, a. g. e., s. 49-50.

olduğunu, hadis rivayet eden kadın ve çocuk sahâbîleri de müsnedlerden öğrenmekteyiz. Bunları ise sahâbenin hayatını anlatan diğer eserlerden öğrenmek çok zordur.⁹³

Yardım'ın da belirttiği gibi müsnedlerin faydalarından birisi de şudur: “Peygamberimizin (a.s.) vefatından sonra fetihler sebebiyle sahâbe gittikleri yerlere Rasûlullah (a.s.)’dan duydukları hadisleri aktarmışlardır. Böylece çeşitli bölgelerde Hadis Mektepleri oluşmuştur. Bu mektepler fıkıh mezhepleri üzerinde büyük rol oynamışlardır. İşte bu sebeple müsnedler, başlangıçta hangi hadislerin hangi bölgede yayıldığını ve bunların ilk müctehidler üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunu anlamamızda önemli ipuçları vermektedir. Mesela, Mısır’a yerleşen Abdullah b. Amr’ın bildiği birçok hadisi, Kufe’ye yerleşen Abdullah b. Mes’ûd duymamış, bunun bildiğini de diğeri bilmemiş olabiliyordu. Şayet Mısır’da gelişen Şâfiî fıkıh ekolü ile Kûfe’de gelişen Hanefî Okulu arasında hadis sebebi ile bazı görüş ayrılığı varsa, bunların sebeplerini ancak müsnedler aydınlığa kavuşturacaktır. Çünkü biz, adları geçen iki sahâbînin rivayetleri arasındaki mukayeseyi ancak, müsnedler sayesinde yapabiliriz.”⁹⁴

Üzerinde durmak istediğimiz konulardan birisi de ilk müsned müellifin kim olduğu mevzudur. Hadis edebiyatı türünde Müsned eserlerin ilk örneklerini hicri ikinci asrın sonlarıyla hicri üçüncü asrın başlarında olduğunu düşünüyoruz. Bunu da sonraki dönemlere ulaşan ilk müsnedlerin musanniflerinin vefat tarihlerinin hicri üçüncü asrın başlarında olmasından anlıyoruz. Âlimler ilk müsned müellifinin kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Şimdi bu görüşleri kısaca aktaralım:

İbn Adî’ye (ö. 365/975) göre müsned türüne âit ilk hadis kitapları, farklı yerlerde eş zamanlı olarak tasnif edilmiştir. Kûfe’de ilk müsned müellifi Yahya b. Abdülhamid el-Himmânî (ö. 228/843); Basra’da Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843); Mısır’da “Esedü’s-Sünne” olarak bilinen Esed b. Musa’dır (ö. 212/827). Ancak şu var ki bunlar arasında Esed b. Mûsâ’nın yaşlı olması ve daha önce vefat etmesi isminin öne çıkmasına sebep olmuştur.⁹⁵ el-Ukaylî (ö. 322/934) şöyle der: Ali b. Abdülaziz, Yahya b. Abdülhamid el-Himmânî’nin (ö. 228/843) şöyle söylediğini işitmiştir: “Kûfe halkının

⁹³ Yardım, *Hadis*, II, 64.

⁹⁴ Yardım, *Hadis*, II, 64.

⁹⁵ İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 795/1393), *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk., Nureddin Itr ve Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mültekâ Ehli'l-Hadis, I-II, trs., I, 119; Kettânî, *er-Risâle*, s. 92.

hakkında söylediklerine önem vermeyin, onlar beni kıskanıyorlar. Şüphesiz ben ilk müsned cem edenim.”⁹⁶

Dârekutnî (ö. 385/995), ilk müsned tasnif eden müellifin Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) olduğunu kesin olarak kabul etmektedir.⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) Dârekutnî'nin bu görüşüne katıldığını ifade ederek şunu söylemektedir:

“Esed b. Mûsâ el-Mısrî (ö. 212/827) de bir *Müsned* tasnif etmiştir. Esed, Nuaym'dan her ne kadar yaşça ve semâ/hadis alma yönünden daha önde olsa da, Nuaym'ın *el-Müsned*'ini gençlik yıllarında yazdığı, Esed b. Mûsâ'nın ise ondan daha büyük olmasına rağmen yaşlılık döneminde *Müsned*'ini kaleme almış olması mümkündür.”⁹⁸

Yine Hatîb, Ahmed b. Hanbel'in ilk hocası Hüseyim b. Beşîr'in (ö. 183/799) hadis meclisinde bulunduğu yıllarda Nuaym b. Hammâd'ın Bağdât'a geldiğini, onların maktû rivayetleri müzakere ettiklerini görünce önce müsned hadisleri öğrenmeye teşvik etmesi ile ilgili bilgiye dayanarak bu tarihlerde Nuaym b. Hammâd'ın *el-Müsned*'ini yazmış olabileceği tahmininde bulunur. Bundan sonra Hatîb, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) “Bildiğimize göre ilk müsnedi tasnif eden Nuaym'dır” sözüne⁹⁹ dayanarak hadis tarihinde ilk müsned musannifinin Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) olabileceği düşüncesine ulaşır.¹⁰⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014) de ricalere göre ilk müsned tasnif edenin Ubeydullâh b. Mûsâ el-Absî (ö. 213/828) ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819) olduğunu, bunları Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. Râhûye (ö. 238/852), Ebû Hayseme (ö. 234/848) ve Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî'nin (ö.235/849) takip ettiğini sonra ise müsnedlerin çoğaldığını bildirmektedir.¹⁰¹ Nitekim İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) müsnedlerden bahsederken bu iki müellifin *Müsnedler*'ini önce zikretmiştir.¹⁰²

⁹⁶ Kettânî, *er-Risâle*, s. 92.

⁹⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, II, 290; el-Muhammedî, Ebû Zer Abdülkadir b. Mustafa b. Abdürrezzâk, *el-Müeyesser fi İlmi Tahrîci'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Câmiatü'l-Envâr, 2010, s. 20.

⁹⁸ Hatîb, a.g.e., II, 290.

⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 596.

¹⁰⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdât*, XIII, 306.

¹⁰¹ el-Hâkim, *el-Medhal*, s., 30; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 119.

¹⁰² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 38

Zehebî'nin ilk müsned müellifi konusunda Hâkim'le aynı görüşte olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak el-Halîlî'nin (ö. 446/1055) *el-İrşâd*'ından nakilde bulunan Zehebî (ö. 748/1348) Kûfe'de Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî'nin, Basra'da ise Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin ilk müsnedi tasnif ettiklerini bildirmektedir.¹⁰³

Irâkî (ö. 806/1404) de "İlk tasnif edilen müsnedin Tayâlisî'nin *Müsned*'i olduğu söylenilir" der.¹⁰⁴ Çağdaş hadisçilerden Çakan da ilk yazılan müsnedin Tayâlisî'nin *Müsned*'i olduğunu ifade eder.¹⁰⁵

Özpinar bu tartışmalarla ilgili olarak şöyle der:

"İlk müsned müellifinin kim olduğunun tespiti konusunda açıklamak istediğimiz bir husus vardır: Hâkim ve Zehebî örneklerinde olduğu gibi, kimi klasik hadis tarihi yazarları ile bazı çağdaş yazarlar ilk müsned müellifinin Tayâlisî (ö. 204/819) olduğu düşüncesindedirler. Oysa bunlardan önce yaşamış olmaları açısından olaylara daha yakından tanık olan Dârekutnî, İbn Adî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi hadisçilerin, ilk müsned musannifi hakkında verdikleri bilgide Tayâlisî ismi geçmemektedir."¹⁰⁶ Bu duruma dikkat çeken *Keşfü'z-Zunûn* yazarı Kâtib Çelebi (1609-1657) Tayâlisî'nin ilk müsned müellifi olması hakkındaki bilginin yanlış olduğunu ve bu görüşte olanların, Tayâlisî'nin ölüm tarihinin bütün müsned müelliflerinden önce olmasından dolayı böyle yanlış bir sonuca vardıklarını ifade etmektedir. Çünkü *Müsnedü't-Tayâlisi* olarak bilinen kitap, Tayâlisî tarafından tasnif edilmemiş talebesi Yunus b. Habîb'in, Tayâlisî'den rivayet ettiği hadislerin, Horasanlı bazı muhaddisler tarafından cem edilmesiyle meydana gelmiştir.¹⁰⁷ Nitekim çağdaş yazarlardan Sıddîkî de Kâtib Çelebinin bu görüşüne katılmakta ve şöyle demektedir. "İlk müsned müellifi olarak kabul edilen Tayâlisî, *Müsned*'i şu anki haliyle düzenlememiş ve kendisi de yazmamıştır. *Müsned*, Tayâlisî'den rivayet ettiği hadisleri toplayan ve tertip eden telebesi Yunus b. Habîb tarafından yazılan

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, IX, 554.

¹⁰⁴ Süyûtî, *Tedrib*, I, 174.

¹⁰⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 28.

¹⁰⁶ Özpinar, a.g.e., s. 227.

¹⁰⁷ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, I-II, Bağdad, 1941, II, 1679; Kettânî, a.g.e., s. 91; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, AÜİFY, Ankara, 1977, s. 234; Özpinar, a.g.e., s. 226-227.

bir eserdir.”¹⁰⁸ Verilen bu bilgilerden sonra ilk müsned müellifinin Tayalisî olmadığı görüşüne ulaşıyoruz.

İlk müsned musannifinin kim olduğuyla ilgili net bir bilginin olmamasının sebebi, isimlerin kronolojiye dayanılarak değil de, coğrafyaya göre tespit edilmiş gibi olması gözükmektedir. Dolayısıyla birden çok yerde ve aynı zamanlarda müsnedlerin tasnif edildiği söylenebilir.¹⁰⁹

Müsned türü eserlerin ilk örneklerini hicri ikinci asrın sonlarıyla hicri üçüncü asrın başlarında ortaya çıkmaya başladığını yukarıda belirtmiştik. Hicri üçüncü asırda bu türün zirvesi denilebilecek eserler kaleme alınmıştır. Bunların başında ise Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled’in Müsnedler’ini sayabiliriz. Hicri üçüncü asırda yazılan müsnedlerden biri de Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî’nin *el-Müsned*’idir. Müsnedlerin ortaya çıkmaya başladığı zamandan hicri altıncı asra kadar birçok müsned kaleme alınmıştır. Kettânî 78 tane müsned ve yazarıyla ilgili *er-Risâletü'l-Müstadrafê*’de bilgiler vermektedir.¹¹⁰ Yine Yusuf Özbek de aynı kitabın dipnotunda Kettânî’nin zikretmediği 65 müsned ve yazarıyla ilgili bilgi vermektedir.¹¹¹

¹⁰⁸ Sıddîkî, a.g.e., s. 80.

¹⁰⁹ Özpınar, a.g.e., s. 227.

¹¹⁰ Kettânî, a.g.e., s. 91-105.

¹¹¹ Kettânî, a.g.e., s. 105-108.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ YA‘LÂ EL-MEVSİLÎ’NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. YAŞADIĞI HİCRİ ÜÇÜNCÜ ASRA GENEL BAKIŞ

Bir âlimin iyi tanınabilmesi için onun ailevî yapısının yanında yaşadığı sosyal, siyasi ve kültürel ortamı da bilmek oldukça önemlidir. İnsanlar yaşadığı çevrenin her türlü ortamından olumlu ya da olumsuz etkilenirler. Bu sebeple ilim ehlinin toplumda hâkim olan düşünce ekollerinden, kültürden, siyasi otoritenin hâkim görüşünden etkilenmesinin yanında, toplumu sarsan savaş, isyan, iç karışıklık, kıtlık gibi olumsuz faktörlerden etkilenmeleri de normaldir. Bu saydığımız etkenler de Ebû Ya‘lâ’nın yaşadığı zamanda mevcut olup bunlardan elbette o da etkilenmiştir.

Hadis tasnifinin bütün çeşitleriyle tamamlandığı ve hadisin altın çağı denilen hicri üçüncü asırda ale’l-ebvâb sisteme göre düzenlenen Câmi‘, Sünen ve Musannef türünde birçok eser kaleme alınmıştır. Ale’r-ricâl sistemin örneklerinden olan Müsned türü eserler de bu asırda en güzel şekilde tasnif edilerek bu türde birçok kitap yazılmıştır. Müsned türü eser tasnif eden âlimlerden biri olan Ebû Ya‘lâ doksan yedi yıl yaşamıştır. Hayatının çoğunu, yani 90 yılını hicri üçüncü asırda, kalan 7 yılını da dördüncü hicri asrın başlarında yaşamıştır. Ebû Ya‘lâ’nın yaşadığı dönemde İslam Coğrafyasında Abbâsîler hâkimdi. O, halife Me’mûn’un hilafetinin 198-218/813-833 son döneminden halife Muktedir’in hilafetinin 295-320/908-932 on ikinci yılına kadar yaşamıştır. Onun yaşadığı zaman olan 210-307/826-919 yılları arasında tam oniki Abbâsî halifesi ülkeyi yönetmiştir. Bu halifeler sırasıyla şunlardır:¹¹²

1. Me’mûn (198-218/813-833)
2. Mu‘tasım (218-227/833-842)
3. Vâsik (227-232/842-847)
4. Mütevekkil (232-247/847-861)
5. Muntasır (247-248/861-862)
6. Müstaîn (248-252/862-866)

¹¹² Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir (911/1505), *Târîhu’l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü’s-Saâde, 1. bs., 1371/1952, s. 226-442); Şeker, Mehmet, (Editör), *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Siyer Yayınları, I-XV, 1. bs., İstanbul, 2018, V, 478.

7. Mu‘tez (252-255/866-869)
8. Mühtedî (255-256/869-870)
9. Mu‘temid (256-279/870-892)
10. Mu‘tazıd (279-289/892-902)
11. Müktefi (289-295/902-908)
12. Muktedir (295-320/908-932)

1.1.1. Siyasi ve Sosyal Durum

Ebû Ya‘lâ'nın dünyaya geldiği yılda (210/826) Abbâsî Devleti'ni halife Me'mûn yönetiyordu. Me'mûn, Hârûn er-Reşîd'in oğullarındandır. O, kardeşi Emin'le yaptığı mücadele sonucunda onu yenerek öldürttüktan sonra 198/813'de hilafete geçti. Me'mûn, yapmış olduğu icraatlarla İslam tarihinde kendisinden en çok bahsedilen halifelerden biri olmuştur.¹¹³

Küçük yaşta ilmi tedrisata verilen Me'mûn, döneminin önemli hocalarından ders almıştır. Büyüdüğünde Müslümanlar arasına yeni girmiş olan felsefe okuyarak bu alanda önemli bir birikime sahip oldu. Felsefeyle bu kadar çok ilgilenmesi de ömrünün son zamanlarında onu Mu‘tezile'ye yakınlaştırmıştır. Bu özelliğiyle Me'mûn, Abbâsî halifeleri içinde ilme en çok değer veren halife olarak ön plana çıkmıştır.

Me'mûn hilafetinin ilk zamanlarında Şia'ya yaklaşarak Şii'liği ön planda tutarak bu anlayışı destekleyen bazı icraatlarda bulunmuş;¹¹⁴ fakat kendisine karşı yapılan tepkilerden dolayı bu tür tasarruflarından vazgeçmiştir.¹¹⁵

Mihne yani “Halku'l-Kur'an” konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesi, Me'mûn döneminin önemli olaylarından. O, hilafetinin 14. yılında (212/827) yılında “Halku'l-Kur'an” meselesini yani Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini ortaya attı. Fakat ortalığın karışacağını anlaması üzerine 218/833 yılına kadar bu düşüncesini gizledi.

¹¹³ Daha fazla bilgi için bkz. Bozkurt, Nahide, “İç Savaş: Emin İle Me'mûn'un İktidar Mücadelesi ve Me'mûn Dönemi” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 189-195.

¹¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Süyûtî, a.g.e., s. 268-274; Bozkurt, Nahide, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 198-203; Eser, Mithat, *Abbasilerin İlk Döneminde Seyyid ve Şerifler*, İz Yay., İstanbul, 2014, 118-119.

¹¹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Bozkurt, Nahide, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 198-203; Sırma, İhsan Süreyya, *Abbasiler Dönemi*, Beyan yay. İstanbul, 1997, s. 76-77

218/833 yılına gelince Me'mûn Mu'tezile mezhebini devletin resmi mezhebi kabul ederek Müslüman halkın özellikle âlimlerin bu mezhebi benimsemelerini zorunlu kıldı. Hatta daha da ileri giderek valilere genelgeler gönderdi ve bu genelgelerde valilere âlimleri toplayarak onları Mu'tezile mezhebi ve itikadından imtihan etmelerini emretti. Ne yazık ki bu anlayışı yerleştirmek için âlimlere birçok eziyet edildi. Bunların başında da Ahmed b. Hanbel gelmektedir.¹¹⁶

Me'mun döneminin önemli olaylarından biri de isyanlardır. İsyanların başında yirmi yıl süren Bâbek'in isyanı gelir.¹¹⁷ Bu dönem isyanları arasında Nasr b. Şebes isyanı, Muhammed b. Dibâc isyanı ve Mısır isyanlarını da sayabiliriz. Onun döneminin önemli olaylarından biri de Bizans gazalarıdır. Me'mûn'un bizzat kendisi Anadolu'ya dört sefer düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda Aksaray, Niğde, Ereğli gibi Anadolu'nun içlerine kadar olan yerler fethedilmiştir.¹¹⁸

Me'mûn Abbâsî Devleti'nin en parlak simalarından birisidir. Tarihçilerin verdiği bilgiye göre onun şahsiyeti ve liyakati olmasaydı zamanındaki olaylar Abbâsî Devleti'ni sarsar, devlet dağılıp çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Onun şahsiyetinin önemli tarafı ise ilme verdiği değer ve kendisine karşı gelenleri affetmesiyle ortaya çıkmıştır. Halife Me'mûn 18 Receb 218'de (9 Ağustos 833) vefat etmiştir.¹¹⁹

Me'mûn'un vefatından sonra hilafete kardeşi Mu'tasım 218/833 geçmiştir. O, güçlü bir sultan olmasına rağmen abisi gibi âlim değildi. Me'mûn kardeşini veliahd tayin ettikten sonra kendisinin bitiremediği bazı işleri bitirmesini ona tavsiye etmişti. Bunlar Bâbek isyanının ortadan kaldırılması, Zutlar'la mücadele, Bizans'a seferlerin devam etmesi ve "Halku'l-Kur'an" meselesi üzerinde durulması gibi konulardır. Mu'tasım, abisinin tavsiyesi üzerine siyasetini yürütmüştür.¹²⁰ Mihne olayı şiddetlenerek devam etmiş ve karşı gelenlere çok işkenceler yapılmıştır. Nitekim Me'mûn devrinde hapsedilen

¹¹⁶ Süyûtî, a.g.e., s. 268-274; Bozkurt, Nahide, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 203-214; Sırma, a.g.e., s. 78-81.

¹¹⁷ Azimli, Mehmet, "Abbâsîlerin İlk Döneminde Fârisi Karakterli İsyanlar", *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 5, 238-249; Yıldız, Hakkı Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağ Yay., İstanbul, 1990., III, 177-182.

¹¹⁸ Avcı, Casim, "Abbâsîler Döneminde Bizansla İlişkiler" *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, VI, 369-372; Yıldız, a.g.e., III, 186-188.

¹¹⁹ Yıldız, a.g.e., III, 196-198.

¹²⁰ Bozkurt, Nahide, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 211, 213; Azimli, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 245; Yıldız, a.g.e., III, 202-203.

Ahmed b. Hanbel, Mu'tasım zamanında Kâdılkudât İbn Ebû Duâd'ın tahrikiyle işkenceye tâbi tutulmuş, ancak bir süre sonra serbest bırakılmıştır. Mu'tasım zamanında Türkler devlet kademelerinde çok güç kazanmışlar ve çok etkili olmuşlardır. Mu'tasım sekiz yıllık hilafetinden sonra 18 Rebûlevvel 227 (5 Ocak 842) yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Vâsik geçmiştir.¹²¹

Vâsik 227-232/842-847 yılları arasında devleti yönetmiştir. Onun dönemi amcası Me'mûn ve babası Mu'tasım'ın devamı niteliğindedir. Vâsik, başkadı Ahmed b. Ebî Duâd'dan da etkilenerek mihneye aynen devam etmiştir. Hatta büyük muhaddis Ahmed b. Nasr el-Huzâî (ö. 231/846) "Kur'an mahlûktur." demediği için Bağdat'tan o günün başkenti olan Sâmera'ya getirilerek halifenin kendisi tarafından sorgulanmış ve idam edilmiştir.¹²² Yine onun döneminde komuta tamamen Türklerin eline geçtiği gibi idarenin büyük kısmı da Türklerin hâkimiyeti altında idi.¹²³ Beş yıllık hilafetten sonra Vâsik 23 Zilhicce 232 (10 Ağustos 847) tarihinde Sâmerâ'da vefat etti.

Vâsik'ten sonra Mütevekkil 232/847 yılında halife oldu. O, kendinden önceki halifelerin siyasetini değiştirerek onların uyguladığı mihneyi tamamen kaldırmıştır.¹²⁴ Hatta ehl-i hadise iltifatlarla bulunarak onların çalışmalarına imkânlar sağlamıştır. Mütevekkil ve bazı yakın adamları, oğlu Muntasır ve bazı Türk komutanlar tarafından yapılan bir suikast sonucunda sarayda öldürüldü. Böylece onbeş yıl süren Mütevekkil'in hilafeti de 247/861 yılında sona erdi. Mütevekkil'in öldürülmesi, İslam tarihinde özel koruma birlikleri tarafından bir halifeye karşı işlenen ilk cinayettir. Mütevekkil'in öldürülmesiyle halifelerin siyasi nüfuzları yanında manevi nüfuzları da çok zayıflamış oluyordu.¹²⁵

Mihne, Me'mûn döneminin sonlarında başlayıp Mütevekkil'in hilafete geçmesine kadar yaklaşık on beş yıl sürmüştür. Ahmed b. Hanbel ve Ahmed b. Nasr el-Huzâî gibi

¹²¹ Avcı, Casim, "Mu'tasım-Billâh" *DİA*, XXXII, 380-382; Kırkpınar, Mahmud, "Abbâsilerde Türk Nüfuzunun Yükselişi ve Yeni İktidar Unsuru Olarak Türk Komutanlar" *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 294-295.

¹²² Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Nasr el-Huzâî" *DİA*, II, 10; Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.e., III,229-230.

¹²³ Kırkpınar, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 296-297.

¹²⁴ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub (ö. 292/905), *Târihu'l-Ya'kûbî*, Hazırlayan, M. T. Houtsma, I-II, Matbaa Beril, 1883, II, 591-592; Kırkpınar, Mahmud, "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed" *DİA*, XXXII, 212-214.

¹²⁵ Kırkpınar, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 306-309; Yıldız, a.g.e., III, 241.

bu olaydan ciddi şekilde etkilenen muhaddisler bulunmakla birlikte kaynaklarda Ebû Ya‘lâ’nın böyle bir olayla karşılaştığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. O, mihnenin başladığı yıllarda sekiz yaşlarında olup mihnenin bittiği yıllarda ise yaklaşık olarak yirmi iki yaşlarındadır. Bu sebeple yaşı itibariyle onun mihneden etkilenecek bir durumda olmadığı anlaşılmaktadır.

Mütevekkil’in öldürülmesinden sonra 247/861 yılında halife olan Muntasır’ın hilafeti yaklaşık altı ay sürdü ve o, 248/862 yılında yirmi altı yaşında vefat etti.¹²⁶ Muntasır’ın ölümü üzerine Türk komutanların ağırlığıyla halifelğe 248/862 yılında Müstaîn getirildi. Kardeşi Mu‘tez ile yaptığı iç savaş sonucunda Müstaîn bazı şartlar karşısında 252/866 yılında hilafetten vazgeçerek yerine Mu‘tez halife oldu.¹²⁷ Halifeliği üç yıl süren Mu‘tez Türk komutan ve askerleri tarafından çıkan isyan sonucunda sarayında öldürüldü.¹²⁸

Mu‘tezz’in halli üzerine komutanlar Mühtedî’yi halife olarak seçtiler. Böylece O 255/869 yılında halife oldu. Onun, ahlak ve şahsiyet bakımından Abbâsî halifelerinin en iyisi, en âbidi ve en muttakisi olduğu söylenir. Fakat onun hilafeti sadece bir yıl sürmüş ve 256/870 yılında önce görevinden alınmış sonra da idam edilmiştir.¹²⁹

Mühtedî’nin öldürülmesinden sonra hilafete 256/870 yılında Mu‘temid getirildi. O, hilafetinin ilk yılında kardeşi Ebû Ahmed el-Muvaffak’ı hilafet nâibi tayin etmişti. Halifenin zevk ve eğlenceye düşkün olmasına karşın Muvaffak idarede otoriter, memleket yönetiminde başarılı, savaş meydanlarında azim ve cesaretiyle ön plana çıkmış bir yöneticiydi.

Halifelerin otoritelerinin zayıflaması üzerine eyaletlerde büyük isyanlar meydana gelmiştir. Doğuda Saffârîler’in isyanı, batıda Zencîler’in isyanı Abbâsî Devleti’nin başına büyük felaketler açmıştır. Bunlardan Zencîler isyanı devleti daha çok uğraştırmış ve yaklaşık yirmi yıl sürmüştür.¹³⁰ Böyle bir ortamda devlet işlerini bizzat idare eden

¹²⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Kırkpınar, a.g.m. , *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 309-310; Yıldız, Hakkı Dursun, a.g.e., III, 242-243.

¹²⁷ Özaydın, Abdülkerim, “Müstaîn-Billah”, *DİA*, XXXII, 112-113.

¹²⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, a.g.e., III, 253-258.

¹²⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, a.g.e., III, 259-262.

¹³⁰ Yılmaz, Saim, “Merkezi Otoriteyi Diriltme Çabaları: Abbâsîlerin ‘İkinci Kurucusu’ Mu‘tazid ve Müktefi Dönemi (279-295/892-908)” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 313; Yıldız, a.g.e., III, 266-270.

halifenin kardeşi Muvaffak 278/891’de vefat etti. Ondan bir yıl sonra da Halife Mu‘temid 279/892 yılında vefat etti.

Mu‘tazıd amcasının ölmesi üzerine 279/892’de halife oldu. Bu döneme kadar merkezi idare karışıklıklarla, isyanlarla sarsılmış ve kesin çözümler alınmadan yönetim bu şekilde devam etmişti. Ülkenin mali bütçesinin iyi olması birçok problemi askeri güçle çözmeye yardımcı oluyordu. Askeri tedbirler başarısız olunca geçici bazı çözümlere başvuruldu fakat bunlar da faydalı olmadı. Bu çözümlerin başında merkezi idareyi güçlendirme ön plandaydı. Bir zamana kadar başarılı olsa da zamanla bu da bir işe yaramadı. Vergiler artırıldı, askeri iktâ sistemi bozuldu. Bu ise bazı yerlerde askeri liderlerin ortaya çıkmasına ve bazı bölgelerde idarenin bağımsız hale gelmesine sebep oldu. Bunun sonucunda merkezi idare iyice zayıfladı. Yine bu dönemde isyanlar ortaya çıktı ve bu isyanlardan özellikle Karmatî isyanları devleti uzun süre uğraştırdı. Neticede ülke bu haldeyken on yıllık hilafetinin sonucunda 289/902’de Mu‘tazıd öldü¹³¹ ve bir dönem daha bitmiş oldu.

Müktefi babası Mu‘tazıd’ın ölümü üzerine 289/902 yılında hilafete geçti. Onun döneminde Karmatî isyanları devam etmiş ve altı yıllık hilafetinin sonunda 295/908 yılında otuz bir yaşında vefat etmiştir.¹³²

Müktefi’den sonra on üç yaşındaki kardeşi Muktedir 295/908’de hilafete geçti. O, çocuk olmasına rağmen kendisini destekleyen bazı devlet adamları ve komutanların sayesinde hilafette kalabildi. Onun döneminde de isyanlar devam etti. Taberistan ve Deylem’de evlad-ı Ali isyan etti. Zeydiler’den Hasan b. Utruş 301/914 yılında hükümdarlığını ilan ederek halktan biat aldı.¹³³ Bu dönemdeki isyanların en önemlisi 311/923’de başlayan Karmatîler’in devam eden isyanıdır. Nitekim onların saldırıları yüzünden 313/925 yılında hacca gidilemedi. Ümmetin başına bela olan Karmatîler 316/928 yılında Rahbe’yi alarak Karkisiya ve Rakka’ya saldırdılar. 8 Zilhicce 317’de (12 Ocak 930) Ka‘be’ye baskın yaparak Mekke emiri ve birçok hacıyı öldürdüler. Yine bu

¹³¹ Yılmaz, a.g.m., *İslam tarihi ve Medeniyeti*, V, 313-338; Yıldız, a.g.e., III, 273-288.

¹³² Daha fazla bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.m., *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 339-355.

¹³³ Özeydin, Abdülkerim, “Muktedir-Billah”, *DİA*, XXXI, 144.

baskında onlar Haceru'l-Esved'i yerinden sökerek Bahreyn'deki Hecer'e götürdüler. Haceru'l-Esved 339 yılına kadar yirmi iki yıl Karmatîler'in elinde kalmıştır.¹³⁴

Bu dönemdeki önemli olaylardan biri de Şii Fâtımî Devleti'nin kurulmasıdır. Kurucuları kendilerini soy ve mezhep olarak Hz Ali ve Fâtıma'ya nispet ettikleri için bu adla anılmışlardır. Muktedir'in döneminde 297/909 yılında kurulan Fatımî Hanedanlığı üç asra yakın hüküm sürdü ve 567/1171 yılında yıkıldı.¹³⁵ Yine meşhur mutasavvıf Hallâc-ı Mansur, Muktedir döneminde halkın bir kısmının isteği doğrultusunda 309/922 yılında Vezir Hamid b. Abbas'ın ısrarıyla yargılanarak idam edildi.¹³⁶

Muktedir'i hilafetten uzaklaştırmak için 317/929 yılında isyan çıktı fakat isyan başarılı olamadı. Bu dönemde Halife Muktedir ile kendisini görevinden uzaklaştırmak istediği söylenen Mûnis el-Muzaffer arasındaki ilişkiler bozuldu. Mûnis el-Muzaffer'in ordusuyla halifenin ordusu karşı karşıya geldi. Henüz savaşın başındayken halifenin ordusu dağıldı ve Muktedir, Mûnis'in ordusu tarafından 320/932 yılında öldürüldü. Yerine kardeşi Kâhir Billâh geçti.¹³⁷

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Ebû Ya'lâ'nın yaşadığı dönemde Abbâsî Devleti'nin siyasi açıdan genellikle sorunlu olduğu görülmektedir. Yönetimde istikrar olmadığı ve dolayısıyla sıklıkla halifelerin değiştiği görülmektedir. Bunun başlıca sebeplerinin taht kavgaları, özellikle Türk komutanların yönetimde söz sahibi olma istekleri ve iç isyanlar olduğu anlaşılmaktadır. Elbette Ebû Ya'lâ'da bu tür olumsuzluklardan bir şekilde etkilenmiştir. Ancak onun bu olaylardan ne ölçüde etkilendiği ile ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamıştır.

1.1.2. İlmî ve Kültürel Durum

Ebû Ya'lâ'nın hayatını yaşadığı hicri üçüncü asır, hadis edebiyatı ve tarihi ile ilgili eserlerde hadisin altın çağı olarak zikredilir. Önceki dönemlerdeki çalışmalar meyvesini vererek hadis ilminde şaheser kabul edilen kitaplar başta *Kütüb-i Sitte* olmak

¹³⁴ Özaydın, a.g.m., *DİA*, XXXI, 144; Hizmetli, Sabri, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, 510-514.

¹³⁵ Seyyid, Eymen Fuâd, "Fâtımîler" *DİA*, XII, 228-233; Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan yay., I-V, İstanbul, 2016, IV, 133-136.

¹³⁶ Özaydın, a.g.m., *DİA*, XXXI, 144.

¹³⁷ Özaydın, a.g.m., *DİA*, XXXI, 144-145.

üzere bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu dönemdeki hadislerle ilgili eserler genellikle konulara/bablara göre hazırlanmıştır. Bu sistemde hazırlanan kitaplar Musannef, Câmi‘ ve Sünen türü eserlerdir. Bu tür eserlerin yazılmasının sebepleri hadislerle ulaşmak isteyen insanların, kolay bir şekilde ulaşarak onlardan faydalanmasıdır. Başka bir amaç da başta Mu‘tezile olmak üzere hadise önyargıyla bakan fırkalara cevap vermektir.

Bu dönemde İslâmi ilimlerin diğer alanlarında da önemli gelişmeler yaşanmış, Kelam, Tefsir, Fıkıh, Siyer, Tarih ve Tabakat alanlarında da müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.

Abbâsî Devleti’nin başkenti olan Bağdat aynı zamanda ilim ve kültürün de başkentiydi. Birçok ilim adamı oraya yerleşmiş ve diğer yerlerden ilim öğrenmek isteyen birçok ilim talebesi Bağdat’a gelerek oranın âlimlerinden istifade etmişlerdir. Bağdat’a altın günlerini yaşatan halife Me’mûn’dur. O diğer halifelerden farklı olarak Antik Yunan’dan bu yana en etkili felsefe ve bilim hareketini Bağdat’a taşımıştır. Bunun için Me’mûn 832’de Beytü’l-Hikme adlı bir akademi kurdu ve bu merkezde tercüme faaliyetlerine hız verildi. Burada Yunanca, Süryanice, Farsça, Sanskritçe ve Koptça¹³⁸ eserler Arapça’ya çevrildi. Burada tercüme faaliyetinde bulunan birçok mütercim bulunmaktaydı. Beytü’l-Hikme’yi bizzat görmüş ve kütüphaneden faydalanmış olan İbnü’n-Nedîm (ö. 385/995) bu konuda çok değerli bilgiler vermektedir. Onun tesbit ettiği mütercimler listesine göre Grekçe’den Süryânîce’ye, oradan da Arapça’ya veya doğrudan Grekçe’den Arapça’ya tercüme yapanların sayısı kırk yediyi buluyordu. Farsça’dan tercüme yapanlar on altı, Sanskritçe’den tercüme yapanlar üç kişi idi. Halife eski bilimsel çalışmalarını getirtmek için elçilerini uzak diyarlara gönderdi. Örneğin, Bizans’tan, o zamana değin İslam ülkelerinde bulunmayan önemli eserlerin yazmaları getirildi. Beytü’l-Hikme’deki mütercimlerin çoğu Hıristiyan kökenliydi. Burada Bizans, İran ve Hindistan’dan aktarılan bilgilerin Arapça’ya çevrilmesi tam bir sektör haline gelmişti. Tercüme faaliyetleri sonucunda eski medeniyetlere ait önemli bilgiler İslam dünyasına girmiş ve Müslüman bilginler bu bilgilere kendi bilgilerini de katarak yeni ve daha

¹³⁸ Kıptilerin konuştuğu eski Mısır dillerinden birisidir.

gelişmiş bir bilim ortaya çıkarmışlardır. Bu çevirilerin sonraki yüzyıllarda Endülüs üzerinden Avrupa'ya girmesiyle orada aydınlanmanın fitili yakılacaktı.¹³⁹

Me'mûn tercüme faaliyetlerinin yanında astronomik ölçümler doğru olsun diye dünyadaki ilk¹⁴⁰ rasathaneyi kuran kişidir. O, Bağdat'tan başka bir de Şam'da büyük bir rasathane kurarak ölçümleri ve rasathaneyi bilim adamları ile birlikte bizzat yapıyordu. O dönemde enlem ve boylam ölçülerine dayalı bir dünya haritası ve dünya coğrafyası yapmak için 70 kadar bilim adamını görevlendirmiş ve ölçümler için onları dünyaya dağıtmıştı. Onlar da o şartlar içerisinde gerçek ölçümlere dayanan ilk dünya haritasını yapmışlardı.¹⁴¹

İlk zamanlarda bir tercüme bürosu ve bir kütüphane olarak kurulan Beytü'l-Hikme giderek fizikî ve fonksiyonel açıdan gelişip genişlemiş, özellikle pozitif ilimlerin araştırıldığı bir merkez ve bir eğitim kurumu haline gelmiştir. 500 yıldan fazla İslâm ilim dünyasına kaynak teşkil eden bu merkez 1258'de Hülâgû tarafından yakılıp yıkılmıştır.¹⁴²

Me'mûn'un hilafeti döneminde dünyaya gelen Ebû Ya'lâ, Me'mûn'un öldüğü 218 yılında sekiz yaşında bir çocuktur. Me'mûn'un iktidarda bulunduğu bu dönem İslam dünyasında Mu'tezile'nin görüşlerinin revaçta olduğu bir zamandır. Bu dönemde Mu'tezile adeta hadisçilere savaş açmış ve yine bu dönemde Mu'tezile görüşlerini kabul etmeyenlere bizzat devlet eliyle işkence edilmiştir. Mihne adı verilen bu dönemin, hicri üçüncü asrın ilmi yapısına müsbet ve menfi tesirleri olmuştur. Menfi etki olarak hadisçilerin baskı altında tutulması, karşı çıkanlara eziyet edilmesi, Mu'tezili anlayışın ilmi kıstas olarak kabul edilmesi ve bu karışık ortamdan faydalanmak isteyen bazı kesimlerin de hadis uydurmaları sayılabilir. Müsbet tesir olarak da zulme uğrayan muhaddislerin toplum tarafından kabul görekerek hadise ve sünnete sarılmanın yaygınlaşması ve bunun sonucunda muhaddislerin hadis telifine hız vermeleri sayılabilir. Bu çalışmalar sayesinde, sahih ve sahih olmayan rivayetlerin ayrıştırılarak kıymetli

¹³⁹ Kaya, Mahmut, "Beytülhikme" *DİA*, VI, 88-90; Erdem, Gazi, "İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme", *Dini Araştırmalar*, Ocak - Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı: 42, s. 57-77; <http://turkibilimi.com/memun-832de-beytul-hikme-bilgelik-evi-adli-bir-akademi>, (13/11/2017).

¹⁴⁰ Bu düşünce Fuat Sezgin'e aittir.

¹⁴¹ Kaya, "a.g.m." *DİA*, VI, 89; Erdem, a.g.m, *Dini Araştırmalar*, Ocak - Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı: 42, s. 57-77; <http://www.skylife.com/tr/2013-11/islam-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi>, (18/12/2017), Fuat Sezgin'le yapılan bir söyleşide Fuat Sezgin'in düşünceleri.

¹⁴² Kaya, "a.g.m." *DİA*, VI, 89.

eserlerin kaleme alınması, sadece ahkâm rivayetlerinin toplandığı kitapların yazımına önem verilmesi, tabakat, cerh-ta'dîl eserleriyle ilim adamlarından bazılarının ait bilgilerin kayıt altına alınarak korunması da bu dönemin olumlu gelişmelerinden sayılabilir.¹⁴³

Mihne adı verilen bu baskılar hadisçileri yıldırınmamış tam aksine hadis âlimleri sonraki dönemlerde iz bırakacak en güzel eserleri telif etmişlerdir. Ebû Ya'lâ da mihnenin devam ettiği diğer halifeler döneminde ilmi çalışmalarına devam etmiş ve bu siyasi çekişmelerin devam ettiği ortamda kendisini geliştirerek sonraki dönemlerde kendinden bahsedilecek önemli eserler kaleme almıştır.

Ebû Ya'lâ bir asıra yakın bir hayat sürmüştür. Elbette bu kadar uzun süre hayat yaşayan birisi birçok siyasi entrika, toplumsal olaylar, kargaşalar, bunalımlar görmüştür. Ebû Ya'lâ gibi âlim birisinin böylesi olaylardan tamamen uzak durduğu düşünülemez. Mutlaka etrafında olan olaylarla ilgili insanların ona soruları olmuş, o da halkın sorularına fetvalar vermiştir. Ne yazık ki bu kadar uzun bir hayat yaşamış olan Ebû Ya'lâ ile ilgili elimizde bunları gösterecek bilgidir mahrumuz.

Ebû Ya'lâ'nın yaşadığı şehir olan Musul'un o dönemde önemli bir ilim merkezi olduğunu görmekteyiz. Buranın âlimlerinden ve onların kütüphanelerinden ilim tahsil etmek için Musul'a ilim talebelerinin geldiğini anlamaktayız. Kaynaklarda, fazilet ve ilim sahibi bir insan olarak tanınan matematikçi ve astrolog Ali b. Ahmed el-İmrânî'den (ö. 344/956) insanların ilim öğrenmek ve zenginliğiyle ünlü kütüphanesinden faydalanmak için uzak beldelerden Musul'a geldikleri kayıtlıdır.¹⁴⁴ İslam tarihinde ilk Darü'l-İlim Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed b. Hamdân el-Mevsilî (ö. 323/935) tarafından Musul'da kurulmuştur.¹⁴⁵

Ortaçağ'da Musul'da Kur'an ilimlerinden tıp, matematik ve astronomiye kadar değişik ilim ve sanat dallarında temayüz eden ve Mevsilî nisbesiyle anılan birçok âlim ve sanatkâr yetişmiştir. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz: Muhaddis Abdülaziz b. Hayyan b. Câbir (ö. 261/875), Ali b. Harb et-Tâî (ö. 265/878), Ebû Bekir Sevâb b. Yezîd b. Sevâb (ö. 321-330), Muâfâ b. İmran (ö. 185/801), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), Ömer b. Bedr (ö. 622/1225), fakih Abdullah b. Mahmud (ö. 683/1284), fakih

¹⁴³ Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i*, TDVY, Ankara, 2012, s. 26.

¹⁴⁴ Erdem, Sargon, "Ali b. Ahmed el-İmrânî" *DİA*, II, 381.

¹⁴⁵ es-Sakkâr, Sâmî "Musul", *DİA*, XXXI, 363.

Abdürrahim b. Muhammed (ö. 671/1272), tarihçi Yezîd b. Muhammed el-Ezdî (ö. 334/945), Abbâsîler döneminin en tanınmış musikişinas ve muğannilerinden İbrahim el-Mevsilî (ö. 188/804) ile oğlu İshak el-Mevsilî (ö. 235/850), ilk devir sufilerinden Abdullah b. Hubeyk ile Feth el-Mevsilî el-Kebir (ö. 170/786) ve es-Sağir (ö. 220/835), matematikçi ve astrolog Ali b. Ahmed el-İmranî (ö. 344/956), göz hekimi Ammâr b. Ali (ö. 400/1010), dil ve edebiyat âlimi İbn Cinnî (ö. 321 933), İbn Ebû Asrun (ö. 585/1189), İbn Danyal (ö. 711/1311) ve kıraat âlimi Muhammed Şu'le el-Mevsilî (ö. 656/1258).¹⁴⁶

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Ebû Ya'îlâ'nın yaşadığı dönemde mihne gibi olumsuz bazı olayların yanında Abbâsî Devleti ilmi yönden birçok konuda ilerleme kaydetmiş ve Musul da bu ilerlemeden gerekli payını almıştır.

1.2. HAYATI

1.2.1. Doğumu ve Kimliği

Ebû Ya'îlâ künyesiyle tanınan ve meşhur olan büyük muhaddisin tam ismi Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî'dir. O, Musul'un muhaddisi olup Müsned'i ve Mu'cem'i vardır.¹⁴⁷

3 Şevval 210'da (17 Ocak 826) Bağdat'ın kuzeyinde bulunan meşhur İslam beldelerinden biri olan Musul¹⁴⁸ şehrinde doğdu.¹⁴⁹ Nesâî'den beş yaş daha büyük ve isnadı da onun isnadından âlîdir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ es-Sakkâr, a.g.m. ", *DİA*, aynı yer.

¹⁴⁷ Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvud ve Memun es-Sağraci, I-XXV, 7. bs., Müessesetü'r-Risale, 1990/1410, XIV, 174; *Tezkiratü'l-Huffâz*, I-IV, I. bs., Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, II, 199; İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî (ö. 744/1343), *Tabakâtü Ulemâi'l Hadîs*, thk. Ekrem el-Büşî, İbrahim ez Zeybek, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996/1417, II, 428; Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed b. Râğîb b. Abdilğani Kehhâle ed-Dımaşkî (1905-1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, I-XIII, Beyrut, trs, II, 17; İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, thk., Abdülkadir el-Arnâvut, Mahmut el-Arnâvut, Dâru İbn Kesîr, I-X, Beyrut, 1406, II, 250.

¹⁴⁸ Musul şehriyle ilgili geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs., V, 223-225.

¹⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 174; Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir (ö. 911/1505), *Tabakâtü'l-Huffâz*, I. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403, s.309.

¹⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 174; el-Hemedânî, Mukbil b. Hâdî b. Mukbil, (ö. 1422/2001) *Ricâlü'l-Hâkim fî'l-Müstedrek*, Mektebetü-San'a el-Eseriyye, 2. Bs, I- II, 1425/2004, I, 163.

Onun nisbelerinden birisi Temîmîdir. Araplardan Temîmî nisbesine sahip birçok insan vardır. Bunlara Temîmî nisbesinin verilme sebebi büyük dedeleri Temîm b. Mürre'ye nispet edilmeleri sebebiyledir.¹⁵¹ Nesebi Peygamberimizin büyük dedesi Adnan'a dayanır. Temîm'in tam ismi Temîm b. Mür b. Ūd b. Tâbiha b. İlyas b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnan'dır. Temîm nesepte Peygamberimizle İlyas b. Mudar'da birleşmektedir.¹⁵² Benî Temîm kabilesi onun soyundan gelmektedir.¹⁵³

O, doğduğu yer olan Musul'a nispetle Mevsilî nisbesine de sahiptir ve daha çok bu nisbesiyle bilinir. Künyesi Ebû Ya'lâ'dır.¹⁵⁴ Bu künyesiyle meşhur olmuştur. Bu künyenin ona niçin verildiğini bilmiyoruz. Ayrıca, bazı kaynaklarda ona Ebû Yahyâ künyesi verildiği de görülmektedir.¹⁵⁵

1.2.2. Ailesi ve Yaşadığı Yer

Ebû Ya'lâ'nın ailesiyle ilgili kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak dedesi Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsilî, babası Ali b. el-Müsennâ'nın muhaddis ve dayısı Muhammed b. Ahmed b. Ebu'l-Müsennâ'nın hadis hâfızı olmasından, onun ilme önem veren bir ailede yetiştiğini anlamaktayız. Babası Ali b. el-Müsennâ ile ilgili olarak Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö.748/1348) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) şu bilgiyi vermektedir: “O, Hüseyim b. Beşir (ö. 183/799), Cerîr b. Abdülhamid (ö. 188/804), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Hasan b. Musa el-Eşyeb (ö. 209/824) ve Nasr b. Hammâd el-Verrâk'tan rivayette bulunmuştur. Ondan da oğlu Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ¹⁵⁶ rivayette bulunmuştur.”¹⁵⁷ İbn Hacer (ö. 852/1449), onun, onuncu tabakada yer alan makbûl bir râvi olduğunu bildirmektedir¹⁵⁸

¹⁵¹ İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. *Tâhir* b. Ali b. Ahmed el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113), *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I. Bs., Beyrut, 1441, s. 41.

¹⁵² <https://bni-tamem.com/6970/> (24.03.2018).

¹⁵³ Aycan, İrfan, “Temîm” (Benî Temîm)”, *DİA*, XL, 418-419.

¹⁵⁴ Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, (ö. 764/1363) *el-Vâfi bil-Vefeyât*, thk. Ahmet Arnavut ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâs, I-XXIX, Beyrut, 1420/2000, VII, 158.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 377.

¹⁵⁶ Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, I- XXXV, Beyrut, 1400/1980, XXI, 116; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, I. bs., I- XXXXXII, Beyrut, 1407/1987, XVI, 288; İbn Hacer, a.g.e., aynı yer.

Ebû Ya‘lâ’nın dedesi Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsîlî ‘dir. Künyesi Ebû Ali et-Temîmî olup köyü olan Bâzebdâ’ya nispetle “el-Bâzebdâ” diye tanınır.¹⁵⁹ Bâzebdâ, Musul ya da Cezire’nin köylerinden biridir.¹⁶⁰ Musul tarihiyle ilgili elimize bir kısmı ulaşmış en eski eser olan Ebû Zekerriyya Yezîd b. Muhammed Ezdî’ye (ö. 334/945) ait *Târîhu’l-Mevsîl* adlı kitapta 223 yılında vefat edenler başlığında Ebû Ya‘lâ’nın babası Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsîlî bu senede vefat etti diye bir bilgi var.¹⁶¹ Kitabı tahkik eden muhakkikin de ifade ettiği gibi Müsennâ, Ebû Ya‘lâ’nın babası değil dedesidir. Bu yılda ölen belki Ebû Ya‘lâ’nın dedesi olup müellif onu Ebû Ya‘lâ’nın babası diye söylemiş olabilir. Ya da bu yılda ölen babası olup babasının isminin ilk iki kelimesi olan Ali ve ibn kelimeleri düşmüş olabilir der.¹⁶² Fakat Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) verdiği bilgilerden hicri 223 yılında ölenin Ebû Ya‘lâ’nın dedesi Müsennâ olduğunu anlıyoruz.¹⁶³ Çünkü Hatîb aynı yerde Ebû Zekerriyya Yezîd b. Muhammed el-Ezdî ‘den naklen aktardığı bilgide Ebû Ya‘lâ’nın dedesinin Müsennâ olduğunu ve hicri 223 yılında onun vefat ettiğini bildirmektedir. Bundan da Ebû Zekerriyya Yezîd b. Muhammed el-Ezdî’nin tarih kitabında yazmadan kaynaklanan bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Ya‘lâ’nın dedesi Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmî el-Mevsîlî de muhaddistir. Bağdat’ta yaşadı. Orada Ebû Şihâb el-Hannât ve Ali b. Mishar’dan hadis almıştır. Ondan da Ahmed b. Kâsım b. Müsâvir el-Cevherî ve Muhammed b. Gâlib et-Temtâm rivayette bulunmuştur.¹⁶⁴ Ebû Ya‘lâ, Müsned’de dedesinden hocası vasıtasıyla rivayette bulunmuştur. O, “Muhammed b. Gâlib bana kendi yazısıyla yazdı” ve “bana

¹⁵⁷ Bkz. Müsned, Hüseyin Selim Esed, 2741. Hadis; İrşâdülhak, 2733. Hadis.; *Müsnedü’l-İmam Ebî Ya‘lâ (el-Müsnedü’s-Sağîr)*, thk. (Müşrif. Abdurrahman b. Abdullah b. Akîl), Dâru’t-Te’sîl, I. bs., I-V, Kahire, 1438/2017., 2751. Hadis. Senedde “haddesenâ ebî” geçmektedir.

¹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru’r-Reşîd, Suriye, 1406/1968, s.405.

¹⁵⁹ Hatîb, el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdât*, I-XIV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, trs., XIII, 170.

¹⁶⁰ İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Lübâb fi Tehzîbi’l-Ensâb*, Dâru Sâdır, I-III, Beyrut, trs, I, 109.

¹⁶¹ el-Ezdî, Ebû Zekerriyya Yezîd b. Muhammed, (ö. 334/945), *Târîhu’l-Mevsîl*, thk. Dr. Ali Habîbe, Kahire, 1387/1967, s. 429.

¹⁶² el-Ezdî, a.g.e., aynı yer., 2. Dipnot.

¹⁶³ Hatîb, a.g.e., aynı yer.

¹⁶⁴ Bağdâdî, a.g.e., aynı yer.

Müsennâ tahdis etti” dedi. Hocasının sözünden sonra senedin bu kısmında Ebû Ya‘lâ, “yani dedem” diyerek açıklamada bulunmuştur.¹⁶⁵

Ebû Ya‘lâ, dedesi Müsennâ’nın Ali b. Müshir’den (ö. 189/805) kitaplarını özel olarak yazdığını ve rivayetlerinin çoğunu Ebû Şihâb’dan aldığını, Musul’dan Medinetü’s-Selâm/Bağdat’a ticaret için gidip orayı vatan edindiğini ve dedesinin orada kendisine çok değer verilen bir kimse olduğunu bildirmektedir.¹⁶⁶

Ebû Ya‘lâ’nın dayısı Muhammed b. Ahmed b. Ebu’l-Müsennâ Ebû Ca’fer et-Temîmî el-Mevsîlî’dir. Zamanında Musul’un büyük âlimlerinden ve muhaddislerinden biri idi. İlim için yolculuk yaptı ve birçok hocadan ders aldı.¹⁶⁷

Ebû Bedr Şucâ b. Velid, Abdulvehhâb b. Atâ, Ca’fer b. Avn, Ya‘lâ b. Ubeyd ve kardeşi Muhammed b. Ubeyd, Ebu’n-Nadr, Muhammed b. el-Kâsım el-Esedî ve onların tabakalarından hadis almıştır. Kendisinden de kızkardeşinin oğlu Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî¹⁶⁸, Muhammed b. Abbas b. el-Fadl Beyyâu’t-Taâm, Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Hâfız, Abdullah b. Ca’fer b. İshâk el-Câbirî vd. âlimler ders almışlardır. İbn İyâs (ö. 334/945) onun fazilet sahibi ve sika olduğunu söyledikten sonra gördüğü muhaddisler içinde en edepli insan olduğunu da ifade eder. Yine İbn İyâs, Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn’in ona hürmet ettiğini ve Musul’a Ali b. Harb’den (ö. 265/878) sonra hadis almak için onun yanına gidildiğini bildirmektedir. O, 277/890 yılı Şevval ayında vefat etmiştir.¹⁶⁹

Ebû Ya‘lâ Musul’da dünyaya gelmiş ve ilim yolculukları hariç hayatını Musul’da geçirmiştir. Musul şehriyle ilgili olarak Hamevî (ö. 626/1229) şu bilgileri verir: “Musul, yaklaşık olarak Bağdat’a 300 mil mesafede bulunur. Ortaçağ’da el-Cezîre bölgesinin doğu kısmını meydana getiren Diyârırebîa’nın bir dönemde merkezi olan Musul, Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuştur. Arapça vasl ulaşmak, kavuşmak kökünden türetilen ve Musul’un aslı olan “kavşak” anlamındaki “Mevsîl” adının şehre verilmesi, kurulduğu devirde çeşitli kervan yollarının veya o kesimde Dicle ile bazı kollarının birleşmesi

¹⁶⁵ *Müsnedü’l-İmam Ebî Ya‘lâ*, Dâru’t-Te’sîl, 4151. hadis.

¹⁶⁶ Hatîb, a.g.e., aynı yer

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 143-144; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XX, 424-425; *Siyer*, XIII, 139-141.

¹⁶⁸ Ebû Ya‘lâ *el-Mu‘cem*’de dayısından rivayette bulunmuştur. *el-Mu‘cem*, 57. Hadiste dayısının ismini zikrettikten sonra “hâlî” kelimesini ilave etmiştir. Yine dayısından *el-Müsned*’de bir yerde hadis rivayet etmiştir. *Müsned*, Dâru’t-Te’sîl, I, 317, 232. Hadis.

¹⁶⁹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XX, aynı yer; *Siyer*, XIII, aynı yer.

sebebine bağlanmaktadır.”¹⁷⁰ Makdisî (ö. 390/1000), şehrin eski adının Havlân diye bilindiğini ve Araplar’ın burayı imar edip bir ordugâh şehir haline getirdikten sonra adını Mevsil olarak değiştirdiklerini bildirmektedir.¹⁷¹ Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) şehrin ismiyle ilgili olarak Hamza el-İsfahânî’den naklen Sâsânîler döneminde şehrin adının “Neverdeşîr” olduğunu ve buranın el-Cezîre ile Irak’ı, Dicle ile Fırat’ı ve Sincâr ile Hadîse’yi birbirine bağladığı veya Mevsil isimli bir hükümdar tarafından kurulduğu için bu adla anıldığını kaydeder.¹⁷²

Şehrin kuruluşu ve Eskiçağ’da mevcut olup olmadığı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İran kaynakları, Sâsânî hükümdarlarından II. Hüsrev veya onun bir valisi tarafından kurulduğunu ileri sürer. Ancak yaygın kanaate göre II. yüzyılda bugünkü Musul’un yerinde bir hıristiyan kolonisi mevcuttu ve burası eski Asur İmparatorluğu’nun başşehri olan Ninevâ’nın karşısında bulunuyordu. Bu koloni daha sonra Bizanslılar’ın Asur Piskoposluğunun merkezi olmuş ve İslam fethine kadar hıristiyan kimliğini korumuştur.¹⁷³

Musul, 20/641 yılında Utbe b. Ferkad es-Sülemî veya 16/637’de Rebî‘ b. Efkel el-Anzî tarafından fethedildi. Hz. Ömer, fatih kumandan Utbe b. Ferkad veya Rebî‘ b. Efkel’i vali tayin ettiği şehre Arapları yerleştirerek burayı bir garnizon şehir haline getirdi ve ortasına büyük bir cami yaptırdı. Hz. Osman da Musul’a Ezd, Kinde, Tay, Abdülkays kabilelerine mensup 4000 kişi iskân etti ve buraya Arfece b. Herseme’yi vali olarak gönderdi. Emevîler devrinde genellikle halife oğullarının tayin edildiği en önemli valiliklerden biri olan Musul’a Abdullah b. Zübeyr de Muhammed b. Eş‘as’ı vali yaptı. Musul son Emevî halifesi II. Mervân zamanında genişletilerek imar edildi ve el-Cezîre’nin merkezi haline getirildi. Abbâsîler de Musul’a çok önem vermişler ve çeşitli yerleşim birimleriyle beraber Azerbaycan sınırına kadar uzanan toprakların tamamını Musul’a bağlamışlardır. Halife Mütevekkil-Alellah’ın ölümünden (247/861)

¹⁷⁰ el-Hamevî, a.g.e., V, 223.

¹⁷¹ Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 390/1000), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1411/1991, s. 138-139.

¹⁷² el-Hamevî, a.g.e., V, 223; es-Sakkâr, Sâmi, “Musul”, *DİA*, XXXI, 361-363.

¹⁷³ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1988, 323-324; es-Sakkâr, a.g.m., *DİA*, XXXI, 361-362.

sonra bir taraftan Kürt isyanları artmış bir taraftan da Hâricîler kargaşa başlatıp belli bir süre yönetimi ele geçirmişlerdir.¹⁷⁴

Musul, eski seyyah ve coğrafyacıların sık sık uğradıkları ve kitaplarında geniş yer verdikleri şehirlerden biridir. Seyyahlar ve coğrafyacılar onun doğal güzelliğiyle ilgili de bilgiler vermektedir. Çocukluk ve gençlik döneminin bir kısmını Musul'da geçiren ünlü coğrafyacı İbn Havkal (IV./X. yüzyıl) önceleri burada fazla ağaç bulunmadığını, Hamdânîler'in diktiği meyve ağaçlarıyla güzel bahçeler oluştuğunu, üzüm ve diğer meyvelerin çoğaldığını, şehrin geniş bir alanı kapsadığını, çok sayıda köyleriyle meralarının bulunduğunu söyler. Makdisî (ö. 390/1000) de Musul'un binaları güzel, havası hoş, suyu temiz büyük bir şehir olduğunu kaydeder. Zübeyde nehri kıyısındaki Murabbaa Kalesi'nden, çoğunun üzeri kapalı çarşılarından, özellikle bunlardan sur içindeki Sûkulerbiâ'dan bahseder ve Kasrülhalife adlı sarayın şehre yarım fersah mesafede eski Ninevâ yakınlarında bulunduğunu belirtir. İbnü'l-Fakîh (ö. III-IV./IX-X. yüzyıl) şehri her yönüyle övdükten sonra burada bir yıl kalanın gücünün artacağını söyler. Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) Hadbâ diye de bilinen Musul'un İslâm ülkelerinin en büyük ve en meşhur şehirlerinden biri, Irak'ın kapısı, Horasan'ın anahtarı, Azerbaycan'ın güzergâhı ve doğunun kapısı sayılan Nişâbur'a, batının kapısı durumundaki Dimaşk'a gitmek için buradan geçmek gerektiğinden dünyanın üç büyük şehriden biri kabul edildiğini kaydeder.¹⁷⁵

Musul'u 580/1184 yılında gören ünlü seyyah İbn Cübeyr (ö. 614/1217) de onun büyük ve müstahkem bir şehir olduğunu, bir kalesinin ve mescidler, hamamlar, hanlar ve çarşılarıyla ünlü geniş bir varoşunun bulunduğundan bahseder. Yine o, süsleri ve nakışlarıyla meşhur Dicle kıyısındaki Mücâhidüddin Camii'nden daha büyük ve güzel bir cami görmediğini, şehirdeki hastane ve kapalı çarşının da Mücâhidüddin Camii gibi yine Mücâhidüddin Kaymaz tarafından yaptırıldığını, camilerden birinin Emevîler devrinden kaldığını, ayrıca şehirde en az altı medreseye rastladığını bildirir. İbn Battûta (ö. 770/1368-69) benzer bilgiler verdikten sonra ayrıca halkının güzel ahlâklı insanlar olduğunu kaydeder.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Belâzürî, a.g.e., aynı yer; es-Sakkâr, a.g.m., *DİA*, aynı yer.

¹⁷⁵ el-Hamevî, a.g.e., V, 223; es-Sakkâr, a.g.m., *DİA*, XXXI, 362.

¹⁷⁶ es-Sakkâr, a.g.m, aynı yer.]

1.2.3. Fıkhî Mezhebi

Ebû Ya‘lâ'nın kesin olarak bir mezhebe bağlı olduğunu gösteren elimizde net bilgiler olmamakla birlikte, onun Hanefî mezhebiyle ilgili eserlerle ilgilendiğine ve onları okuduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu da doğal olarak her insanın yaşadığı yer ve çevresi sebebiyle öğrenmesi gereken bilgilerdendir.

Fıkıh ilmini İmam Ebû Yûsuf'un talebelerinden öğrendi ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimsedi. Hanefî fıkhıyla bir hayli meşgul olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Nitekim Ebû Ya‘lâ, Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) talebelerinden Bişr b. Velid el-Kindî'den (ö. 238/853) uzun süre ayrılmadı. Bu sebeple Ebû Ali en-Nîsâbûrî (ö. 349/960) “Şayet Bişr b. Velid el-Kindî'den (ö. 238/853) Ebû Yûsuf'un kitaplarını okumakla zaman kaybetmeseydi onun Basra'da Süleyman b. Harb (ö. 224/839) ve Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) gibi büyük muhaddislerin seviyesine çıkabileceğini” söylemektedir.¹⁷⁸ Nitekim Ebû Ya‘lâ *el-Müsned*'de Bişr b. Velid'den 74 hadis rivayet etmiş olup Bişr b. Velid de bu rivayetlerin 19'unu Ebû Yûsuf'tan rivayet etmiştir. Ebû Yûsuf da on dokuz rivayetin iki tanesini hocası Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.¹⁷⁹ Yine İbn Mes'ûd Müsned'indeki 5098 ve 5280. rivayetlerin isnadındaki râviler arasında Ebû Hanîfe de bulunmaktadır. Böylece *Müsned*'de Ebû Hanîfe'den nakledilen rivayetlerin toplamı dört olmaktadır.

Abdülğanî b. Saîd el-Ezdî (ö. 409/1018) onun hakkında “Sikalardan biridir. Ebû Hanîfe'nin görüşü üzereydi “demiştir. Zehebî (ö. 748/1348) de “Evet, çünkü fıkhı Ebû Yûsuf'un talebelerinden aldı” demiştir.¹⁸⁰

Müsned muhakkiklerinden biri olan İrşâdülhak el-Eserî “Bu söz onun Ebû Hanîfe'yi taklit ettiğine delil olamaz. Eğer böyle olsaydı Kureşî (ö. 775/1373) ve başkaları yazdıkları Hanefî tabakat kitaplarında ondan bahsederlerdi” demiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ Uğur, Mücteba, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî”, *DİA*, X, 258-259

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, XIV, 179; Uğur, a.g.m., *DİA*, X, 258.

¹⁷⁹ *Müsned*, 1417 ve 1615. rivayetler.

¹⁸⁰ Zehebî, a.g.e., XIV, 179.

¹⁸¹ Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve tkl., İrşâdülhak el-Eserî, I-VI, 1. bs., Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1988/1408, I, 9.

Bütün bu bilgilerden sonra şunu ifade edebiliriz. Ebû Ya‘lâ, Hanefî mezhebiyle ilgili eserlerle meşgul olmuş ve onlardan faydalanmıştır. Bu, onun Hanefî mezhebine bağlı olduğunun kesin delili olamaz. Bunu insanın çevresindeki hâkim anlayış ve kültürden etkilenmesi olarak düşünebiliriz.

Konuyla ilgili olarak İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şöyle demiştir: “Buhârî ve Ebû Dâvûd fıkhıta imam ve müçtehitler. İmam Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Ebû Ya‘lâ, Bezzâr ve bunlar gibi âlimler ise mutlak olarak müçtehit imamlar olmadıkları gibi, âlimlerden herhangi birini de taklit etmemişlerdir. Aksine onlar Hadis ehlinin mezhebi üzeredirler.”¹⁸²

Yaşadığı dönemde mezhepler arasındaki görüş ayrılıkları zaman zaman çekişmelere kadar varmış, fakat Ebû Ya‘lâ bu tür olaylara karışmamıştır. Bazı mezheplerin aleyhinde ondan nakledilen görüşler ise doğru değildir.¹⁸³

Her ne kadar Ebû Ya‘lâ'nın Hanefî mezhebine bağlı olduğu konusunda bazı görüşler olsa da, onun herhangi bir mezhebe bağlı olduğuna dair eserlerinde ve kaynaklarda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.4. Ahlaki Şahsiyeti

Yukarıda “Ailesi ve Yaşadığı Yer” başlığı altında da bahsedildiği gibi Ebû Ya‘lâ, ilim ehli bir ailede dünyaya gelmiş ve böyle bir ortamda büyümüştür. Yine orada babasının ve dedesinin muhaddis, dayısının da hadis hâfızı olduğu zikredilmişti. Böyle ilme önem veren bir ailede yetişen bir kişi, elbette o ilmin pratik yansıması olan edep ve ahlaktan gereken nasibini almıştır.

Ebû Ya‘lâ, müslüman bir âlimde bulunması gereken İslam ahlakını ve meziyetlerini taşıyan bir kimsedir. Onun ilmiyle âmil bir Müslüman olduğu onu tanıyan insanların şahitliğinden anlaşılmaktadır. Mesela onun ahlaki kişiliğiyle ilgili olarak Zehebî (ö. 748/1348), Yezîd b. Muhammed el-Ezdi'den (ö. 334/945) şu bilgiyi aktarır: “

¹⁸² İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, I-35, Melik Fehd Mushafi Şerif Matbaası, Medine, 1416/1995, XX, 40; el-Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, I, 438.

¹⁸³ Uğur, a.g.m., *DİA*, X, 258.

O, doğru, güvenilir, dinine bağlı ve hilim sahibi birisidir.” Yine onun hakkında “akıllı, yumuşak huylu, sabırlı ve güzel ahlak sahibi bir kimse olup telif ettiği *el-Müsned*’ini sadece Allah rızası için okuttuğu ve hadis rivayetinde hiçbir maddi karşılık almadığı” nakledilmektedir.¹⁸⁴

1.2.5. Akranları ve Çağdaşı Olan Âlimler

Tabaka kelimesi Arapça’da bir şeyin üzerini örtmek, kaplamak anlamındaki طبق kökünden türemiştir. Kelime, sözlükte “hal, konum, mertebe, derece, evin katı, yer veya gök katmanı, birbirine denk şeyler veya insanlar, birbiri ardından gelen topluluklar, nesil, soy, omurga, mafsal, yüz veya yirmi yıllık zaman dilimi” gibi anlamlara gelir. Çoğulu "tabakât" şeklinde kullanılır.¹⁸⁵ Türkçe’de kullanılan "tıpkı" kelimesi de aynı kökten gelir ve “bir şeyin aynı, aynıyla, tamamıyla, tamamıyla benzeri, çok benzeri”¹⁸⁶ demektir.

Hadis ilminde “yaş ve öğrenimde veya sadece öğrenimde birbirine yakın olan kimselerden oluşan küme, grup”¹⁸⁷ anlamında kullanılır. Yine “hadis ricâlinin ilk tabakasını oluşturan sahâbeden başlayarak daha sonraki dönemlerde birbirine yakın yaşlardaki râvilerin oluşturduğu gruplar” anlamında kullanılan tabakat terimi hadis âlimlerinin geliştirdiği ve diğer ilim dallarının da benimsediği bir telif türüdür.¹⁸⁸

Tabaka teşkilinde râviler arasında genel veya özel bazı ortak yönlerin veya benzerliklerin bulunmasına özen gösterilmişse de gerek tabaka sayısında, gerekse tabakaların muhteva tespitinde farklılıklardan kurtulmak mümkün olmamıştır. Tabaka sisteminin başlıca aksaklığını teşkil eden bu durum, ortak bir tabaka usulünün geliştirilememesi, tabaka ayırımında esas alınan kriterlerin müelliften müellife, eserden esere, hatta aynı eser içinde değişmesi, tabakalandırma amaçlarının farklılığı yanında

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XIV, 178.

¹⁸⁵ *İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab*, X, 209-213.

¹⁸⁶ Doğan, Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1994, s. 769; Rado, Şevket, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat yay., İstanbul, trs. s. 1174.

¹⁸⁷ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 297.

¹⁸⁸ Efendioğlu, Mehmet, “Tabakat” (hadis kısmı), *DİA*, XXXIX, 291.

müelliflerin kendi ıstılahları doğrultusunda hareket etmelerinden, özetle tabaka taksiminin indî ve içtihadî oluşundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

Hadislerin müstakil eserlerde yazılmaya başlanmasının ardından râvilerle ilgili bilgilerin de ayrı kitaplarda bir araya getirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış, böylece tabakat kitapları telif edilmiştir.¹⁹⁰ Tabakat kitapları, şeyhleri, onların hal ve rivayetlerini başından müellifinin zamanına kadar tabaka tabaka ve asır asır ele alarak zikreden kitaplardır.¹⁹¹

Ebû Ya‘lâ'nın tabakası Buhârî, Müslim ve bunlar gibi büyük muhaddislerin tabakasından sonra kabul edilir.¹⁹² Buhârî ve Müslim gibi âlimlere yetiştiği halde onlardan rivayette bulunmamasını eksiklik sayanlara, bir önceki tabakaya mensup muhaddislere talebelik ettiği belirtilerek bunun bir kusur olamayacağı ifade edilmiştir.¹⁹³ Çünkü Ebû Ya‘lâ onların hocaları olan Muhammed b. Beşşâr Bündâr, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Küreyb Muhammed b. el-‘Alâ, Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr, Amr b. Muhammed en-Nâkıd, Şeybân b. Ferrûh, Hüdbe b. Halid, Ali b. el-Medîni ve Yahya b. Maîn gibi birçok muhaddisten ders aldı ve onlardan istifade etti. Ebû Ya‘lâ'nın *el-Müsned*'de Buhârî ile 30'dan fazla Müslim ile de 80'den fazla ortak hocası vardır.

Ahmed b. Hanbel'in hocalarından Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî (ö. 227/842), Harun b. Ma'rûf (ö. 231/846), Muhriz b. Avn (ö. 231/846), el-Hakem b. Musa (ö. 232/847), Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî (ö. 234/849), Süleyman b. Dâvûd el-Atekî ez-Zehrânî (ö. 234/849), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), Yakub b. İsa b. Mâhân (ö. 231-240) ve el-Hasan b. es-Sabbâh (ö. 249/863) yine hem Ahmed b. Hanbel'in hem de Yahya b. Maîn'in hocaları olan Ğassân b. er-Rebî' (ö. 226/841), Ali b. Ca'd (ö. 230/844) ve bunlardan başka birçok hocadan istifade etti.

Ebû Ya‘lâ, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ile arkadaşlık yapmış ve onunla birlikte Basralı hocalardan rivayette bulunmuştur. Bununla ilgili olarak talebesi de olan

¹⁸⁹ Aşikkutlu, Emin, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *MÜİFD*, 32 (2007/1), 5-18, s. 18.

¹⁹⁰ Efendioğlu, a.g.m., *DİA*, XXXIX, 291.

¹⁹¹ Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s. 290.

¹⁹² *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve tlk., İrşâdülhak el-Eserî, I, 7.

¹⁹³ Uğur, a.g.m., *DİA*, X, 258.

İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991), Ebû Ya'lâ'yı "Basra'da işittiğim hadislerin çoğu Ebû Zür'a er-Râzî ile birliktedir" derken işittiğini bildirmektedir.¹⁹⁴

Ebû Ya'lâ'nın bildirdiğine göre o, Bağdat'ta, İmam Mâlik'in talebelerinden Ahmed b. Hâtim et-Tavîl'den (ö. 227/842) ders almıştır. Onun Buhârî, Müslim ve bunların akranlarının şeyhlerinden hadis alması ve âlî isnadla rivayet etmeye olan hırsı Buhârî, Müslim ve bunların tabakasından rivayet etmeyi terk etme sebebidir. Zehebî'nin de (ö. 748/1348) belirttiği gibi âlî isnad onda son bulduğu için hadisçiler ondan hadis rivayet etme konusunda çok çaba sarf etmişlerdir.¹⁹⁵ İbn Hibbân (ö. 354/965) onunla Rasûlullah (a.s.) arasında üç râvi olduğunu söyler.¹⁹⁶ Nitekim o, *es-Sikât* adlı eserinde Ebû Ya'lâ'yı etbâu't-tâbiîn'den sonra gelen tabakada zikretmiştir. Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'inde beş, *Mu'cem*'inde ise bir sülâsî rivayeti vardır.

Zehebî (ö. 748/1348) *Tezkiratü'l-Huffâz*'ında sahâbeden başlayarak kendi zamanına kadar gelen râvileri 21 tabakaya ayırmış. Ebû Ya'lâ'yı onuncu tabakaya koymuştur.¹⁹⁷

Süyûtî (ö. 911/1505) ise *Tabakâtü'l-Huffâz* adlı eserinde sahâbeden kendi zamanına kadar olan râvileri 24 tabakaya ayırmış. Ebû Ya'lâ'yı onuncu tabakada zikretmiştir.¹⁹⁸

1.2.6. Vefatı

Ebû Ya'lâ muammerundandır. Yani uzun yaşayan âlimlerdendir. 14 Cemaziyevvel 307 (12 Ekim 919) Salı günü 97 yaşında iken Musul'da vefat etmiştir.¹⁹⁹

Salâhuddîn Halîl es-Safedî (ö. 764/1363): "Öldüğü gün şehir halkı dükkânlarını kapatarak onun cenazesine katıldı" der.²⁰⁰ Zehebî (ö. 748/1348) de, âlî isnadlar ona

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, XIV, 179.

¹⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 180.

¹⁹⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed el-Büstî (ö. 354/965), *es-Sikât*, I-IX, I. bs. Haydarabad, 1393/1973, VIII, 55-56; Zehebî, a.g.e., XIV, 178-179.

¹⁹⁷ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 199-200.

¹⁹⁸ Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, I. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403, s. 309.

¹⁹⁹ Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *DİA*, X, 258; Zehebî, *Siyer*, XIV, 180; İbn Tağrîberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî (ö. 874/1470) *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, Dâru'l-Kütüb, I-XVI, Mısır, trs., III, 197; el-Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1367), *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, I. bs., 1417/1997, II, 186.

ulaştığı için hadisçilerin hadis almak üzere ona akın ettiklerini bildirdikten sonra Ebû Ya‘lâ'nın 97 yaşında vefat ettiğini söyler.²⁰¹ Zehebî bu bilgileri verdikten sonra 307 yılında ölen meşhur bazı âlimlerin de isimlerini vermiştir.²⁰²

Müsned'in muhakkiklerinden olan Hüseyin Selim Esed, Ebû Ya‘lâ'nın hayatıyla ilgili bilgi verdikten sonra şöyle der: Onun hayatıyla ilgili sözümüzü Ebû Ya‘lâ merhumun her hadisin ya da her hadis oturumunun başında yaptığı şu güzel dua ile bitirmemiz ne kadar güzeldir. “Allah’ım amellerimizi düzelt. Sonumuzu güzel kıl. İman üzere canımızı al. Peygamberlerin ve Muhammed’in (a.s.) hürmetine bizi iyiler, hayırlılar, âlimler ve sâlihlerle beraber haşret.”²⁰³

1.3. İLMİ ŞAHSİYETİ

1.3.1. İlim Tahsili

Ebû Ya‘lâ daha önce de bahsettiğimiz gibi ilmi bir çevrede büyüdü. O, önce Kur’an-ı Kerim’i ezberledi ve İslami bilgileri öğrendi. Sonra fıkıh ve hadis dersleri aldı. Çok zeki ve hafızası güçlü biriydi. İlme olan aşırı isteğinden dolayı âlimlerle görüşmek için mescitlere gidiyor ve ilim halkalarına katılıyordu.

Babası Ali b. Müsennâ muhaddis, dayısı Muhammed b. Ahmed b. Ebû'l-Müsennâ hadis hâfızıydı. Kur'an öğreniminden sonra babasının ve dayısının yakın ilgisi sebebiyle tanınmış âlimlerle görüştü. Çok erken sayılabilecek bir yaşta hadis tahsili için ilim muhitlerini dolaşmaya başladı. Henüz on beş yaşında iken babasının ve dayısının teşvikiyle ilim yolculuğuna çıktı.²⁰⁴

Önce Bağdat olmak üzere birçok İslam şehrine gitti. İmam Malik’ın talebesi olan Ahmed b. Hâtim et-Tavîl’den²⁰⁵ (ö. 227/842) ve Muhammed b. es-Sabbâh ed-

²⁰⁰ Safedî, a.g.e., VII, 158.

²⁰¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 180.

²⁰² Zehebî, a.g.e., XIV, 180-181.

²⁰³ Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve thr. Hüseyin Selim Esed, I-XIII, Dımaşk, 1404/1984, I, 18.

²⁰⁴ Zehebî, *Siyer*, XIV, 174; *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 200; Uğur, a.g.m., *DİA*, X, 258.

²⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, IV, 113.; Zehebî, *Siyer*, XIV, 180; *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 200.

Dûlâbî'den²⁰⁶ (ö. 227/842) Bağdat'ta hicri 225 yılında 15 yaşında iken hadis almıştır. Yine Bağdat'ta Ali b. Ca'd (ö. 230/844), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Ebû Ma'mer İsmail b. İbrahim el-Hüzeli (ö. 236/851), Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ma'in (ö. 233/848) ve Süreyc b. Yunus (ö. 235/850) gibi muhaddislerden hadis almıştır.²⁰⁷ Uğur, Ahmed b. Hanbel'le (ö. 241/855) birlikte Ali b. Ca'd'dan (ö. 230/844) hadis rivayet ettiğini²⁰⁸ bildirmektedir.²⁰⁹

Ebû Ya'lâ, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) ile arkadaş olup onunla birlikte Basra'da âlimlerden hadis aldığını ifade etmiştir.²¹⁰ Yine Basra'da hadis rivayetinde bulunduğu hocaları arasında Ebû Musa Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Abbâs b. Velid en-Nersî (ö. 238/852), Hüdbe b. Halid (ö. 236/850), İbrahim b. Muhammed b. Ar'ara (ö. 231/845), Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854), Abdüla'lâ b. Hammâd en-Nersî (ö. 237/851), ve Havsera b. Eşras (ö. 232/846) gibi âlimleri sayabiliriz.²¹¹

Kufe'de, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), Osman b. Ebû Şeybe (ö. 239/853), Ebû Küreyb Muhammed b. el-'Alâ (248/862), Muhamed b. Abdullah b. Nümeyr (234/849), Süfyân b. Vekî' b. Cerrâh (ö. 247/861), Hennâd b. Serî (ö. 243/857), Abdullah b. Ömer Müşküdâne (ö. 239/853) ve başkalarından, Vasıt'ta ise Muhammed b. Halid b. Abdullah et-Tahhân (ö. 240/854), Vehb b. Bakıyye (239/853) ve onun tabakasından rivayette bulunmuştur.²¹² Antakya'da İbrahim b. el-Huseyn el-Antâkî²¹³ ve Muhammed b. Abdurrahman b. Hâkim b. Sehm el-Antâkî'den (ö. 243/857) rivayette bulunmuştur.²¹⁴

Ebû Ya'lânın hocalarına ve onların memleketlerine baktığımızda o gün İslam âlemindeki meşhur ilim merkezleri olan Mekke, Medine, Bağdat, Kûfe, Basra, Mısır,

²⁰⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Mu'cem*, thk. Hüseyin Selim Esed, s. 76.

²⁰⁷ İbn Nukta, Muhammed b. Abdilgâni Ebû Bekir, (ö. 629/1231) *et-Takyîd lima'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut. 1408, s., 150.

²⁰⁸ Uğur a.g.m, *DİA*, X, 258.

²⁰⁹ Ancak kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlayamadık.

²¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 179.

²¹¹ İbn Nukta, a.g.e., s., 150.

²¹² İbn Nukta, a.g.e., s., 150.

²¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 82.

²¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 297.

Hemedan, Abadan, Rey, Nîl,²¹⁵ Herat, Nesâ, Vâsıt, Halep ve Medâin gibi şehirlere gittiği anlaşılmaktadır. O, buralardaki büyük âlimlerden ve önemli muhaddislerden ilim aldı. Böylece ilim öğrencilerinin kendisinden ilim alabilmek için yolculuk yapabileceği büyük bir âlim haline geldi.²¹⁶

1.3.2. Hocaları

Ebû Ya‘lâ önce Musul âlimleri olmak üzere birçok İslam beldesindeki âlimlerden ilim aldı. Büyük âlimlerle karşılaştı. Babası ve dayısının teşvikiyle gençlik yıllarında ilim yolculuğuna çıktı. Döneminin büyük âlimlerinden ve büyük muhaddislerinden ilim öğrendi.

Ebû Ya‘lâ'nın hocaları denilince onun Müsned ve Müsned dışındaki eserlerinde kendilerinden hadis aldığı bütün hocaları kastedilmektedir. O, *Mu‘cemü Şüyûhi Ebî Ya‘lâ* adlı eserinde kendilerinden hadis aldığı hocalarından çoğunu zikretmektedir. *el-Mu‘cem*'de 279 hocasından hadis rivayet etmiştir. Yine o, *el-Müsned*'de buradaki hocalarının çoğundan hadis rivayet etmiştir. *el-Mu‘cem*'de kendilerinden rivayette bulunmadığı halde *el-Müsned*'de rivayette bulunduğu hocalarının sayısı ise on dokuzdur. Günümüze ulaşan eserleri arasında bu hocalarının dışında kendilerinden rivayette bulunduğu başka bir hocanın bilgisine ulaşamamıştır. Böylece onun kendilerinden hadis aldığı hocalarının sayısının 298 olduğu görülmektedir.²¹⁷

Onun Müsned'deki hocaları hakkında ikinci bölümde “el-Müsned’e Rivayetini Aldığı Hocaları ve Rivayet Sayısı” başlığı altında gerekli bilgiler verilecektir.

Ebû Ya‘lâ *el-Mu‘cem*'de rivayette bulunduğu 279 hocasının 46'sından *el-Müsned*'de hiç rivayette bulunmamıştır. O, bu hocalarından rivayette bulunmamasına dair bir bilgi vermediği gibi bu konuyla ilgili bir bilgiye de rastlanılmamıştır. *el-Müsned*'ine rivayetini almadığı hocaları şunlardır:

²¹⁵ Nîl, Kûfe ile Vâsıt arasında bir şehirdir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 114; III, 89.

²¹⁶ *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve tlk., İrşâdülhak el-Eserî, I, 6; *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve thr. Esed, Hüseyin Selim, I, 14.

²¹⁷ Hocalarından bazıları hakkında bilgi için bkz. İbn Nukta, a.g.e., s., 150; Zehebî, *Siyer*, XIV, 174-177; *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, thk. ve thr. Halil Me'mûn Şihâ, 5-7.

Muhammed b. Ebû Racâ el-Basrî	(ö. ?)
Muhammed b. el-Huseyn Ebû Şeyh el-Burculânî	(ö. 238)
Muhammed b. Hâtim Ebû Abdullah el-Müeddib	(ö. ?)
Muhammed b. Sehl b. Husayn el-Bâhilî	(ö. ?)
Muhammed b. el-Ezher el-Mâzinî el-Cûzcânî	(ö. ?)
Muhammed b. Sa‘lebe b. Sevâ	(ö. 231-240)
Ahmed b. Abde ed-Dabbî	(ö. 245)
Ahmed b. Abdülaziz b. Mervân Ebû Sahr	(ö. ?)
Ahmed b. Abdurrahman Ebu’l-Velid	(ö. 248)
Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk Ebû Muhammed	(ö. 228)
Ümmü’l-Heysen Useyme bint Abdurrahman b. Fadâle el-Basrî	(ö. ?)
İbrahim b. Azra es-Sâmî	(ö. ?)
İbrahim b. Ebü’l-Leys Nasr Ebû İshak el-Bağdâdî	(ö. 234)
İshak b. Hâtim el-Allâf el-Bağdâdî	(ö. 252)
Eyyûb b. Yunus Ebû Ümeyye el-Basrî	(ö. 231-240)
Ebû Ca‘fer b. Bekir	(ö. ?)
Hayyân b. Bişr b. el-Mehârik ed-Dabbî	(ö. 240)
el-Hasan b. Halid es-Sükkerî Ebû Ali el-Basrî	(ö. ?)
el-Hasan b. Ayyâş Ebû Ali el-Huvârizmî	(ö. ?)
el-Hasan b. Ali el-Hasan b. Seleme et-Tîrî	(ö. ?)
Ravh b. Hâtim el-Bezzâr el-Bağdâdî	(ö. 241-250)
er-Rebî‘ b. Sa‘lebe Ebu’l-Fadl el-Bağdâdî	(ö. 238)
Rabâh b. el-Cerrâh el-Abdî Ebu’l-Velid	(ö. 241-250)
Süleyman b. Muhammed Ebû Dâvûd el-Mubârekî	(ö. ?)
Süleyman b. Ebû Şeyh	(ö. 245)

Sehl b. Habîb el-Ensârî Ebû Muhammed el-Müeddib	(ö. ?)
Seleme b. Hayyân el-Atekî Ebû Saîd	(ö. ?)
Abdullah b. Muhammed b. Vakîd Ebû Muhammed el-Müeddib	(ö. ?)
Abdullah b. Bekkâr el-Basrî	(ö. 231-240)
Ubeyd b. Muhammed el-Verrâk	(ö. 255)
Abdurrahman b. Ma‘ruf Müezzînü Mescidi’l-Mukaddemî	(ö. ?)
Ğundâr b. Yesâr es-Sâmî	(ö. ?)
Ali b. Harb et-Tâî Ebû’l-Hasan el-Mevsîlî	(ö. 265)
Ammar b. Zerbî Ebu’l-Mu‘temir el-Basrî	(ö. 231-240)
Osman b. Amr b. Ebû Âsım	(ö. ?)
Âsım b. Ömer b. Ali b. Mukaddim	(ö. 231)
Fadl b. İshak el-Bağdâdî	(ö. ?)
Muğîra b. Ma‘mer Ebu’l-Fadl el-Basrî	(ö. ?)
Misce‘ b. Mus‘ab el-Abdî Ebu’l-Hakem	(ö. ?)
Muâviye b. Abdullah b. Muâviye el-Basrî	(ö. ?)
Musa b. Muhammed b. Hafs b. Vesîm b. Üsâme	(ö. ?)
Müşrif b. Ebân el-Hattâb Ebû Sâbit el-Bağdâdî	(ö. 241-250)
el-Velîd b. el-Hakem el-Kassâb el-Basrî	(ö. ?)
el-Velîd b. ez-Zeynebî	(ö. ?)
Yahya b. Hacer b. en-Nu‘mân es-Sâmî	(ö. ?)
Yusuf b. Musa el-Kattân Ebû Yakub el-Kûfî	(ö. 235)

Ebû Ya‘lâ’nın hocası Ahmed b. Abde ed-Dabbî’den (ö. 245/859) Kütüb-i Sitte imamlarının hepsi²¹⁸, Yusuf b. Musa el-Kattân Ebû Yakub el-Kûfî’den (ö. 235/849)

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 59.

Müslim dışında Kütüb-i Sitte imamlarının hepsi rivayette bulunmuştur.²¹⁹ Yine Ahmed b. Abdurrahman Ebu'l-Velid'den (ö. 248/862) Tirmizî ve İbn Mâce²²⁰ ve Musul'lu hocası Ali b. Harb et-Tâî Ebü'l-Hasan el-Mevsilî'den (ö. 265/879) İmam Nesâî rivayette bulunmuştur.²²¹ Onun, böyle sika ve güvenilir hocalarını *el-Mu'cem*'de zikrettiği halde onlardan *el-Müsned*'de niçin rivayette bulunmadığını bilemiyoruz.

İbn Kesir (ö. 774/1373), hocaları arasında Ahmed b. Hanbel'i de (ö. 241/855) zikrederek "Ahmed b. Hanbel ve tabakasından/akranlarından hadis işitti" demiştir.²²² Fakat *Müsned*'i tahkik edenlerden birisi olan İrşâdülhak el-Eserî bunun doğru olmadığını şöyle açıklamıştır. "Biz Ebû Ya'lâ'nın *el-Mu'cem*'inde geçen hocaları arasında onu görmüyoruz. Yine ne Zehebî, ne de başkaları hocaları arasında Ahmed b. Hanbel'i zikretmiştir. Bana göre onun meşhur hocalarından birisi olan Ahmed b. Cemil el-Mervezi,²²³ Ahmed b. Hanbel diye yanlış yazılmıştır. Bizde bulunan Sindiyye nüshasında da hadis Ahmed b. Hanbel el-Mervezi rivayetiyle gelmektedir. Bana göre doğru olan 2325. hadisin dipnotunda da açıkladığım gibi Ebû Ya'lâ'nın hocası Ahmed b. Hanbel değil Ahmed b. Cemil el-Mervezi'dir."²²⁴ Nitekim diğer matbu Ebû Ya'lâ *Müsned*'lerinde de bu rivayette geçen Ebû Ya'lâ'nın hocasının Ahmed b. Cemil el-Mervezî olduğu görülmektedir.²²⁵

Ebû Ya'lâ'nın Bağdat'a gidip oranın şeyhlerinden faydalandığı konusunda hiçbir şüphe yoktur. Onun Ahmed b. Hanbel'den rivayet etmemesi Bağdat'a gittiğinde Ahmed b. Hanbel'in "Mihne" sebebiyle ev hapsinde olması olabilir. Ebû Ya'lâ'nın Bağdat'ta

²¹⁹ İbn Hacer, a.g.e., XI, 425.

²²⁰ İbn Hacer, a.g.e., I, 53.

²²¹ İbn Hacer, a.g.e., VII, 295.

²²² İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikr, I-XV, 1407/1986, XI, 130.

²²³ Nitekim *Müsned* muhakkiklerinden Hüseyin Selim Esed de bu yanlışla düşmüştür. O da Ebû Ya'lâ'nın hocalarını zikrederken Ahmed b. Cemil yerine Ahmed b. Hanbel'i zikretmiştir. O, Ebû Ya'lâ'nın hocalarını Zehebî'nin naklettiği sırayla aktarmış. Zehebî'nin sıralamasında birinci ve üçüncü hoca arasında ikinci hoca olarak Ahmed b. Cemil gelmektedir. Esed'in sıralamasında da bir ve üçüncü hoca aynı fakat ikinci hoca olarak Ahmed b. Hanbel zikredilmiştir. (Bkz. *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, I, 14). Ayrıca o, Ebû Ya'lâ'nın hocaları arasında Ahmed b. Cemil'i zikretmemiştir. Fakat onun tahkikini yaptığı *el-Mu'cem* ve *el-Müsned*'de Ahmed b. Hanbel'den nakledilen rivayet bulunmazken Ahmed b. Cemil'den aktarılan rivayet bulunmaktadır.

²²⁴ *Müsned'ü Ebî Ya'lâ*, thk. ve tlk, İrşâdülhak el-Eserî, I, 9.

²²⁵ *Müsned'ü Ebî Ya'lâ*, thk. ve thr. Esed, Hüseyin Selim, IV, 217, 2329. hadis; *Müsnedü'l-İmam Ebî Ya'lâ*, Dâru't-Te'sîl, III, 7, 2338. Hadis; *Müsned'ü Ebî Ya'lâ*, thk. ve thr. Halil Me'mûn Şihâ, s. 493-494, 2333. Hadis.

faydalandığı hocalarından birisi de yukarıda geçtiği gibi Ahmed b. Hâtim et-Tavîl'dir. Ebû Ya'lâ'nın ondan aldığı hadisi, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) kendisine kadar gelen bir senetle Ahmed b. Hâtim et'-Tavîl'in (ö. 227/842) biyografisinde açıklamıştır. Buna rağmen Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*'inde Ebû Ya'lâ'nın biyografisini zikretmemiştir.²²⁶

1.3.3. Öğrencileri

İslam ilim geleneğinde ilk dönemlerden itibaren âlimler isnada çok önem vermişler ve isnadın dinden olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple ilmi, yaşadıkları dönemdeki âlî isnad sahibi âlimlerden almaya gayret göstermişlerdir. Yaşadığı dönemde âlî isnadların kendisinde son bulması, hadisleri iyi ezberlemesi, işini iyi yapması, Allah'ın dinini yaşamada samimi olması ve sika olması gibi sebepler birçok ilim talebesini Ebû Ya'lâ'ya yöneltmiştir.

Ebû Ya'lâ'dan birçok kişi semâ etmiştir. Özellikle büyük muhaddisler ondan istifade ettiler. Öğrencilerinden bazıları şunlardır:

1. Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915)

Meşhur Sünen sahibi olup, İmam Nesâî olarak şöhret bulmuştur. İbn Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Hucr, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe, İbrâhim b. Saîd el-Cevherî, Muhammed b. Beşşâr Bündâr, İbnü'l-Müsennâ, Ya'küb b. İbrâhim ed-Devrakî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî gibi muhaddisler onun hocalarıdır. Ondan oğlu Abdülkerîm ile Kâsım b. Sâbit, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, İbn Hibbân, Ebû Avâne el-İsferâyînî, Ukaylî, Ebû Ali en-Nîsâbûrî, Ebû Saîd İbn Yûnus, Tahâvî, Taberânî, İbnü's-Sünnî, İbn Adî vd. hadis rivayet etmiştir.²²⁷

²²⁶ *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. ve tlk, İrşâdülhak el-Eserî, I, 9-10.

²²⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 125-135; Kandemir, M. Yaşar, "Nesâî" *DİA*, XXXII, 563.

Birçok eserin müellifi olan Nesâî, *el-Kûna*²²⁸ adlı eserinde Ebû Ya‘lâ’dan rivayette bulunmuştur. O, Ebû Ya‘lâ’yı dedesine nispet ederek “Bize Ahmed b. el-Müsennâ tahdis etti” ifadesiyle rivayeti nakletmiştir.²²⁹

2. Ebû Ca‘fer Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 311/ 923)

Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân ve Ebu'l-Abbas Muhammed’in babasıdır. Hâfız ve zâhid bir kimsedir. Ahmed b. el-Ezher, Abdullah b. Hâşim et-Tûsî, Abdurrahman b. Bişr, Muhammed b. Yahya ez-Zühlî, Osman b. Saîd ed-Dârimî gibi hocalardan ders aldı. Kendisinden de Ebû Osman Said b. İsmail el-Hîrî, Ebû Ali Huseyn b. Ali el-Hâfız, Abdullah b. Sa‘d, oğlu Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân vb. talebeler ders almıştır. O, bir ilim küpü olup Müslim’in *Sahih*’i üzerine bir müstahreç tasnif etmiştir.²³⁰

Hâkim (ö. 405/1014), Ebû Amr Muhammed b. Hamdân’ı (ö. 376/986) şu sözleri söylerken işitmiştir. “Babam *Sahihi Müslim* okurken Muhammed b. Abbâd’ın Süfyan’dan rivayet ettiği (يَسِرًا وَلَا تُعَيِّرًا) yessirâ velâ tüassirâ- hadisini hiç kimseden İbn Abbâd’ın rivayeti olarak bulamadı. Ona “İbn Abbâd’dan Ebû Ya‘lâ’nın rivayeti var” denilince bu hadisi Ebû Ya‘lâ’dan almak için Nîsâbur’dan yolculuğa çıkmıştır.²³¹

3. Ebû Zekeriyya Yezîd b. Muhammed el-Ezdî (ö. 334/945)

Musullu tarihçi ve muhaddislerdendir. Hadiste hâfız olan Ezdî’nin rivayet ettiği hadisleri öğrencisi İbn Cümei‘ el-Gassânî *Mu‘cem*’inde toplamıştır. Ebû Ya‘lâ ve Ebû Ya‘lâ’nın dayısı Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Müsennâ onun hocalarından birkaçıdır. Tarih ve tabakat kitapları yazmış olup eserlerinden bazıları şunlardır:

a. *Târîhu'l-Mevsil*: Musul’un tarihi hakkında yazılmış ilk eser olup şehir tarihi yazıcılığının güzel örneklerinden birini teşkil eder. Eser siyasî tarih açısından olduğu

²²⁸ Nesâî’nin oğlu Abdülkerîm’in rivayet edip İbn Müferric’in bablara göre düzenlediği eser eski kaynaklarda zikredilmekle birlikte Fârûk Hamâde onun günümüze ulaşip ulaşmadığının bilinmediğini söylemektedir. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, “Nesâî” *DİA*, XXXII, 565.

²²⁹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 177.

²³⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 299.

²³¹ Zehebî, *Siyer*, XIV, 299-300,

kadar ilim, kültür ve medeniyet tarihi bakımından da değerli ve orijinal bir kaynaktır. Bazı muhaddis ve âlimlerin hayatlarına dair bilgiler sadece bu eserde bulunmaktadır. İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi pek çok tarihçi Musul tarihiyle ilgili olaylarda *Târîhu'l-Mevsıl*'i kaynak olarak kullanmış, hatta bazı kısımlarını iktibas etmişlerdir. Bilinen tek nüshası Chester Beatty koleksiyonu (Dublin-İrlanda) arasında bulunan eser²³² Ali Habîbe tarafından neşredilmiştir.²³³ Eserin tamamı üç cilt olup günümüze sadece II. cildi ulaşmıştır. Ne yazık ki bir ve üçüncü ciltleri kaybolmuştur.²³⁴ el-Ezdî bu eserinde, Ebû Ya'lâ'dan senedleriyle birlikte Süfyanü's-Sevrî'nin Affî b. Sâlim'e tavsiyesi, Musul kadısı Hasan b. Musa el-Eşîb'in fetvası ve yine onun azledilmesi sonucu yaptığı beddua gibi bazı bilgiler rivayet etmiştir.²³⁵

b. *Kitâbü Tabakâti'l-Muhaddisîn* veya *Kitabü Tabakâti Muhadisî'l-Mevsıl*: Kaynaklarda adı buna benzer şekillerde geçmektedir. Başta muhaddisler olmak üzere Musul'da yetişmiş âlimlerin biyografilerini ihtiva eden eser zamanımıza intikal etmemiştir. Hakkındaki bilgiler çeşitli ricâl ve tabakat kitaplarındaki nakil ve alıntılara dayanmaktadır.²³⁶ İbnü'l-Esîr (ö.630/2233) *Üsdü'l-Gâbe*'nin girişinde bu eserden faydalandığından bahseder.²³⁷

c. *el-Kabâil ve'l-Hıtat*: Musul'a gelip yerleşen çeşitli kabilelerin kollarından, neseplerinden, onlarla ilgili bilgilerden ve İslâmî devirde yetişen âlimlerden bahseden bir eser olup günümüze ulaşmamıştır.²³⁸

4. Ebû Ali Huseyn b. Muhammed b. Muhammed en-Nisâbûrî (ö. 349/960)

Hicri 277'de doğdu. Nişaburlu meşhur hadis âlimidir. İbn Huzeyme, Zekeriyyâ es-Sâcî, Abdân el-Ahvâzî ve Nesâî gibi muhaddislerden ders aldı. Ona da Ebû Abdullah

²³² Özeydın, Abdülkerim, "Ezdî, Yezîd b. Muhammed" *DİA*, XII, 48, 49.

²³³ el-Ezdî, Ebû Zekeriyyâ Yezîd b. Muhammed, (ö. 334/945), *Târîhu'l-Mevsıl*, thk. Ali Habîbe, Kahire, 1387/1967.

²³⁴ el-Ezdî, a.g.e., Neşreden eserin girişinde zikretmektedir. a.g.e., s. 15.

²³⁵ el-Ezdî, a.g.e., s. 299, 340, 360.

²³⁶ Özeydın, a.g.m, *DİA*, XII, 49.

²³⁷ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, I-VI, Beyrut, 1409/1989, I, 18.

²³⁸ Özeydın, a.g.m, *DİA*, XII, 49.

İbn Mende, Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî gibi âlimler talebelik ettiler. Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005), ihtilâfû'l-hadis bilgisi bakımından hocasının bir benzeri olmadığını söylemektedir. Dârekutnî'ye (ö. 385/995) göre de Ebû Ali bir hadis otoritesidir.²³⁹

Sahîh-i Müslim'den bahseden hemen her kitapta, Ebû Ali en-Nîsâbûrî'nin bu eseri *Sahîh-i Buhârî*'den üstün gördüğü ve yeryüzünde ondan daha sahih bir kitap görmediğini söylediği nakledilmektedir. Kaynaklarda Ebû Ali en-Nîsâbûrî'nin hadisle ilgili eserler verdiği kaydedilmekteyse de muhtemelen bu kitaplar günümüze kadar gelmemiştir.²⁴⁰

5. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965)

277/890'de bugünkü Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan Büst'te doğdu. Başta hadis olmak üzere fıkıh, Arap dili, kelâm, felsefe, tıp ve ilm-i nücûm alanlarında birçok hocadan faydalandı ve âlî isnadla rivayet imkânı buldu. Kaynaklarda "hadis hâfızı, Horasan'ın hadis şeyhi" gibi ifadelerle anılan ve hadislerin sıhhatini belirleme, hadis râvilerini cerh ve ta'dîl etme konularındaki çalışmalarıyla tanınan İbn Hibbân, râvilerin sıdk ve adaletinin tamamlanmasında onların ilim sahibi olmalarını şart koşmuştur.²⁴¹

Ebû Halîfe Fazl b. Hubâb el-Cumahî, Zekerıyyâ es-Sâcî, Nesâî, Hasan b. Süfyân, Muhammed b. İshak es-Serrâc, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî gibi âlimlerden hadis rivayet etti. İbn Hibbân, Ebû Ya'lâ hakkında: "Taata sebeplerine sarılmada ve dinin gözetilmesi konusunda devamlı ve samimi biridir" diye onu övdükten sonra: "Onunla Rasûlullah (a.s.) arasında üç râvi vardır" der.²⁴² İbn Hibbân kendisinden hadis ve fıkıh dersleri aldığı İbn Huzeyme'nin metodunu benimsedi. Ayrıca Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, İbn Ebû Dâvûd ve İbn Ebû Hâtim'den faydalandı. Dârekutnî, Ebû Abdullah İbn Mende, Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Ahmed el-Buhârî gibi âlimler onun talebeleri arasında yer aldı.²⁴³

²³⁹ Zehebî, *Siyer*, XVI, 51-58; Polat, Salahattin, "Ebû Alî en-Nîsâbûrî", *DİA*, X, 92-93.

²⁴⁰ Polat, a.g.m., *DİA*, aynı yer.

²⁴¹ İbn Hacer, *Siyer*, XVI, 92-97; Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Hibbân", *DİA*, XX, 63-64.

²⁴² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 55-56.

²⁴³ İbn Hacer, *Siyer*, XVI, 92-97; Sönmez, Mehmet Ali "İbn Hibbân" *DİA*, XX, 63.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ': *Sahîhu İbn Hibbân* isimleriyle bilinen eserdir. Klasik tasnif metotlarından farklı olarak “emirler, nehiyer, haberler, mübahlar ve Peygamber’in fiilleri” şeklinde beş bölüm halinde düzenlenen ve sahîh hadisler yanında hasen hadisleri de ihtiva eden eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. İbn Hibbân bu eserinde Ebû Ya‘lâ’dan çokça rivayette bulunmuştur. Araştırmamıza göre kitabın yaklaşık altıda biri Ebû Ya‘lâ’dan rivayet ettiği hadislerdir.

a. *es-Sikât*: İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) sika kabul ettiği hadis râvilerini tanıttığı alfabetik bir eserdir. İbn Hibbân bu kitabında râvilerle ilgili bilgiler verirken Ebû Ya‘lâ’dan rivayet ettiği hadislerde geçen râvilerle ilgili “ondan bize Ebû Ya‘lâ tahdis etti” diye açıklamalarda bulunur.²⁴⁴

b. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*: Rivayetleri tenkit edilen râvilere dair alfabetik bir eserdir.

c. *Ravzatü'l-Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fudalâ'*: Ahlâkî ve edebî konuların âyet, hadis, şiir, hikmetli sözler ve hikâyelerle edebî bir üslûpta işlendiği bir çeşit vaaz ve nasihat kitabıdır.

d. *Hadîsü'l-Akrân*.

6. Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan b. Allân el-Harrânî (ö. 356/966)

Harranlı muhaddislerden olan Ebü'l-Hasan Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, Muhammed b. Cerîr, Abdullah b. Zeydân el-Becelî, Saîd b. Hâşim et-Taberânî, Muhammed b. Muhammed el-Bâgandî ve onların tabakasından rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Abdullah b. Mende, Temmâm er-Râzî ve Ahmed b. Muhammed b. el-Hâc gibi kişiler ders aldı. Abdülazîz el-Kettânî (ö. 466/1074) onun sika ve hâfiz olduğunu, Zehebî de (ö. 748/1348) onun *Târihu'l-Cezîre* adlı eseri olduğunu bildirmektedirler.²⁴⁵

7. Ebü'l-Kâsım Hamza b. Muhammed b. Alî el-Kinânî (ö. 357/968)

²⁴⁴ Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 136, 226, 292, 358, 466; IX, 18, 186, 192, 219.

²⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XVI, 20-21.

Mısırlı hadis âlimidir. 295 yılında hadis tahsiline başladı ve ilk ilmî seyahatini 305'te Irak'a yaptı. Bu esnada Halep'e uğrayarak Halep kadısı Ebû Abdullah b. Abde'den hadis yazdı. Hicaz ve Dimaşk gibi ilim merkezlerine seyahat eden ve yolculuğu süresince birçok âlimden faydalanan Hamza el-Kinânî, Nesâî, Muhammed b. Saîd es-Serrâc, Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhim el-Mencenîkî ve Abdân el-Ahvâzî gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden de Dârekutnî, Ebû Abdullah İbn Mende, İbnü'r-Ressân Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Feth el-Kurtubî, Abdülganî el-Ezdî ve Temmâm er-Râzî gibi âlimler hadis rivayet etmişlerdir. Kinânî'nin *Meclisü'l-Bitâka ve'l-Hadîsi'l-Müselsel bi'l-Evveliyye*'si günümüze ulaşan tek eseridir.²⁴⁶

8. Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971)

Mu'cemleriyle tanınan hadis hâfızıdır. Birçok kişiden hadis rivayet etmiştir. *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta hocalarının sayısı 2000'e ulaşmaktadır. Hâşim b. Mersed et-Taberânî, Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Mutayyen, Ebü'l-Abbas İbn Süreyc, Nesâî, İbnü'l-Cârûd ve Ebû Avâne el-İsferâyînî hocalarından bazılarıdır. Ebû Abdullah İbn Mende, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebü's-Şeyh, İbn Merdûye, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cârûdî ve İbn Fâris onun talebeleri arasında yer alır.²⁴⁷

Taberânî üç Mu'cem'inde de Ebû Ya'lâ'dan rivayette bulunmuştur. Bunlara *el-Mu'cemü's-Sağîr*'de 183. hadisi,²⁴⁸ *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta 2006. hadisi,²⁴⁹ *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de 5596. ve 11560. hadisleri²⁵⁰ örnek verebiliriz. Ebu't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali'nin, Taberânî'nin hocaları için kaleme aldığı eserinde Ebû Ya'lâ da geçmektedir.²⁵¹

²⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, XVI, 179-181; Ertürk, Mustafa, "Hamza el-Kinânî" *DİA*, XV, 514-515.

²⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 119-123; Görmez, Mehmet, "Taberânî" *DİA*, XXXIX, 310.

²⁴⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1405/1985, I, 123.

²⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Abülmuhsin b. İbrahim ve Târik b. Avzullah b. Muhammed, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kahire, II, 288.

²⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, I-XXV, Mektebetü İbn Teymiyye, 2. bs. Kahire, 1415/1994, VI, 88; XI, 223.

²⁵¹ el-Mansûrî, Ebu't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, *İrşâdü'l-Kâsî ve'd-Dânî ilâ Terâcimi Şüyühi't-Taberânî*, Dâru'l-Keyân, Mektebetü İbn Teymiyye, Riyad, trs., s.140-141.

9. Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö. 360/971)

Takriben 265/879 yılında İran'ın güneybatısında Ahvaz'a bağlı Râmhürmüz'de doğdu. Kendilerinden hadis aldığı 200'e yakın hocası arasında İbn Ebû Hayseme, Ahmed b. Muhammed el-Birtî, Mûsâ b. Hârûn el-Bağdâdî, Mutayyen, Yûsuf el-Kâdî, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Abdân el-Ahvâzî, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî gibi âlimler bulunmaktadır. Sika, me'mûn, sebt, hâfız gibi ta'dîl lafızlarıyla nitelendirilen Râmhürmüzî'nin talebeleri arasında İbn Cümei' el-Gassânî, Ebû Ali Hasan b. Leys eş-Şîrâzî, İbn Merdûye gibi muhaddisler sayılabilir.²⁵²

Müstakil ilk hadis usulü eseri olarak kabul edilen *el-Muhaddisü'l-Fâsî'l Beyne'r-Râvi ve'l-Vâî* hem dirâyetü'l-hadis hem de rivayet âdâbı konusunda daha sonraki çalışmalara kaynak olmuştur. O, bu eserinde vicâde yoluyla Ebû Ya'lâ'dan bir yerde rivayette bulunmuştur.²⁵³

10. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (ö. 364/975)

İbnü's-Sünnî lakabıyla meşhur olan hadis âlimidir. 280'den sonra Dînever'de doğmuştur. Nesâî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Abdullah b. Zeydân el-Becelî, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî, İbnü'l-Bâgandî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî, İbn Ebû Dâvûd ve İbn Cevzâ gibi muhaddislerden faydalandı. Nesâî'den daha çok istifade ettiği için ona "Sâhibü'n-Nesâî" lakabı verilmiştir. Talebeleri arasında Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Alevî, eserlerinin râvisi Kadı Ebû Nasr Ahmed b. Hüseyin el-Kessâr ve Ali b. Ömer el-Esedâbâdî gibi âlimler yer almaktadır.²⁵⁴ Zehebî (ö. 748/1348), Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sını İbnü's-Sünnî'nin *el-Müctebâ* adıyla kısalttığını ve *Sünenü'n-Nesâî*'yi onun meydana getirdiğini söylemektedir.²⁵⁵

Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle adlı eseri vardır. Hz. Peygamber'in günlük dua ve zikirleriyle bu konudaki tavsiyelerini ihtiva eden eserde yaklaşık 773 rivayet

²⁵² Zehebî, *Siyer*, XVI, 73-75; Hatiboğlu, İbrahim, "Râmhürmüzî" *DİA*, XXXI, 447-448.

²⁵³ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsîl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Acâc el-Hatib, 3. bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404, s. 255.

²⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, XVI, 255-256; Aydınli, Abdullah, "İbnü's-Sünnî" *DİA*, XXI, 213.

²⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, XVI, 256.

bulunmaktadır. İbnü's-Sünnî bu kitabında Ebû Ya'lâ'dan 150 hadis rivayet etmiştir ki bu da kitabın yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Örnek olarak 4, 5, 7, 8, 12, 17, 39, 47, 54, 73, 96, 98, 105, 108, 110, 117, 137, 144, 145, 159, 164, 190, 11, 192, 193, 194,196, 199, 205 numaralı hadisleri verebiliriz.²⁵⁶

11. Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976)

277/891 yılında Cürcân'da doğdu. Muhaddisler arasında İbn Adî diye tanınmıştır. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Nesâî, Abdân el-Ahvâzî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, İbn Huzeyme, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî ve Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe gibi âlimlerden ders aldı. Aynı zamanda hocası da olan İbn Ukde başta olmak üzere Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Sa'd el-Mâlînî, Ebû Abdullah eş-Şîrâzî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Horasânî vd. ondan ilim almışlardır.²⁵⁷

İbn Adî rivayetlerdeki gizli kusurlar ve hadis ricâli konularında otorite idi. O, cerh ve ta'dîl sahasındaki maharetiyle dikkat çeken meşhur bir muhaddis ve münekkittir. Onun en meşhur eseri 2200'den fazla zayıf râvinin biyografisini ihtiva eden *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl* adlı kitabıdır.²⁵⁸

12. Ebü's-Şeyh Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî (ö. 369/979)

Hadis hâfızı ve tarihçidir. 274/887'te İsfahan'da doğdu. Ebü's-Şeyh lakabı ona muhtemelen doksan yıldan fazla yaşadığı için verilmiştir. İslâmî kaynaklarda daha çok Ebü's-Şeyh b. Hayyân diye zikredilir ve dedesine nisbetle Hayyânî nisbesiyle anılır. Ebü's-Şeyh ilmi bir ortamda yetişti. İlk hocası, dedesi Mahmûd b. Ferec'dir. Ayrıca Ebû Bekir el-Bezzâr, Taberânî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Arûbe el-Harrânî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ve Ebü'l-Kasım el-Begavî gibi meşhur âlimlerden hadis dinledi.

²⁵⁶ İbnü's-Sünnî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (ö. 364/975) *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Abdurrahman Kevser, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1418/1998.

²⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 154-155.

²⁵⁸ Başaran, Selman, "İbn Adî", *DİA*, XIX, 296-298.

Kendisinin de Ebû Abdullah İbn Mende, Ahmed b. Abdurrahman eş-Şîrâzî, İbn Merdûye ve Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi âlimler ilim öğrendi.²⁵⁹

Âlimler onun sağlam ve güvenilir bir hadis hâfızı olduğunu söylemişlerdir. Rivayetlerin senedlerine ve râvilerin durumlarına dair verdiği bazı bilgiler onun hadis konusundaki geniş kültürünü ortaya koymaktadır. Erken yaşta hadis rivayetine başlayıp uzun yıllar yaşaması ona âlî isnad sahibi olma özelliğini kazandırmış, bu sebeple hadis talebeleri ondan hadis almak için uzak yerlerden gelip kendisinden faydalanmışlardır. *Tabakâtü'l-Muhaddisîn* adlı eserinde dört râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşan rivayetleri bulunmaktadır. Ebü'ş-Şeyh tefsir, hadis, ahkâm ve tarih ilimlerinde irili ufaklı 50 kadar eser kaleme almıştır. Zehebî (ö. 748/1348), onun ilmiyle âmil ve sünnete son derece bağlı bir âlim olduğunu, eserlerinin çoğunu gördüğünü, fakat bu eserlerde birçok zayıf hadisin bulunduğunu söylemektedir. Geniş hadis kültürüne rağmen kitaplarına aldığı rivayetleri seçerken titizlik göstermemesi eserlerine olan güveni azaltmıştır. *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi-İsbahan* en önemli eseridir.²⁶⁰

13. Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâîl el-Cürcânî el-İsmâîlî (ö. 371/982)

277/890 yılında Cürcân'da doğdu. İbrahim b. Züheyr el-Hulvânî, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, İbn Nâciye, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, İbn Huzeyme, Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî ve Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi kişilerden hadis dinlemiştir. Ondan da Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Berkânî, İbn Mencûye, Sehmî ve Abdülkâhir el-Bağdâdî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. En önemli eseri Buhârî üzerine yaptığı çalışma olan *el-Müstahrec*'dir.²⁶¹

13. Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezdî el-Mevsîlî (ö. 374/985)

Musul'da doğup Bağdat'ta yaşadı. Yetişme çağında Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, İbn Cerîr et-Taberî, Abdullah b. Zeydân el-Becelî, Ebû Arûbe el-Harrânî, İbnü'l-Bâgandî ve

²⁵⁹ Zehebî, *Siyer*, XVI, 276-278.

²⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XVI, 279; Yardım, Ali, "Ebü'ş-Şeyh" *DİA*, X, 343-344.

²⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XVI, 292-296; Aşıkutlu, Emin, "İsmâîlî" *DİA*, XXIII, 126-127.

Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi hocalardan hadis aldı. Kendisinden de Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Ebû İshak İbrâhim b. Ömer el-Bermekî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır.²⁶²

Ebü Bekir el-Berkanî (ö. 425/1034) gibi bazıları onu zayıf bir râvi kabul etmişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî de (ö. 463/1071) Ebü'l-Feth'in rivayetleri arasında garîb ve münker hadisler bulunduğunu bildirmektedir. Münker rivayetlerine bir misal veren Zehebî (ö. 748/1348) ise onun çok zayıf olduğunu söyleyenlerin haklı olmadığını ifade etmektedir. Musul âlimlerinin önemsemedikleri ve hatta hafife aldıkları Ebü'l-Feth, zayıf râviler hakkında yazdığı eserinde müsamahasız davrandığı ve birçok muhaddisin güvenilir kabul ettiği pek çok kişiyi hiçbir delile dayanmaksızın zayıf saydığı için tenkit edilmiştir.²⁶³

Tesmiyetü men Vâfeka İsmühû İsme Ebîhi mine's-Sahâbe ve't-Tâbi'in ve men Ba'dehüm mine'l-Muhaddisîn gibi râvi biyografileri ile ilgili birkaç eseri vardır.

15. Kadı Ebû Bekir Yusuf b. Kâsım el-Meyancî (ö. 375/985)

Sika ve meşhur bir muhaddis olan el-Meyancî, Ebû Halife el-Cümahî, Zekeriyya es-Sâcî, Abdan el-Ahvezî, Ahmed b. Yahya et-Tüsterî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâgandî ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî gibi hocalardan ders aldı. Ondan da Ebû Said el-Mâlînî, yeğeni Salih b. Ahmed el-Meyancî, Ali b. Muhammed es-Simsâr, Abdu'l-Vehhâb el-Meydânî ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Nasr gibi âlimler ders almışlardır. Ebû Ya'lâ'nın *el-Mu'cem*'inin râvisi olan el-Meyancî yaklaşık doksan yaşlarında iken 375/985 yılında vefat etmiştir.²⁶⁴

16. Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/986)

283'de doğdu. İmam, zâhid ve muhaddistir. Acem, Irak, Ahvaz, Abadan, Basra, Bağdat, Cürcân, Musul ve Cezire'ye yolculuk yaptı. Ebû Ya'lâ, İbn Cerîr et-Taberî, İmran b. Musa, İbn Huzeyme, Ahmed b. Nasr, Serrâc ve Zekeriyya es-Sâcî gibi

²⁶² Zehebî, *Siyer*, XVI, 347-348.

²⁶³ Zehebî, *Siyer*, XVI, 348-349; Çakan, İ. Lütfî, "Ebü'l-Feth el-Ezdî, *DİA*, X, 319.

²⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, XVI, 361-363.

âlimlerden hadis dinledi. Kendisinden de Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Saîd en-Nakkâş, Ebu'l-Alâi Sâid b. Muhammed el-Herevî vd. ders aldı. Hicri 376/986'da vefat etti.²⁶⁵

Ebû Amr Muhammed b. Ahmed, Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü's-Sağîr*'inin râvisi olup onunla ilgili geniş bilgi ikinci bölümde Müsned'in râvileriyle ilgili kısımda verilecektir.

17. Muhammed b. Nadr en-Nehhâs (ö. 379/989)

Ebû Ya'lâ'nın öğrencilerindendir. Ebû Bekir el-Berkânî (ö. 425/1034) "Sika olmadığını" söylerken, Ebû'l-Hasen el-Atîkî de (ö. 441/1049) "Onda tesâhül var" demiştir. Ebû Bekir b. Ziyad en-Nîsâbûrî, İbn Dâvûd b. Abdurrahman ve Abdülğâfir b. Selâme gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Ebû Ya'lâ'nın *el-Mu'cem*'ini rivayet etmiş olup 379'da vefat etmiştir.²⁶⁶

18. Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî (ö. 381/991)

285/898'de İsfahan'da doğdu. Mukrî olan babasından dolayı İbnü'l-Mukrî lakabıyla tanındı. 302'de hadis tahsiline başladı. İlim öğrenmek için İslâm dünyasında elliden fazla ilim merkezini gezdiği için "Rahhâl" diye de bilinir. Muhammed b. Nasîr el-Medîni, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Muhammed b. Hasan b. Kuteybe, İshak b. Ahmed el-Huzâî, Abdullah b. Muhammed el-Firyâbî ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Kendisinden de yaşça daha büyük olan hadis hâfızları Ebû İshak İbn Hamza ve Ebû's-Şeyh ile İbn Merdûye, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed ez-Zekvânî, Ebû Saîd Muhammed b. Ali en-Nakkâş, Muhammed b. Ömer el-Bakkâl vd. ilim aldı.²⁶⁷

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî ve İbn Nukta gibi muhaddisler tarafından "sika, me'mûn" olarak nitelendirilen İbnü'l-Mukrî, Tahâvî, Ebû Ya'lâ ve Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî'nin eserlerinin günümüze ulaşmasında aracı olmuştur. Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i ve *el-Mu'cem*'inin râvisidir. İbnü'l-Mukrî

²⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XVI, 356-359.

²⁶⁶ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, I-VII, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut, 1390/1971, V, 406; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, I. bs., 1382/1963, Beyrut, IV, 56.

²⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 398-400; Koçkuzu, Ali Osman, "İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, *DİA*, XXI, 137-138.

381/991'de İsfahan'da vefat etti. En önemli eseri hocalarından 700'ü aşkın kimsenin alfabetik olarak sıralandığı *Mu'cemü's-Şüyûh*'udur.²⁶⁸

19. Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Halil el-Mercî el-Mevsılî. (ö. 390/999)

Uzun ömürlü âlimlerden birisidir. Yaklaşık olarak 110 yıl yaşamıştır. O, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Imran b. Musa el-Mevsılî ve Muhammed b. Abede el-Abâdanî gibi hocalardan ders almıştır. Zehebî (ö. 748/1348), Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed'in Ebû Ya'lâ'dan rivayette bulunan en son talebesi olduğunu nakleder. Ondan da Ebû'l-Hasen Ali b. Ubeydullah el-Hemedânî el-Kisâî, Abdullah b. Ca'fer el-Habbâzî, Ubeydullah b. Ahmed b. Abdila'lâ, Musul kadısı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Simnânî, Ebû Ali Hasen b. Ali el-Ehvâzî ve Ahmed b. Abdulbâkî b. Tavk gibi kişiler ilim aldılar. Ebû Ya'lâ'nın *el-Mefârid*, *Emâlî* ve *hadis cüzü*²⁶⁹ gibi bazı eserlerinin râvisi olan Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed 390/999'da vefat etmiştir.²⁷⁰

Ebû Ya'lâ'dan saydığımız âlimlerden başka birçok kişi ilim almıştır.²⁷¹ Zehebî (ö. 748/1348) talebelerinin ismini saydıktan sonra birçok ilim talebesinin ondan ilim aldığını bildirmekte fakat onların ismini zikretmemektedir.²⁷²

Onun talebeleri arasında hiç şüphesiz sonraki nesilleri etkileyecek meşhur âlimler bulunmaktadır. Bunların başında *Sahîh* sahibi İbn Hibbân, cerh ve ta'dîl âlimi İbn Adî'nin yanısıra Ebû Ali en-Nîsâbûrî, Taberânî ve İbnü's-Sünnî'yi sayabiliriz. Ebû Ya'lâ bu öğrencileri ve diğer öğrencileri vasıtasıyla kendisine ulaşan ilmi sonraki nesillere aktarmada önemli bir hizmette bulunmuştur.

²⁶⁸ Koçkuzu, a.g.m., *DİA*, aynı yer.

²⁶⁹ İbn Hacer, *el-Müfehres*, s. 380.

²⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XVII, 16-17; *Târîhu'l-İslâm*, XXVII, 216.

²⁷¹ Öğrencileriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XIV, 177-178; İbn, *Nukta*, a.g.e., s. 150; *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk., Halil Me'mûn Şihâ, s. 7-8.

²⁷² Zehebî, *Siyer*, XIV, 177-178.

1.3.4. Güvenilirliği ve Hafıza Gücü

Yumuşak huylu, sabırlı ve edep sahibi bir kişi olarak anılan Ebû Ya‘lâ'nın hadis rivayetinde hiçbir maddî menfaat gözetmediği özellikle belirtilmektedir. İbn Adî (ö. 365/976) hiçbir Müsned'i üstad huzurunda dinlemediği halde Ebû Ya‘lâ'nın *el-Müsned*'ini sadece Allah rızâsı için hadis okutması sebebiyle dinlediğini söylemektedir.²⁷³

Ebû Amr b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/987), Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned*'ini Hasan b. Süfyan'ın (ö. 303/916) *Müsned*'inden üstün görüyordu. Ona “Hasan'ın *Müsned*'i daha büyük ve hocaları da daha üstünken, nasıl olur da Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned*'ini onun *Müsned*'inden üstün görürsün” denildi. O da: “Çünkü Ebû Ya‘lâ Allah için tahdis eder, Hasan b. Süfyan ise dünyalık için tahdis ederdi” dedi.²⁷⁴

Yezîd b. Muhammed el-Ezdî (ö. 334/946) Ebû Ya‘lâ'nın, “Doğru, güvenilir ve hilm sahibi” olduğunu bildirmektedir. el-Ezdî, “Ebû Ya‘lâ, Ğassân b. er-Rebî’ (ö. 226/841), Muallâ b. Mehdî (ö. 235/850) ve başkalarından direkt rivayet etti. Nihayet onunla ilgili şöyle denildi: O çok hadis rivayet etti. Müsned, zühd ve rekâik konusunda kitaplar yazdı ve *el-Fevâid* tahrir etti. Akıllı, sabırlı ve güzel edep sahibi birisiydi”²⁷⁵ demiştir.

Ebû Hâtim İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) ve başkaları onu sika kabul ettiler. İbn Hibbân onun hakkında: “Taata sebeplerine sarılmada ve dinin gözetilmesi konusunda devamlı ve samimi biridir” diye onu övdükten sonra: “Onunla Rasullullah (a.s.) arasında üç râvi vardır.” demiştir.²⁷⁶ Zehebî de (ö. 748/1348) “Âli isnadlar onda son bulduğu için ehli hadis, hadis almak için ona akın etmişlerdir.” der.²⁷⁷

Abdülğani b. Saîd el-Ezdî (ö. 409/1018) “Ebû Ya‘lâ'nın güvenilir âlimlerden biri olduğunu” söylemiştir.²⁷⁸ İbn Mende (ö. 395/1005) onun hakkında “Ebû Ya‘lâ sikalardan

²⁷³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 178; Uğur, Mücteba, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî”, *DİA*, X, 258.

²⁷⁴ Zehebî, a.g.e., XIV, 178.

²⁷⁵ Zehebî, a.g.e., XIV, 178.

²⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 55-56; Zehebî, a.g.e., XIV, 178-179.

²⁷⁷ Zehebî, a.g.e., XIV, 180.

²⁷⁸ Zehebî, a.g.e., XIV, 179.

biridir” demiştir.²⁷⁹ Ebû Abdillâh el-Hâkim (ö. 405/1014): “Hâfız Ebû Ali’nin (ö. 349/960) Ebû Ya‘lâ’nın hıfzını ve hadisteki maharetini beğendiğini görüyordum. Öyle ki azı hariç hadisleri ezbere okuyabilirdi.” dedikten sonra: “O sika ve güvenilirdir” değerlendirmesini yapmıştır.²⁸⁰

Ebû Ali el-Hâfız (ö. 349/960) “Eğer Ebû Ya‘lâ, Bişr b. Velîd el-Kindî’den Ebû Yûsuf’un kitaplarını okumakla meşgul olmasaydı, onun Basra’da Süleyman b. Harb ve Ebûl-Velid et-Tayâlisî gibi büyük muhaddislerden birisi olabileceğini” söylemiştir.²⁸¹

es-Sülemî (ö. 412/1021) şöyle demiştir: Dârekutnî’ye (ö. 385/995) Ebû Ya‘lâ’yı sordum. O da: “O sika, güvenilir biridir” dedi.²⁸² Ebû Musa el-Medîni, bize Hibetullah el-Ebrekûhî’nin haber verdiğine göre Ebû Abdillâh İbn Mende’nin (ö. 395/1005) babası İshak b. Muhammed, Ebû Ya‘lâ’ya: “Senin güvenilirliğin ve sağlam bir muhaddis olduğun konusunda çağımız âlimlerinin fikir birliğinde oldukları için yanına ilim öğrenmek için geldim” demiştir.²⁸³

Sonuç olarak verilen bilgilerden Ebû Ya‘lâ’nın hafızasının sağlamlığı, hadiste mahareti ve sika olmasının yanında güzel ahlak sahibi ve samimi bir muhaddis olduğu anlaşılmaktadır.

1.4. ESERLERİ

Hicri birinci asırdan sonra muhaddisler hadisleri sözlü rivayetle aktarmanın yanında yazmaya da başlamışlardır. Bunun sonucunda yazılı tasnifat oluşmaya başlamıştır. Bu yazma işlemi, daha çok hocaların kendilerine ulaşan rivayetlerini toplayarak hadisleri ezberleme ve koruma amaçlı idi.

Ebû Ya‘lâ da hadisleri zamanında yazarak kitaplar oluşturmuştur. Onun bir kitabı olduğunu talebesi İbn Hibbân bildirmektedir. O, Sahîh’inde bazı yerlerde, أَخْبَرَنَا أَبُو يَعْلَى مِنْ

²⁷⁹ Zehebî, a.g.e., XIV, 179.

²⁸⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 708; Zehebî, *Siyer*, XIV, 179.

²⁸¹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 708; *Târihu'l-İslâm*, XXIII, 201; *Siyer*, XIV, 179.

²⁸² Zehebî, *Siyer*, XIV, 177.

²⁸³ Zehebî, a.g.e., XIV, 177; Uğur, Mücteba, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî”, *DİA*, X, 258.

كِتَابِهِ diyerek Ebû Ya‘lâ'nın bir kitabından rivayette bulunduğunu belirtmiştir.²⁸⁴ Fakat o, bu kitabın ismi ve içeriğiyle ilgili bir bilgi vermemiştir. İbn Hibbân üç rivayette onun kitabından rivayet ettiğini bildirirken, diğer rivayetlerde böyle bir ifade kullanmamıştır. Bu üç rivayetten ikisi olan 3754 ve 7179. rivayetlerde sahâbî râvisi Enes b. Mâlik (r.a.) tir. Araştırma konumuz olan *el-Müsnedü's-Sağîr*'de Enes b. Mâlik'in (r.a) rivayetleri bulunmaktadır. Bu iki rivayette Enes b. Mâlik'ten hadisi rivayet eden kişi aynı zamanda torunu da olan Sümâme b. Abdullah b. Enes'tir. Fakat *el-Müsnedü's-Sağîr*'de onun Enes b. Mâlik'ten rivayeti bulunmadığı gibi ondan rivayet edilen iki hadisin *el-Müsnedü's-Sağîr*'de başka sahâbîlerden de rivayeti bulunmamaktadır. İbn Hibbân'ın onun kitabından diyerek rivayet ettiği 6719. rivayet ise Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet edilmektedir. *el-Müsnedü's-Sağîr*'de onun rivayeti bulunmadığı gibi ondan rivayet edilen hadis *el-Müsnedü's-Sağîr*'de başka bir sahâbîden de rivayet edilmemiştir. Bu açıklamalardan sonra İbn Hibbân'ın bahsettiği kitabın Ebû Ya‘lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr* adlı eseri olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Elimize ulaşan kaynaklarda Ebû Ya‘lâ'nın eserlerinin hadisle ilgili olduğu görülmektedir. Şimdi bu eserlerle ilgili bilgiler verilecektir.

1.4.1. el-Müsnedü'l-Kebîr

el-Müsnedü'l-Kebîr, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî'nin (ö. 381/991) rivayetiyle nakledilmiş ve Horasan yöresinde büyük rağbet görmüştür.²⁸⁵ İbnü'l-Mukrî, bu kitabı İshak b. Hamza'nın (ö. 357/968) şu sözlerle övdüğünü aktarır: “Kim onu yazarsa hadisten kaybı az olur.”²⁸⁶ Ebû Sa‘d es-Sem‘ânî (ö. 562/1166) ise, İsmail b. Muhammed b. el-Fadl et-Temîmî'nin (ö. 535/1140) “el-Adenî ve Ahmed b. Menî'in Müsnedlerini okudum. Onlar nehirler gibiydi. Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned*'i ise nehirlerin birleştiği deniz gibiydi”²⁸⁷ diyerek Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned*'ini överken işittiğini bildirir. Zehebî de (ö. 748/1348) bu görüşe katıldığını şu şekilde ifade eder. “İsmail b. Muhammed doğru söylemiştir. Özellikle İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991) tarafından rivayet edilmiş ve Horasan'da şöhret

²⁸⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, 3754, 6719 ve 7179. rivayetler.

²⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 180; Uğur, Mücteba, “Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî”, *DİA*, X, 259.

²⁸⁶ Zehebî, a.g.e., XIV, 178.

²⁸⁷ Zehebî, a.g.e., XIV, 180; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, I, 309.

bulmuş olan eser, Ebû Amr Muhammed b. Hamdân'ın (ö. 376/986) Ebû Ya'lâ'dan rivayet ettiği *el-Müsned*'e göre çok büyüktür. Ebû Amr Muhammed b. Hamdân'ın rivayeti ise muhtasardır."²⁸⁸ Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) bildirdiğine göre *el-Müsnedü'l-Kebîr* kırk iki büyük cüzden meydana gelmektedir.²⁸⁹ İbn Hacer de (ö. 852/1449) İbnü'l-Mukrî rivayeti olan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'in Ebû Amr b. Hamdân'ın rivayet ettiği *el-Müsnedü's-Sağîr*'den daha geniş olduğunu bildirmektedir.²⁹⁰

Ebû Sa'd es-Sem'ânî (ö. 562/1166) *et-Tahbîr ve el-Ensab*'da zikrettiği gibi hocalarından *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i işittiğini zikreder.²⁹¹ İbn Hacer (ö. 852/1449) *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i icazetini aldığı eserler arasında zikretmektedir.²⁹²

Çok hacimli olan bu eser ne yazık ki günümüze ulaşamamış olup kendisinden “kayıp Müsned” olarak bahsedilmektedir.

Günümüze ulaşamamış olan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'in beş asır öncesine kadar bulunduğunu onu kaynak olarak kullanan âlimlerin eserlerinden anlaşılmaktadır. Özellikle zevâid türü eserler bunun en güzel şahitleridir. İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye* adlı eserinde, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, İbn Ebû Ömer, Ahmed b. Menî', Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebû Üsâme, İshak b. Râhûye ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin Müsnedlerinde bulunduğu halde *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunmayan 4702 hadisi konularına göre düzenlemiştir. *el-Metâlib*'de Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inden 997 hadis bulunmaktadır.²⁹³

İbn Hacer, (ö. 852/1449) bu çalışmasında Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr* ini kullanmıştır. Hocası Heysemî, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin muhtasar rivâyetinin zevâidini daha önce çıkardığı için, İbn Hacer bu eserin tamamının zevâidini çıkarmayı gereksiz görmüş ve büyük müsnedi ele alarak, küçük müsneden fazla olan bölümlerin zevâidini

²⁸⁸ Zehebî, a.g.e., aynı yer.

²⁸⁹ es-Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cem'i Şüyûhi's-Semâni*, s. 855-856.

²⁹⁰ İbn Hacer, *el-Müfehres*, s. 138.

²⁹¹ İrşâdülhak el-Eserî, a.g.e., I, 18.

²⁹² İbn Hacer, *el-Müfehres*, s. 138.

²⁹³ *Müsned*, Dâru't-Te'sîl, I, 200.

çıkarmayı uygun bulmuştur.²⁹⁴ İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'inin tamamına ulaşamadığı için yarıya yakınına esere almıştır. Bu iki *Müsned*'i tam olarak değerlendirmeye almadığı için kitabın isminde kullandığı müsnedlerin sayısını on olarak belirtmemiş ve *el-Mesânîdi's-Semâniye* ibaresini kullanarak, sekiz müsnedin zevâidini çıkardığına dikkat çekmiştir.²⁹⁵

Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr*'ini kullanan âlimlerden biri de Bûsîrî'dir (ö. 840/1436). O, *İthâfü'l-Hiyera bi-Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere* adlı eserinde 10 müsnedi asıl alarak içerindeki *Kütüb-i Sitte* ile ortak olan hadislerini çıkarmış ve farklı olan hadisleri konularına göre tasnif ettikten sonra kitâb ve bablara ayırarak eserden faydalanmayı kolaylaştırmıştır. Eserde toplam 104 bölüm vardır. Eser toplam 16 kitabın karşılaştırılması sonucunda elde edildiği için zevâid türünde hazırlanmış eserler içinde önemli bir yere sahip olup aynı zamanda Bûsîrî'nin de en değerli eseridir. Müellifin bu eserinde temel aldığı müsnedler şunlardır: *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, *Müsnedü'l-Humeydî*, *Müsnedü Müsedded b. Müserhed*, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, *Müsnedü İbn Ebî Ömer el-Adenî*, *Müsnedü Ahmed b. Menî'*, *Müsnedü Abd b. Humeyd*, *Müsnedü'l-Hâris* ve *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*.²⁹⁶ Eserde toplam 10300 hadis bulunmaktadır.²⁹⁷ *İthâfü'l-Hiyera*'da Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inden 2367 hadis bulunmaktadır.²⁹⁸

Bûsîrî'nin *İthâfü'l-Hiyera*'sına aldığı Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inde geçen hadislere birkaç örnek verilerek konu bitirelecektir.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ شَيْبَةَ - رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : " يُسَلِّمُ الرَّابِئُ عَلَى الرَّاجِلِ، وَالرَّاجِلُ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْأَقْلُ عَلَى الْأَكْثَرِ، فَمَنْ أَجَابَ السَّلَامَ فَهُوَ خَيْرٌ، وَمَنْ لَمْ يُجِبْ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ".

²⁹⁴ Karahan, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevâidler*, UÜİFD, XIII, 1, 2004, 91-138, s. 116-118; Karahan, Abdullah, "Zevâid", *DİA*, XLIV, 304.

²⁹⁵ Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâidler*, aynı yer.

²⁹⁶ Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâidler*, s. 110-111; Karahan, "Zevâid" *DİA*, XLIV, 304.

²⁹⁷ *İthâfü'l-Hiyera*'nın Medîne'deki el-Câmiatü'l-İslâmiyye'ye bağlı Merkezü Hıdmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye'de tahkiki yaptırılmıştır. Eser yine Ebû Abdîrrahmân Âdil b. Sa'd ve Ebû İshâk es-Seyyid b. Mahmûd tarafından tahkik edilerek 11 cilt halinde Riyad'da neşredilmiştir (1419/1998). Karahan, a.g.m. *DİA*, aynı yer.

²⁹⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 200.

Abdurrahman b. Şibl'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: “*Binitle olan yürüyene, yürüyen oturana ve az çoğa selam verir. Kim selamı alırsa hayırlıdır, kim de selamı almazsa ona bir şey gerekmez.*”²⁹⁹

Bûsîrî bu hadisten sonra ve 1328. rivayetten sonra bu rivayetlerin Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned*'inde geçtiğini bildirmektedir. Fakat *el-Müsnedü's-Sağîr*'de bu rivayetler yoktur. Bu sebeple onların *el-Müsnedü'l-Kebîr*'de geçtiği anlaşılmaktadır.

عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ عَامِرِ الْجُهَنِيِّ "سَمِعْتُ سَلْمَانَ- وَأَكْرَهَ عَلَى طَعَامٍ لِيَأْكُلَهُ- فَقَالَ: حَسْبِي، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ شَبَعًا فِي الدُّنْيَا أَطْوَلُهُمْ جُوعًا فِي الْآخِرَةِ، يَا سَلْمَانُ، إِنَّ الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ."

Atıyye b. Âmir el-Cühenî, Selmân'a (r.a.) yemesi için ısrar edildiğinde onun şöyle söylediğini naklediyor: Yediğim bana yeter, ben Rasûlullah'ı (a.s.) şöyle buyururken işittim: “*Dünyada insanların en çok doymuş olanları, Kıyamet günü en çok aç kalacak olanlarıdır ey Selman. Dünya mü'minin zindanı, kâfirin ise cennetidir.*”³⁰⁰

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا- "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَدْعُو يَقُولُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَظَلْمَنَا ، وَهَزَلْنَا وَجَدْنَا وَعَمَدْنَا ، وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدَنَا

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (a.s.) şöyle dua ederdi: “*Allah'ım günahlarımızı, zulmümüzü, şakamızı, ciddimizi, bilerek yaptıklarımızı bağışla. Bütün bunlar bendendir.*”³⁰¹

عَنْ عُرْوَةَ، "أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حَزَامٍ مَرَّ بِعُمَيْرِ بْنِ سَعْدٍ وَهُوَ يُعَذِّبُ النَّاسَ فِي الْجَزِيَّةِ فِي الشَّمْسِ، فَقَالَ: يَا عُمَيْرُ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ- عَزَّ وَجَلَّ- يُعَذِّبُ الَّذِينَ يُعَذِّبُونَ النَّاسَ. قَالَ: فَأَذْهَبَ فَخَلَّ سَبِيلَهُمْ."

²⁹⁹ Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekir b. Abdurrahman İsmail el-Kinânî (840/1436), *İthâfî'l-Hıyera bi-Zevâidi'l-Mesânidi'l-Aşere*, I-IX, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1420/1999, VI, 38, 5276. rivayet.

³⁰⁰ Bûsîrî, a.g.e., IV, 295, 3601. rivayet.

³⁰¹ Bûsîrî, a.g.e., VI, 491, 6265. rivayet.

Urve anlatıyor. Hakîm b. Hizâm güneşin altında cizye sebebiyle insanlara eziyet eden Umeyr b. Sa'd'a uğradı ve Ey Umeyr ben Rasûlullah'ı (a.s.) şöyle buyururken işittim : “İnsanlara eziyet edenlere Allah da eziyet eder.” git ve onları bırak dedi.³⁰²

عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حَنِيفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "إِنَّ أَوَّلَ مَا يُهْرَاقُ مِنْ دَمِ الشَّهِيدِ يُغْفَرُ لَهُ ذَنْبُهُ كُلَّهُ إِلَّا الدِّينَ".

Sehl b. Huneyf'ten rivayet edildiğine göre Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Şehidin kanından akan ilk damlayla birlikte borç hariç bütün günahları bağışlanır.”³⁰³

1.4.2. el-Müsnedü's-Sağîr

Tezimizin konusu olan eserdir. Bunun hakkında ikinci bölümde geniş bilgi verilecektir.

1.4.3. Mu'cemü Şüyûhi Ebî Ya'lâ

Mu'cem'in çoğulu “me'âcim” şeklinde kullanılır. Hadis terimi olarak Mu'cem; İçindeki hadislerin sahâbe isimlerine, hoca isimlerine veya belde vs. isimlerine göre tertip edilmiş olduğu kitaplardır. Bunların çoğu alfabetik olarak düzenlenmiştir.³⁰⁴

Mu'cemler bazen sahâbe râvisine göre düzenlenir ki Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'i bu şekilde tertib edilmiştir. Bazen de kitabı hazırlayan âlim, hocalarının ismine göre kitabını düzenler ki bunlar çoğunlukla alfabetik olarak tasnif edilmiştir. Mu'cemleriyle meşhur Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ı ve *el-Mu'cemü's-Sağîr*'i ise buna örnektir.

Ebû Ya'lâ'nın *Mu'cem*'i de bu türde bir eser olup günümüze ulaşan ilk *Mu'cem*dir. Nitekim Hatipoğlu, “*Mu'cem* kelimesini terim anlamında *Mu'cemu's-Şuyûh* adlı kitabında ilk kullananın Ebû Ya'lâ olduğu ileri sürülmüştür” der.³⁰⁵ Biz de bu görüşe katılıyoruz. Fakat Hatipoğlu, Ebû Ya'lâ'nın *Mu'cem*'inin sahâbe isimlerinin alfabetik

³⁰² Bûsîrî, a.g.e., V, 274, 4654. rivayet.

³⁰³ Bûsîrî, a.g.e., V, 156, 4430. rivayet.

³⁰⁴ Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s. 280; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 40

³⁰⁵ Hatipoğlu, İbrahim, “*Mu'cem*”, *DİA*, XXX, 345.

sıralanıp rivayet ettikleri hadislerin kaydedildiği bir eser olduğunu bildirmektedir ³⁰⁶ ki bu bilgi doğru değildir. İbn Hacer (ö. 852/1449), icazet hakkını aldığı eserler arasında bu kitabı da zikretmektedir. ³⁰⁷

Ebû Ya‘lâ’ eserini şu şekilde düzenlemiştir. Muhammed adını taşıyanları en başa almak suretiyle alfabetik olarak sıraladığı 279 farklı hocasından rivayet ettiği hadislere yer verdiği eserde hocaları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Genellikle her hocasından bir hadis almakla birlikte, bazısından iki, birkaçından da üç hadis rivayet etmiştir. Hüseyin Selîm Esed ve İrşâdülhak el-Eserî’nin tahkik ettiği *el-Mu‘cem*’de 335 rivayet bulunmaktadır. *Mu‘cem*’de Ebû Ya‘lâ’nın bir tane sülâsî rivayeti vardır. Bu, hocası Abdullah b. Bekkâr’dan rivayet ettiği 224. rivayettir. Kitap Hüseyin Selîm Esed³⁰⁸ ve İrşâdülhak el-Eserî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.³⁰⁹

Bu kitabı Ebû Ya‘lâ’dan, Kadı Ebû Bekir Yusuf b. Kâsım el-Meyancî (ö. 375/985), Ebu’l-Huseyn Muhammed b. Nadr en-Nehhâs el-Mevsilî (ö. 379/989) ve İbnü’l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991) rivayet etmişlerdir.³¹⁰ Kıraat ve rivayeti yapılan hadis kitaplarından birisidir.³¹¹

Ebû Ya‘lâ *Müsned*’inde 1099. hadisi ³¹² rivayet ettikten sonra bu hadisin *Mu‘cem*’de de geçtiğini zikrederek *Mu‘cem*’e³¹³ işaret etmiştir. İbn Hibbân da *Sahîh*’inde “Ebû Ya‘lâ bize *Meşâyih* kitabında ³¹⁴ rivayet etti” diyerek *Mu‘cem*’e atıfta bulunmuştur.³¹⁵

³⁰⁶ Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXX, 345.

³⁰⁷ İbn Hacer., *el-Mu‘cemü’l-Müfehres*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdînî, el-Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1418/1998, s. 191.

³⁰⁸ Ebû Ya‘lâ, *Mu‘cemü Şüyûhi Ebî Ya‘lâ*, thk. Esed, Hüseyin Selim, Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dımaşk, 1410/1989.

³⁰⁹ Ebû Ya‘lâ, *Mu‘cemü Şüyûhi Ebî Ya‘lâ*, thk. İrşâdülhak el-Eserî, Dâru’l-Ulûmi’l-Eseriyye, Faysalâbâd, 1407.

³¹⁰ İbn Hacer, *el-Müfehres*, s. 191.

³¹¹ Kettânî, a.g.e., Özbek, Dipnotta bu bilgiyi vermektedir. s. 282.

³¹² *Müsned’ü Ebî Ya‘lâ*, Halil Me’mûn Şihâ tahkikinde 1100; Hüseyin Selim Esed tahkikinde 1099; İrşâdülhak el-Eserî tahkikinde 1094; Dâru’t-Te’sîl tahkikinde 1097. hadislerde geçmektedir.

³¹³ Bkz. Ebû Ya‘lâ, *Mu‘cem*, thk. Hüseyin Selim Esed, s.136, 96. rivayet; Ebû Ya‘lâ, *Mu‘cem*, thk. İrşâdülhak el-Eserî, s. 101, 96. rivayet.

³¹⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 19, 4719. rivayet.

³¹⁵ Bkz. Ebû Ya‘lâ, *Mu‘cem*, thk. Hüseyin Selim Esed, s. 249, 209. rivayet; Ebû Ya‘lâ, *Mu‘cem*, thk. İrşâdülhak el-Eserî, s. 182, 209. rivayet

1.4.4. Mu‘cemü’s-Sahâbe

Bazı araştırmacılar Ebû Ya‘lâ’nın *Mu‘cemü’s-Sahâbe* isimli bir eseri olduğundan bahsederler. Bağdatlı İsmail Paşa’yı (ö. 1339/1920)³¹⁶ ve Hatiboğlu’nu³¹⁷ bunlara örnek verebiliriz. Bunlardan başka yazarların onun bu isimli bir eseri olduğundan bahsettiğini göremedik. Bize göre bu kitap önceki maddede anlatılan eserin aynısıdır.

1.4.5. el-Mefârîd an Rasûlillah

Mefârid, müfred kelimesinin çoğuludur. Bunun eşanlamlısı “ferd” olup, çoğulu ise “efrâd” şeklinde gelir. Hadis literatüründe daha çok “ferd” ve “garib” kelimeleri kullanılmıştır.

Ferd iki kısımdır. Birincisi Ferd-i Mutlak: İbn Hacer’e göre râvinin tek kaldığı kısım senedin aslı, menşei veya müntehâsı denilen sahâbe ve tâbiîn tarafında bulunursa buna ferd-i mutlak denir.

İkincisi Ferd-i Nisbî: Râvinin tek kaldığı kısım senedin orta kısımlarında bulunursa buna da ferd-i nisbî denir. Bazıları buna garib de demişlerdir.³¹⁸

Eser Ebû Ya‘lâ’ya ait olup, ona ait olduğunu gösteren iki delil vardır. Birincisi Kitabın Ebû Ya‘lâ’ya kadar ulaşan senedir. Ebû Ya‘lâ’dan kitabı nakleden talebesi Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Halil’dir. Ebû Ya‘lâ ile kitabın son râvisi arasındaki isnad zinciri ilk hadisin başında geçmektedir. Kitabın senedinin sonundaki son râvi hicri 567 yılında Dımaşk’ta kitabı dinlediğini ifade eder.

İkincisi kitabın bazı hadislerinin aynı isnad ve metinle Müsned’de de bulunmasıdır. Buna örnek olarak kitaptaki 1. hadis Müsned’de 1483. hadisle, 3. hadis 1500. hadisle, 5. hadis 1487. hadisle, 6. hadis, 1488. hadisle, 7. hadis 1489. hadisle, 8. hadis 1490. hadisle, 9. hadis 1491. hadisle, 10. hadis 1492. hadisle, 11. hadis 1493. hadisle, 12. hadis 1494. hadisle, 13. hadis 1497. hadisle, 15. hadis 1502. hadisle sened ve metin olarak tamamen aynıdır. Diğer hadisleri de karşılaştırsak örnekleri çoğaltabiliriz.

³¹⁶ el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî (Bağdatlı İsmail Paşa), (ö. 1339/1920), *Hediyyetü’l-Ârifin Esmâül-Müellifin ve Âsâru’l-Musannifin*, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1951., I, 57.

³¹⁷ Hatipoğlu, a.g.m., *DİA*, XXX, 345.

³¹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü’l-Fiker*, s. 53,54; Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, İFAV yay., 22. bs. 2016, s. 153.

Sezgin kitabın altıncı hicri asra ait bir yazmasının Zâhiriyye Kütüphanesi'nde Mecmu' 97. kısımda olduğunu bildirmektedir.³¹⁹

Ebû Ya'lâ kitabı tertib ederken Müsned'de olduğu gibi sahâbe yahut tâbiîn râvisine göre tertip etmiştir. Yani önce sahâbe veya tâbiînin ismini zikretmiş, sonra onlardan rivayet edilen hadisleri getirmiştir. Hadisleri rivayet ettikten sonra râvilerin cerh ve ta'dîl yönünden durumunu belirtmemiştir. Yine hadisin sıhhatiyle ilgili de bir beyanda bulunmamıştır.

Bu eser, 45 sahâbî ile 11 tâbiînin Hz. Peygamber'den tek başlarına (ferd) rivayet ettikleri muhtelif konulara dair 114 hadisi ihtiva etmekte olup³²⁰ Abdullah b. Yusuf el-Cüdey' tarafından tahkik edilen eserin ilk baskısı Mektebü Dâri'l-Aksa yayınevi tarafından 113 sayfa olarak Kuveyt'te 1405/1985 yılında basılmıştır.³²¹

Abdullah b. Yusuf el-Cüdey' *el-Mefârid'in* Zâhiriyye Kütüphanesi'nde iki tane yazmasının olduğunu belirtir. O, bu yazmalardan yukarıda Sezgin'in işaret ettiği Zâhiriyye Kütüphanesi'nde Mecmu' 97. kısımdaki nüshaya ulaşmış ancak bu nüshanın sonu eksiktir. Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunan hicri 622 yılında güzel bir hatla yazılan ikinci yazma nüsha ise Mecmu', Hadis, 279. numaradadır.

Taybe Üniversitesi Sünneti Nebeviyye ve İlimleri bölümünde hoca olan Muhammed b. Abdülazîz b. Salih el-Cem'ân, Medine Münevvere'de Câmiatü'l-İslamiyye Kütüphanesi'nde 2575. rakamda, ikinci yazmanın fotokopisine ulaşmış ve bu yazma ile diğer yazmayı karşılaştırarak ilk yazmadaki eksikleri ele alan bir makale yazmıştır.

Makale iki bölüm ve bir sonuç olmak üzere toplam 57 sayfadan oluşmaktadır. Muhammed b. Abdülazîz b. Salih el-Cem'ân, birinci bölümde Ebû Ya'lâ'nın hayatını kısaca anlatmış ve *el-Mefârid'in* Ebû Ya'lâ'ya aidiyetiyle ilgili bilgi vermiştir. İkinci bölümde ise *el-Mefârid'*den düşen hadisleri zikrederek hadisleri sened ve metin yönüyle incelemiş ve hadisin sıhhatiyle ilgili bilgiler vermiştir. Makaleyi sonuç kısmıyla bitirmiştir.

³¹⁹ Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Arapçaya tercüme eden, Mahmud Fehmî Hicâzî, I-V, Riyad, 1411/1991, I, 334.

³²⁰ Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *DİA*, X, 259.

³²¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Mefârid an Rasûlillah*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', Mektebü Dâri'l-Aksa, I. bs, Kuveyt, 1405/1985.

Muhammed b. Abdülazîz b. Salih'in verdiği bilgiye göre ilk yazmada son hadis olan ve 114. rivayet olarak Utbe b. Gazvan'dan aktarılan hadisin eksik kalan kısmı ikinci nüshadan tamamlanmıştır. Utbe b. Gazvan'dan rivayet edilen 115. hadis ve Süheyl b. Beyza'dan rivayet edilen 2 hadis, ismi açıklanmayan mübhem bir sahâbî olan ve fûlan diye bahsedilen sahâbîden 1 hadis ve Âiz b. Amr'dan rivayet edilen 2 hadisle ilk yazmadaki eksikler tamamlanmıştır. Bunlarla birlikte *el-Mefârid*'de 48 sahâbî ve 11 tâbiînden rivayet edilen toplam 120 hadis bulunmaktadır.³²²

1.4.6. Hadis Cüzleri

Kaynaklardan ulaşılabildiğimiz kadarıyla Ebû Ya'lâ'ya ait birkaç hadis cüzü olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi onlarla ilgili bilgiler verilecektir.

1. İbn Hacer (ö. 852/1449), *el-Müfehres*'te icazet aldığı eserler arasında³²³ ve Kâtib Çelebi de (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zunûn*'da³²⁴ Ebû Ya'lâ'ya ait bir hadis cüzünün olduğunu bildirmektedirler. Yusuf Özbek de diğer hadis cüzleri başlığı altında 117. cüz olarak bu eserden bahsetmektedir.³²⁵ Bu eseri Ebû Ya'lâ'dan rivayet eden talebesi Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Halil'dir.³²⁶ Bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye ulaşamamıştır.

2. İbn Hacer icazet aldığı eserler arasında Ebû Ya'lâ'nın Yahya b. Maîn'den rivayet ettiği hadislerden oluşan bir hadis cüzünü zikretmektedir. Yusuf Özbek de diğer hadis cüzleri başlığı altında 119. cüz olarak İbn Hacer'in *el-Müfehres*'ini kaynak göstererek bu eseri zikretmiştir.³²⁷

Bu eseri Ebû Ya'lâ'dan rivayet eden talebesi aynı zamanda *el-Müsnedü's-Sağîr*'in de râvisi olan Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî'dir.³²⁸ Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü's-Sağîr*'de hocası Yahya b. Maîn'den sadece beş rivayeti bulunmaktadır. Bu

³²² el-Cem'ân, Muhammed b. Abdülazîz b. Salih, *İstidrâkû's-Sâkut min kitabi'l-Mefârid li Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, Taybe Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler dergisi, Suudi Arabistan, 2016, 8. Sayı, 65-120.

³²³ İbn Hacer, *el-Müfehres*, s.380.

³²⁴ Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 585.

³²⁵ Kettânî, a.g.e., trc. Yusuf Özbek, s. 147.

³²⁶ İbn Hacer, *el-Müfehres*, s.380.

³²⁷ Kettânî, a.g.e., trc. Yusuf Özbek, s. 147.

³²⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 379.

sebeple Ebû Ya‘lâ’nın hocası Yahya b. Maîn’den naklettiği rivayetleri toplaması eserin kıymetini artırmaktadır. Fakat bu hadis cüzünün de günümüze ulaştığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3. Ebû Ya‘lâ’ya ait diğer bir hadis cüzü ise *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr Bündâr an Şüyühîhî* adlı eserdir. Bu cüzde Ebû Ya‘lâ, hocası Muhammed b. Beşşâr Bündâr’ın hocalarından rivayet ettiği 56 hadisi derlemiştir. Eseri Abdurrahim b. Yahya el-Hammûd tahkik etmiştir.³²⁹ Bu cüzü şamile programına hazırlayan Ahmed el-Hudarî, eserle ilgili şu bilgiyi vermektedir. “Bu cüzü rivayet eden Hüseyin b. Ahmed b. Fehd el-Mevsîlî,³³⁰ *el-Müsnedü’s-Sağîr* ve *el-Müsnedü’l-Kebîr*’in râvilerinden başka bir kimsedir. Buradaki hadislerin çoğu iki *Müsned*’de de bulunmamaktadır. Bu cüzde 56 hadis vardır. Bu rivayetlerden dört tanesi *el-Müsnedü’s-Sağîr*’de bulunmaktadır. Onlar bu cüzdeki 1, 9, 37 ve 43 numaralı hadislerdir. Bu cüzdeki sadece ikinci hadis kayıp *el-Müsnedü’l-Kebîr*’de bulunmaktadır. Bu cüzdeki diğer hadisler ise, matbu olan *el-Müsned’üs-Sağîr*’de bulunmadığı gibi, yine Heysemî’nin (ö. 807/1405) *Mecmau’z-Zevâid* ve *el-Maksadü’l-Âlî fî Zevâidi Ebî Ya‘lâ el-Mevsîlî* adlı eserlerinde İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *el-Metâlibü’l-Âliye’sinde* ve Bûsîrî’nin (ö. 840/1436) *İthâfü’l-Hıyera bi-Zevâidi’l-Mesânîdi’l-Aşere* isimli eserlerinde de bulunmamaktadır.”³³¹

İbn Hacer (ö. 852/1449) icazet aldığı eserler arasında bunu zikrederken³³² Yusuf Özbek de diğer hadis cüzleri başlığı altında 118. cüz olarak ondan bahsetmekte ve onun bir yazmasının Zâhiriyye Kütüphanesi’nde bulunduğunu bildirmektedir.³³³

1.4.7. el-Emâlî

Emâlî, imlâ kelimesinin çoğuludur. İmlâ ise geçmişte âlimlerin özellikle hadis hafızlarının haftanın iki günü Salı ve Cuma günleri icra ettikleri vazifelerdendir. İmlânın şerefine binaen mescitte yapılması daha hoş karşılanırdı. İmlâ şöyle icra edilirdi.

³²⁹ Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr Bündâr an Şüyühîhî*, thk. Abdurrahim b. Yahya el-Hammûd, Mecelletü’l-Ahmediyye, 2004.

³³⁰ Bkz. İbn Hacer, *el-Müfehres*, s.249.

³³¹ Şamile Proramında kitapla ilgili bilgi notunda geçmektedir. Eser Şamile Proramında hadis cüzleri kısmındadır.

³³² İbn Hacer, *el-Müfehres*, s. 249.

³³³ Kettânî, a.g.e., trc. Yusuf Özbek, s. 147.

Müstemlî “Bu mecliste filan camide, filan gün, filan tarihte ve filan şeyhimiz imlâda bulundu” diye yazdıktan sonra mümlî hadisın isnadı ile metnini irad ettikten sonra garip kelimelerini tefsir eder ve isnadına taalluk eden nükteleri zikreder. Bu, ilk dönemde çokça yapılan bir gelenektir, fakat zamanla hadis hafızları öldü ve imlâ azaldı. Süyûtî (ö. 911/1505), İbn Hacer’in (ö. 852/1449) vefatından 20 sene sonra sekteye uğrayan imlâ işini hicri 872 senesinde Mısır’da canlandırdı.³³⁴

İbn Hacer icazet aldığı eserler arasında Ebû Ya‘lâ’nın üç meclisinden oluşan *Emâlî*’sini zikretmektedir.³³⁵ Yusuf Özbek de *Emâlî* kitapları ile ilgili dipnotta verdiği kitap isimleri arasında 34. eser olarak bunu zikretmiştir.³³⁶ Bu cüzü Ebû Ya‘lâ’dan rivayet eden talebesi Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Halil’dir. Bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.4.8. ez-Zühd ve’r-Rekâik

es-Safedî (ö. 764/1363), Ebû Ya‘lâ’nın zühd konusunda kitabı olduğunu nakleder.³³⁷ Zehebî (ö. 748/1348) Yezîd b. Muhammed el-Ezdi’den (ö. 334/945) aktararak Ebû Ya‘lâ’nın zühd ve rekâik konusunda eseri olduğunu bildirmişlerdir.³³⁸ Fakat bu kitapların günümüze ulaştığıyla ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

1.4.9. el-Fevâid

Bir hadis kitabı türü olan *Fevâid*; bir kimsenin başkalarında pek bulunmayan nâdir rivayetlerinin toplandığı hadis kitabı olarak tanımlanmıştır.³³⁹ Bazı âlimlere nispet edilen fevâidlerden, bu türün erken bir devirde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Her biri hadis hâfızı olan Ali b. Ca‘d (ö. 230/844), Ali b. Hucr (ö. 244/858), Buhârî (ö. 256/870), Ali b. Harb et-Tâî (ö. 265/878), Ebû Bişr İsmâil b. Abdullah el-İsfahânî (ö. 267/880),

³³⁴ Kettânî, a.g.e., s. 339.

³³⁵ İbn Hacer, a.g.e., 380.

³³⁶ Kettânî, a.g.e., trc. Yusuf Özbek, s. 346.

³³⁷ Safedî, a.g.e., II, 460.

³³⁸ Zehebî, *Siyer*, XIV, 178.

³³⁹ Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 79.

Hanbel b. İshak (ö. 273/886), Abdân el-Ahvâzî (ö. 306/918) gibi âlimlerin bu türde eserleri olduğu nakledilmektedir.³⁴⁰

Zehebî (ö. 748/1348) Yezîd b. Muhammed el-Ezdî'den (334/945) naklederek Ebû Ya'lâ'nın *el-Fevâid* adlı bir eseri olduğunu haber vermektedir.³⁴¹ Ebû Ya'lâ, 6314. hadisi rivayet ettikten sonra bu hadisin *Fevâid*'de de geçtiğini zikrederek *el-Fevâid*'e işaret etmiştir.³⁴² Heysemî (ö. 807/1405) *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*'de Ebû Ya'lâ'nın *Nevâdir* isimli bir kitabına atıfta bulunmaktadır.³⁴³ İrşadülhak el-Eserî'nin de belirttiği gibi bu kitap *el-Fevâid*'le aynı eser olabilir.³⁴⁴

1.4.10. Müsnedü'l-Meğâribe

Ebû Ya'lâ'nın üç cüzden oluşan böyle bir eseri olduğunu İbn Hacer bildirmektedir. O, *el-Müfrehes* isimli kitabında Ebû Ya'lâ'nın bu cüzlerini de icazetini aldığı eserler arasında zikretmektedir. Bu eseri Ebû Ya'lâ'dan rivayet eden talebesi Ebül-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Halil'dir.³⁴⁵

İlk dönem âlimleri birçok ilim dalında kendilerini yetiştirerek çok yönlü olmalarının yanında bu alanlarda eserler vermişlerdir. Yaşadığı dönem itibariyle de Ebû Ya'lâ farklı konularda ilim talep etmiştir. Fakat bize ulaşan kaynaklardan Ebû Ya'lâ'ya ait eserlerin tamamının hadisle ilgili olduğunu görmekteyiz.

Ona ait bir tefsirin olduğunu İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bildirmektedir. O, *Mecmûu'l-Fetâvâ* adlı eserinde “Ebû Ya'lâ el-Mevsilî meşhur tefsirinde rivayet etti” diyerek bu esere atıfta bulunmaktadır.³⁴⁶ Fakat bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Bibliyografik ve biyo-bibliyografik kaynaklarda yaptığımız taramalarda eserin adına ve Ebû Ya'lâ'nın bir tefsir çalışması olduğu bilgisine ulaşamadık. Anlaşıldığına göre o, hayatını Hadis ilmi ve meselelerine vakfetmiş bir ilim adamıdır.

³⁴⁰ Kandemir, M. Yaşar, “Fevâid”, *DİA*, XII, 500-501.

³⁴¹ Zehebî, a.g.e., XIV, 178.

³⁴² *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, Halil Me'mûn Şihâ tahkikinde, 6287; Hüseyin Selim Esed Tahkikinde 6295; İrşadülhak el-Eserî Tahkikinde 6266, Dâru't-Te'sîl tahkikinde 6314. numaralı hadislerde geçmektedir.

³⁴³ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekir b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, thk., Hüsâmeddîn el-Kudsî, el-Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire 1414/1994, IV, 256, 7333. hadisin sonunda.

³⁴⁴ *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. ve tlk, İrşadülhak el-Eserî, I, 16.

³⁴⁵ İbn Hacer, *el-Müfrehes*, s. 149.

³⁴⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, IV, 357.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ YA‘LÂ EL-MEVSİLÎ’NİN EL-MÛSNED’İ

2.1. ESERİN GENEL TANITIMI

Daha önce de belirttiğimiz gibi kaynaklarda Ebû Ya‘lâ’ya ait iki müsnedden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi *el-Müsnedü’l-Kebîr* diye bilinen büyük müsned, diğeri ise *el-Müsnedü’s-Sağîr* diye meşhur olmuş küçük müsneddir.³⁴⁷

Araştırmamızın konusu olup üzerinde çalıştığımız Müsned, Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsnedü’s Sağîr* adlı bu eseridir. Bazı kaynaklarda ve araştırmalarda “Ebû Ya‘lâ’nın muhtasar rivayeti” diye bahsedilen eser de budur. *el-Müsnedü’s Sağîr* diye isimlendirilmesi Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsnedü’l-Kebîr*’ine karşılık verilmiş bir isimdir. Diğeri müsnedlerle karşılaştırıldığı için değildir. Diğeri müsnedlerle karşılaştırıldığında birçok müsnele göre büyük müsned hükmündedir.

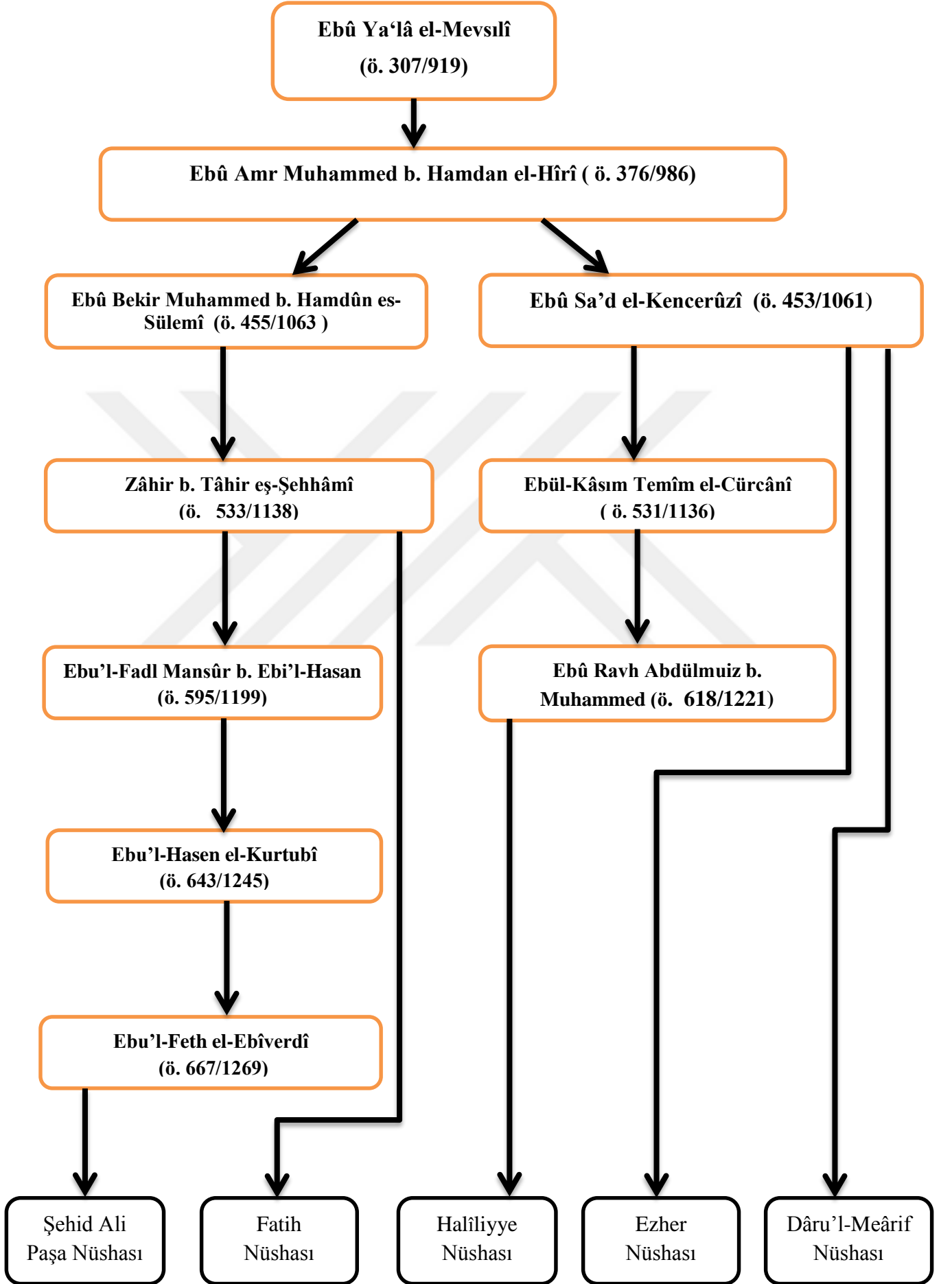
Müsned, Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân (ö. 376/986) vasıtasıyla rivayet edilmiştir. Eser âlimler tarafından hüsnü kabul görmüş ve zaman zaman üzerine çalışmalar yapılmıştır.

2.1.1. Râvileri ve Nüshaları

2.1.1.1. Râvileri

Hadisler, râvilerin nakletmesiyle sonraki kuşaklara ulaşmıştır. Bir kısım âlimler de kendilerine ulaşan hadisleri bir araya getirip tedvin ederek hadisleri kitaplara geçirmişlerdir. Hadislerin nakledilmesi gibi, kitaplar da sonraki nesillere râviler aracılığıyla ulaşmıştır. Böylece tıpkı hadislerde olduğu gibi, kitaplarda da bir isnad zinciri oluşmuştur. Ebû Ya‘lâ’dan *el-Müsned*’i rivayet edenlerin isnad zinciri şu şekildedir.

³⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 180; Süyutî, *Tabakâtü’l-Huffâz*, I, 309.

el-Müsned'in isnad zincirinden sonra ise, isnad zincirindeki râvilerin hayatları ve ilmi çalışmaları hakkında bilgiler verilecektir.

1. Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/986)

283'de doğdu. İmam, zahid, âbid ve muhaddistir. Küçük yaşta babası hafız Ebû Ca'fer'le birlikte ilim yolculuklarına çıktı ve oralarda birçok âlimden hadis aldı. Acem, Irak, Ahvaz, Abadan, Basra, Bağdat, Cürcân, Musul ve Cezire'ye yolculuk yaptı. Hasan b. Süfyan en-Nesevî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Cerîr et-Taberî, İmrân b. Musa, Zekeriyya es-Sâci, Muhammed b. Mükrim, Ahmed b. Hasen es-Sûfî, İbn Huzeyme, Serrâc, Ebû Amr Ahmed b. Nasr, Ya'kub b. Hasan en-Nesâi, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâgandî, Ca'fer b. Ahmed b. Sinan, Abdân b. Ahmed el-Askerî, Abdullah b. Muhammed b. Yunus es-Simnânî, Ali b. Saîd b. el-Askerî, Hamza b. Muhammed el-Kûfî, Muhammed b. Zenceveyh b. el-Heysem, Muhammed b. Ahmed b. Nuaym, Hafız Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, Ebû Bekir b. İbn Ebî Dâvûd, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Abdurrahman b. Ebî Hâtım ve Ahmed b. Muhammed b. Beşşâr gibi âlimlerden ders aldı.³⁴⁸

Kendisinden de Ebû Abdillah el-Hâkim, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Hâzım el-Abdevî, Ebû Saîd en-Nakkâş, Ebu'l-Alâi Saîd b. Muhammed el-Hervî, Ebu'l-Feth b. Ebi'l-Fevâris, Ebû Hafs b. Mesrûr, Ebû'l-Huseyn Abdülgâfir el-Fârisî, Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman el-Kencerûzî ve Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî gibi âlimler ders aldı.³⁴⁹

Hâkim (ö. 405/1014) , Ebû Amr'ı rivayet ettiği Müsnedleri sayarken işitmiş ve o şu Müsnedleri saymıştır: “İbn Mübarek'in *Müsned*'i, Hasan b. Süfyan'ın *Müsned*'i, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin *Müsned*'i, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsned*'i, Abdullah b. Şîreveyh *Müsned*'i, Serrâc'ın *Müsned*'i ve Harun b. Abdullah el-Hammâl'ın *Müsned*'i.³⁵⁰

Hâkim (ö. 405/1014) onunla ilgili şu bilgileri aktarır: “Mescid otuz küsur yıl onun evi oldu. Sonra kör oldu ve zayıfladı. Hîre'deki akrabalarından birinin yanına götürüldü.

³⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, XVI, 356-357; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 298.

³⁴⁹ Zehebî, *a.g.e.*, XVI, 357-358; Sem'ânî, *a.g.e.*, aynı yer.

³⁵⁰ Zehebî, *a.g.e.*, XVI, 358.

O, nahiv âlimi ve Kur'an kâriilerindendir. Onun semâaları sahihtir. Babasıyla yolculuk yapmıştır. Zâhidlerle arkadaşlık yapmıştır. Ebû Osman ve bazı âlimlere yetişmiştir. 295 yılında Muhammed b. Zenceveyh'i işitmiştir. Hicri 376 yılında Zilkade'nin yirmi sekizinde doksan üç ya da doksan dört yaşındayken vefat etti. Cenaze namazını Ebû Ahmed el-Hâkim (ö. 405/1014) kıldırıştır.³⁵¹

Sem'ânî (ö. 562/1166), Onun sağlam râvilerden olduğunu bildirmektedir.³⁵²

Hâfız Muhammed b. Tâhir onun Şii olduğunu iddia etmiş, fakat Zehebî onun Şiiliğinin Hâkim gibi çok hafif olduğunu söylemiştir.³⁵³

Ebû Amr, Ebû Ya'lâ'nın vefatından bir yıl önce hicri 306 yılında Ebû Ya'lâ'dan *el-Müsned*'i dinlemiştir.³⁵⁴ O, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin tek râvisidir. Elimizdeki bulunan *Müsned*'in yazmaları da onun rivayetiyle günümüze ulaşmıştır. Ebû Amr'dan *Müsned*'i rivayet eden iki râvisi vardır. Onlar Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 453/1061) ve Ebû Bekir Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî'dir (ö. 455/1063).

2. Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 453/1061)

Tam ismi Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer en-Nisâbûrî'dir. el-Kencerûzî, el-Cenzerûzî, ya da Cenzerûz nisbeleriyle anılmıştır. Nişabûr'a yakın olan köyünün isminden dolayı bu nisbeler verilmiştir. Hicri 360 yılından sonra dünyaya gelmiştir.³⁵⁵

Zehebî (ö. 748/1348) onun şeyh, fakîh, edîb, tabîb ve Horasan'ın muttasıl isnadlarını bilen ve kullanan âlimi olduğunu haber vermektedir. Sem'ânî (ö. 562/1166) de onun edîb, fâziletli, akıllı olduğunu ve güzel bir hayat yaşadığını bildirmektedir. Yine onun sika sadûk olduğunu, çok uzun yaşadığı için ondan birçok kişinin hadis aldığını ve akranlarının da ondan ders aldığını nakleder.³⁵⁶ O, hocası Ebû Amr'dan en son rivayet eden kimsedir.³⁵⁷

³⁵¹ Zehebî, *Siyer*, XVI, 358.

³⁵² Sem'ânî, *el-Ensab*, IV, 326.

³⁵³ Zehebî, *a.g.e.*, aynı yer.

³⁵⁴ Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 181.

³⁵⁵ Sem'ânî, *el-Ensab*, XI, 155; Zehebî, *a.g.e.*, XVIII, 101-102.

³⁵⁶ Sem'ânî, *el-Ensab*, XI, 155.

³⁵⁷ Sem'ânî, *el-Ensab*, IV, 327.

Ebû Amr b. Hamdân el-Hîrî, Ebû Saîd Abdullah b. Muhammed er-Râzî, Huseynek b. Ali et-Temîmî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed el-Behîrî, Muhammed b. Bişr el-Basrî, Şâfi' b. Muhammed el-İsferâyînî, Ebû Bekir b. Mihrân el-Mukrî, Hâfız Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Bekir b. Muhammed et-Tarâzî, Ahmed b. Huseyn el-Mervânî ve onların tabakalarından ders aldı.³⁵⁸

Kendisinden de Beyhakî, Sükkerî, İsmail b. Abdülğâfir, Ebû Abdillah el-Ferâvi, Hibetullah b. Sehl es-Seyyidî, Temîm b. Ebî Saîd el-Cürcânî, Zâhir eş-Şehhâmî, Abdûlmun'im el-Kuşeyrî ve birçok kişi hadis almıştır. Âli isnadlar onda son bulmuştur.³⁵⁹

Abdülğâfir b. İsmail onunla ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır. “ O, Tıpta, ata binmede, silah kullanmada çok iyiydi. Muhtelif ilimleri topladığı için yaşadığı dönemde mahir bir âlimdi. Edebiyatta ve Hadis'te âli senetleri elde etti. Bağdat'ta nahiv âlimlerine yetişti. Birçok kişi ondan ilim aldı. Nihayet onun hakkında şöyle denildi. Onun ölümüyle bu ilimlerin çoğu son buldu. O, dinlediği bütün rivayetleri nakletmem için bana icazet verdi ve onun yazmaları bendedir.” Zehebî (ö. 748/1348) de icazetle onun birçok hadisini işittiğini bildirmektedir.³⁶⁰

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin Ebû Sa'd el-Kencerûzî'nin yanında 35 cüz olarak yazılı bulunduğunu anlıyoruz. Çünkü müstensihler yazma nüshaların çoğunda, yazmaların Kencerûzî'nin nüshasıyla uyumlu olduğunu belirtmişlerdir. Ondan, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini Zâhir b. *Tâhir* (ö. 533/1138) ve Temîm b. Ebû Saîd el-Cürcânî (ö. 531/1136) rivayet etmişlerdir.

Doksan yıla yakın uzun bir ömür yaşadıkdan sonra hicri 453 yılı Safer ayında vefat etmiştir.³⁶¹

3. Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî (ö. 455/1063)

İsmi Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî en-Nîsâbûrî'dir. Nîşâbur'a yakın bir köyde yaşadı. Birçok âlime yetişti. O, Ebû Amr b. Hamdân el-Hîrî,

³⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 102.

³⁵⁹ Zehebî, *a.g.e.*, aynı yer.

³⁶⁰ Zehebî, *a.g.e.*, aynı yer.

³⁶¹ Sem'ânî, *el-Ensab*, XI, 155; Zehebî, *a.g.e.*, aynı yer.

Ebü'l-Kâsım b. Yasin el-Kâdî, Ebû Amr Ahmed b. Übey el-Furâtî'den ders aldı.³⁶² O, Ebû Amr b. Hamdân el-Hîrî ve Ebü'l-Kâsım b. Yasin el-Kâdî'den en son rivayet eden talebesidir.³⁶³

Kendisinden de başta İsmail b. Abdülğâfir, Zâhir b. Tâhir, Temîm b. Ebû Saîd el-Curcânî olmak üzere büyük ve küçük birçok kişi rivayet etmiştir.³⁶⁴

Abdülğâfir b. İsmail onun sika olduğunu ve onun avâlisinin kendisine ulaştığını bildirmektedir. O, hicri 455 yılı Muharrem ayının onikisinde vefat etmiştir.

Ebü Bekir Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî'den Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini, Zâhir b. Tâhir (ö. 533/1138) rivayet etmiştir.

4. Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir b. Muhammed en-Nîsâbûrî eş-Şehhâmî (ö. 533/1138)

14 Zilkade 446'da (14 Şubat 1055) Nişâbur'da doğdu. Babası muhaddis olup küçük yaşta babası tarafından ilim meclislerine götürüldü. Beş yaşından itibaren hadis dinlemeye başladı ve âlî isnad sahibi oldu. Kardeşi Vecîh de onunla birlikte hadis tahsil etti.³⁶⁵

Ebü Hafs b. Mesrûr, Abdülğâfir el-Fârisî ve Müsnidü Bağdâd lakaplı Ebû Muhammed el-Cevherî'den icâzet aldı. Başta babası olmak üzere, Ebû Osman Saîd b. Muhammed el-Bahîrî, Ebû Sa'd el-Kencerûzî, Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî, Muhammed b. Ali el-Haşşâb, Said b. Mansur el-Kuşeyrî gibi muhaddislerden ders aldı. Bunlardan başka Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'den *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Şu'abü'l-Îmân, ez-Zühdü'l-Kebîr, *el-Medhal ile's-Sünen* adlı eserlerini ve meşhur muhaddis Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Târîhu Nîsâbûr*'unun bir bölümünü okumuştur. Ayrıca Ali b. Muhammed el-Behhâsî'den İbn Hibbân'ın *et-Tekâsim ve'l-Envâ'*ını ve Kencerûzî'den de Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin çoğunu dinlemiştir.³⁶⁶

³⁶² Zehebî, *a.g.e.*, XVIII, 98; *Târîhu'l-İslâm*, XXX, 388

³⁶³ Zehebî, *el-Iber fî Haber men Ğaber*, thk., Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, I-IV, Dâru'l Kütübi'l İlmîyye, Beyrut, 1405/1985, II, 304; *Târîhu'l-İslâm*, XXX, 388; İbnü'l-İmâd, *Şezeratü'z Zeheb*, III, 296.

³⁶⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXX, 388.

³⁶⁵ Zehebî, *Siyer*, XX, 9-13; *Târîhu'l-İslâm*, XXXVI, 316-319; Özkan, Halit, "Zâhir b. Tâhir" *DİA*, XXXIV, 91-92.

³⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, aynı yer; *Târîhu'l-İslâm*, aynı yer; Özkan, a.g.m., aynı yer.

Kendisinden de birçok kişi ders almıştır. Bunlar arasında Ebû Musa el-Medîni, Ebû'l-Kâsım Ali İbn Asâkir, Ebû Sa'd Abdülkerîm es-Sem'ânî, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Muhammed b. Muhammed el-Havârizmî, Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, Mansûr b. Ebü'l-Hasan et-Taberî, Zâhid b. Ahmed es-Sekafî, Sâbit b. Muhammed el-Medîni gibi talebelerini sayabiliriz.³⁶⁷ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ondan bütün kitaplarının icazetini aldığı bildirilmektedir.³⁶⁸

Mahkemelerde görev yaptığı için “Şürûtî” ve “Şâhid” olarak da anılan Zâhir'in esas meşguliyeti hadis rivayet etmektir. Nişâbur Camii'nde 1000 civarında, ailesine nisbet edilen hazîrede ise yirmi yıl süreyle imlâ meclisi akdetti. Uzun süre hadis dinlemekten bıkmaz, dikkati dağılmadan talebelerini dinlerdi. Talebeler ondan hadis öğrenmek için yanına gelmiş, o da hadis rivayet etmek için Bağdat, Herat, Hemedan, Merv, İsfahan, Rey ve Hicaz'a gitmiştir. Zâhir b. Tâhir uzun yaşayan muhaddislerden olup 14 Rebûlâhîr 533'te (19 Aralık 1138) 87 yaşındayken Nişâbur'da vefat etti ve Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî'nin kabrinin bulunduğu mezarlığa defnedildi.³⁶⁹

Zâhir, Nişâbur'a gelen muhtaç öğrencilere sahip çıkarak onlara yardım etmiş ve o günün şartlarına göre çok değerli olan kitaplarını talebelerine ödünç vermekten çekinmemiştir. Yine o, zabt açısından güvenilir sayılarak semâları sahih kabul edildiği halde namazlarını vaktinde kılmaması sebebiyle adâlet yönünden cerhedilmiştir. Kendisi özür sahibi olduğu için namazları cemettiğini söylemiş, bu mazeretini dikkate alan İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi âlimler onu mazur görmüşlerdir.³⁷⁰ Zehebî (ö. 748/1348), Zâhir'in hadiste sadûk kabul edildiğini, ancak namazlarını ihmal eden bir kişiden hadis rivayet edilemeyeceğini

³⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.

³⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk, Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XIX, 1. bs. Beyrut, 1412/1992, XVII, 337.

³⁶⁹ Özkan, a.g.m., aynı yer.

³⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVII, 337; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI, 322; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 470.

söylemişse de,³⁷¹ merakından dolayı onun rivayetlerini aldığını itiraf etmiştir.³⁷² Dindarlığıyla bilinen kardeşi Vecîh'in de bu durumdan rahatsız olduğu görülmektedir.³⁷³ Eserleri şunlardır:

1. *Hadîsü's-Serrâc*. Zâhir'in, Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın rivayetlerinden seçtiği 2746 hadisten oluşan bir derlemedir. Bu eser Serrâc'ın yazdığı *Müsnedü's-Serrâc*'dan farklıdır.

2. *Kitâbü'l-Ehâdîsi'l-Îlâhiyye (el-Kudsiyye)*. Kudsi hadislerle ilgili ilk derleme kabul edilen eserin bir nüshasının Berlin Kütüphanesi'nde bulunduğunu Brockelmann bildirmektedir.

3. *Ziyâdâtü Avâlî Mâlik li-Ebî Ahmed el-Hâkim*. Kitap bazı kaynaklarda 'Avâlî Mâlik' adıyla Zâhir'in kendisine nisbet edilmişse de aslında onun Hâkim el-Kebîr'in 'Avâlî'l-Îmâm Mâlik'ine hadis eklemek suretiyle oluşturduğu bir eserdir. Kitap 51 hadisi ihtiva etmektedir.

4. *es-Sübâ'iyât*. 1000 hadis içerdiği zikredilmektedir.

5. *Tuhfetül'Îdi'l-Edhâ* ve *Tuhfetü'Îdi'l-Fıtr*. Bu iki eser birlikte *Tuhfeteyü'l-Îdeyn* olarak da zikredilir.

Bunlardan başka *el-Humâsiyyât*, *es-Südâsiyyât*, *Avâlî İbn Huzeyme*, *Avâlî Süfyân b. Uyeyne*, *Hadîsü Abdillâh b. Hâşim*, *Ehâdîsü Abdirrahmân b. Bişr*, *el-Emâlî*, *Fevâid*, *Meşyeha*, *Müntehab min hadîsi Zâhir* adında eserleri de vardır.³⁷⁴

5. Ebü'l-Kâsım Temîm b. Ebî Saîd b. Ebi'l-Abbas el-Cürcânî (ö. 531/1136)

Kadı Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cürcânî'nin kız kardeşinin oğludur. Birçok hocadan ders aldı. Herat'ta yaşadı. Şeyh, salih, sika, müsniid lakaplarıyla anılan Ebü'l-Kâsım hadisle çok iştiğal etmiş ve çocuklara ilim öğretmiştir. Herat'ta âli isnadlar onda son bulmuştur.³⁷⁵

³⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVI, 319.

³⁷² Zehebî, *Siyer*, XX, 12.

³⁷³ Zehebî, *Siyer*, XX, 11; *Târîh*, XXXVI, 318.

³⁷⁴ Özkan, a.g.m., aynı yer.

³⁷⁵ es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, Thk. Münîre Nâcî Sâlim, Riâse Dîvânü'l-Evkâf, I. Bs. II, Bağdat, 1395/1975. I, 144; Zehebî, *Siyer*, XX, 20-21.

Ebû Hafs b. Mesrur, Ebü'l-Hasen Abdü'l-Ğafir, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Ali et-Taberî, Ebû Osman el-Hîrî, Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî ve Ebû Sa'd el-Kencerûzî ilim aldığı hocalarından bazılarıdır. Kendisinden de Ebü'l-Kâsım b. Asâkir, Ebû Ravh Abdülmuiz b. Muhammed b. Ebi'l- Fadl el-Herevî vd. ilim almıştır.³⁷⁶

Onun işittiği kitaplardan bazıları şunlardır: Hâkim'in *Mu'cem* ve *Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadis ve Şiâru Ashâbi'l-Hadis* adlı eserleri, Ebû Sa'd el-Kencerûzî rivayetiyle 35 cüz olarak Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i ve İbn Hibbân'ın *et-Tekâsim*'i, Ebû Bekir el-Cevzekî'nin *el-Müttefik* ve Humeyd b. Zencûyeh'in *et-Terğîb*'i, dir.³⁷⁷

Ebû Sa'd es-Sem'ânî, (ö. 562/1166) onun kendisine birçok defa yazıyla icazet verdiğini, birçok kişinin ondan kendisine rivayette bulunduğunu fakat ondan yüzyüze ilim alamadığını Herat'a vardığında onun ölmüş olduğunu bildirmektedir.³⁷⁸

6. Ebu'l-Fadl Mansûr b. Ebi'l-Hasen et-Taberî (ö. 595/1199)

Tam ismi Ebu'l-Fadl Mansûr b. Ebi'l-Hasen b. Ebî Abdillah İsmail b. Muzaffer et-Taberî'dir. Şafîî fakihî ve sufidir. Hicri 515 yılında Taberistan'da doğdu ve Merv'de yaşadı. Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî, Abdülcebbâr b. Muhammed el-Hıvârî, Ali b. Muhammed el-Mervezî gibi âlimlerden ders aldı. Ondanda Ebû Bekir el-Hâzimi, İlyas b. Câmi', İbn Halil ve Ziya el-Makdisî gibi öğrencileri ders aldı.³⁷⁹

O, Beyhakî'nin *es-Sünenü's-Sağîr*'ini İbn Nâsır'ın kıraatiyle dinledi, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini ise Zâhir b. Tâhir'den dinledi. İbn Nukta (ö. 629/1231), Ebu'l-Fadl'ın Zâhir b. Tâhir'den rivayet ettiği 40 hadisi topladığı bir nüshasını gördüğünü ve nüshanın üzerinde onun yazısının bulunduğunu nakleder.³⁸⁰

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Üsdü'l-Gâbe adlı eserinde Ebu'l-Fadl'dan Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini aldığını zikretmektedir.³⁸¹

Ebu'l-Fadl'dan Emir Yakub b. Muhammed el-Hemdânî, Musul'da Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini dinledi ve ondan rivayet etti. Ebu'l-Fadl hicri 595 yılında vefat etmiştir.³⁸²

³⁷⁶ es-Sem'ânî, *a.g.e.*, I, 144.

³⁷⁷ es-Sem'ânî, *a.g.e.*, 145-148.

³⁷⁸ es-Sem'ânî, *a.g.e.*, 144.

³⁷⁹ Zehebî, *Târih*, XXXXII, 208.

³⁸⁰ İbn Nukta, *Takyîd*, s, 454.

³⁸¹ İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî *Üsdü'l-Gâbe*, Dâru'l-Fikr, I-VII, Beyrut, 1409/1989, I, 17.

7. Ebû Ravh Abdülmuiz b. Muhammed b. Ebi'l- Fadl el-Herevî (ö. 618/1221)

Ebû Ravh Horâsânî, “Bezzâz” ve “Sûfî” nisbeleriyle de tanınır. Hicri 522 yılında Herat'ta doğmuştur. Başta dedesi Ubeydullah b. Âsım olmak üzere Temîm b. Ebî Saîd el-Cürcânî, Zâhir b. Tâhir, Yusuf b. Eyyûb el-Hemedânî vb. âlimlerden ders aldı. Kendisinden de Birzâlî, İbnü'n-Neccâr, Abdülhak el-Menbicî gibi kişiler rivayette bulunmuşlardır.³⁸³

Hadisle çok meşgul olmuş bir âlimdi. Âli isnadlar onda son buluyordu. *Sahîh-i Buhârî*'yi Halef b. Atâ'dan, *Sünen-i Tirmizî*'yi Ebü'l-Kâsım Ubeydullah gibi birçok hocadan, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'ini de Temîm b. Ebî Saîd el-Cürcânî'den dinlemiştir. Yine İbn Hibbân'ın *et-Tekâsim*'ini de ondan rivayet etmiştir.³⁸⁴

İbn Nukta (ö. 629/1231) Yahya b. Ali el-Mâlikî'nin kendisine şunu söylediğini aktarmaktadır. “Ebû Ravh, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inden bir kısmını dinleyememişti. Nihayet Ebû Ca'fer b. Havle el-Gırmâtî, Hindistan'dan Herat'a geldiğinde bize içinde semâi olan mücelledi rivayet etti. Böylece onun Temîm'den semâsı bu mücellede tamamlandı.”³⁸⁵

90 yaşını geçmiş olan Ebû Ravh hicri 618 yılında Rebülevvel ayında vefat etmiştir.³⁸⁶

8. Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 643/1245)

Tam adı Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ebî Ca'fer Ahmed b. Ali el-Kurtubî'dir.

Hicri 575 yılında Dimaşk'ta dünyaya geldi. İmam, muhaddis, el-Celîl, el-Adl, İmamü'l-Kellâse³⁸⁷ gibi lakaplarla anılır. Dindar, insanların sevdiği, salih ve sika bir kişiydi. Abdülmünim el-Fürâvi, Yahya es-Sekafî, Fadl b. el-Banyâsî, Ahmed b. el-Mevâzînî gibi hocalardan ders aldı. Kendisinden de el-Birzâlî, Ebu'l-Muzaffer b. en-

³⁸² Zehebî, *Târih*, XXXXII, 209.

³⁸³ Zehebî, *Siyer*, XXII, 114-115.

³⁸⁴ İbn Nukta, *Takyîd*, s, 390; Zehebî, *Siyer*, XXII, 114-115.

³⁸⁵ İbn Nukta, *Takyîd*, s, 390; Zehebî, *Siyer*, XXII, 115.

³⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XXII, 115.

³⁸⁷ Kellâse, Emevî Cami yanında bir medresedir.

Nablûsî, Muhammed b. Abdülaziz b. ed-Dimyâtî, Zeynüddin el-Fârikî ve vb. kişiler ilim öğrenmişlerdir.³⁸⁸

el-Fâsî (ö. 832/1429), Ebü'l-Hasen'in, Muhammed b. Ali b. Sadaka el-Harrânî'den *Sahîh'i Müslim*'i dinlediğini bildirmektedir.³⁸⁹

Hicri 643 Cemaziyyevvel ayında Dimaşk'ta vefat etti, onun için cenaze töreni düzenlendi, kalabalık bir grup tarafından cenazesi taşındı ve Kasyon'a defnedildi.³⁹⁰

9. Ebu'l-Feth el-Ebîverdî (ö. 667/1269)

Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Ebîverdî. Şafîî ve sûfidir. Yaklaşık olarak hicri 601 yılında doğdu. Horasan'daki Ebî Verd beldesine nispet edilerek Ebîverdî denilmiştir. Yine Ebî Verd'e altı mil uzaklıkta olan Kûfen'e nispetle Kûfenî de denilmiştir. Kırk yaşlarındayken hadis tahsiline başladı.³⁹¹

Kerîme ez-Zübeyriyye, Alemüddin es-Sehâvî, Takî Ahmed b. el-Izz, Raşîd b. Müslime, Ziya el-Hâfız gibi hocalardan ve Silefî ve İbn Asâkir'in talebelerinden ders aldı. Ondan çok az kimse rivayette bulunmuş olup Dimyâtî onlardan biridir.³⁹²

es-Safedî (ö. 764/1363), onun ilim öğrenmeye çok hırslı olduğunu çok kitap yazdığını, zorluklarla mücadelede sabırlı olduğunu, dinine düşkün, iffetli, anlayışlı ve uyanık bir kişi olduğunu bildirmektedir. O, Kitaplarını ve cüzlerini vakfetmiştir.³⁹³

Çok uzun yaşamayan Ebîverdî, Hicri 667 yılı 11 Cemaziyyevvel'de Kahire'de vefat etmiştir.

2.1.1.2. Nüshaları

2.1.1.2.1. Yazma Nüshaları

el-Müsned'in Türkiye ve Türkiye dışında bazı nüshaları vardır. Bunlardan bazılarını internet üzerinden ulaşma imkânımız olsa da onları incelemeye imkânımız

³⁸⁸ Zehebî, *Siyer*, XXIII, 217-218.

³⁸⁹ el-Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî (ö. 832/1429), *Zeylü't-Takyîd lima'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. Muhammed b. Salih b. Abdülaziz, Câmîatü Ümmi'l-Kura, I-II, I. bs., Mekke, 1418/1998, I, 98.

³⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, aynı yer.

³⁹¹ Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, IV, 177-178; Safedî, *el-Vâfi*, I, 163.

³⁹² Zehebî, *a.g.e.*, aynı yer; Safedî, *a.g.e.*, aynı yer.

³⁹³ Zehebî, *a.g.e.*, aynı yer; Safedî, *a.g.e.*, I, 163.

olmamıştır. Fakat bu nüshaları kullanan muhakkiklerin verdiği bilgilere dayanarak onlar hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1.2.1.1. Şehid Ali Paşa Nüshası

Müsned'in günümüze ulaşmış en eski ve aynı zamanda en sahih yolla ulaşmış olan yazma nüshasıdır. Bu sebeple muhakkiklerin hepsi bu nüshayı asıl kabul etmişlerdir.

İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa kısmında 564. numarada bulunmaktadır. Nüshanın kapağı üzerinde “*Müsnedü'l-İmam Ebî Ya'lâ Ahmed b. Ali b. Müsennâ et-Temîmi el-Mevsilî rahimehullah*” yazmaktadır. Yine kapak üzerinde eserin râvileri, muhaddislerin semâları ve ve onların isimleri vardır. Nesih hattıyla yazılmış olan eser 355 varaktan oluşmaktadır. Hatası çok az olup nokta ve hareke de az bulunmaktadır.³⁹⁴

Eser hicri 7. Asırda yazılmıştır. Fuad Sezgin, *Müsned*'in yazım yılının h. 611 olduğunu bildirmektedir.³⁹⁵ Fakat kitabın bu yılda yazıldığına dair kesin bir delil yoktur. Yazmanın son sayfasında h. 611 Ramazan ayında semâ yapıldığı yazmaktadır. Fakat bu semâ kaydı bu nüsha için değil bunun kendisinden yazıldığı asıl nüshaya ait olduğu daha doğru gibi görünmektedir.³⁹⁶ Muhtemelen Sezgin bu semâ kaydına istinaden müstensih Ebîverdi'nin yazmasının yazım tarihinin h. 611 yılı olduğunu söylemiştir. Ancak bu nüsha müstensih Ebîverdi'nin ölümü olan 667 yılı Cemâziyelevvel ayının 11. gününden önce yazıldığı kesindir.³⁹⁷ Ebîverdi'nin hayat hikâyesini anlatan müellifler onun orta yaşlarına³⁹⁸ doğru hadis öğrenmeye başladığını söylemektedir.³⁹⁹ O h. 601 doğumlu olduğuna göre bu semâ yapıldığı dönemde yaklaşık on yaşında olmaktadır ki yukarıdaki bilgiye göre henüz hadis tahsiline başlamamıştır.

Bu nüshanın yazarı Ebu'l-Feth el-Ebîverdî (ö. 667/1269) dir. Nüshanın bir yerinin hâmişinde kendisinden yazılan asıl nüsha hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: “Bu

³⁹⁴ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk. Esed, I, 31.

³⁹⁵ Sezgin, *Türâs*, I, 335.

³⁹⁶ Ahmed Muhammed Nurseyf, *Inâyetü'l-Muhaddisîn*, s. 39; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 93.

³⁹⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 93.

³⁹⁸ Orta yaş diye tercüme ettiğimiz kelime, kühûle/كهولة kelimesidir. Bu da 30 ile 40 yaş arası için kullanılmaktadır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 600.

³⁹⁹ Zehebî, *Tezkiratül Huffâz*, IV, 177.

nüshanın hepsi, Dimaşk'ta Nureddin Mahmud b. Zengî b. Aksungur Medresesi'nin kütüphanesindeki aslından yazılmış ve onunla karşılaştırılmıştır. Onda Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 453/1061), Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî (ö. 533/1138) gibi *Müsned*'in ilk râvilerinin yanında, Ebu'l-Alâ Hasan b. Ahmed b. Hasan el-Hemdânî (ö. 569/1173) ve Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nâsır (ö. 550/1155) ve başkalarının yazıları vardır⁴⁰⁰ Bu da gösteriyor ki, eser *Müsned*'in ilk râvileri döneminde de yazılı halde bulunmaktaydı. Özellikle bazı yazmaların hâmişlerinde bulunan “Ebû Sa'd el-Kencerûzî'nin (ö. 453/1061) birinci cüzü, ikinci cüzü ve üçüncü cüzü bitti” gibi ifadelerden *Müsned*'in ikinci râvisi olan el-Kencerûzî'nin yaşadığı dönemde eserin yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshanın bazı hâşiyelerinde de Ebû Sa'd el-Kencerûzî'nin (ö. 453/1061) *Müsned* cüzlerine bu şekillerde değinilmektedir.

Bu sebeple ilk dönemlerdeki nüshadan istinsah edilen ve günümüze ulaşan en eski nüsha sayılabilecek Ebîverdi nüshasının günümüze ulaşan yazmasının çok değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Nüshanın iki tane isnadı vardır. Birinci isnaddaki râviler şunlardır: ⁴⁰¹

1. Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/986)
2. Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 453/1061)
3. Ebü'l-Kâsım Zâhir b. Tâhir b. Muhammed en-Nîsâbûrî eş-Şehhâmî (ö. 533/1138)
4. Ebu'l-Fadl Mansûr b. Ebi'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mahzûmî et-Taberî (ö. 595/1199)
5. Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ebî Ca'fer Ahmed b. Ali el-Kurtubî (ö. 643/1245)
6. Ebu'l-Feth Muhammed b. Ebî Nasr Muhammed b. Ebî Bekr el-Ebîverdi (ö. 667/1269)

Nüshanın ikinci nüshasında ise isnadda sadece ikinci râvi Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 453/1061) yerine Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî (ö. 455/1063) bulunmaktadır.⁴⁰² Onun dışında bütün râviler aynıdır. Yani Ebü'l-Kâsım Zâhir eş-Şehhâmî, hem Ebû Bekir Muhammed es-Sülemî'den, hem de Ebû Sa'd el-Kencerûzî'den rivayet etmiştir.

⁴⁰⁰ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 84; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., İrşâdülhak el-Eserî, *Müsned*, I, 24.

⁴⁰¹ Ahmed Muhammed Nurseyf, ' *Inâyetü'l-Muhaddisîn*, s. 37-38; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 85.

⁴⁰² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 86.

Nüsha besmele ve “*Allahümme sehili’l-mürtâd ve hassili’l-murâd bi’l-hayri fil’ûlâ ve’l-meâd/ Allah’ım! Keşfine çıktığım yolda kolaylık lütfet. Dünya ve âhirette hayırla arzumu tahakkuk ettir*” duasıyla başlamaktadır. Sonra nüshanın isnadı zikredilmektedir. Hz. Ebû Bekir’in Müsned’iyle ve “*Herhangi bir Müslüman günah işler de, sonra abdest alıp iki rekât namaz kılarak Allah’tan bağışlanma dilerse Allah onu bağışlar*” hadisiyle devam etmektedir. Yazma Sehl b. Sa’d es-Sâidî’nin Müsned’iyle ve “*Kim iki dudağı ve iki bacağı arasındaki organları konusunda bana garanti verirse, ben de ona Cenneti garanti ederim*” hadisiyle bitmektedir.

Yazmada yer yer hâmişler bulunmaktadır. Hâmişlerinde bazı tashihler, kıraat meclislerinin başlangıcı ve bitiş tarihleri ve mukabeleler yapıldığını gösteren ifadeler vardır.

Eser üzerinde farklı tarihlerde semâlar yapılmıştır. Şimdi bunlarla ilgili kısaca bilgi verelim:

- Hicri 611 yılında yapılan semâ. Daha önceden de belirttiğimiz gibi bu semâ Ebîverdî’nin (ö. 667/1269) yazdığı bu nüsha üzerinde yapılmamıştır. Çünkü bu tarihte bu nüsha henüz yazılmamıştı.

- Hicri, 642 yılında yapılan semâ. Bu tarihte Ebîverdî’nin nüshasının yazılıp yazılmadığıyla ilgili kesin bilgiye sahip değiliz. Fakat o, orta yaşlarda hadis öğrenmeye başlamış olup bu tarihte de 40 yaşını geçmiş olduğu için yazmış olabilir.

Bu semâ Ebû Ya’lâ el-Hedbânî’nin (ö. 645/1247) huzurunda okunmuştur. O, *Müsned*’in semâ hakkını Ebîverdî’den değil, Ebu’l-Fadl Mansûr b. Ebi’l-Hasen Ali b. İsmail el-Mahzûmî et-Taberî’den (ö.595/1199) almıştır.⁴⁰³

- Hicri, 705 yılında yapılan semâ. Bu semâ Ebu’l-Fadl Muhammed b. Ebî Sa’d b. Zâfir’in (ö. 711/1311) huzurunda yapılmıştır.⁴⁰⁴

- Zeynüddin Muhammed b. Muhammed b. İbrahim el-Belbîsî (ö. 763/1362) nin huzurunda yapılan semâ. Bu semâyâ katılanlardan biri de Heysemî (ö. 804/1405) olup o,

⁴⁰³ İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî A’yâni’l-Mieti’s-Sâmine*, Thk. Muhammed Abdülmuîn Dân, Meclisi Dâiratü’l-Osmaniyye, I-VI, 3. bs., Hindistan, 1392/1972, V, 382.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-Kâmine*, V, 420; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, thk. Esed, I, 31-33.

Müsned'in Belbîsî tarıkıyla Ebû Ya'âlâ'ya kadar uzanan sened zincirini *Mecmau'z-Zevâid*'de zikretmiştir.⁴⁰⁵

2.1.1.2.1.2. Fatih Nüshası

Bu yazma Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. Fatih kısmında bulunan 1149 numaralı eserdir. Kitap 349 varak olup yazılış yılı takriben hicri 11. asırdır.⁴⁰⁶ Sezgin ve Abdülkadir Atâ Fatih yazmasının Fas şehrinde olduğunu naklederler.⁴⁰⁷ Ancak bu iki şehirdeki iki yazmanın da aynı nüsha olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü sayfa sayıları, satır sayıları ve yazım şekli bilgilerinin aynı olduğu görülmektedir.

Eserin kapağının üzerinde eserin ve müstensihinin ismi ve kitabın yazıldığı yerle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Eser tam nüshadır ve bir mücelleden oluşmaktadır. Kitabın metninde ve hâşiyelerinde hangi nüshadan yazıldığıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat eserin Şehit Ali Paşa nüshasından yazıldığını gösteren deliller vardır. Mesela bu nüshanın sayfalarının sonlarıyla Şehit Ali Paşa nüshasının sonlarının benzemesini ve yine bu nüshada bulunan hâşiyelerinin bazısının o nüshayla aynı olmasını sayabiliriz. Ayrıca Fatih Kütüphanesi'ndeki yazmaların başka yazmaların tekrarı olduğu görülmektedir. Nitekim Fatih Kütüphanesi'nde bulunan İbn Kayyim'e ait *Tarîku'l-Hicreteyn* kitabının muhakkikleri bu eserin Zâhiriye Kütüphanesindeki nüshadan yazıldığını bildirmektedirler. Bu nüshanın bazı hâşiyelerinde de Ebû Sa'd el-Kencerûzî'nin (ö. 453/1061) *Müsned* cüzlerine uyumluluğuyla ilgili bilgi verilmektedir.⁴⁰⁸

Eserin yazılması esnasında dikkatli davranıldığını ve önem verildiğini gösteren bazı işaretler bulunmaktadır. Kitap kendisinden yazıldığı nüshayla karşılaştırılmış ve tashih edilmiştir. Bu kendisinden yazılan eserin hâşiyelerindeki ana metinle ilgili düzeltmelerin bu yazmanın metnine tashih edilerek yazılmasından ortaya çıkmaktadır. Bazı tashihler ise hâşiyede bulunmaktadır ki bu, kendisinden yazılan Şehit Ali Paşa nüshasında da aynen bulunmaktadır. Yine hâşiyesinde başka nüshalardaki farklılara da işaret edilmektedir. Yazmanın iyi yapıldığını gösteren delillerden birisi de, lüğavî

⁴⁰⁵ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 9-10.

⁴⁰⁶ Sezgin, *Türâs*, I, 335; Ebû Ya'âlâ, *Müsned*, thk., Hüseyin Selim Esed, I, 34-35; Ebû Ya'âlâ, *Müsned*, thk., *Dâru't-Te'sîl*, I, 138-140.

⁴⁰⁷ Sezgin, *Türâs*, aynı yer; Ebû Ya'âlâ, *Müsned*, thk., Abdülkadir Atâ, I, 7.

⁴⁰⁸ Ebû Ya'âlâ, *Müsned*, thk., *Dâru't-Te'sîl*, I, 140-142.

faydalardır. Hadislerdeki bazı kelimeler hâşiyelerde açıklanmıştır. Hâşiyelerde bazen hadisin kendisiyle alakalı olduğu Tıp, Dua, Tefsir, Fedâil gibi konular da zikredilmektedir.⁴⁰⁹

Yazma besmele ve “*Allahümme sehhili’l-mürtâd ve hassılı’l-murâd bi’l-hayri fil’ûlâ ve’l-meâd*” duasıyla başlamaktadır. Sonra nüshanın isnadı gelmektedir. Hz. Ebû Bekir’in Müsned’iyle ve “*Herhangi bir Müslüman günah işler de sonra abdest alıp iki rekât namaz kılıp Allah’tan bağışlanma dilerse Allah onu bağışlar*” hadisiyle devam etmektedir. Yazma Sehl b. Sa’d es-Sâidî’nin Müsned’iyle ve “*Kim iki dudağı ve iki bacağı arasındaki konusunda bana garanti verirse ben de ona Cenneti garanti ederim*” hadisiyle bitmektedir.

Kitabın 1. varakının b sayfasında nüshanın isnadı şu şekilde geçmektedir. Bize Ebû’l-Kâsım Zâhir eş-Şehhâmî haber verdi, dedi ki Bize Ebû Sa’d el-Kencerûzî haber verdi, dedi ki: Bize Ebû Amr b. Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî haber verdi, dedi ki: Bize İmam Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî Musul’da h. 306 yılında haber verdi.⁴¹⁰

Eserin ilk varakının a sayfasında yazmanın ilim talebeleri için kıyamete kadar vakfedildiği yazmaktadır. Yazmayı vakfeden Sultan II. Mahmud’tur. Bu bilgilerin altında küçük bir mühür bulunmakta ve onda şöyle yazmaktadır. “el-Mütevekkil alallahi abdühü nimetullahi” Yine kapak üzerinde Farsça olarak eserin kaydının yapıldığı yazmaktadır. Kapak üzerinde bu yazmanın semâsının yapıldığı ve icazetinin verildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁴¹¹

2.1.1.2.1.3. Dâru’l-Kütübi’l-Halîliyye Nüshası

Bu nüsha Hindistanda Dâru’l-Kütübi’l-Halîliyye kütüphanesinde hadis kısmı 258. numarada bulunmaktadır. Nüshanın kapağı üzerinde “*Müsnedü’l-İmam Ebî Ya’lâ Ahmed b. Ali b. Müsennâ et-Temîmi el-Mevsîlî rahimehullah*” yazmaktadır.

Nüshanın kapağı üzerinde eserin isnadı şu şekilde geçmektedir.

1. eş-Şeyh Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân b. Ali b. Abdullah b. Sinan el-Hîrî (ö. 376/986)

⁴⁰⁹ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, thk., Dâru’t-Te’sîl, I, 142-143.

⁴¹⁰ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, thk., Dâru’t-Te’sîl, I, 138.

⁴¹¹ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, thk., Dâru’t-Te’sîl, I, 143-144.

2. eş-Şeyh Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Kencerûzî (ö. 453/1061)
3. eş-Şeyh Ebû'l-Kâsım Temîm b. Ebî Saîd b. Ebi'l-Abbas el-Cürcânî (ö. 531/1136)
4. Ebû Ravh Abdülmuiz b. Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Herevî (ö. 618/1221)

Bu nüsha eksik bir nüshadır. Birinci cildi günümüze ulaşmıştır. İki cilt olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü birinci cildin sonunda “İnşallah son cilt Enes b. Mâlik'ten Zühri'nin Müsned'iyile devam edecektir” cümlesi bulunmaktadır. İkinci ciltle kitabın tamamlandığı anlaşılmakta ve birinci cilt kitabın yaklaşık olarak yarısına tekabül etmektedir.⁴¹²

Birinci cilt 171 varaktan oluşmaktadır. Fakat on varak tekrardır. Tekrarlar çıkarıldıktan sonra 161 varak olmaktadır. Yazar her sayfanın sonunda bir sonraki sayfanın başlayacağı ilk kelimeyi yazarak takip metodunu kullanmıştır. Bundan da bu ciltten hiçbir varakın düşmediği anlaşılmaktadır.⁴¹³

Yazmanın durumu genel olarak iyi olmakla beraber bazı yerlerinde rutubet vardır. Fakat bu okumaya engel değildir. Yine bazı yerlerinde beyazlıklar yani boşluklar vardır ki buralarda bazen birkaç hadisin düştüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Şehit Ali Paşa nüshasında bu boşlukların olduğu yerde hadislerin olduğu görülmektedir. Nüshada bazı noksanlıklarının bulunmasının yanında eser, Şehit Ali Paşa nüshasında düşmüş bazı kelimeler ve ibarelerin anlaşılmasında ondaki eksikleri gidermede faydalı olmaktadır. Bu nüshanın bazı hâşiyelerinde Ebû Sa'd el-Kencerûzî'nin (ö. 453/1061) *Müsned* cüzlerine uyumluluğuyla ilgili bilgi verilmektedir. Yazma hicri 29 Rebûlâhir 1352 yılında Ebû Muhammed Halilullah b. Muhammed Sıbğatullah tarafından Dekken Haydarabad'da yazılmıştır.⁴¹⁴ Eser geç dönemde yazıldığı ve onda bazı düşmeler ve yanlışlar olduğu için çok rağbet görmemiştir. Yine kitap üzerinde semâ ve icâzet kayıtları yapılmamıştır.

Mevcut olan birinci cilt besmele ve kitabın râvilerinin isimlerinden sonra Hz. Ebû Bekir'in Müsned'iyile başlamaktadır. Birinci ciltin son hadisi ise Sâbit el-Bünânî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği “*Peygamber (a.s.) bazen o kadar çok oruç tutardı ki, hiç iftar etmeyecek sanırdık. Bazen de oruca o kadar ara verirdi ki, hiç tutmayacak sanırdık*”

⁴¹² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 121-122.

⁴¹³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 122-123.

⁴¹⁴ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 122-125.

rivayetiyle bitmektedir. Bu hadis günümüzdeki matbu müsnedlerde Sâbit el-Bünânî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği son hadistir. Hadis 3535. nolu rivayettir⁴¹⁵. *Müsned*'de toplam 7555 hadis olduğuna göre eserin yaklaşık olarak yarısının günümüze ulaştığını söyleyebiliriz.

2.1.1.2.1.4. Dâru'l-Meârif Nüshası

Bu nüsha Hindistan'da Haydarabad Osmanîye Maârif Dairesinde 103. numarada bulunmaktadır. Yazmanın ilk dört varakının olmamasından dolayı eserin tam ismi bilinmemektedir. Yine bu sebeple eserin ilk kısmında kitabın senedinin olup olmadığı da bilinmemektedir. Eserin müstensihisi İsmail b. İshak b. (...)dir.⁴¹⁶ Yazılma tarihi hicri 886 Ramazan ayıdır. Eser tam bir nüshadır. Ancak ilk dört varak ve 229. varaktan sonra 12 hadisin bulunduğu sayfalar kitaptan düşmüştür. Kitap toplam 420 varaktan oluşmaktadır.⁴¹⁷

Nüsha güzel nüshalardan biridir. Yazma kendisinden naklolunan aslıyla karşılaştırılmıştır. Bu, eserin hâşiyelerinde görülmektedir. Yine hâşiyelerde mevcut nüshaların farklılıkları bulunmaktadır. Bu da nüshaların başka nüshalarla karşılaştırıldığını göstermektedir. Hâşiyelerde Kencerûzî'nin nüshasının cüzlerinin bitiş yerlerinden bahsedilmesi yazmanın aslının Kencerûzî'nin asıl nüshasına dayandığını göstermektedir ki bu durum, *Müsned* nüshasının sağlam senetle ulaştığı yönündeki kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Eserin hâşiyelerinde tashihlerin olması ona önem verildiğinin işaretidir. Yine nüshanın hâşiyelerinde kitap üzerinde semâ ve kıraat yapıldığına dair bilgiler vardır.⁴¹⁸

Kitabın ilk dört sayfası olmadığı için Hz. Ebû Bekir Müsned'inin sekizinci hadisi olan "*Kişiye yakînden/imandan sonra sağlıktan daha üstün bir şey verilmemiştir. İyi bilin ki, doğruluk ve iyilik cennettir, yalan ve günah ise cehennemdedir*" rivayetiyle başlamaktadır. İlk yedi hadis, kayıp ilk dört sayfanın içindedir. Yazma Sehl b. Sa'd es-Sâidî'nin Müsned'iyle ve "*Kim iki dudağı ve iki bacağı arasındaki konusunda bana garanti verirse ben de ona Cenneti garanti ederim*" hadisiyle bitmektedir.

⁴¹⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk. Esed, VI, 240; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Şihâ, 676.

⁴¹⁶ Yenme sebebiyle tam okunamamaktadır.

⁴¹⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 133-135.

⁴¹⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 135-136.

2.1.1.2.1.5. Mektebetü'l-Ezheriyye Nüshası

İsminden de anlaşıldığı gibi bu nüsha Ezher Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Mevcut nüshanın ilk sayfasında Ezher Kütüphanesi'nin mührü vardır. Yine üzerinde hususi 4336, umumi 61570 numarayla kütüphane kaydı yer almıştır. Eserin üzerinde ismi ve isnad zinciri yoktur. Fakat ilerki sayfalarda hâşiyelerde Ebû Sa'd el-Kencerûzî (ö. 453/1061) nin Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/986) den onun da Ebû Ya'lâ'dan rivayet ettiği zikredilmektedir.⁴¹⁹

Nüsha tam olmayıp *Müsned*'in sadece son kısmı bulunmaktadır. Yine bu kısımda da bazı yerlerde düşmeler vardır. Mevcut kısım 119 varaktır.⁴²⁰ Bu eser güzel nüshalardan biridir. Çünkü kendisinden yazıldığı asıl nüshayla karşılaştırılmış ve yanlışlar tashih edilmiştir. Bu metinlerdeki yanlışların tashih edildiği hâşiyelerden anlaşılmaktadır. Yine râvilerin isminin altında bazı râvilerle ilgili râvinin cerh ve ta'dîl durumunu gösteren kısa açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca bazı hâşiyelerde bazı hadislerin içeriğine vurgu yapan bilgiler bulunmaktadır. Hediyeyle ilgili hadis, humma ve baş ağrısıyla ilgili hadis gibi. Nüsha vakıf nüshasıdır, üzerinde vakf yazmaktadır. Nüsha üzerinde semâ ve icazetle ilgili bir bilgi geçmemektedir.⁴²¹ Bu nüshanın bazı hâşiyelerinde de Ebû Sa'd el-Kencerûzî'nin (ö. 453/1061) *Müsned* cüzlerine uyumluluğuyla ilgili bilgi verilmektedir.

Bu cildin başında, hadisleri bulunan sahâbîlerin isminin yer aldığı bir fihrist mevcuttur. Nüsha Ebû Hureyre Müsned'iyle başlamakta Sehl b. Sa'd es-Sâidî'nin Müsned'iyle bitmektedir. Bu sebeple mevcut nüsha, *Müsned*'in çok azını içermektedir. *Müsned*'de 7555 rivayet bulunmakta bu nüshada ise yaklaşık 1500 hadis yer almaktadır. Bundan da bu yazma nüsha sebebiyle, *Müsned*'in ancak 1/5 inin günümüze ulaştığını söyleyebiliriz.

Müsned'in bu yazmalarının dışında başka yazmalarının olduğuyla ilgili bazı eserlerde bilgiler mevcuttur. Fakat onların durumu hakkında bir bilgi verilmemektedir.

Meşhur muhaddis Mübârekpûrî (1865-1935), *Müsned*'in tam bir yazma nüshasının İmam Şevkâni'ye (ö. 1250/1834) ait olduğunu bildirmektedir. O, bu

⁴¹⁹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 145.

⁴²⁰ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 146-149.

⁴²¹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., Dâru't-Te'sîl, I, 150-151.

yazmanın Hızânetü'l-Cermeniyeye'de bulunduğunu Tirmizî'ye yaptığı şerh olan *Tuhvetü'l-Ahvezi* adlı eserin mukaddimesinde bildirmektedir.⁴²² Fuad Sezgin (1924/2018), Hindistan'da Haydarabad Âsıfiyye kütüphanesinde 4 cilt⁴²³ ve Ankara'da Saib⁴²⁴ kütüphanesinde bir cilt yazmasının bulunduğunu haber vermektedir.⁴²⁵

2.1.1.2. 2. Matbu Nüshaları

Eser üzerine son dönemde farklı zamanlarda birçok tahkik çalışması yapılmıştır. Şimdi bu çalışmaları tanıtalım:

2.1.1.2.2.1. Hüseyin Selîm Esed Tahkiki

Bunlardan ilki olup en geniş tahkik diyebileceğimiz çalışma, Hüseyin Selîm Esed tarafından yapılandır. *Müsned*'de rivayeti geçen ilk sahâbî Hz. Ebû Bekir, son sahâbî ise Sehl b. Sa'd es-Sâidî'dir. Eserde 212 sahâbîden rivayet edilmiş toplam 7555 rivayet bulunmaktadır. Kitap *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* adıyla son cildi fihrist olmak üzere on dört cilt halinde yayımlanmıştır. Hüseyin Selîm, *Müsned*'in birinci cildinde hadislerle başlamadan önce kısa bir girişten sonra Ebû Ya'lâ'nın hayatı, hocaları, talebeleri hakkında bilgi vermiş ve onun hakkında âlimlerin övücü sözlerini aktarmıştır. O, *Müsned*'i tahkik ederken gözettiği metodu birkaç cümleyle açıklamıştır. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- Eserin hatadan, yanlıştan, unutulardan uzak olması için yazma ile eser arasında uyumluluğa özen göstermiştir.

- *Müsned*'in rivayetleri, başta *Sahîhayn* olmak üzere hadis kitaplarındaki hadislerle karşılaştırılmış, çoğunlukla ihtilafli rivayetlere işaret edilmiş ve hatalar varsa güvenilir kaynaklara işaret edilerek düzeltilmiştir.

⁴²² Mübârekpûri, *Tuhvetü'l-Ahvezi*, I, 164.

⁴²³ Sezgin'in bahsettiği yazma muhtemelen Nüshatü Dâri'l-Meârif nüshasıyla aynı yazmadır.

⁴²⁴ İsmail Saib Sencer Kütüphanesidir. Onun şahsi Kütüphanesi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Fakat araştırmamıza rağmen bu yazmayla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴²⁵ Sezgin, *Türâs*, I, 335.

- *Müsned*'de geçen hadislerin senedlerini inceleyerek hadisin sahih, hasen ve zayıf olduğuna hükmetmiş. Hadis zayıfsa zayıf olma sebebini açıklamıştır. Başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hadislerin geçtiği kaynakları belirtmiştir.

-Her sahâbî Müsned'inin başında sahâbenin hayatıyla ilgili önemli bazı bilgiler vermiştir. Yine hadislerde kendisine zamirle atfedilen müphem kişiler ve hadislerde geçen yer isimleri hakkında da faydalı malumat vermektedir.

- Bazı hadis şerhlerinden faydalanarak hadislerden çıkan dersleri ifade etmiştir. Yine düzeltilmesi gereken bazı lügavi hataları düzeltmiştir.⁴²⁶

Hüseyin Selim Esed tahkikte kullandığı yazmalarla ilgili de bilgiler vermiştir. O, iki nüsha kullanmıştır. Birincisi Şehit Ali Paşa nüshası ki onu asıl nüsha olarak kullanmıştır. İkincisi ise Fatih nüshasıdır.⁴²⁷ Ondördüncü cilt olan fihristte ise önce *Müsned*'de geçen âyetler alfabetik olarak düzenlenilerek âyetlerin geçtiği hadisler cilt ve hadis numarasıyla gösterilmiştir. Sonra da hadisler alfabetik olarak tertib edilerek geçtiği yerler belirtilmiştir. Hadislerden sonra *Müsned*'de hadisleri rivayet edilen sahâbîler alfabetik olarak tertib edilmiştir. Son olarak ise yazma nüshaların icazetleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Daha sonra *Müsned* üzerine Ahmed Hüseyin Ebu'l-Hevâ ve Muhammed İsmail iki cilt indeks hazırlamışlar. Bu indekste hadislerde geçen kelimeler alfabetik olarak hazırlanmış, kelimenin geçtiği hadis numarası ve hadisin geçtiği cilt numarası verilmiştir. Bu da *Müsned*'deki hadisleri bulmada araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır.

İlk baskısı 1404/1984 yılında Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs yayınevi tarafından Dımaşk'ta basılmıştır.

2.1.1.2.2.2. İrşâdülhak el-Eserî Tahkîki

Hindistanlı bir âlim olan İrşâdülhak el-Eserî tarafından tahkik edilen kitap *Müsnedü Ebî Ya'âlâ el-Mevsîlî* adıyla basılmıştır. Yayınevi tarafından bir mukaddime ile esere başlanmıştır. Daha sonra İrşâdülhak, Ebû Ya'âlâ el-Mevsîlî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleriyle ilgili bilgi verdikten sonra kitabı tahkik etmeye başlamıştır. O,

⁴²⁶ Ebû Ya'âlâ, *Müsned*, thk., Esed, Hüseyin Selim, I, 5-25.

⁴²⁷ Ebû Ya'âlâ, *Müsned*, thk., Esed, Hüseyin Selim, I, 31-35.

tahkik için iki yazma eser kullanmıştır. Bunlardan birincisi İstanbul'da Şehit Ali Paşa kütüphanesindeki el yazmasından elde ettiği fotokopi, diğeri ise âlim Muhibbullah er-Râşidî'nin kütüphanesinden elde ettiği fotokopidir. Fakat ikinci yazmanın yazısının yeni olduğunu söylemektedir. Hadisleri bu iki nüshadan karşılaştırarak tahkik ettiği gibi Câmi'ler, Müsnedler, Sünenler ve diğeri hadis kitaplarına da müracaat ederek karşılaştırdığını bildirmektedir.⁴²⁸

O, hadisleri aktardıktan sonra hadis eğer Buhârî ve Müslim'de ya da ikisinden birinde geçiyorsa başka kaynağa bakmamıştır. Eğer hadis bunlarda yoksa Sünenler, Müsnedler ve diğeri hadis kitaplarından hadislerin kaynaklarını vermiştir. Hadislerin sıhhatiyle ilgili de değerlendirmelerde bulunmuştur. Hadis Buhârî ve Müslim'de ya da ikisinden birinde geçmiyorsa veya hadis âlimlerinden biri hadisin sahih olduğunu söylememişse mutlaka hadisten sonra hadisin sahih ya da zayıf olduğunu belirtmiş. Hadisin isnadında zayıf bir râvi varsa mutlaka onu da açıklamıştır.⁴²⁹

İrşâdülhak hadisleri numaralandırmış, onun tahkikindeki *Müsned*'de rivayetlerin sayısı 7517 olup diğeri müsnedlerdeki hadis sayısından biraz eksiktir.⁴³⁰ *Müsned*'de 214 sahâbîden hadis rivayet edilmiştir. *Müsned*'de rivayeti geçen ilk sahâbî Hz. Ebû Bekir, son sahâbî ise Sehl b. Sa'd es-Sâidî'dir. Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde Hz. Osman Müsned'i bulunmamasına rağmen, İrşâdülhak burada onun rivayetlerinin bulunması gerektiğini belirtmiş ve Abdullah b. İnâyetullah'ın Ebû Ya'lâ'nın diğeri hadis kitaplarında Hz. Osman'dan naklettiği hadisleri toplayan çalışmasını düzenleyerek *Müsned*'e yerleştirmiştir. Onun Hz. Osman'dan aldığı hadislerin sayısı 49 tanedir. O, bu rivayetleri *Müsned*'deki hadislerin sayısına dâhil etmemiştir.⁴³¹

O, her ciltteki hadisleri bablara göre değerlendirdiği bir fihrist hazırlayarak her cildin sonuna ilave etmiştir. Altıncı ciltte hadis fihristinden sonra kullandığı kaynakları yazdığı bibliyografya eserini tamamlamıştır. *Müsned*'in ilk baskısı, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslamiyye yayınevi tarafından altı cilt olarak Cidde'de 1408/1988 yılında yapılmıştır.

⁴²⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., İrşâdülhak el-Eserî, I, 24-25.

⁴²⁹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., İrşâdülhak el-Eserî, I, 25.

⁴³⁰ Esed'in tahkikine göre 38, Dâru't-Te'sîl yayınevi tahkikine göre 56 hadis eksiktir.

⁴³¹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk., İrşâdülhak el-Eserî, I, 150.

2.1.1.2.2.3. Halil Me'mûn Şîhâ Tahkîki

Müsned üzerine tahkik yapanlardan birisi de Halil Me'mûn Şîhâ'dır. Eser *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî* adıyla kalın tek cilt olarak basılmıştır. O, bir mukaddime ile *Müsned*'e giriş yapmış sonra Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, âlimlerin onun hakkında söyledikleri, *Müsned*'in ona aidiyeti ve *Müsned*lerle ilgili bazı bilgiler verdikten sonra eseri tahkike başlamıştır. Tahkikte kullandığı nüshalar ve tahkikteki metoduyla ilgili bilgi vermemiştir. Hadisleri kısaca tahriç etmiştir. Eğer hadis başka kaynaklarda geçiyorsa sadece hadisin geçtiği kitap ismini ve hadis numarasını belirtmiştir. Kitabın sonunda ise hadislerin ilk kısmından birkaç kelimeyi alarak hadisleri alfabetik olarak düzenlemiş ve hadislerin geçtiği sayfaları gösteren bir fihrist oluşturmuştur. Hadislerin sıhhati ve râvilerin durumuyla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Müsned'de rivayeti bulunan ilk sahâbî Hz. Ebû Bekir son sahâbî ise Sehl b. Sa'd es-Sâidî'dir. Kitapta 211 sahâbîden rivayet edilmiş toplam 7555 rivayet bulunmaktadır. Eserin ilk baskısı Dâru'l-Ma'rife yayınevi tarafından 1426/2005 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.

2.1.1.2.2.4. Mustafa Abdülkadir Atâ Tahkîki

Müsned üzerine tahkik yapanlardan birisi de Mustafa Abdülkadir Atâ'dır. Eser *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî* adıyla basılmıştır.⁴³² Muhakkik esere kısa bir mukaddime ile başlar. Akabinde kitapla ilgili çok az bilgi verdikten sonra *Müsned*'in râvileri, tahkikte izlediği metodu ve tahkikte kullandığı yazmalarla ilgili bilgiler vermektedir. Yazmalardan birincisi İstanbul'da Şehit Ali Paşa kütüphanesinde bulunan nüshadır. İkincisi Fas şehrindeki Fatih nüshası, üçüncüsü Muhıbbullah er-Râşidî'nin Kütüphanesindeki nüsha, dördüncüsü ise Âsıfıyye kütüphanesindeki nüshadır. Yazmalarla ilgili bilgiden sonra müellifin hayatı, hocaları, talebeleri ve âlimlerin onun hakkındaki söyledikleriyle ilgili kısa bilgi verir.

⁴³² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, I. bs., Beyrut, 1418/1998.

Kitabı tahkik ederken matbu ve yazma nüshaları karşılaştırarak farklılıkları dipnotta göstermiştir. Hadislerin tahricini yapmış, tahricini yaptığı hadisleri genellikle hadisi rivayet eden kitap müellifinden başlayarak tabiîn ya da sahâbî râvisine kadar senedi göstermiştir. Bunu yaparken hadis kitaplarından ve özellikle Beşşâr Avvâd'ın *el-Müsnedi'l-Câmi*'sinden faydalanmıştır. *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidi olan hadisleri Heysemî'nin *el-Maksadü'l-Alî*'sine dayanarak işaret etmiştir. Yine tekrar edilen hadisleri de belirtmiştir. Metindeki bazı kelimeler ve seneddeki bazı râvilerle ilgili dipnotta bilgiler vermiştir. O, İrşâdülhakk'ın ve Hüseyin Selîm Esed'in tahkiklerine bazen atıfta bulunmuştur.

Müsned'de 214 sahâbîden rivayet edilmiş 7517 hadis vardır. Eser, son cildi Ahmet Şemseddin'in hazırladığı fihrist olmak üzere yedi cilt olarak basılmıştır. *Müsned*'in birinci baskısı Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından 1418/1998 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.

2.1.1.2.2.5. Dâru't-Te'sîl Yayınevi Tahkîki

Müsned'in tahkiki üzerine çalışma yapanlardan birisi de Mısır'da bir kuruldur. Dîvânü'l-Hadis adındaki bu kurulun amacı ilk dönem temel hadis kitaplarını yazmalardan tahkik ederek basmaktır. Nitekim birçok hadis kitabını tahkik ederek matbu hale getiren kurulun eserleri Dâru't-Te'sîl yayınevi tarafından neşredilmiştir.

Yayınevinin bastığı eserlerden birisi de Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'idir. Eser *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî* adıyla basılmıştır.⁴³³ Beş cilt olarak basılan eserde 210 sahâbîden rivayet edilen 7573 hadis vardır.

Birinci cildin başında Ebû Ya'lâ'nın hayatı, Ebû Ya'lâ'nın *Müsnedi* ve *Müsned*'in tahkikinde temel kabul edilen yazmalar hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Yine tahkikte gözetilen usul ve kitabın Ebû Ya'lâ'ya aidiyetiyle ilgili bilgiler verilmiştir.

⁴³³ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsnedü'l-İmam Ebî Ya'lâ (el-Müsnedü's-Sağîr)*, Thk. (Müşrif. Abdurrahman b. Abdullah b. Akîl), Dâru't-Te'sîl Merkezi'l-Buhûs ve Takniyeti'l-Ma'lûmât, Dâru't-Te'sîl, I. Bs., I-V, Kahire, 1438/2017.

Bu bilgilerden sonra önce hadisi rivayet eden sahâbînin ismi başlıkta verilerek ondan rivayet edilen hadisler zikredilmiştir. *Müsned*'de rivayeti bulunan ilk sahâbî Hz. Ebû Bekir, son sahâbî ise Sehl b. Sa'd es-Sâidî'dir.

Eser tahkik edilirken beş yazma kullanılmıştır. Yazmalardan birincisi İstanbul'da Şehit Ali Paşa kütüphanesindeki yazmadır. İkincisi Hindistanda Halîliye kütüphanesindeki yazma, üçüncüsü yine Hindistanda Dâru'l-Meârifî Osmâniye'deki yazma, dördüncüsü İstanbul Fatih kütüphanesindeki nüsha beşincisi ise Ezher kütüphanesindeki nüshadır. Bir ve ikinci nüshalar asıl kabul edilmiş. Bu iki nüshada farklılık ya da eksiklik olduğunda diğer nüshalardan da faydalanılmıştır. Böyle bir eksiklik olduğunda hâşiyede doğrusu gösterilmiştir. Niçin o nüshanın kabul edildiği de mümkün merteye açıklanmıştır.

Müsned'in beşinci cildinde hadisler bittikten sonra bazı ilaveler bulunmaktadır. Önce *el-Maksadu'l-'Alî fi Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsûlî*'de bulunup *Müsned*'de bulunmayan 40 hadis *Mülhaku Zevâidi'l-Maksadi'l-'Alî fi Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ* başlığı altında biraraya getirilmiştir. Bu hadislerin *el-Müsnedü'l-Kebîr*'de bulunan rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Heysemî az da olsa *el-Müsnedü'l-Kebîr*'den bu zevâidinde rivayette bulunmuştur. Bu hadislerin dipnotunda *el-Maksadu'l-'Alî*, *el-Metâlibü'l-Âliye ve İthâfü'l-Hiyera*'daki hadis numaraları gösterilmiştir.

Bundan sonra Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inde bulunup *el-Müsnedü's-Sağîr*'inde bulunmayan hadisler *Mülhaku Zevâidi'l-Müsnedi'l-Kebîr ale'l-Müsnedi's-Sağîr li'l-İmâm Ebî Ya'lâ* başlığı altında biraraya getirilmiştir. *el-Müsnedü'l-Kebîr*'in kayıp bir eser olduğunu fakat İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*'sinde ve Bûsîrî'nin (840/1436) *İthâfü'l-Hiyera bi-Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere*'sinde bu *Müsned*'i kullandığını Ebû Ya'lâ'nın eserleri konusunda *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i tanıtırken belirtmiştik. *Müsned*'i tahkik eden kurul bu iki zevâiddeki Ebû Ya'lâ'nın rivayetlerini *el-Müsnedü's-Sağîr*'deki rivayetlerle karşılaştırarak sadece *el-Müsnedü'l-Kebîr*'de bulunan rivayetleri ortaya çıkarmak istemişlerdir. Kalan rivayetlerdeki tekrarlar da çıktıktan sonra hadislerin sayısı 822 olmaktadır. Rivayetleri nakleden sahâbîler alfabetik olarak ismine göre düzenlendikten sonra, hadisler de senet zikredilmeksizin alfabetik olarak tertip edilmiştir. Hadislerden sonra ise *el-Metâlibü'l-Âliye* veya *İthâfü'l-Hiyera*'da rivayetin geçtiği hadis numarası

verilmiştir. Bu konunun devamında ise bibliyografya ve ayetlerin fihristiyle beşinci cilt tamamlanmıştır. Eser'in birinci baskısı Dâru't-Te'sîl yayınevi tarafından 1438/2017 yılında Kahire'de yapılmıştır.

2.1.1.2.2.6. Saîd b. Muhammed es-Sinnârî Tahrîci

Eserin başka bir baskısı da Said b. Muhammed es-Sinnârî tarafından yapılmıştır. O, bu baskıda *Müsned*'in hadislerinin tahric ve ta'lik'ını yapmıştır. Kitabı yazmalardan tahkik etmemiş, aksine daha önceki tahkiki yapılmış Müsnedlerle yetinmiştir. Eserin ismi *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ bi Tahrîci Müsnedi Ebî Ya'lâ*'dır. On cilt olan eserin ilk baskısı, Dâru'l-Hadîs yayınevi tarafından Kahire'de 1434/2013 yılında yapılmıştır.⁴³⁴

2.1.2. Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bir kitabın değeri gerek yazıldığı dönemde gerekse daha sonraki zamanlarda ilim ehli tarafından beğenilip takdir görmesiyle bilinebilir. Bu takdir de kitabın okunması, tavsiye edilmesi ve üzerine yapılan çalışmalardan anlaşılabilir. Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'ine de âlimler önem vererek onu bazı hadis çalışmalarında asıl kabul etmişlerdir. Şimdi bu çalışmalar hakkında bilgi verelim:

2.1.2.1. Klasik Çalışmalar

Müsned üzerine geçmiş dönemdeki âlimler tarafından yazılmış olan eserlerden ulaşabildiklerimizi tanıtalım:

Zevâidleriyle meşhur olan âlimlerin başında hiç kuşkusuz Heysemî (ö. 807/1405) gelmektedir. O, on tane zevâid kitabı yazmıştır.⁴³⁵ Bu zevâidlerin iki tanesinde Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'ini kullanmıştır.

⁴³⁴ es-Sinnârî, Saîd b. Muhammed, *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ bi Tahrîci Müsnedi Ebî Ya'lâ*, Dâru'l-Hadis, I-X, Kahire, 1434/2013.

⁴³⁵ ez-Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed (ö. 893/1488), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (trc. Ahmed Naîm-Kâmil Miras), I-IXIII, Başbakanlık basımevi, 7. Bs., Ankara 1982, Ahmed Naîm'in hadis usulüyle ilgili hazırladığı bölümde, I, 223.

Bunlardan birincisi *el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* adlı eserdir. Kitap *Zevâidü Müsnedi Ebî Ya'lâ* adıyla da bilinir. Heysemî, bu çalışmasında Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunup *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan hadisleri toplamıştır.⁴³⁶ Eserde 61 bölüm ve 1111 bab başlığı altında sıralanan 2030 hadis bulunmaktadır. Hadisler *el-Müsned*'deki gibi Ebû Ya'lâ'ya kadar olan senedleriyle birlikte verilmiştir.⁴³⁷

Heysemî (ö. 807/1405) zevâidinde İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî'nin (ö. 381/991) rivayet ettiği *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i kullanan İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Bûsîrî'nin (ö. 840/1436) aksine, Ebû Amr Muhammed b. Hamdân rivâyetini tercih etmiştir.⁴³⁸ Fakat Ebû Amr Muhammed b Hamdân rivâyetinde Hz. Osman başta olmak üzere bazı sahâbîlerin müsnedleri mevcut değildir. Heysemî bu eksiklikleri daha geniş olan İbnü'l-Mukrî rivâyetinden tamamlamıştır.⁴³⁹

Eserin bir nüshası İstanbul'da Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 233).⁴⁴⁰ Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de kitap üzerinde bir doktora çalışması yapan Nâyif b. Hâşim ed-Daîs, daha sonra eserin tam metnini içeren bu çalışmasını neşretmiştir (Cidde 1402/1982). *el-Maksadü'l-Alî*, Seyyid Kisrevî Hasan tarafından da⁴⁴¹ neşredilmiştir.⁴⁴²

Heysemî'nin *Müsned* üzerine yaptığı ikinci çalışması ise zevâid kitapları içinde en meşhur olan *Mecma'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid* adlı eseridir. O, daha önceden *Kütüb-i Sitte* üzerine müstakil olarak hazırladığı beş zevâid kitabını birleştirerek bu eserini meydana getirmiştir. *Gâyetü'l-Maksad fî Zevâidi'l-Müsned, Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr, el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî, el-Bedru'l-*

⁴³⁶ ez-Zebîdî, a.g.e, Ahmed Naîm'in hadis usulüyle ilgili hazırladığı bölümde, I, 223; Kandemir, Yaşar "Heysemî" *DİA*, XVII, 292.

⁴³⁷ Karahan, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevâidler*, UÜİFD, XIII, 1, s.102.

⁴³⁸ Heysemî, *el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ.*, I, 31; Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâidler*, s. 102.

⁴³⁹ Heysemî, a.g.e., I, 12; Karahan, a.g.m., s. 102.

⁴⁴⁰ Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 374, Yusuf Özbek'in 5. dipnotunda; Kandemir, "a.g.m.", aynı yer.

⁴⁴¹ Kandemir, "a.g.m.", aynı yer; Karahan, a.g.m., s. 102; Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *DİA*, X, 259.

⁴⁴² Heysemî, *el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ*, thk., Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1413/1993.

Münîr fî Zevâidi'l-Mu'cemi'l-Kebîr ve Mecma'u'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn, Heysemî'nin daha önce hazırladığı ve bu eserde birleştirdiği beş zevâid kitabıdır.⁴⁴³

Heysemî bu eserini oluştururken senedleri hafzetmiş, râvilerin cerh ve ta'dîl yönünden durumlarını bildirdikten sonra hadislerin sıhhat durumuyla ilgili bilgiler vermiştir. Ayrıca hadisin hangi kaynaktan geçtiğini açıklamıştır.⁴⁴⁴

İlk defa Delhi'de taşbaskı halinde yayımlanan eser (1308/1891), daha sonra Hüsâmeddin el-Kudsî'nin tashihiyle on cilt (Kahire 1351-1353; Beyrut 1967, 1982, 1986) halinde yayımlanmıştır. Muhammed Dervîş de eseri, hadisleri numaralayıp bir önceki baskının cilt ve sayfalarını göstermek suretiyle *Buğyetü'r-Râşid fî Tahkîk Mecmai'z-Zevâid* adıyla neşretmiştir.⁴⁴⁵

2.1.2.2. Çağdaş Çalışmalar

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i önceki asırlarda âlimler tarafından hüsnü kabul görüp üzerinde çalışmalar yapıldığı gibi, günümüzde de üzerinde farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle akademik çalışmalar şeklindedir. Bunları şu şekilde tanıtabiliriz:

2.1.2.2.1. Bir Kısımının Tahkîki Şeklinde Yapılan Tezler

Müsned bölümlere ayrılarak üzerinde tahkik çalışması yapılmış ve bunlar doktora tezi olarak sunulmuştur. Bu tezler Riyad'da İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye Üniversitesinde Usûlü'd-dîn bölümünde yapılmıştır.⁴⁴⁶

1. Fâlih Muhammed es-Sağîr'ın Doktora Tezi

Tezin ismi *Müsned'ü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*'dir. Fâlih Muhammed es-Sağîr, Abdürrezzak el-Affî'nin danışmanlığında bu tezi yapmıştır. Tezde kitabın başından Ebû

⁴⁴³ Karahan, a.g.m., s. 103; Kandemir, "Heysemî", *DİA*, XVII, 293.

⁴⁴⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 128; Karahan, a.g.m., s. 103.

⁴⁴⁵ Kandemir, "a.g.m.", *DİA*, XVII, 293; Karahan, "Zevâid" *DİA*, XXXIV, 304.

⁴⁴⁶ Onlarla ilgili sadece bazı bilgilere ulaşılmış olup tezlerin kendisine ulaşılamamıştır.

4. Müsfir b. Saîd Demâs el-Ġâmidî'nin Doktora Tezi

Tezin ismi *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsilî*'dir. Müsfir b. Saîd Demâs el-Ġâmidî, Abdürrezzak el-Afîfî'nin danışmanlığında bu tezi yapmıştır. Tezde Hz. Âişe'den aktarılan *اختلفوا في غسل النبي صلى الله عليه وسلم فألقي عليهم النوم فما منهم أحد إلا وذقته في صدره فنودوا من ناحية البيت : أن أغسلوه من وراء قميصه قالت 'عائشة : لو استقبلت من أمري ما استدبرت ما غسل*

رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا نساؤه

rivayetiyle Ebû Hureyre'den rivayet edilen أيام منى أكل وشرب

hadisi arasındaki kısmın rivayetlerinin tahkîki yapılmıştır. Bu da 4494. hadisle 5913. hadisin sonuna kadar olan 1420 rivayettir. Bu bölüm *Müsned*'in tahkîki yapılan dördüncü bölümüdür. İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye Üniversitesinde Usûlü'd-dîn bölümünde yapılan doktora tezi hicri 1407 yılında tamamlanmıştır.

5. Rubâiyyâtü'l-İmâm Ebî Ya'la el-Mevsilî fi Müsnedihî Cem'an ve Tahrîcen ve Dirâseten

Bu çalışma, Gazze Ezher Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin İslâmî İlimler bölümünün Hadis ve Hadis ilimleri kısmında yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Tezi hazırlayan Nâfiz Ahmed Muhammed el-Acrumî tez danışmanı da Ali Reşîd en-Neccâr'dır. Tez 1434/2013 yılında tamamlanmıştır.⁴⁴⁷

Nâfiz Ahmed Muhammed bu çalışmada Ebû Ya'la'nın *Müsned*'inde rubâî rivayetlerinin bir kısmını araştırmıştır. Araştırmasında Halil Me'mûn Şihâ'nın tahkik ettiği *Müsned*'i esas alıp kullanmıştır. O, Abdullah b. Ömer Müsned'inden kitabın sonuna kadar yani 5669. hadisten 7555. hadise kadar olan 1886 hadisi gözden geçirmiş ve buradaki rubâî rivayetleri çıkarmıştır. Buradaki rubâî rivayetlerin sayısı 140'tır. O, bu araştırmasıyla Ebû Ya'la'nın âli isnaddaki mertebesini ortaya koymak istemiştir.

Tez mukaddime, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddimedeki konunun önemi ve seçilme sebebi, araştırmanın hedefleri ve metodu ele alınmıştır. Girişte

⁴⁴⁷ Nâfiz Ahmed Muhammed el-Acrumî, *Rubâiyyâtü'l-İmâm Ebî Ya'la el-Mevsilî fi Müsnedihî Ceman ve Tahrîcen ve Dirâseten*, Basılmamış Y. L. Tezi, Danışman, Ali Reşîd en-Neccâr, Gazze Ezher Üniversitesi, 1434/2013.

isnad, tarifi, önemi, çeşitleri, âli ve nâzil isnad açıklanmıştır. Birinci bölümde Ebû Ya‘lâ'nın hayatı, âlimlerin onun hakkındaki görüşleri, sünnet konusundaki gayretleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise araştırma konusu olan hadislerin tahriri yapılmıştır. Hadisler sened ve metin yönünden ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tez, hadislerin tahriri sonucunda ortaya çıkan hadislerin sıhhat durumu hakkındaki bir sonuç ile bitmektedir. Hadislerin sıhhat durumuyla ilgili vardığı netice şu şekildedir.

- Sahih lizâtihi: 22
- Sahih liğayrihi: 55
- Hasen lizâtihi: 4
- Hasen liğayrihi: 40
- Zayıf: 19

Zayıf hadislerin altı tanesi munkatı‘ olup, araştırma neticesinde bunlardan iki tanesinin muttasıl isnadlarını zikrederken, dört tanesi ise muttasıl isnadları bulunamadığı için munkatı‘ olarak kalmıştır.⁴⁴⁸

2.1.3. Tertibi

Müsnedlerin tertibiyle ilgili daha önceden bazı bilgiler aktarmıştık. Genellikle müsned müelliflerinin metodu sahâbenin ismini verdikten sonra onun rivayet ettiği hadisleri bu başlık altında sıralamak şeklindedir. Kitab, müsnedlerin bazılarının tertibinde olduğu gibi belirli bir kurala göre düzenlenmemiştir. Ebû Ya‘lâ *Müsned*'de hangi sistemi esas aldığını ve nasıl bir metod izlediğini bizlere aktarmamıştır. Fakat kitabın tertibine bakarak onun *Müsned*'de izlediği metodu hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

2.1.3.1. Sahâbe İsimlerinin Tertibi

Ebû Ya‘lâ kitabını sahâbe müsnedlerine göre aşağıdaki maddelerde açıkladığı şekilde tertip etmiştir. Onun kitabında kendilerinden rivayet ettiği sahâbe sayısı muhakkiklerin numaralandırmasına göre 210 civarındadır. Özellikle mukillîn sahâbenin bazılarının müsnedi içinde, bazen farklı bir sahâbenin hadisi de bulunmaktadır. Bu yüzden

⁴⁴⁸ Nâfiz Ahmed, a.g.e., s. 335.

bazı muhakkikler, onları tek sahâbî müsnedi olarak değerlendirirken bazıları da iki sahâbî müsnedi olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple muhakkiklerin numaralandırmasında sahâbe sayısında birkaç farklılık ortaya çıkmaktadır. Fakat biz, bu şekilde rivayetleri olan sahâbîleri de ayrı müsnedi olan sahâbîler olarak değerlendirdik. Ve araştırmamız neticesinde onun kitabında kendilerinden rivayet ettiği sahâbe sayısının 220 olduğu görülmektedir.

- Ebû Ya‘lâ, *Müsned*'e Aşere-i mübeşşere ile başlamıştır. Dört halife müsnedini önce zikretmiş. Fakat Hz. Osman rivayetleri *Müsned*'de yoktur. Aşere-i mübeşşere'den Saîd b. Zeyd b Amr b. Nüfeyl rivayetlerini ise erteleyerek 42. sırada getirmiştir.

- Aşere-i mübeşşere'nin sekiz müsnedinden sonra Ebû Cuhayfe, Ebu't-Tufeyl, ve Abdullah b. Üneys'in rivayetlerini getirmiş bunlardan sonra çok az hadis rivayet eden mukillîn sahâbeyi sıralamıştır. Bunların rivayetleri, çoğunluğu bir olmak üzere bir ile dört arası değişmektedir. Mukillîn olan 30 civarında sahâbînin rivayetlerine yer vermiştir. Bunlardan iki tanesi "an racül" diye aktardığı mübhem kişilerdir. Mukillin olan sahâbenin isimleri şunlardır:

Hufâf b. İmâ el-Gıfârî, Ukbe Mevlâ Cebr b. Atîk, Yezîd b. Esed, Seleme el-Hemdânî, Abdullah b. Buhayne, Cehcâh el-Gıfârî, Cârûd el-Abdî, Racülün min Ashâbi'n-Nebî, Seleme b. Kaysar, Ebû Ebî 'Amra, Ceddü Halid, Haraşe, Halid b. Adıyy el-Cühenî, Übeyy b. Mâlik el-Kuşeyrî, Ebû 'Azze, Kudâme b. Abdillâh, Ebû Leylâ, Abdurrahman b. Hasene el-Cühenî, Kays b. Ebî Ğaraze, Bişr es-Sülemî, Abdurrahman b. Osman et-Teymî, Ebû Abdurrahman el-Cühenî, Yezîd b. Sâbit, Sebra b. Ma'bed el-Cühenî, Esved b. Serî', Ebû Lebîbe, Racülün ani'n-Nebî, Üseyd b. Hudayr, Urve b. Mudarris, Eymen b. Hureym el-Esedî.

Mukillîn sahâbeden sonra aşere-i mübeşşere'den ertelediği Saîd b. Zeyd b Amr b. Nüfeyl rivayetlerini zikretmiştir.

Bundan sonra müksirûn sahâbebeden Ebû Saîd el-Hudrî rivayetleri ve bazıları ensardan olan bir kısım sahâbenin rivayetleri bulunmaktadır.

Onları takiben Ammar b. Yasir, Berâ' b. 'Âzib ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî rivayetleri ve onların akabinde ise Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Hz.

Âişe, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hureyre gibi çok hadis rivayet eden sahâbîlerin müsnedlerini sıralamıştır.

Sonra Peygamber (a.s.) in akrabalarından ve Ehl-i beyt'ten olan sahâbenin müsnedlerini düzenlemiştir. Bunlar Fadl b. Abbas, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zübeyr'dir.

Peygamberimizin akrabaları ve Ehl-i beyt'ten sonra bazıları mübhem olmak üzere 46 mukillîn sahâbenin rivayetleri gelmektedir. Bunlardan rivayet edilen hadisler 6819 ve 6872 numaralı hadisler arasındadır ki, bu hadislerin sayısı elli dört'tür. Bunlar arasından kırk sahâbîden birer hadis, dört sahâbîden ikişer hadis, iki sahâbîden de üçer hadis rivayet edilmiştir.

Bundan sonra hanım sahâbîlerin müsnedleri gelmektedir. Hz. Âişe Müsned'i müksirûn râviler arasında, Hz. Fâtıma rivayeti de Ehl-i beyt'in müsnedleriyle birlikte geçtiği için burada ayrıca zikredilmemiştir. Önce Peygamber efendimizin eşlerinin müsnedleriyle başlamıştır. Sırasıyla Ümmü Seleme, Hafsa, Cüveyriye bint Hâris, Safiyye müsnedlerini zikrettikten sonra Selmâ bint Kays ve Ümmü'l-Fadl bint Hâris müsnedlerini yerleştirmiştir. Sonra yine sırasıyla peygamber efendimizin eşlerinden Hz. Hatice, Meymûne, Safiyye ve Ümmü Habîbe müsnedlerini sıralamıştır. Sonra diğer hanım sahâbîler ve bir mübhem hanım sahâbînin müsnedlerini yerleştirmiştir.

Hanım sahâbîlerden sonra bazı erkek sahâbîlerin rivayetleriyle Müsned'i tamamlamıştır. Kitapta son müsnedi bulunan sahâbî Sehl b. Sa'd es-Sâidi'dir.

Müsned'de daha önce de bahsettiğimiz gibi mübhem sahâbenin de müsnedleri bulunmaktadır ki bunların adedi birisi kadın olmak üzere toplam on dokuz'dur. Bunlardan beşinin rivayeti başka müsnedlerin içindeyken on dört tanesinin Müsned'i ise müstakil olarak zikredilmiştir. Onların Müsnedleri, *el-Müsned*'de 19, 38, 98, 99, 100, 106, 131, 133, 139, 155, 162, 165, 185, 195 numaralı Müsnedlerdir. Araştırmamız sonucunda meçhul sahâbe râvilerinden 4 tanesi tespit edilmiş 15 tanesi ise tespit edilememiştir. Bunlarla ilgili bilgi, "Kitapta Müsnedi Bulunan Sahâbîler ve Hadis Sayıları" ile ilgili başlık altında verilecektir.

Bazı meşhur sahâbenin Müsnedlerini ise kitabına almamıştır. Bunlar arasında Hz. Osman, Abdullah b. Amr, Ebû Zerr el-Gıfârî, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Ubâde b. es-Sâmit,

‘Imrân b. Husayn, Ebû Katâde, Übey b. Ka‘b, Muaz b. Cebel, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Üsâme b. Zeyd, Sevbân, Nu‘man b. Beşîr gibi yüzden fazla rivayeti olan sahâbîler ve Selmân el-Fârisî, Bilal b. Habeşî ve Esmâ bint Ebû Bekir gibi sahâbîleri sayabiliriz. Bu gibi sahâbîlerden niçin rivayette bulunmadığıyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.1.3.2. Hadislerin Tertibi

Önceden de belirttiğimiz gibi Müsned yazarları, sahâbeden gelen hadisleri düzenlerken bazıları sahâbeden hadisi aktaran tâbiîn râvisine göre, kimi konularına göre, kimi Mu‘cem esasına göre⁴⁴⁹ hadisleri düzenlemiş, kimisi de hadisleri tertib ederken hiçbir kural gözetmeden hadisleri olduğu gibi sıralamıştır. Ebû Ya‘lâ hadisleri sıralama metoduyla ilgili bir bilgi vermemiştir. Ebû Ya‘lâ’nın buradaki rivayetleri tertibiyle ilgili elde ettiğimiz bilgiler şunlardır:

Sahâbe ismini verdikten sonra hadisleri tertip ederken çoğunlukla herhangi bir kural izlememiştir. Hadisleri denk gelişine göre aktarmıştır.

Fakat müksirûn sahâbeden bazılarının rivayetlerini onlardan hadis alan tabiîn talebelerine göre düzenlemiştir. Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre hadisleri bu şekilde düzenlenmiştir. Bazen bir iki hadiste bu kural bozuluyorsa da çoğunluğu bu şekilde düzenlenmiştir. Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre Müsnedlerinde tâbiîn râvisinin ismi başlık olarak verildikten sonra onun sahâbeden rivayet ettiği hadisler zikredilmiştir. Yine Abdullah b. Ömer hadislerinin çoğunluğu da bu tertibe göre düzenlenmiştir.

Bir sahâbî müsnedi içinde az da olsa başka sahâbîden rivayet edilen hadisler bulunmaktadır. Araştırmamız neticesinde onun böyle yapmasını şöyle açıklayabiliriz. O, genellikle önceki ya da sonraki rivayetteki hadise şahit olması için böyle bir düzenlemede bulunmuştur. Bunlara şu rivayetleri örnek verebiliriz. Sa‘d b. Ebî Vakkâs *Müsned*’inde Hz. Aişe’den rivayet edilen 828. hadis ve Berâ b. ‘Âzib *Müsned*’inde İbn Mes‘ud’dan rivayet edilen 1684. rivayet sonraki hadisi, yine aynı müsneddeki 1728. rivayet önceki hadisi desteklemek için şahit olarak getirilmiştir. Câbir b. Abdullah *Müsned*’inde 2073. Ebû Musa el-Eş‘arî rivayeti, 2074. Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti ve 2075. Ebû Hureyre rivayeti 2076. Câbir rivayetinin aynısıdır ve Câbir rivayetine şahit olması için bu

⁴⁴⁹ Bu tertipte müellif, sahâbeden gelen rivayetleri kendi hocalarının isimlerine göre düzenler.

sahâbîlerin rivayetleri burada getirilmiştir. Aynı şekilde 1000, 2118, 2631, 3238, 3493, 3640, 3659, 3999, 4582, 4708, 4780, 4919, 5067, 5308, 5646, 6575, 6643, 6838, 6906, 6957, 6971, 7067 ve 7346. rivayetler de anlattığımız konuya örnektirler.

Yine bir sahâbî müsnedi içinde bazen başka bir sahâbîden hadis rivayet edilmiş fakat bunlar önceki ya da sonraki rivayetlere şahit olarak getirilmemiştir. Bunlara İbn Abbas Müsned'indeki farklı sahâbîlerden gelen 2629, 2632, 2633, 2634, 2635, 2536, 2637, 2638, 2639, 2639, 2642, 2643, 2646, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652. rivayetler ve 5121. rivayet örnektirler. Ebû Ya'lâ'nın böyle rivayetleri niçin farklı sahâbî müsnedi içinde aldığıyla ilgili bir sonuca ulaşamamıştır.

*Müsned'*de bazen aynı konudaki hadisler ardarda gelmektedir. Bunlara şu rivayetler örnek olabilir. 54, 55, 56. rivayetler şirkle ilgili, 58, 59, 60. hadisler Kur'an'ın toplanması ve cemi ile ilgili, 74-77 arasındaki dört rivayet Hz. Ebû Bekir'i bir kişinin kızdırması ve o kişiye karşı Hz. Ebû Bekir'in tavrıyla ilgilidir. 213-217 arasındaki beş rivayet Haceru'l-Esved'in öpülmesiyle ilgili, 381-390 arasındaki on rivayet Hendek savaşında ikinci namazının geçirilmesiyle ilgili, 391-395 arasındaki beş rivayet Hâtib b. Ebî Beltea'nın mektubu ile ilgili, 469-479 arasındaki on bir rivayet haricilerle ilgili, 947-954 arasındaki sekiz hadis haksız yere bir arazi ele geçiren insana verilecek cezayla ilgili hadislerdir. Örneklerde görüldüğü gibi *el-Müsned'*de iki rivayetten başlayarak on bir rivayete kadar ardarda aynı konuda rivayetler bulunmaktadır. Fakat konularına göre sıralama bir düzen içerisinde olmayıp bazı sahâbe müsnedlerinde az da olsa bulunmaktadır.

Bazı kitaplarda Ebû Ya'lâ'nın *Müsned'*inin müsned-musannef türü eser olduğuyla ilgili bilgiler vardır. Bu çeşite göre sıralama sahâbe ismi ana başlığı altında, o sahâbîden rivayet edilen hadislerin konulara göre tertib edilmesi şeklindedir. Abdülazîz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) *Büstânü'l-Muhaddisîn* adlı eserinde bu tür Müsnedlere örnek olarak Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsned'*ini de saymaktadır.⁴⁵⁰ O, kitabın birinci bölümünün İman kitabı olduğunu ve “fi Ehâdîsi'l-İman min Müsnedi Ebî Bekir” (Ebû Bekir'in Müsned'inden imana dair hadisi şerifler) başlığı altında

⁴⁵⁰ ed-Dihlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, s. 77.

hadislerin geçtiğini bildirir. Ve *Müsned*'de geçtiğini söylediği ilk hadisi senediyle birlikte zikreder.⁴⁵¹

ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) yine aynı yerde Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin tamamının 36 cüz olduğunu söyler. İrşâdülhak el-Eserî *Müsned*'in tahkikine başlamadan önce ed-Dihlevî'den bu bilgiyi naklettikten sonra şunları ifade eder: “Evet, Ebû Ya'lâ'nın muhtasar *Müsned*'i 36 cüzden⁴⁵² oluşmaktadır. Fakat o bablara göre tertib edilmemiş olup aksine sadece sahâbeye göre tertib edilmiştir. Heysemî'nin *Müsned*'e zevâid olarak yazdığı *el-Maksadü'l-Alî fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ* adlı eseri bablara göre tertib edilmiş olup, iman kitabıyla başlamakta ve ilk hadisi de ed-Dihlevî'nin bahsettiği hadistir. Fakat onun zikrettiği hadisle *el-Maksadü'l-Alî fî zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ*'da geçen hadisin senedinde küçük bir farklılık vardır. ed-Dihlevî, Ebû Ya'lâ'nın hocasını Seleme b. Şebîb olarak zikreder fakat onun hocası Seleme b. Şebîb değil, Hasen b. Şebîb'dir. Bu hadis *Müsned*'de 19. numaradadır.”⁴⁵³ Hadisin senedi ve metni şu şekildedir.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا هُشَيْنٌ، حَدَّثَنَا كُوَيْتْرُ بْنُ حَكِيمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا نَجَاةُ هَذَا الْأَمْرِ الَّذِي نَحْنُ فِيهِ؟ قَالَ: «مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَهُوَ لَهُ نَجَاةٌ».

Kitabın tertibinden ve verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned*'i müsned-musannef türü bir eser değildir.

Çağdaş bazı yazarlar Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned*'ini konularına göre hazırlanan müsnedlerden zannetmişlerdir. Yardım⁴⁵⁴ ve Çakan'ı⁴⁵⁵ bunlara örnek verebiliriz. Fakat biz Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin şu an elimizdeki *Müsned*'inin müsned-musannef türü bir eser olmadığını görmekteyiz. Yardım ve Çakan'ın bu bilgiyi ed-Dihlevî'den aldığını tahmin etmekteyiz. Nitekim Çakan aynı adla yeniden basılan

⁴⁵¹ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁵² Dâru't-Te'sîl yayınevi tahkikinde Şehid Ali Paşa nüshasının 35 cüz olduğu bilgisi geçmektedir. *Müsned*, I, 79.

⁴⁵³ İrşâdülhak, *a.g.e.*, I, 19.

⁴⁵⁴ Yardım, *Hadis*, II, 61.

⁴⁵⁵ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 121; *Hadis Edebiyatı*, s. 26.

eserlerin sonraki baskısında bu bilgiyi almamıştır.⁴⁵⁶ Bundan da Çakan'ın önceki bilginin yanlış olduğu kanaatine vardığını anlamaktayız.

2.2. İLMÎ DEĞERİ

2.2.1. Müsned'deki Toplam Rivayet Sayısı

Müsned'i tahkik edenlerin hadislere verdiği numaralandırmada hadislerin sayısında çok az farklılıklar olduğu görülmektedir. Daha önceden de geçtiği gibi İrşâdülhak ve Mustafa Abdülkadir Atâ tahkiklerinde hadis sayısını 7517 olarak rakamlanmışlardır. Hüseyin Selim Esed ve Şîhâ ise hadis sayısını 7555 olarak rakamlanmışlardır. Bizim asıl olarak aldığımız Dâru't-Te'sîl yayınevinden çıkan tahkikte ise hadis sayısı 7573'tür. Hadis sayısında bir farklılık yoktur. Fakat hadisler rakamlandırılırken bazı hadisleri muhakkiklerin birkaçı tek hadis olarak, bir kısmı ise birkaç rivayet olarak değerlendirerek numaralandırmışlardır. Hadis sayısındaki farklılık buna dayanmaktadır.

Hüseyin Selim Esed'in tahkikini karşılaştırarak birkaç örnek vermek istiyoruz. O, iki hadise bir rakam verirken Dâru't-Te'sîl yayınevi o hadise iki rakam vermiştir. Mesela Esed, Dâru't-Te'sîl yayınevinin iki rivayet olarak numaralandırdığı 846 ve 847 yerine 849; 1926 ve 1927 yerine 1923; 2139 ve 2140 yerine 2133; 2480 ve 2481 yerine 2471; 4213 ve 4214 yerine 4199; 5305 ve 5306 yerine 5293; 5814 ve 5815 yerine 5798; 6105 ve 6106 yerine 6086; 6362 ve 6363 yerine 6343; 6669 ve 6670 yerine 6649; 7208 ve 7209 yerine 7188; 7402 ve 7403 yerine 7384 numaraları vererek onları tek hadis olarak değerlendirmiştir. O, Dâru't-Te'sîl yayınevinin dört ayrı hadis olarak numaralandırdığı 7459, 7460, 7461 ve 7462 numaraları hadislere tek numara vererek 7444. rivayette bir araya getirmiştir. Halîl Me'mûn Şîha'da Esed'e benzer şekilde numaralandırmıştır.

Bu konuda İrşâdülhak el-Eserî'nin tahkikinden de birkaç örnek vermek istiyoruz. O, iki hadise bir rakam verirken Dâru't-Te'sîl yayınevi o hadise iki rakam vermiştir.

⁴⁵⁶ Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, 9. bs., İstanbul, 2011, s. 105; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yay. 23. bs., İstanbul, 2019, s. 50-51.

Mesela İrşâdülhak, Dâru't-Te'sîl yayınevini iki rivayet olarak numaralandırdığı 1045 ve 1046 yerine 1043; 1245 ve 1246 yerine 1239; 2425 ve 2426 yerine 2412; 2429 ve 2430 yerine 2415; 2517 ve 2518 yerine 2502; 6106 ve 6107 yerine 6060; 6362 ve 6363 yerine 6313; numaraları vererek onları tek hadis olarak değerlendirmiştir. Yine o, Dâru't-Te'sîl yayınevini dört ayrı hadis olarak numaralandırdığı 1158, 1159, 1160 ve 1161 numaraları hadislere tek numara vererek 1155. rivayette bir araya getirmiştir. Mustafa Abdülkadir Atâ da, İrşâdülhak'a benzer şekilde numaralandırmıştır.

Sonuç olarak *el-Müsned*'deki hadis sayısındaki farklılığın muhakkiklerin hadisleri numaralandırma esnasındaki farklı uygulamalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Kitapta Müsnedi Bulunan Sahâbîler ve Hadis Sayıları

Bu kısımda Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde rivayetleri bulunan sahâbîlerin isim listesi en çok rivayeti olandan aza doğru sıralanacaktır. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*'de sahâbîlerin isimlerini bazen kendi ismi ve babasının ismiyle, bazen sadece ismiyle, bazen de künyesiyle zikretmiştir. İsmi ve künyesiyle tam tanınamayacak olan sahâbîler kaynaklardan araştırılarak bilinen isimleriyle zikredilmeye çalışılmıştır. Yine gerekli olduğu kadar onlarla ilgili kısa bilgi verilmiştir. Listede sahâbî isminden sonra parantez içi verilen rakamlar *Müsned*'de o sahâbînin rivayet ettiği hadislerin ilk ve son rakamlarını, ikinci rakam *Müsned*'de, o sahâbîden rivayet edilen hadis sayısını, son rakam ise tespit edebildiğimiz kadarıyla o sahâbînin vefat tarihini göstermektedir.

		Rivayet Sayısı	Ölüm Tarihi	
1.	Enes b. Mâlik	(2766-4370)	1605	93
2.	Ebû Hureyre	(5859-6712)	854	58
3.	Hiz. Âişe	(4371-4978)	608	58
4.	Câbir ⁴⁵⁷	(1770-2336)	566	78
5.	Abdullah b. Mes'ûd	(4979-5426)	447	32
6.	Ebû Saîd el-Hudrî	(972- 1415)	444	74
7.	Abdullah b. Ömer	(5427-5858)	432	73

⁴⁵⁷ Câbir b. Abdullah.

8. Abdullah b. Abbas	(2337-2765)	429	68
9. Ali b. Ebû Tâlib	(257-625)	369	40
10. Ümmü Seleme	(6898-7052)	155	62
11. Sa'd b. Ebî Vakkâs	(686-831)	146	55
12. Ebû Bekir es-Siddîk	(1-135)	135	13
13. Ömer b. el-Hattâb	(136-256)	121	23
14. Ebû Musa el-Eş'arî ⁴⁵⁸	(7242-7353)	112	42
15. el-Berâ' b. 'Âzib	(1656-1735)	80	71
16. Ammâr b. Yâsir	(1605-1655)	51	37
17. Sehl b. Sa'd es-Sâidî ⁴⁵⁹	(7528-7573)	46	91
18. Muâviye b. Ebû Süfyan	(7372-7409)	38	60
19. Câbir b. Semure es-Süvâî ⁴⁶⁰	(7463-7500)	38	74
20. Talha b. Ubeydullah	(626-662)	37	36
21. Abdurrahman b. Avf	(832-867)	36	32
22. Meymûne ⁴⁶¹	(7098-7133)	36	51
23. Ukbe b. Âmir el-Cühenî	(1736-1769)	34	58
24. Hafsa	(7053-7084)	32	45
25. Cübeyr b. Mut'im ⁴⁶²	(7410-7438)	29	59
26. Sâid b. Zeyd	(946-971)	26	51
27. Ümmü Habîbe ⁴⁶³	(7142-7167)	26	44

⁴⁵⁸ Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş'arî. Hakem Vak'ası'nda Hz. Ali'yi temsil eden fakîh sahâbî. Oğullarından Ebû Bürde'nin torunu Ebû Bürde Büreyd b. Abdullah'ın, Ebû Mûsâ'dan rivayet edilen ve sonraları Müsnedü Büreyd diye anılan kırk hadislik cüzünün bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. Rivayet ettiği 360 hadisin kırk dokuzu *Sahihayn*'de bulunmaktadır. Bunlardan dördü yalnız Buhârî, on beşi yalnız Müslim tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. Kandemir, Yaşar, "Ebû Musa el-Eş'arî" *DİA*, X, 190-192.

⁴⁵⁹ Sehl b. Sa'd b. Mâlik b. Halid b. Sa'lebe el-Ensârî es-Sâidî. Zührî, Peygamberimiz vefat ettiğinde onun on beş yaşında olduğunu, Medine'de vefat eden son sahâbî olduğunu ve hicri doksan bir yılında yüz yaşının üzerindeyken vefat ettiğini söylemektedir. Bkz. *el-İsâbe*, III, 200.

⁴⁶⁰ Câbir b. Semüre b. Cenâde b. Cündep es-Süvâî. Kendisi ve babası sahâbîdir. Sa'd b. Ebî Vakkâs onun dayısıdır. Bkz. *el-İsâbe*, I, 431.

⁴⁶¹ Meymûne (Berre) bint el-Hâris b. Hazn el-Hilâliyye. Hz. Peygamber'in son olarak evlendiği hanımıdır. Peygamberimizden yetmiş altı hadis rivayet ettiği kaydedilmektedir. Bkz. Kandemir, Yaşar, "Meymûne" *DİA*, XXIX, 506-507.

⁴⁶² Ebû Muhammed (Ebû Adî) Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdimenâf el-Kureşî. Babası Mut'im Mekke'de Peygamberimize iyi davranmış ve ona yardımcı olmuştur. Cübeyr, nesep konusundaki bilgisiyle meşhur olmuştur. Hz. Peygamber'den altmış hadis rivayet etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de bulunmaktadır. Bkz. Önkâl, Ahmet, "Cübeyr b. Mut'im" *DİA*, VIII, 104-105.

28. Ebû Berze el-Eslemî ⁴⁶⁴	(7439-7462)	24	65
29. Zübeyr b. el-Avvâm	(663-685)	23	36
30. el-Abbas b. Abdulmuttalib	(6713-6735)	23	32
31. Fadl b. el-Abbas	(6736-6758)	23	13
32. Ebû Cuhayfe ⁴⁶⁵	(877-897)	21	74
33. Ebû Talha	(1418-1436)	19	34
34. Abdullah b. Zübeyr	(6825-6843)	19	73
35. Muâz b. Enes ⁴⁶⁶	(1487-1504)	18	(80+) ⁴⁶⁷
36. Fâtıma bint Rasûlillah	(6759-6776)	18	11
37. Amr b. el-Âs	(7354-7371)	18	43
38. Abdullah b. Ca'fer el-Hâşimî	(6807-6824)	17	80
39. Amr b. Hureys ⁴⁶⁸	(1460-1475)	16	85
40. Cündeb b. Abdullah el-Becelî	(1522-1537)	16	70
41. Hasen b. Ali b. Ebî Talib	(6777-6791)	15	49
42. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	(6792-6806)	15	61
43. Âmir b. Rebîa ⁴⁶⁹	(7214-7225)	12	35
44. Halid b. Velid	(7203-7213)	11	21
45. Vâsile b. el-Eska ⁴⁷⁰	(7501-7510)	10	85

⁴⁶³ Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'inde onun altmış beş hadis rivayet ettiği belirtilmekte Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde kırk üç rivayeti bulunmaktadır. Bkz. Uraler, Aynur, "Ümmü Habîbe" *DİA*, XLII, 318-319.

⁴⁶⁴ Ebû Berze Nadle b. Ubeyd b. el-Hâris el-Eslemî. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'den rivayetleri bulunan Ebû Berze kırk altı hadis nakletmiş, bunlardan on yedisi *Kütüb-i Sitte*'de, ikisi hem *Sahîh-i Buhârî* hem de *Sahîh-i Müslim*'de, ayrıca ikisi *Sahîh-i Buhârî*'de, ikisi *Sahîh-i Müslim*'de yer almıştır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde tekrarlarıyla birlikte kırk yedi hadisi bulunmaktadır. Bkz. Başaran, Selman, "Ebû Berze" *DİA*, X, 114-115.

⁴⁶⁵ Ebû Cuhayfe Vehb b. Abdillâh b. Müslim es-Süvâî. Resûlullah'ı küçük yaşta gören sahâbilerdendir. Abdullah b. Abbas'ın akranıdır. Sonraki zamanlarda Hz. Ali'nin yanında yer aldı. Hz. Ali Cuma namazlarında ve diğer vakitlerde minberde konuşurken Vehb minberin yanında ayakta durup onu korurdu. Bu sebeple Hz. Ali kendisini çok sever, ona güvenir ve ona Vehb el-Hayr ve Vehbullah diye hitap ederdi. Bu sebeple o Vehb el-Hayr diye meşhur olmuştur. Vehb Kûfe'de en son vefat eden sahâbîdir. Bkz. Efendioğlu, Mehmet, "Vehb el-Hayr" *DİA*, XLII, 607.

⁴⁶⁶ Muâz b. Enes Ebû Sehl el-Cühenî. Yazmalarda Muâz b. Enes yerine oğlu Sehl b. Muaz yazmaktadır. Fakat hâşiyelerde bu yanlış düzeltilmiş ve Muâz b. Enes'in *Müsned*'i olduğu belirtilmiştir.

⁴⁶⁷ Abdümelik b. Mervân'ın halifeliği döneminde vefât etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 136.

⁴⁶⁸ Ebû Saîd Amr b. Hureys b. Amr el-Kureşî el-Mahzûmî. Saîd b. Hureys'in kardeşidir. Kûfe'de yerleşen ilk Kureşli sahâbîdir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 619; Uğur, Mücteba, "Amr b. Hureys" *DİA*, III, 85.

⁴⁶⁹ Ebû Abdillâh Âmir b. Rebîa b. Mâlik el-Anzî el-Adevî. Hanımıyla birlikte çok erken tarihlerde müslüman oldu. Hz. Hamza ve Abdullah b. Cahş kumandasındaki seriyyelere ve Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine katıldı. Rivayet ettiği yirmi iki hadis *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır. Bkz. *el-İsâbe*, III, 579; Fayda, Mustafa, "Âmir b. Rebîa" *DİA*, III, 66.

46. Ebû Vâkıd el-Leysî	(1445-1454)	10	68
47. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh	(868-876)	9	17
48. Abdullah b. Selam ⁴⁷¹	(7511-7519)	9	43
49. Safiyye bint Huyey ⁴⁷²	(7134-7141)	8	50
50. Cerîr b. Abdullah el-Becelî ⁴⁷³	(7520-7527)	8	51
51. Hârise b. Vehb ⁴⁷⁴	(1478-1484)	7	(?)
52. Kays b. Sa'd ⁴⁷⁵	(1437-1442)	6	60
53. Hişâm b. Âmir b. Ümeyye ⁴⁷⁶	(1556-1561)	6 ⁴⁷⁷	3
54. Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris ⁴⁷⁸	(7091-7096)	6	(?)
55. Zeyneb bint Caş	(7174-7179)	6	20
56. Cüveyriye bint el-Hâris ⁴⁷⁹	(7085-7089)	5	56
57. Zeyd b. Erkam ⁴⁸⁰	(7237-7241)	5	68
58. Abdullah es-Sunâbihî ⁴⁸¹	(1455-1459)	5	(?)
59. Vâbisa b. Ma'bed ⁴⁸²	(1589-1594)	5	(?)

⁴⁷⁰ Ebû'l-Eska' Vâsile b. el-Eska' b. Kâ'b (Abdiluzzâ) el-Leysî. Şam bölgesinde ölen en son sahâbî olduğu zikredilmektedir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Onun Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Resûl-i Ekrem'den naklettiği rivayetlerin sayısı mükerrerler hariç on sekizdir. Bkz. Görmez, Mehmet, "Vâsile b. Eska'" *DİA*, XLII, 550-551.

⁴⁷¹ Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris. Yahudi âlimi iken daha sonra müslüman olan meşhur sahâbîdir.

⁴⁷² Hz. Safiyye'den on hadis rivayet edilmiştir. Bkz. Uraler, Aynur, "Safiyye" *DİA*, XXXV, 474-475.

⁴⁷³ Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî. İyi bir kabile reisi ve kahraman bir kumandandı. Cerîr'den mükerrerleriyle birlikte 100 kadar hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan onu *Sahîh-i Buhârî*'de, on dördü *Sahîh-i Müslim*'dedir. Bu hadisler Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde de geçmektedir. Bkz. Fayda, Mustafa, "Cerîr b. Abdullah" *DİA*, VII, 410-411.

⁴⁷⁴ Hârise b. Vehb el-Huzâî. Annesi Ümmü Külsûm bint Cervel b. Mâlik. Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb'la anne bir kardeşlerdir. *Sahîhayn*'da dört hadisi vardır. Bkz. *el-İsâbe*, I, 619.

⁴⁷⁵ Ebû'l-Fadl Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî el-Hazrecî. Ensarın ileri gelenlerinden ve Hz. Peygamber'in sancaktarlarından. Meşhur sahâbî Sa'd b. Ubâde'nin oğludur. Bkz. Bakır, Abdülhalik, "Kays b. Sa'd" *DİA*, XXV, 93.

⁴⁷⁶ Hişâm'ın babası Âmir de sahâbîdir. O, Bedir ve Uhut savaşına katılmış ve Uhud'da şehit olmuştur. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 543; III, 576.

⁴⁷⁷ Hişâm b. Âmir'in rivayet ettiği altı rivayet Ahmer'in Müsned'i içindedir. Ahmer'in orada bir rivayeti olmasına rağmen Müsned'in ismine Hişâm'ın adı verilmemiş, Ahmer'in ismi verilmiştir.

⁴⁷⁸ Ümmü'l-Fadl el-Kübrâ Lübâbe bint Hâris b. Hazn el-Hilâliyye. Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın hanımı Abdullah b. Abbas'ın ise annesidir. Hz. Hatice'den sonra iman eden ikinci müslüman kadındır. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde eşi Hz. Abbas'tan önce vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, VIII, 276.

⁴⁷⁹ Peygamberimizden yedi hadis rivayet etmiştir. *el-Müsned*'de beş tanesi geçmektedir.

⁴⁸⁰ Ebû Amr Zeyd b. Erkam b. Zeyd el-Hazrecî. Vahiy kâtiplerindendir. Zeyd'in naklettiği birçok hadis *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer hadis kitaplarında yer almış, bunlardan tekrarlarıyla birlikte seksen dördünü Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'ine almıştır. Bkz. Erul, Bünyamin, "Zeyd b. Erkam" *DİA*, XLIV, 318.

⁴⁸¹ *el-İsâbe*, IV, 271.

60. Ebu't-Tufeyl ⁴⁸³	(898-902)	5	100
61. Zeyd b. Hârise	(7230-7233)	4	8
62. Sa'd b. el-Adval ⁴⁸⁴	(1513-1516)	4	64
63. Ebû Basra el-Gıfârî ⁴⁸⁵	(7226-7229)	4 ⁴⁸⁶	(?)
64. Sebra b. Ma'bed el-Cühenî ⁴⁸⁷	(936-939)	4	(?)
65. Cârûd el-Abdî ⁴⁸⁸	(916-7), (1542) ⁴⁸⁹	3	20
66. Katâde b. en-Nu'mân	(1551-1553)	3	23
67. Habbâb b. el-Eret	(7234-7236)	3	37
68. 'İtbân ⁴⁹⁰	(1508-1510)	3	50
69. Amr b. Hazm ⁴⁹¹	(7194-7196)	3	53
70. Ruzeyne ⁴⁹²	(7180-7182)	3	(?)
71. Abdullah b. Üneys ⁴⁹³	(903-905)	3	54
72. Abdullah b. Buhayne ⁴⁹⁴	(911-913)	3	56

⁴⁸² Ebû Sâlim Vâbisa b. Ma'bed b. Utbe b. Hâris. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 590.

⁴⁸³ Ebu't Tufeyl Âmir b. Vâsile el Leysî. Son vefat eden sahâbîdir.

⁴⁸⁴ Sa'd b. el-Adval b. Abdullah b. Halid el-Cühenî. İbn Mâce ondan bir hadis rivayet etti. Bkz. *el-İsâbe*, III, 47.

⁴⁸⁵ Ebû Basra el-Gıfârî b. Basra b. Ebî Basra b. Vakkâs. Nesâî ve Müslim onun hadislerini rivayet etmiştir. O, Mısır'ın fethine katılmış orada vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 43.

⁴⁸⁶ Rivayetlerin sadece biri merfû' hadistir. Üçü ise başkalarının sözü olup ikisi mevkûf biri ise maktû' hadistir.

⁴⁸⁷ Sebra b. Ma'bed b. Avsece b. Harmele b. Sebra el-Cühenî. Künyesi Ebû Seriyne'dir. Medine'ye yerleşmiştir. İbn Sa'd, onun Hendek ve sonraki savaşlara katıldığını nakletmektedir. O, Hz. Ali'nin Şam halkının biatını alması için Muaviye'ye gönderdiği elçisidir. Muaviye'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir. Ondandır Rabî' rivayet etmiştir. Buhârî ondan muallak olarak rivayette bulunmuştur. Yine Müslim ve Sünen sahipleri ondan rivayette bulunmuşlardır. Bkz. *el-İsâbe*, III, 31.

⁴⁸⁸ Ebû'l-Münzir el-Cârûd Bîşr b. Amr b. Haneş b. el-Mu'allâ el-Abdî. Abdülkays kabilesinin reisidir.

⁴⁸⁹ 18 ve 71. Müsned Cârûd'un Müsned'idir. 71. Müsned'deki 1542. hadis 18. Müsned'deki 917. hadis hem sened hem de metin olarak aynıdır. İki müsnedde aynı sahâbîden geldiği için o ikisi tek sahâbî müsnedi altında bir araya getirilmiştir.

⁴⁹⁰ İtbân b. Mâlik b. Amr el-Hazrecî es-Sâlimî. Peygamberimiz onu Hz. Ömer'le kardeş yaptı. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 432.

⁴⁹¹ Ebû'd-Dahhâk Amr b. Hazm b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî. Hz. Peygamber'in Necran'a muallim ve zekât memuru olarak gönderdiği sahâbîdir. Hz. Peygamber orada yapacağı işleri belirten bir tâlimatname yazdırıp kendisine vermiştir. Bu tâlimatnamede dinin emirleri ve yasaklarıyla zekât, diyet ve cezaî konular yer almıştır. Bkz. Başaran, Selman, "Amr b. Hazm" *DİA*, III, 84-85.

⁴⁹² Peygamberimizin hizmetçisi ve Safiyye bint Huyey (r.a.) in azatlı cariyesidir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 644. Onun rivayet ettiği üç hadis *el-Müsned*'de Zeyneb bint Cahş'ın Müsned'inin içindedir.

⁴⁹³ Ebû Yahyâ Abdullâh b. Üneys el-Cühenî. Hz. Peygamber'in tek başına seriyne olarak görevlendirdiği ve Cennetle müjdelediği sahâbîdir. Uhud başta olmak üzere sonraki bütün savaşlara katılmıştır. Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisler, bazı Sünenlerle Müsnedlerde yer almıştır. Câbir b. Abdullah sadece Abdullah'ın bildiği bir hadisi ondan öğrenmek için bir aylık yolculuğu göze alarak Medine'den Şam'a kadar gitmiştir. Bkz. Çakan, İsmail Lütî, "Abdullah b. Üneys el-Cühenî" *DİA*, I, 140-141.

73. el-Misver b. Mahreme ⁴⁹⁵	(7200-7202)	3	64
74. Ebû Cum'a ⁴⁹⁶	(1562-63, 1565)	3 ⁴⁹⁷	(70-80)
75. Amr b. Mürre ⁴⁹⁸	(1568-1570)	3	(?)
76. Ebû Vehb el-Cüşemi ⁴⁹⁹	(7189-7191)	3	(?)
77. Ebû Zeyd Amr b. Ahtab ⁵⁰⁰	(6864-6866)	3	(?)
78. Kays b. el-Hâris ⁵⁰¹	(6891-6893)	3	(?)
79. Ebû Mâlik el-Eş'arî ⁵⁰²	(1580), (6861) ⁵⁰³	2	18
80. Hufâf b. İmâ el-Gıfârî ⁵⁰⁴	(906-907)	2	(?) ⁵⁰⁵
81. Cehcâh el-Gıfârî ⁵⁰⁶	(914-915)	2	36

⁴⁹⁴ Abdullah b. Mâlik el-Kışb. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 222.

⁴⁹⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Misver b. Mahreme b. Nevfel el-Kureşî. Abdurahman b. Avf onun dayısıdır. Peygamberimiz vefat ettiğinde sekiz yaşındaydı. *Kütüb-i Sitte'de* yer alan rivayetlerinin tamamı on ikidir. Bkz. Nazlıgül, Hâbil, "Misver b. Mahrame" *DİA*, XXX, 192-193.

⁴⁹⁶ Ebû Cum'a Habîb b. Sibâ'. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 66-67.

⁴⁹⁷ Buradaki üç hadisin ikisi Ebû Cum'a rivayetidir. 1565 rivayeti Abdühayr babasından rivayet ediyor. Abdühayr muhadramundandır. Bkz. *el-İsâbe*, V, 102. O, bu rivayette Yemen'e Peygamberimizin gönderdiği mektuptan bahsediyor.

⁴⁹⁸ Amr b. Mürre b. Abs b. Mâlik. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 680-681.

⁴⁹⁹ Sahâbîdir. Ondan at beslemenin faziletiyle ilgili hadisler rivayet edilmiştir. Ebû Dâvûd ve Nesâî onun rivayet ettiği hadisi kitaplarına almışlardır. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 461.

⁵⁰⁰ Amr b. Ahtab b. Rifâa el-Ensârî el-Hazrecî. Ebû Zeyd künyesiyle meşhur olmuştur. Peygamberimizle on üç savaşa katılmıştır. Rasûlullah ona "Allah'ım onu güzelleştir" diye dua etmiştir. Yüz yaşını geçtiği halde saç sakalı ağarmamıştır. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 158.

⁵⁰¹ Kays b. el-Hâris b. Hazâr el-Esedi. İbn Hibbân gibi bir kısım âlimler isminin burada geçtiği gibi Kays b. el-Hâris olduğunu söylerken, Buhârî ve İbnü's-Seken gibi bazı âlimler de el-Hâris b. Kays olduğunu söylemişlerdir. Bu sahâbî Müslüman olduğunda sekiz hanımı varmış Müslüman olunca Peygamberimiz dördünü boşamasını emretmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, V, 459. Müsned'de ondan rivayet edilen hadis de bu anlatılan olayı anlatmaktadır.

⁵⁰² Ebû Mâlik el-Eş'arî künyesiyle bilinen bu sahâbînin ismi Hâris b. Hâris ya da Ka'b b. Âsım'dır. Nevevi isminin Hâris b. Âsım olduğunu söylemiş, fakat İbn Hacer bunun bir hata olduğunu bildirmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 195. Kendisinden 27 hadis rivayet edilmiş olup Hz. Ömer döneminde tâun hastalığından vefat etmiştir. "et-Tuhûru Şatru'l-İmân" Temizlik imanın yarısıdır hadisini bu sahâbî rivayet etmiştir. Ahmed, *Müsned*, V, 343, 344. Bu sahâbîyle 86. Müsned'deki sahâbî olan el-Hâris el-Eş'arî genellikle karıştırılmıştır.

⁵⁰³ 6861. rivayet *el-Müsned*'de 142. Müsned'de bulunmaktadır. Bu Müsned'in başlığı Mâlik veya İbn Mâlik olarak konulmuştur. İsnadda bulunan Avf ismindeki râvinin şüphesinden dolayı sahâbî ismi senette Mâlik veya İbn Mâlik olarak geçmiştir. Doğrusu Ebû Mâlik el-Eş'arî'dir. Ebû Mâlik 90. Müsned'deki 1580. hadisin râvisi olan sahâbîdir. Buradaki 6861. hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde benzer şekilde geçmektedir ki orada sahâbî Ebû Mâlik el-Eş'arî'dir. Bkz. *Müsned*, V, 343. Yine 90. Müsned'deki 1580. hadis de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin Müsned'i içinde geçmektedir. Bkz. *Müsned*, V, 342-343. Dolayısıyla ikisi de aynı sahâbîdir. Bu sebeple 90 ve 142. Müsnedler tek müsned olarak Ebû Malik el-Eş'arî Müsned'i içinde bir araya getirilmiştir.

⁵⁰⁴ Hufâf ve babası sahâbîdir. O, Gıfar kabilesinin imamı ve hatibidir. Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde geçtiğine göre Hudeybiye'de bulunmuştur. Hz. Ömer zamanında vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 335.

⁵⁰⁵ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 335.

82. Ebû Leylâ ⁵⁰⁷	(927-928)	2	37
83. Temîm ed-Dârî ⁵⁰⁸	(7184-7188)	2	40
84. Müstevid b. Şeddâd ⁵⁰⁹	(6876-6877)	2	45
85. Amr b. Ümeyye ed-Damrî ⁵¹⁰	(6896-6897)	2	60
86. Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî	(1543-1544)	2	86
87. Abdullah b. Sercis ⁵¹¹	(1566-1567)	2	(80+)
88. el-Abbas b. Mirdâs es-Sülemî ⁵¹²	(1581- 1582)	2	(?)
89. Abdurrahman b. Hasene el-Cühenî ⁵¹³	(929-930)	2	(?)
90. Ammü Ebî Hurra er-Rakkâşî ⁵¹⁴	(1572-1573)	2	(?)
91. Amr b. Hureys ⁵¹⁵	(1476-1477)	2	(?)
92. Arfece b. Es'ad ⁵¹⁶	(1505-1506)	2	(?)
93. Eşec Abdülkays ⁵¹⁷	(6867-6868)	2	(?)

⁵⁰⁶Cehcâh b. Kays. Benî Mustalık seferi dönüşünde Müreyysi kuyusu başında ensarlı sahâbîyle kavga eden sahâbîdir. O, Beyatü'r-ridvan'da bulunmuştur. Bkz. *el-İsâbe*, I, 518-519; Yardım, Ali, "Cehcâh el-Gıfârî" *DİA*, VII, 224.

⁵⁰⁷ Meşhur tâbiîn âlimi Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın babasıdır. İsmi Ebû Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî'dir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 352; Aydınli, Abdullah, "İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman" *DİA*, XIX, 435-436.

⁵⁰⁸ Ebû Rukayye Temîm b. Evs b. Hârice ed-Dârî. Filistin'deki Benî Dâr kabilesinden olan sahâbîdir. Ondan onsekiz hadis rivayet edilmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 367-368; Özkan, Halit, "Temîm ed-Dârî" *DİA*, XL, 419-420.

⁵⁰⁹ Müstevid b. Şeddâd b. Amr b. Hasel el-Kuraşî el-Fihri. Kendisi ve babası sahâbîdir. Hadisleri *Kütüb-i Sitte*'de geçmektedir. Mısır'a yerleşmiş. İskenderiye'de vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 90.

⁵¹⁰ Ebû Ümeyye Amr b. Ümeyye b. Huveylid ed-Damrî. Uhud Gazvesi'nden hemen sonra müslüman oldu. Necid'e gönderilen 40 kişilik irşad heyeti içinde o da bulunuyordu Heyet Bi'rîmaüne'de pusuya düşürüldüğü sırada binek hayvanlarını otlattığı için katliamdan kurtuldu. Peygamberimizin elçilik hizmetlerinde görevlendirdiği sahâbilerdendir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 602; Fayda, Mustafa "Amr b. Ümeyye" *DİA*, III, 94-95.

⁵¹¹ Abdullah b. Sercis el-Müzenî. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 106.

⁵¹² Ebû'l-Heyssem Abbas b. Mirdâs b. Ebî Âmir es-Sülemî. Kahramanlık şiirleriyle tanınan şair sahâbîdir. Cahiliye döneminde de içki içmeyen bir kimseydi. Hz. Osman döneminde vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, III, 633.

⁵¹³ Meşhur sahâbî Şurahbil b. Hasene'nin kardeşidir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 297.

⁵¹⁴ Ebû Hurra er-Rakkâşî'nin amcasının adı Hanîfe'dir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 140.

⁵¹⁵ Bu sahâbî, *el-Müsned*'deki tertibe göre önceki Müsned'i bulunan Amr b. Hureys'den başka bir sahâbîdir. Bir önceki sahâbî Mahzûmî nisbesiyle meşhurdur. İbnü'l-Esîr ikisinin de aynı kişi olduğunu bildirmektedir. Fakat İbn Hacer farklı kişiler olduğunu söylemektedir. Buradaki Amr'ın sahâbî olup olmadığıyla ilgili farklı görüşler vardır. Ebû Ya'lâ, Ebû Hayseme'den naklen onun sahâbî olduğunu bildirmektedir. İbn Hibbân da sahâbî olduğunu söyler. Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Yahyâ b. Maîn ise onun tâbiînden olduğunu ve rivayetlerinin mürsel olduğunu bildirmektedirler. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 619-620.

⁵¹⁶ Cähiliye devrinin meşhur süvarilerinden olup Külâb Savaşı'nda burnunu kaybetti. Gümüşten yaptırdığı takma burnun kokması üzerine Peygamberimizin altından burun takmasına izin verdiği sahâbîdir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 484; Aydınli, Abdullah, "Arfece b. Es'ad" *DİA*, III, 354.

94. Haraşe ⁵¹⁸	(922), (6873) ⁵¹⁹	2	(?)
95. Ma'n b. Nadle ⁵²⁰	(1587-1588)	2	(?)
96. el-Muttalib b. Ebî Vedâa ⁵²¹	(6894), (7193) ⁵²²	2	(?)
97. Râfi' b. Mekîs ⁵²³	(1547-1548)	2	(?)
98. Sa'd Mevlâ Ebî Bekr ⁵²⁴	(1576-1577)	2	(?)
99. Ümmü Hişâm bint Hârise b. Nu'mân ⁵²⁵	(7169-7170)	2	(?)
100. Yezîd b. Rukâne ⁵²⁶	(1540-1541)	2	(?)
101. Racülün Ğayru Müsemma ⁵²⁷	(6851-6852)	2	(?)
102. Hatîce bint Huveylid	(7097)	1	620
103. Urve b. Mes'ûd	(1601)	1	9
104. Ebû Mersed el-Ganevî ⁵²⁸	(1517)	1	12

⁵¹⁷ Münzir b. Âiz b. el-Hâris el-Eşec el-Abdî. Bahreyn taraflarındaki Abdülkays kabilesindedir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 87; Kandemir, Yaşar. "Eşec el-Abdî" *DİA*, XI, 461.

⁵¹⁸ Haraşe isminde, sahâbî olduğu söylenen iki kişi vardır. Birincisi Haraşe b. el-Hâris ki burada geçen hadisin râvisidir. Ondan da Ebû Kesîr rivayet etmiştir. İkincisi ise Haraşe b. el-Hur'dur. İkisini aynı zannedenler olmuştur. Fakat Buhârî ikisinin farklı kişiler olduğunu ve Haraşe b. el-Hur'un tâbîinden olduğunu bildirmektedir. İbn Hibbân ve Hâkim gibi onun sahâbî olduğunu söyleyenler olmuşsa da doğrusu o tâbîindedir. Sahîhayn'da onun sahâbîden rivayeti vardır. Bkz. *el-İsâbe*, II, 272.

⁵¹⁹ *el-Müsned*'de iki rivayet de Haraşe'nin rivayeti olup birinci rivayet 23. Müsned'de, ikinci rivayet ise 151. Müsned'de bulunmaktadır. İki hadis de sened ve metin yönünden aynıdır. Bu sebeple iki Müsned tek sahâbî Müsned'i içinde zikredilmiştir.

⁵²⁰ Ma'n b. Nadle b. Amr el-Gıfârî. Hem kendisi hem de babası sahâbîdir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 192, 435. Burada hadisi Ma'n babası Nadle'den aktarıyor. Fakat Müsned'e babasının ismi verilmeyip oğlu Ma'n'ın ismi verilmiştir.

⁵²¹ el-Muttalib b. Ebî Vedâa el-Hâris b. Sabîra el-Kuraşî. Annesi Ervâ bint Hâris b. Abdilmuttalib'dir. Mekke'nin Fethi gününde Müslüman olmuştur. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 132.

⁵²² *el-Müsned*'de iki rivayet de el-Muttalib'in rivayeti olup birinci rivayet 169. Müsned'de, ikinci rivayet ise 191. Müsned'de bulunmaktadır. İki rivayette de isnadda birkaç farklılık bulunmakta ve metin de mana olarak yaklaşık aynı şeyleri ifade etmektedir. İki Müsned de aynı sahâbînin Müsned'i olduğu için tek müsned olarak el-Muttalib *Müsned*'i içinde bir araya getirilmiştir.

⁵²³ Râfi' b. Mekîs b. Amr b. Cerâd el-Cühenî. Bkz. *el-İsâbe*, I, 513.

⁵²⁴ Hz. Ebû Bekir'in azatlı kölesidir. Aynı zamanda peygamberimizin hizmetçilerinden biridir. Bkz. *el-İsâbe*, III, 89.

⁵²⁵ Künyesinin Ümmü Hâşim olduğu da söylenmiştir. Rıdvan beyatına katılanlardandır. Bkz. *el-İsâbe*, VIII, 319.

⁵²⁶ Yezîd b. Rukâne b. Abdüyezîd. Hem kendisi hem babası Rukâne sahâbîdir. İkisinin de Peygamberimizden rivayetleri vardır. Bkz. *el-İsâbe*, IV. Babasının Müsned'i *el-Müsned*'de 44. Müsned'dir. 315.

⁵²⁷ Her iki hadiste de râvi Tâlib b. Selmâ b. Âsım b. el-Hakem "Ailemden birisi dedemden, o da Rasûlullah'tan (a.s.) işitti" diye geçmektedir. Rivayetin birincisinde Veda hutbesinin bir bölümü geçmektedir. Tâlib'in dedesi olan sahâbînin ismi Âsım b. Hakem'dir. O, Muâviye b. Hakem es-Sülemî'nin kardeşi olabilir. Bkz. *el-İsâbe*, III, 571.

⁵²⁸ Ebû Mersed Kennâz b. Hasîn. Resûl-i Ekrem'in katıldığı bütün gazvelerde bulunmuştur. Bkz. Çakın, Kamil, "Enes b. Ebû Mersed" *DİA*, XI, 233.

105.Sâbit b. Kays b. Şemmâs ⁵²⁹	(1594)	1	12
106.Yezîd b. Sâbit ⁵³⁰	(935)	1	12
107.Ümmü Umâre bint Ka‘b ⁵³¹	(7168)	1	13
108.Üseyd b. Hudayr	(943)	1	20
109.Ebu‘d-Derdâ	(5121) ⁵³²	1	32
110.Mikdâd b. Amr el-Kindî ⁵³³	(1520)	1	33
111.Ebu‘l-Ca‘d ⁵³⁴	(1603)	1	36
112.Ebû Ebî Amra ⁵³⁵	(920)	1	38
113.Osman b. Huneyf ⁵³⁶	(1444)	1	41
114.el-Esved b. Serî‘ ⁵³⁷	(940)	1	42
115.Rukâne ⁵³⁸	(1416)	1	42
116.Âsım b. Adî ⁵³⁹	(6855)	1	45
117.Abdurrahman b. Semure ⁵⁴⁰	(1519)	1	50

⁵²⁹ Hatib ve şair sahâbîdir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 395. Onun rivayeti Vâbisa b. Ma‘bed’in Mûsned’inde geçmektedir.

⁵³⁰ Zeyd b. Sâbit’in kardeşidir.

⁵³¹ Ümmü Umâre Nesîbe bint Kâ‘b b. Amr el-Mâziniyye el-Hazreciyye. Savaşlarda gösterdiği cesaretle tanınan hanım sahâbîdir. Uhud’a, Benî Kurayza Gazvesi’ne Hudeybiye’ye, Hayber’in fethine, Umretü’l-kazâ’ya, Mekke’nin fethine, Huneyn’e ve Yemâme savaşına katıldı. Özellikle Uhud, Huneyn ve Yemâme savaşlarında büyük hizmetler gördü. Bkz. Özkan, Halit, “Ümmü Umâre” *DİA*, XLII, 332.

⁵³² İbn Mes‘ûd Mûsned’inde geçmektedir.

⁵³³ Ebû Ma‘bed el-Mikdâd b. Amr b. Sa‘lebe el-Kindî el-Behrânî.

⁵³⁴ Ebu‘l-Ca‘d ed-Damrî. İsmi hakkında ihtiaf edilmiş ve isminin Cenâda veya Edra‘ olduğunu söyleyenler olmuştur. Buhârî “Onun ismini bilmiyorum ve onun sadece bir hadisini biliyorum.” demiştir. Sünen yazarları bu hadisi rivayet etmişlerdir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 65. Ebû Ya‘lâ’nın rivayet ettiği hadis de budur.

⁵³⁵ Sahâbînin oğlunun künyesi Ebû Amrâ’dır. Onun ismi hakkında ihtilaf edilmiş olup farklı isimler zikredilmiştir. Ebû Amrâ oğlu Abdurrahman’dan dolayı Vâlidü Abdirrahman diye de bilinir. Ebû Amra sahâbî değildir. Burada hadisi rivayet eden Ebû Amra’nın babasıdır. O, sahâbîdir. Ebû Amra’nın babasının ismiyle ilgili bir bilgi yoktur. Fakat o, peygamberimizle birlikte Bedir ya da Uhut savaşına katılmıştır. Savaş sonunda Peygamberimizin ganimetten cihada katılan asker için bir hisse, at için iki hisse verdiğini bildirmektedir. Onun buradaki rivayeti de aynı hadistir. Bu rivayet Ebû Dâvûd’da da geçmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 290.

⁵³⁶ Ebû Amr Osmân b. Huneyf b. Vâhib el-Ensârî. Sehl b. Huneyf’in kardeşidir. Bedir Gazvesi’ne katıldığı konusu ihtilâflı ise de ondan sonraki bütün gazvelere katılmıştır. Resûl-i Ekrem’den bir hadis nakletmiştir. Bkz. Efendioğlu, Mehmet, “Osman b. Huneyf” *DİA*, XXXIII, 469-470.

⁵³⁷ el-Esved b. Serî‘ b. Hamîr. Peygamberimizle birlikte dört savaşa katılmıştır. Buhârî *Târîh*’inde ve *el-Edebü’l-Müfred*’inde ondan rivayette bulunmuştur. Beğavî Onun şair olduğunu bildirmektedir. Muâviye döneminde vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 74.

⁵³⁸ Rukâne b. Abdüyezîd b. Hâşim el-Kureşî el-Muttalibî. Meşhur pehlivandır. Peygamberimizle nübüvvetin ilk yıllarında birkaç kez güreş yapmış ve Peygamberimiz her seferinde onu yenmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 497; Ünal, Yavuz, “Rukâne b. Abdüyezîd” *DİA*, XXXV, 284-285.

⁵³⁹ Ebû Amr Âsım b. Adî b. el-Cedd el-Belevî el-Aclânî. Hz. Peygamber’in Mescid-i Dırâr’ı ortadan kaldırmak için görevlendirdiği sahâbîdir. Bkz. Aydınlı, Abdullah, “Âsım b. Adî” *DİA*, III, 474.

118.Ebû Bekre	(2118) ⁵⁴¹	1	51
119.Feyrûz ⁵⁴²	(6844)	1	53
120.Ma‘n b. Yezîd ⁵⁴³	(1554)	1	54
121.Ebû Abdirrahman el-Cühenî ⁵⁴⁴	(934)	1	58
122.Ukbe Mevlâ Cebr b. Atîk ⁵⁴⁵	(908)	1	58
123.Evs ⁵⁴⁶	(6881)	1	59
124.Yezîd b. Esed ⁵⁴⁷	(909)	1	(?) ⁵⁴⁸
125.Akîl b. Ebî Tâlib	(6824) ⁵⁴⁹	1	60
126.Suhâr ⁵⁵⁰	(6853)	1	60
127.Halid b. Urfuta ⁵⁵¹	(6887)	1	61
128.Büreyde ⁵⁵²	(1417)	1	63

⁵⁴⁰ Hüseyin Selim, İrşâdülhak ve Şihâ bu sahâbînin hadisini bir önceki sahâbînin Müsned’i içinde zikretmiştir. Yazmalarda da böyledir. Fakat bizim temel aldığımız Müsned ayrı bir başlık altında zikretmiştir.

⁵⁴¹ Câbir b. Abdullah’ın Müsned’inde geçmektedir.

⁵⁴² Ebû’d-Dahhâk Fîrûz (Feyrûz) ed-Deylemî. Peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî’yi öldüren sahâbîdir. Muhaddis ve tarihçi Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî onun soyundandır. Bkz. Yücel, Ahmed, “Fîrûz ed-Deylemî” *DİA*, XIII,140.

⁵⁴³ Ma‘n b. Yezid b. Ahnes b. Habîb. Kendisi, babası ve dedesi de sahâbîdir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 192.

⁵⁴⁴ Mısır’a yerleşen sahâbîlerdendir. Beğavî onun peygamberimizden iki rivayetinin bulunduğunu bildirmektedir. Bu iki rivayeti de ondan anlatan Ebu’l-Hayr Mersed b. Abdillâh el-Yezenî’dir. Buhârî, Tirmizî, Beğavî, Dûlâbî ve Askerî gibi âlimler onun sahâbî olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer, onun meşhur sahâbî Ukbe b. Âmir olduğunu İbn Kesîr’e ait el yazmasında okuduğunu bildirmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 261. Bu sahâbî İbn Hacer’in de dediği gibi Ukbe b. Âmir olabilir. Çünkü Ahmed b. Hanbel bu hadisi hem Ukbe b. Âmir’in Müsned’i içinde sahâbî ismi Ebû Abdirrahman el-Cühenî olarak, (Müsned, IV, 143-144) hem de Ebû Abdirrahman el-Cühenî adıyla müstakil başlık altında zikretmiştir. Ve bu Müsned altında zikredilen tek hadis de budur. Bkz. Müsned, IV, 233.

⁵⁴⁵ Ebû Hammâd Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cühenî, Cebr b Atîk’in kölesidir. Bkz. *el-İsâbe*, IV,529.

⁵⁴⁶ Evs b. Huzeyfe b. Rabîa es-Sekafî. Ona Evs b. Ebî Evs de denilmiştir ki, aynı kişidir. Hadisleri *Kütüb-i Sitte*’de geçmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 150.

⁵⁴⁷ Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî. Emeviler döneminde Mekke ve Irak valiliği yapmış olan Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî’nin dedesidir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 646-647; Özeydin, Abdülkerim, “Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî” *DİA*, XV, 281-282.

⁵⁴⁸ Muâviye’nin vefatından önce ölmüştür. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 646-647.

⁵⁴⁹ Bu rivayet Abdullah b. Ca’fer’in Müsned’inde geçmektedir.

⁵⁵⁰ Ebû Abdirrahmân Suhâr b. Abbâs Ayyâş b. Şerâhîl el-Abdî. Abdülkays kabilesindedir. Hz. Peygamber’den 5 hadis nakletmiş, hadisleri daha çok Basralılar arasında yayılmıştır. Meşhur nesep âlimlerinden biridir. Câhız onun ensâb hakkında bir eserinin bulunduğundan bahsetmektedir. Yine o, emsal sahasında telif edildiği tesbit edilebilen ilk iki eserden birinin müellifidir. Ebû Ubeyd el-Bekrî onun *Kitâbü’l-Emsâl* adıyla bilinen bu eserinden (İbnü’n-Nedîm, s. 102) bir meselin aslı hakkında uzun bir hikâye nakletmiştir. Bkz. Efendioğlu, Mehmet, “Suhâr b. Abbas” *DİA*, XXXVII, 475-476.

⁵⁵¹ Halid b. Urfuta b. Ebrehe el-Uzrî. Kadisiye savaşına katıldı. Sa’d b. Ebî Vakkâs onu Kûfe’ye vali olarak görevlendirdi ve oraya yerleşti. Bkz. *el-İsâbe*, II, 244.

129.Sâbit b. ed-Dahhâk ⁵⁵³	(1538)	1	64
130.Dağfel ⁵⁵⁴	(1578) ⁵⁵⁵	1	70
131.Abdurrahman b. Osman et-Teymî ⁵⁵⁶	(933)	1	73
132.Ebû Saîd b. el-Muallâ ⁵⁵⁷	(6856)	1	74
133.Eymen b. Hureym el-Esedî ⁵⁵⁸	(945)	1	80
134.Abdullah b. Havâle ⁵⁵⁹	(6886)	1	80
135.Kudâme b. Abdillâh ⁵⁶⁰	(926)	1	(80+) ⁵⁶¹
136.Seleme el-Hemdânî ⁵⁶²	(910)	1	83
137.Hamza el-Eslemî ⁵⁶³	(1539)	1	91
138.Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî ⁵⁶⁴	(1518)	1	(?)
139.Abdullah b. eş-Şihhîr ⁵⁶⁵	(1602)	1	(?)
140.Abdurrahman b. Şibl el-Ensârî ⁵⁶⁶	(1521)	1	(?)
141.Abdurrahman b. Hubşî ⁵⁶⁷	(6863)	1	(?)
142.Ahmer ⁵⁶⁸	(1555)	1	(?)

⁵⁵² Ebû Abdillâh Büreyde b. Husayb b. Abdillâh el-Eslemî. Horasan bölgesinde en son vefat eden sahâbîdir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 286; Önkâl, Ahmet, “Büreyde b. el-Husayb” *DİA*, VI, 492.

⁵⁵³ Sâbit b. Dahhâk b. Halîfe b. Sa‘lebe el-Eşhelî. Beyatü’r-Rıdvân’a katılmıştır. Bkz. *el-İsâbe*, I, 391.

⁵⁵⁴ İsmi Dağfel b. Hanzala b. Zeyd’dir. sahâbî olduğu konusunda ihtilaf vardır. İbn Sa‘d, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî onun Peygamberimizden bir şey işitmediğini söylerken, İbn Hibbân Peygamberimize ulaştığını söyler. Askerî, onun rivayetlerinin mürsel olduğunu bildirmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 388.

⁵⁵⁵ Bu rivayet Dağfel’in Peygamberimizden rivayeti olup Sa‘d Mevlâ Ebî Bekr Müsned’i içinde geçmektedir.

⁵⁵⁶ Hudeybiye ya da Mekke’nin fethinde Müslüman olmuştur. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile birlikte Yermük savaşına katılmıştır. Abdullah b. Zübeyr ile birlikte aynı gün öldürülmüştür. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 332.

⁵⁵⁷ Ebû Saîd b. el-Muallâ el-Ensârî. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 175.

⁵⁵⁸ Eymen b. Hureym b. Fâtik el-Esedî. Şair sahâbîdir. Tirmizî’nin de belirttiği gibi onun Peygamberimiz’den hadis işittiği bilinmemektedir. Bkz. Tirmizî, Şehâdât, 3. Buradaki hadis kendi sözüdür.

⁵⁵⁹ Abdullah b. Havâle el-Ezdî. Künyesi Ebû Havâle’dir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 67.

⁵⁶⁰ Kudâme b. Abdillâh b. ‘Imâra b. Muâviye el-Âmirî el-Kilâbî. Buhârî ve İbn Hibbân onun sahâbî olduğunu söylemişlerdir. Beğavî Mekke’ye yerleştiğini söyler. Bkz. *el-İsâbe*, V, 422.

⁵⁶¹ Zehebî 80 yılı sonrasına kadar yaşadığını nakleder. Bkz. *Siyer*, III, 452.

⁵⁶² Seleme b. Ebî Seleme el-Hemdânî. el-Kindî nisbesi de vardır. Bkz. *el-İsâbe*, III, 150.

⁵⁶³ Ebû Sâlih Hamza b. Amr el-Eslemî. Bkz. *el-İsâbe*, II, 215.

⁵⁶⁴ *el-İsâbe*, IV, 158.

⁵⁶⁵ Abdullah b. Şihhîr b. Avf b. Ka‘b el-Âmirî. Mutarrif b. Abdullah’ın babasıdır. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 127.

⁵⁶⁶ Abdurrahman b. Şibl b. Amr b. Zeyd el-Ensârî. Ensarın nakiblerinden biriydi. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 315.

⁵⁶⁷ Abdurrahman b. Hubşî et-Teymî. İsmi Abdullah olduğunu söyleyenler olmuşsa da doğru olan Abdurrahman’dır. İbn Abdilber, İbn Hacer ve bir kısım âlimler babasının adını Hanbeşî olarak okumuşlardır. Bkz. *el-İstîâb*, II, 831; *el-İsâbe*, IV, 300.

143. Aff el-Kindî ⁵⁶⁹	(1550)	1	(?)
144. Amr b. Hârice ⁵⁷⁰	(1511)	1	(?)
145. Ammü Cârîye b. Kudâme ⁵⁷¹	(6857)	1	(?)
146. Âmir b. Şehr ⁵⁷²	(6883)	1	(?)
147. Amr b. Mâlik er-Ruâsi ⁵⁷³	(6862)	1	(?)
148. Atıyye b. Büsr ⁵⁷⁴	(6875)	1	(?)
149. Bişr es-Sülemî ⁵⁷⁵	(932)	1	(?)
150. Büheyse an Ebîhâ ⁵⁷⁶	(7197)	1	(?)
151. Ceddü Halid ⁵⁷⁷	(921)	1	(?)
152. Ceddü Hûd ⁵⁷⁸	(6869)	1	(?)

⁵⁶⁸ Ahmer b. Cez' b. Muâviye b. Süleyman. Peygamberimizden iki hadis rivayet etmiştir. Ondandır Hasen el-Basrî rivayet etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 32.

⁵⁶⁹ Aff el-Kindî ibnü ammi'l-Eş'as b. Kays. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 515.

⁵⁷⁰ Amr b. Hârice ibnü'l-Müntefik el-Esedî el-Ensârî. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 627.

⁵⁷¹ Senette ismi geçen Cârîye b. Kudâme âlimlerin çoğunluğuna göre sahâbîdir. Bu rivayette Cârîye b. Kudâme, hadisi Peygamberimizden aktaran kişiyi “ammü ebî” diye tanıtır. Hadisi, Cârîye b. Kudâme'den ise el-Ahnef b. Kays rivayet eder. Fakat başka hadis kitaplarında geçen senedlerde hadisi el-Ahnef, amcası Cârîye'den o da Peygamberimizden aktarmaktadır. İbn Hacer, Cârîye'ye ammü'l-Ahnef denildiğini nakleder ve yine o, Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde geçen senedi zikrettikten sonra el-Ahnef, amcası Cârîye ve Peygamberimiz senediyle aktarılan rivayetin daha doğru olduğunu bildirmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 445.

Ahmed b. Hanbel ise *Müsned*'de el-Ahnef ve Cârîye yoluyla Rasûlullah'tan üç farklı senetle aynı hadisi aktarmıştır. İkisinde “el-Ahnef'in amcası Cârîye'den” diye geçmektedir. Bu iki rivayetin birinde Peygamberimize soru soran Cârîye iken ikinci rivayette Cârîye Peygamberimize bir adamın soru sorduğunu nakleder. Üçüncü sened, Cârîye'nin el-Ahnef'in amcası olduğu belirtilmeden el-Ahnef > Cârîye > عم لي yani Cârîye'nin amcası > Rasûlullah şeklindedir. (*Müsned*, V, 34). Peygamberimizden hadisi aktaran kişi olarak geçen عم لي lafzı sadece Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde geçmektedir. Bu yüzden muhakkikler yazmalardaki عم لي kelimesini yanlışlıkla عم لي şeklinde okumuş olabilirler. Bu düşüncemizi kuvvetlendiren şeylerden birisi de *el-Müsned*'de bu hadisin başlığında “ammü Cârîye b. Kudâme” ifadesinin geçmesidir. Netice olarak rivayetlerden Peygamberimize soruyu soranın Cârîye veya başka kişi olduğu anlaşılıyor. Bu kişinin de muhtemelen Cârîye'nin amcası olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁷² Ebû Şehr (Ebû'l-Kenûd) Âmir b. Şehr el-Hemdânî. Hz. Peygamber tarafından Yemen'deki Hemdân kabilesine yönetici tayin edilen sahâbî. Bkz. Başaran, Selman, “Âmir b. Şehr” *DİA*, III, 67-68.

⁵⁷³ Amr b. Mâlik b. Kays b. Büceyd er-Ruâsi. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 675.

⁵⁷⁴ Atıyye b. Büsr el-Mâzinî. Humus'a yerleşen sahâbîlerdendir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 509.

⁵⁷⁵ Râfî' b. Bişr es-Sülemî'nin babasıdır. Bkz. *el-İsâbe*, I, 308.

⁵⁷⁶ Ebû Büheyse el-Fezârî. İbn Abdilber, İsminin Umeyr olduğunu bildirmektedir. Kızı Büheyse ondan rivayette bulunmuştur. Ebû Büheyse Peygamberimizden izin istedi ve elini peygamberimizin gömleğinin içine soktu, eliyle Peygamberlik mührüne dokundu. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 46.

⁵⁷⁷ Hadisin senedinde sahâbîden önceki râvi Muhammed b. Halid olarak geçmektedir. Ona izafeten sahâbî Müsned'inin başlığına ceddü Halid denilmiş fakat doğrusu ceddü Muhammed olmalıdır. Çünkü Halid sahâbînin oğlunun ismidir. Nitekim İbn Hacer de onu ceddü Muhammed b. Halid diye tanıtmış ve künyesini de Ebû Halid olarak zikretmiştir. sahâbînin ismiyle ilgili farklı şeyler söylenmiştir. Ancak İbn Hacer, isminin Leclâc Ebû Halid es-Sülemî olduğunu söyler. Yine İbn Hacer, onun sadece Ebu'l-Melihî tarîkiyle gelen bu hadisin dışında başka bir rivayetini görmediğini bildirmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 104.

153.Dubâa bint ez-Zübeyr b. Abdilmuttalib ⁵⁷⁹	(7171)	1	(?)
154.Ebû Azze ⁵⁸⁰	(925)	1	(?)
155.Ebû Hübeyre el-Ensârî ⁵⁸¹	(1575)	1	(?)
156.Ebû Mâlik veya İbn Mâlik ⁵⁸²	(924)	1	(?)
157.Ebû Lebîbe ⁵⁸³	(941)	1	(?)
158.Ebu'l-Haccâc es-Sümâlî ⁵⁸⁴	(6889)	1	(?)
159.Ebu'l-'Uşerâ' ed-Dârimî ⁵⁸⁵	(1507)	1	(?)
160.Ebû Reyhâne ⁵⁸⁶	(1443)	1	(?)
161.Ebû Rühm el-Gıfârî ⁵⁸⁷ ve Âhar ⁵⁸⁸	(6895)	1	(?)
162.Ebû Şehm ⁵⁸⁹	(1546)	1	(?)
163.ed-Dahhâk b. Ebî Cebîra ⁵⁹⁰	(6872)	1	(?)
164.el-Feletân b. Âsım ⁵⁹¹	(1586)	1	(?)
165.el-A'şâ el-Mâzini ⁵⁹²	(6890)	1	(?)

⁵⁷⁸ Mezîde b. Cabir el-Abdî el-Asrî sahâbîdir. Hûd b. Abdullah'ın anne dedesidir. Abdülkays kabilesinden Medine'ye gelen heyetin içerisindeydi. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 87.

⁵⁷⁹ Peygamberimizin amcası Zübeyr'in kızı ve Mikdâd b. Esved'in eşi. Bkz. *el-İsâbe*, VIII, 3.

⁵⁸⁰ Tirmizî bu hadisi rivayet ettikten sonra Ebû Azze'nin sahâbî olduğunu ve isminin Yesâr b. Abd olduğunu bildirmektedir. Bkz. *Sünenü't-Tirmizî*, Kader, 11. Yine bkz. *el-İsâbe*, VII, 273.

⁵⁸¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 424.

⁵⁸² Künyesi Ebû Mâlik'tir. İbn Hacer bu sahâbînin isminin Übeyy b. Mâlik el-Kuşeyrî olduğunu bildirmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 28. Bu yüzden ona İbn Mâlik de denilmiştir.

⁵⁸³ Ebû Lebîbe el-Eşhelî, *el-İsâbe*, VII, 351.

⁵⁸⁴ Ebu'l-Haccâc Abdullah b. Abd es-Sümâlî, *el-İsâbe*, V, 184.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr "Bazıları onun sahâbî olduğunu söyler fakat bu doğru değildir, babası sahâbîdir" der. Babasının isminin Mâlik b. Kihâm olduğuyla ilgili bilgiler var. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 308. Ebu'l-Uşerâ'nın *Müsned*'i altında zikredilen tek hadis de onun babasından aktardığı rivayettir.

⁵⁸⁶ Ebû Reyhâne Şem'ün b. Zeyd el-Ezdî, *el-İsâbe*, III, 358-359. Onun sadece beş rivayeti olup bunlar dört sünenle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (IV, 133-135) yer almaktadır. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Reyhâne" *DİA*, X, 213. Kandemir onun beş rivayetinin olduğunu söylemekte; fakat hem Ahmed b. Hanbel'in hem de Bakî b. Mahled'in *Müsned*'inde dokuz rivayeti bulunmaktadır. Muhtemelen Kandemir, buradaki beş sayısını tekrarsız beş rivayet olarak düşünmüştür.

⁵⁸⁷ Ebû Rühm Külsûm b. Husayn b. Hâlid el-Gıfârî. Hem künyesi hem ismiyle tanınmıştır. Hicretten sonra müslüman oldu. Uhud, Hayber ve Tebük gazvelerine katıldı. Bey'atü'r-Rıdvân'da bulundu. Uhud savaşında boğazına ok isabet edip yaralandı ve Hz. Peygamber'in tükürüğü ile iyileşti. Bu ok yarası sebebiyle "boğazından yaralanmış" anlamına gelen "Menhûr" lakabıyla anıldı. Hz. Peygamber onu Umretü'l-Kazâ ve Mekke'nin fethi sırasında Medine'de kendi yerine vekil bıraktı. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 141; Sömez, Mehmet Ali, "Ebû Rühm" *DİA*, X, 218.

⁵⁸⁸ Aynı hadisi bir sahâbî daha rivayet etmiş fakat onun ismi zikredilmemiştir.

⁵⁸⁹ Ebû Şehm Zeyd b. Ebî Şeybe, *el-İsâbe*, VII, 208.

⁵⁹⁰ ed-Dahhâk b. Ebî Cebîra el-Ensârî. Sahâbînin ismi taklib olmuştur. Yani babasının ismiyle kendi ismi yer değiştirmiştir. Doğrusu Ebû Cebîra b. ed-Dahhâk'tır. Bkz. *el-İsâbe*, III, 474, 502.

⁵⁹¹ Küleyb b. Âsım'ın dayısıdır. Bkz. *el-İsâbe*, V, 377.

166.el-Hakem b. Hazn el-Külefî ⁵⁹³	(6845)	1	(?)
167.el-Hâris el-Eş'arî ⁵⁹⁴	(1574)	1	(?)
168.Ferve b. Müseyk ⁵⁹⁵	(6871)	1	(?)
169.Ferve b. Nevfel el-Eşcâî ⁵⁹⁶	(1599)	1	(?)
170.Habbe b. Hâbis et-Temîmî ⁵⁹⁷	(1585)	1	(?)
171.Halid b. Adî el-Cühenî ⁵⁹⁸	(923)	1	(?)
172.Halîme bint el-Hâris ⁵⁹⁹	(7183)	1	(?)
173.Hâris b. Vukayş ⁶⁰⁰	(1584)	1	(?)
174.Hübeyb b. Muğfîl ⁶⁰¹	(1545)	1	(?)
175. İyâd b. Ğanmi ⁶⁰²	(6846)	1	(?)
176.Kays b. Ebî Garaze ⁶⁰³	(931)	1	(?)
177.Kutbe ⁶⁰⁴	(6860)	1	(?)

⁵⁹² İsmi Abdullah b. el-A'ver el-Mâzini'dir, *el-İsâbe*, I, 94.

⁵⁹³ el-Hakem b. Hazn el-Külefî min benî Külfî b. Hanzala. Sahâbîdir. İmam Müslim Ondan sadece Şuayb b. Züreyk et-Tâifî' nin rivayet ettiğini söyler. Bkz. *el-İsâbe*, II, 99.

⁵⁹⁴ Hâris b. Hâris el-Eş'arî eş-Şâmî. Künyesi Ebû Mâlik'tir. Bazıları bu sahâbîyi künyesinden dolayı başka bir sahâbî olan Ebû Mâlik el-Eş'arî ile karıştırmışlardır. Hâris b. Hâris el-Eş'arî'den sadece Ebû Sellam rivayet ederek ondan rivayette tek kalmıştır. Bkz. *el-İsâbe*, I, 566.

⁵⁹⁵ Ferve b. Müseyk b. el-Hâris b. Seleme. Aslen Yemen'lidir. Bkz. *el-İsâbe*, V, 368.

⁵⁹⁶ Ebû Hâtîm ve İbn Hacer sahâbî olmadığını söylemişlerdir. Babası sahâbî olup ondan rivayette bulunmuştur. Onun babasından rivayetlerini Sünen sahipleri, İbn Hibbân ve Hâkim rivayet etmişlerdir. Onun direkt Peygamberimizden rivayet ettiği hadisler mürseldir. Buradaki rivayet de mürseldir. Bkz. *el-İsâbe*, V, 397; VI, 482). Ahmed b. Hanbel, hem ondan hem de babası Nevfel'den, Nevfel'in Müsned'inde rivayette bulunmuştur. Bkz. *Müsned*, Şuayb el-Arnâvut, XXXIX, 488-489. Bu sebeple sahâbî râvi Nevfel el-Eşcâî olmaktadır.

⁵⁹⁷ Bazı âlimler Habbe ismini yanlışlıkla Hayye diye rivayet etmişlerdir. Burada hadisi Peygamberimizden rivayet eden Habbe değil babası Hâbis b. Rabîa et-Temîmî'dir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 559. Fakat Müsned'de başlık babasının ismi Hâbis yerine oğlu Habbe adına konulmuştur.

⁵⁹⁸ Medine ehlinde sayılır. Onun rivayet ettiği hadisi Ahmed, İbn Ebî Şeybe, Hâris, Ebû Ya'lâ ve Taberânî Büsr b. Saîd kanalıyla rivayet etmişlerdir. Bkz. *el-İsâbe*, II, 244.

⁵⁹⁹ Ümmü Kebşe Halîme bint Ebî Züeyb Abdillâh b. el-Hâris es-Sa'diyye. Hz. Peygamber'in sütannesidir. Süt evlad almak için Mekke'ye gelişi ve daha sonra Peygamberimizi süt çocuğu olarak alması ve benî Sa'd yurdunda Peygamberimizin yanlarında kalışını anlatan uzunca bir rivayettir.

⁶⁰⁰ İsminin Hâris b. Vukayş, Hâris b. Ukayş veya Hâris b. Züheyr b. Ukayş olduğuyla ilgili bilgiler vardır. el-Uklî lakabıyla da tanınmıştır. Ensarin müttetiklerindedir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 562.

⁶⁰¹ İsminin Hüneyd olduğu da söylenir. İbn Hibbân onun sahâbî olduğunu ve Mısır'a yerleştiğini bildirmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 587.

⁶⁰² İyâd b. Ğanmi b. Züheyr b. Ebî Şeddâd el-Fihri. Hudeybiye'den önce Müslüman olmuştur. Şam'da halasının oğlu Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile beraberdi. Ebû Ubeyde vefat edeceğinde yerine onu atamıştır. Hz. Ömer'de onu görevinden almamıştır. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 757.

⁶⁰³ Kays b. Ebî Garaze b. Umeyr b. Vehb el-Gıfârî. Sünen sahipleri ondan rivayette bulunmuşlardır. Bkz. *el-İsâbe*, V, 493.

⁶⁰⁴ Kutbe b. Malik es-Sa'lebî, *el-İsâbe*, V, 447.

178.Ma'kıl b. Ebî Ma'kıl el-Esedî ⁶⁰⁵	(6879)	1	(?)
179.Mâlik b. Hübeyre ⁶⁰⁶	(6850)	1	(?)
180.Muhavvel ⁶⁰⁷	(1571)	1	(?)
181.Müslim Ceddü İbn Ebzâ ⁶⁰⁸	(6859)	1	(?)
182.Nuaym b. Hemmâr el-Gatafânî ⁶⁰⁹	(6874)	1	(?)
183.Rabâh b. er-Rebi'	(1549)	1	(?)
184.Râfi' b. Amr el-Gıfârî ⁶¹⁰	(1486)	1	(?)
185.Rasûlü Kayser ⁶¹¹	(1600)	1	(?)
186.Rezîn b. Enes es-Sülemî ⁶¹²	(7198)	1	(?)
187.Seleme b. Kaysar ⁶¹³	(919)	1	(?)
188.Seleme b. Nüfeyl ⁶¹⁴	(6880)	1	(?)
189.Selma bint Kays ⁶¹⁵	(7090)	1	(?)
190.Şekl b. Humeyd	(1483)	1	(?)
191.Ubeyd Mevlâ Rasûlillâh ⁶¹⁶	(1579)	1	(?)

⁶⁰⁵ Tirmizî ve Askerî İsmi'nin Ma'kıl b. Ebî Ma'kıl olduğunu söylerken, Dârekutnî ise Ma'kıl b. Ebi'l-Heysem olduğunu söylemiştir. Muâviye'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 183.

⁶⁰⁶ Mâlik b. Hübeyre b. Halid b. Müslim b. Hâris, sahâbîdir. Mervan döneminde vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, V, 756.

⁶⁰⁷ Muhavvel b. Yezîd es-Sülemî. Peygamberimizden rivayet ettiği tek hadis budur. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 56.

⁶⁰⁸ Râita bint Müslim el-Ezdî'nin babasıdır. Mekke halkından sayılır. İsmi Ğurab imiş. Rasûlullah ona Müslim ismini vermiştir. Bkz. *el-İstîâb*, III, 1396.

⁶⁰⁹ Nuaym b. Hemmâr el-Gatafânî. Babasının isminin Hebâr, Hedâr ve Hamâr olduğu da söylenmiş, fakat doğrusu Hemmâr'dır. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 462.

⁶¹⁰ Çocukken hürmaları taşıdığı için Peygamberimize şikâyet edilen sahâbîdir. Bkz. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 42; İbn Hacer, *Siyer*, II, 477-478.

⁶¹¹ Bu rivayeti tâbîinden olan Saîd b. Ebî Râşid, komşusu ve aynı zamanda Peygamberimizin Kayser'e gönderdiği elçi olan sahâbîden aktarıyor. Bu rivayette, Kayser'e Peygamberimizden mektup ulaşıp, o ileri gelenlerle istişare ettikten sonra onun Peygamberimize yazdığı mektuptan bahsediliyor.

⁶¹² Rezîn b. Enes b. Âmir es-Sülemî. Sahâbîdir. Peygamberimiz ona, kendisine ait olduğunu söylediği kuyusunun onun olduğuna dair bir mektup yazdırmıştır. Bkz. *el-İsâbe*, II, 483.

⁶¹³ Seleme b. Kaysar el-Hadramî. Mısır'a yerleşti, Kudüs'te vefat etti ve kabri oradadır. Bkz. *el-İsâbe*, III, 136.

⁶¹⁴ Seleme b. Nüfeyl es-Sekûnî. Humusa yerleşen sahâbîlerdendir. Bkz. *el-İsâbe*, III, 155.

⁶¹⁵ Selma bint Kays b. Amr b. Ubeyd el-Ensâriyye el-Hazreciyye. Ümmü'l-Münzir künyesiyle meşhur olmuştur. Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib tarafından olan halalarından biridir. Bkz. *el-İsâbe*, VII, 707.

⁶¹⁶ İbn Hibbân ve İbnü's-Seken sahâbî olduğunu söylemişler, fakat İbnü's-Seken peygamberizden hadisinin sâbit olmadığını söylemiştir. Buhârî bu sahâbîden gelen bir senedi değerlendirirken muhaddislerin bir kısmının yaptığı gibi mübhem râvi sebebiyle "mürsel" demiştir. Bu yüzden İbnü's-Seken sahâbînin peygamberimizden hadisinin olmadığını zannetmiştir. Belâzurî, Rasûlullah'ın hizmetçisi ve isminin de

192.Ukbe b. Mâlik el-Leysi ⁶¹⁷	(6848)	1	(?)
193.Ukbe b. Rafi ⁶¹⁸	(6884)	1	(?)
194.Umâra b. Evs ⁶¹⁹	(1512)	1	(?)
195.Umeyr el-Abdî ⁶²⁰	(6870)	1	(?)
196.Umeyr b. Sa'd ⁶²¹	(1583)	1	(?)
197.Urve b. Ebi'l-Ca'd el-Bârikî ⁶²²	(6847)	1	(?)
198.Urve el-Fukaymî ⁶²³	(6882)	1	(?)
199.Urve b. Mudarris ⁶²⁴	(944)	1	(?)
200.Ühtü Abdillâh b. Revâha ⁶²⁵	(7172)	1	(?)
201.Üseyd b. Zuheyr ⁶²⁶	(7192)	1	(?)
202.Vâlidü Haccâc ⁶²⁷	(6854)	1	(?)
203.Ammî ⁶²⁸	(7187)	1	(?)

Ubeyd olduğunu bildirdikten sonra onun Peygamberimizden iki hadis rivayet ettiğini nakletmektedir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 421.

⁶¹⁷ Muhakkikler yazmalarda sahâbînin babasının isminin Halid olarak geçtiğini, bunun yanlış olduğunu, doğrusunun yukarda geçtiği şekliyle Mâlik olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim İbn Hacer Bîsr b. Âsım'ın ondan rivayette tek kaldığını söyler (*el-İsâbe*, IV, 525) ki burada da hadisi ondan Bîsr rivayet etmiştir.

⁶¹⁸ Ukbe b. Rafi' el-Ensârî. *Sahih'i Müslim*'de onun zikri geçmektedir. Rasûlullah (a.s.) rüyasında kendisini onun evinde yaş hurma yerken görüyor ve rüyayı yorumluyor. Bazıları onunla Ukbe b. Nâfi'yi karıştırarak ikisinin aynı kişi olduğunu söylemişler. Doğrusu ikisi farklı kişilerdir. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 519.

⁶¹⁹ Umâra b. Evs b. Halid b. Ubeyd b. Ümeyye. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 577.

⁶²⁰ Umeyr b. Cevdân el-Abdî. Abdülkays kabilesinden Medine'ye gelen heyetin içerisindeydi. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 712.

⁶²¹ Umeyr b. Sa'd b. Ubeyd el-Ensârî. Evs kabilesindedir. Münafıkların bazı durumlarını Rasûlullah'a haber vermiş ve Kur'an'da onu teyit eden ayet inmiştir. Hz. Ömer onu "nesicü vahdihî" (eşi benzeri bulunmaz kişi) diye övmüştür. Umeyr onun hilâfeti döneminde Dimaşk ve Humus valiliği yapmıştır. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 718.

⁶²² İsminin Urve b. Ca'd olduğu da söylenmiş, fakat doğrusu yukarda geçtiği gibi Urve b. Ebi'l-Ca'd'dır. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 488.

⁶²³ Urve el-Fukaymî. Künyesi Ebû Ğadıra'dır. İbn Hibbân ve Ebû Hâtim onun sahâbî olduğunu nekletmektedirler. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 495.

⁶²⁴ Urve b. Mudarris b. Evs b. Harise. Babasının ismi Mudarris'in Arapçası dad ile ممرض olarak yazılmaktadır. Ataları, kavminin lideri idi. Sünen'i Erbaa ve *Sünen-i Dârekutnî*'de Şa'bi yoluyla onun rivayetleri bulunmaktadır. Dârekutnî *el-İlzâmât* adlı eserinde ondan sadece Şa'bi'nin rivayet ettiğini söyler. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 494.

⁶²⁵ Abdullah b. Revâha'nın kızkardeşidir. İsmi Amra bint Revâha el-Ensâriyye'dir. Beşir b. Sa'd'ın eşi, Nu'man b. Beşir'in annesidir. Bkz. *el-İsâbe*, VIII, 31.

⁶²⁶ Üseyd b. Zuheyr b. Râfi' b. Adî. Künyesi Ebû Sâbit'tir. Babası ve kendisi sahâbîdir. Sünen sahipleri onun hadislerini rivayet etmişlerdir. Abdülmelik b. Mervan'ın hilafeti döneminde vefat etmiştir. Bkz. *el-İsâbe*, I, 84.

⁶²⁷ Haccâc b. Mâlik b. Uveymir el-Eslemî. Sahâbîdir. Rivayet ettiği tek hadis budur. Kendisinden aynı zamanda adaşı olan oğlu Haccâc rivayette bulunmuştur. Bkz. *el-İstîâb*, I, 328.

204.Racül ⁶²⁹	(6885)	1	(?)
205.Racülün min Cüzâm. Yükâlû lehû Adî ⁶³⁰	(6878)	1	(?)
206.Racülün ⁶³¹	(1596)	1	(?)
207.Racülün an Ebîhi ⁶³²	(1597)	1	(?)
208.Racülün ⁶³³ min Ashâbi'n-Nebî	(918)	1	(?)
209.Racülün min Ashâbi'n-Nebî	(7186) ⁶³⁴	1	(?)
210.Racülün min Ashâbi'n-Nebî	(7188) ⁶³⁵	1	(?)
211.Müsnedü Sefîne: Racülün ⁶³⁶	(1595)	1	(?)
212.Racül ⁶³⁷	(6888)	1	(?)
213.Racülün ⁶³⁸ Ğayru Müsemmâ an Ceddihi ⁶³⁹	(6849)	1	(?)
214.Racülün ⁶⁴⁰ min Belkayn ⁶⁴¹	(7199)	1	(?)

⁶²⁸ *Müsned*'de, râvi Muhammed b. Abdurrahman, amcamdan işittim demektedir. Amcası ise Yahya b. Es'ad b. Zürene'dir. O, Es'ad b. Zürene'nin oğludur. Bkz. *el-İsâbe*, VI, 643. Onun rivayeti Temîm ed-Dârî Müsned'inde geçmektedir.

⁶²⁹ Sahâbî Abdullah b. Ebî Ced'â et-Temîmî'dir. Senedde sahâbî râvi "racül" diye geçmektedir. Sahâbî, hadisi aktardıktan sonra gidiyor. O gittikten sonra hadisi sahâbîden aktaran Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî, "Bu kim" diye soruyor. Yanındakiler de İbn Ebî'l-Ced'â diyorlar.

⁶³⁰ Adî b. Zeyd el-Cüzâmî. Bkz. *el-İsâbe*, IV, 480.

⁶³¹ Senedde sahâbî râvi, Peygamberimizin ashabından biri olarak geçmektedir. Sahâbîden rivayet eden kişi ise "Ebû Salih"tir. Buhârî, Tirmizî ve başkaları tarafından nakledilen bazı rivayetler, buradaki rivayete metin olarak benzemektedir. Ve o rivayetlerde sahâbî râvi Ebû Hureyre ve ondan hadisi rivayet eden yine "Ebû Salih"tir. Bu sebeple buradaki meçhul râvinin Ebû Hureyre olduğunu düşünmekteyiz. Bkz. Buhârî, Edeb,76; Tirmizî, Bir, 73.

⁶³² Buradaki birinci rivayette sahâbî râvi "racülün an ebîhi" şeklinde geçmektedir. Buradaki senedde râviler sırasıyla Ebû Ya'lâ > Zahmüye > Salih > Ebû Cenâb Yahya b. Ebî Yahya > Abdurrahman b. Ebî Leyla > an Raculin > an Ebîhi şeklindedir. Aynı hadis İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde de geçmektedir. Orada ise sened "İbn Mâce, Harun b. Hayyân, İbrahim b. Musa, Abde b. Süleyman, Ebû Cenâb, Abdurrahman b. Ebî Leyla, ebîhi Ebû Leyla" şeklindedir. Burada hadisi İbn Ebî Leylâ babasından işitmiştir ki, onun babası sahâbîdir. Bkz. İbn Mâce, Tıp, 46. 3549. hadis. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ise İbn Ebî Leylâ hadisi benzer lafızlarla Übey b. Ka'b'tan rivayet etmiştir. Bkz. *Müsned*, V, 128; *Müstedrek*, IV, 458. O halde bilinmeyen sahâbî Ebû Leyla veya Übey b. Ka'b'tır. Çünkü İbn Ebî Leylâ bazı sahâbîlerden rivayette bulunmuş olup babası ve Übey b. Ka'b da kendilerinden rivayette bulunduğu sahâbîlerdendir. Bkz. Zehebî, *Siyer*, IV, 263.

⁶³³ Hadis benzer lafızlarla Ebû Zer'den rivayet edilmiştir. Bkz. Buhârî, İtk, 15, İman, 20; Müslim, Eymân, 10; Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.

⁶³⁴ Bu rivayet, Temîm ed-Dârî Müsned'inde geçmektedir.

⁶³⁵ Bu rivayet, Temîm ed-Dârî Müsned'inde geçmektedir.

⁶³⁶ *el-Müsned*'de başlık bu şekilde konulmuş fakat isnadda Sefîne ismi geçmeyip sadece racülün kelimesi geçmektedir. sahâbî râvisi tespit edilememiştir.

⁶³⁷ Sahâbî ismi tespit edilememiştir.

⁶³⁸ Hadiste bu kişinin Beladeviyye kabilesinden olduğu geçmektedir. (Bel'adeviyye beni Adî demektir).

⁶³⁹ Sahâbînin ismi tespit edilememiştir.

⁶⁴⁰ Sahâbînin ismi tespit edilememiştir.

215.Racülün min Has'am ⁶⁴² lem Yüsemme	(6858)	1	(?)
216.Racülün ⁶⁴³ ani'n-Nebî	(942)	1	(?)
217.Racülün ⁶⁴⁴	(1604)	1	(?)
218.Sika ⁶⁴⁵	(1598)	1	(?)
219.Şeyh ⁶⁴⁶	(1564)	1	(?)
220.İmraetün ⁶⁴⁷	(7173)	1	(?)

Müsned üzerinde yapılan tahkiklerde kendilerinden hadis rivayet edilen sahâbe Müsned'i 210 civarındadır. Muhakkiklerin *Müsned* üzerindeki tahkik çalışmalarına göre sahâbe Müsned'i sayısında bir iki farklılık bulunmaktadır. Bizim çalışmada esas aldığımız *Müsned* tahkikinde sahâbe sayısı 210 olarak geçmektedir. Ancak bu sayının içinde tekrar olan Müsnedler de dâhildir.

el-Müsned'de 4 sahâbînin müsnedinin iki yerde zikredildiği görülmektedir. Mesela 18 ve 71. Müsnedler Cârûd el-Abdî'nin, 90 ve 142. Müsnedler Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin, 23 ve 151. Müsnedler Haraşe'nin, 169 ve 191. Müsnedler ise el-Muttalib b. Ebî Vedâa'nın Müsnedleridir. Aynı sahâbîye ait olan bu iki müsned o sahâbînin ismi altında bir araya getirilerek tek müsned olarak sayılmıştır.

Safiyye bint Huyey Müsned'i dört müsned arayla iki defa zikredilmiştir. İlk geçtiği yerde sadece bir tane hadis varken ikinci Müsned'in içinde sekiz rivayet bulunmaktadır. Birinci müsnedin içindeki tek hadis diğer müsnedin içindeki hadisle sened ve metin yönüyle tamamen aynıdır. Hüseyin Selim, İrşâdülhak ve Şîhâ bunları iki ayrı müsned olarak almış fakat Dâru't-Te'sîl yayınevi tek hadisin geçtiği ilk müsnedi

⁶⁴¹ Belkayn kelimesinin aslı بنو القين imiş. Benû elkayn, Esed kabilesinin bir koludur. Hüseyin Selim 7179. hadisin açıklamasında bu bilgiyi aktarmaktadır.

⁶⁴² Has'am Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesidir. Bkz. Algül, Hüseyin, "Has'am (Benî Has'am)" *DİA*, XVI, 281-282. Sahâbî ismi tespit edilememiştir.

⁶⁴³ Sahâbînin ismi tespit edilememiştir.

⁶⁴⁴ Sahâbînin ismi tespit edilememiştir.

⁶⁴⁵ 100. Müsned'deki ikinci rivayette sahâbîden hadisi aktaran râvi, "bana sika haber verdi" diyerek sahâbîyi sika diye tavsif ederek ondan nakletmiştir. Burada kastedilen sika sahâbînin kim olduğu tespit edilememiştir.

⁶⁴⁶ Ebû Cum'a Müsned'inde bulunan 1564. rivayet Şeyhan diye mechul bir sahâbî râvi tarafından rivayet edilmiş olup onun ismi tespit edilememiştir.

⁶⁴⁷ Burada hadisi aktaran hanım sahâbînin Hz. Aişe olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hadis benzer lafızlarla başka kaynaklarda geçmektedir. O kaynaklarda geçen hadislerin isnadında Hz. Aişe'den itibaren hadisi aktaran birkaç râvi de Müsned'de geçen râviler de aynı kişilerdir. Bkz. Tirmizî, Et'ime, 46, 1858; Ebû Dâvûd, Et'ime, 16, 3767; *Müsned*, VI, 143, 208.

almamıştır. Diğerlerinde bu müsned Cüveyriye ile Selma bint Kays Müsnedleri arasındadır. Aynı olan bu rivayet Hüseyin Selim’de 7069 ve 7116, İrşadülhak’da 7033 ve 7088, Şîhâ’da ise 7064 ve 7111 numaralı rivayetlerdir.

Bazen bir sahâbînin müsnedi altında başka bir sahâbînin rivayet ettiği hadisin geçtiği görülmektedir. Bunlara örnek olarak şu isimleri verebiliriz.

Hârîse b. Vehb’in Müsned’inde Saîd b. Hayvet’in rivayet ettiği 1482. rivayet, Şekel b. Humeyd’in rivayet ettiği 1483. hadis, Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği 1485. hadis ve Râfi’ b. Amr el-Gıfârî’nin rivayet ettiği 1486 hadis bulunmaktadır. 80. Ahmer Müsned’inde yedi hadis bulunmakta fakat hadislerden sadece biri Ahmer’in rivayetidir. Altı tanesi Hişâm b. Âmir b. Ümeyye el-Ensârî’nin rivayetidir. Fakat müsnele başlık olarak Hişâm’ın ismi verilmemiştir.

81. Müsned, Ebû Cum’a Müsned’idir. Onun müsnedinin içindeki dört rivayetin iki tanesi başka sahâbîden rivayet edilmiştir. Bunlardan birinin ismi “şeyhan” diye zikredilen sahâbî râvi, diğeri ise Abdühayr’ın babasıdır. 88. Sa’d Mevlâ Ebî Bekr’in Müsned’indeki 1578. hadis Dağfel’in Peygamberimizden rivayetidir.

Zeyneb bint Cahş Müsned’inde toplam dokuz hadis geçmektedir. Bunların dördü Zeyneb’den rivayet edilmiş, ikisi Ebû Hureyre’den rivayet edilmiş olup fakat bu iki hadisin içeriği Zeyneb (r.a.) ile ilgilidir. Kalan üç hadis ise Peygamberimizin hizmetçisi ve Safiyye bint Huyey’in azatlı cariyesi olan Ruzeyne’den rivayet edilmiştir.

Câbir b. Abdullah Müsned’inde 2073 numaralı Ebû Musa rivayeti, 2075 numaralı Ebû Hureyre ve 2118 numaralı Ebû Bekre rivayeti bulunmaktadır. Abdullah b. Abbas Müsned’inde 2619 ve 2635 numaralı Ebû Hureyre rivayeti vardır. Abdullah b. Mes’ûd Müsned’inde 5067 numaralı Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti ve 5121 numaralı Ebu’d-Derdâ rivayeti bulunmaktadır.

Bu müsnedlerin içinde kendilerinden hadis nakledilen sahâbenin kendi adı altında ayrıca müsnedi yoksa onların bu rivayetlerinden dolayı onlar da *el-Müsned*’de rivayeti olan sahâbîler arasında zikredilmiştir. Ebu’d-Derdâ, Ebû Bekre, Şekel b. Humeyd, Râfi’ b. Amr el-Gıfârî, Hişâm b. Âmir b. Ümeyye, Dağfel, Ruzeyne ve Ebû Cum’a Müsned’inde “şeyhan” diye ismi zikredilmeyen sahâbîyi bunlara örnek olarak verebiliriz. Fakat Saîd b. Hayvet ve Abdühayr’in de rivayeti bulunmasına ve kendilerine ait bir

Müsned olmamasına rağmen onları kendilerinden rivayet edilen sahâbîler gibi değerlendirmeden; onların rivayetleri, geçtiği yerdeki sahâbî Müsned’i içinde değerlendirilmiştir. Çünkü onlar sahâbî değildirler ve onların naklettikleri de cahiliye döneminde yaşanmış bazı olaylardır. Yine kendisine ait müsnedi olduğu halde başka Müsnedler içinde rivayeti bulunan Ebû Hureyre, Ebû Musa ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbenin rivayetleri, geçtiği yerdeki sahâbînin Müsned’i altında değerlendirilmiştir.

Bahsettiğimiz bu bilgilerden sonra *el-Müsned*’de rivayeti bulunan sahâbe müsnedinin 220 olduğu görülmektedir. Bu sahâbîlerin 19 tanesinin mechullük lafzı olan kelimelerle zikredildiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesinden iki rivayet nakledilirken diğer 18 tanesinden ise bir hadis nakledilmiştir. Bunlardan kendisinden iki hadis aktarılan bir sahâbî ve kendilerinden bir hadis aktarılan üç sahâbînin bilgisine kesin olarak ulaşılmıştır. Kendilerinden bir hadis aktarılan üç sahâbînin ise kim olduğuyla ilgili bilgi ise tahmindir. Diğerleri ile ilgili tahmin de olsa bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla kesinliği net olarak bilinen dört sahâbîyi çıkardığımızda mechul sahâbe râvilerinin sayısı 15 ve onlardan rivayet edilen hadislerin sayısı da 15 olmaktadır.

Müsned’de rivayeti bulunan sahâbeden rivayet edilen hadisleri sayılarına göre değerlendirdiğimizde şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız:

Rivayet Sayısı	Sahâbî Sayısı	Toplam Hadis Sayısı
1000’den fazla	1	1605
500 – 1000 arası	3	2028
200 – 500 arası	5	2121
100 – 200 arası	5	669
50 - 100 arası	2	131
49 – 11 arası	28	686
6- 10 arası	11	85
3-5 arası	23	83

2 hadis rivayet edenler	23	46
1 hadis rivayet edenler	119	119
Toplam	220	7573

Buradan da şu sonuç çıkmaktadır. *el-Müsned*'de hadisi bulunan 220 sahâbînin yarısından fazlasının bir hadisi bulunmaktadır. *Müsned*'deki hadislerin 6423 tanesi yüzden fazla hadis aktaran 14 sahâbîden rivayet edilmiştir. Bunu yüzde olarak ifade edersek rivayetlerin % 84,814'ü bu on dört sahâbîden rivayet edilmiştir. Geriye kalan 1150 tanesi ise 206 sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. Bunu da yüzde olarak ifade edersek rivayetlerin % 15,185'inin ise 206 sahâbî tarafından rivayet edildiği görülmektedir.

2.2.3. Müsned'e Rivayetini Aldığı Hocaları

Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*'in'de 279 hocasından rivayette bulunmuştur. O, *el-Mu'cem*'inde kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarından 46 tanesinden *el-Müsned*'de hiç rivayette bulunmamıştır. Hem *el-Mu'cem*'de hem *el-Müsned*'de rivayette bulunduğu hocalarının sayısı ise 233'tür. *el-Mu'cem*'in'e almadığı halde *el-Müsned*'de rivayeti bulunan hocalarının sayısı ise 19'dur. Böylece onun *el-Müsned*'de kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarının toplamı 252 olmaktadır.

O, *el-Müsned*'de 647. rivayeti hoca ismi zikretmeden "hadesenâ 'idde" diyerek rivayet etmiştir. Bu meçhul hocası da sadece *el-Müsned*'de rivayeti bulunan hocaları arasında zikredilmiştir.

Sadece *el-Müsned*'de rivayeti bulunan hocalarının isimleri ise şunlardır:

Ca'fer b. Muhammed b. 'Âsım	(ö. ?)
Ğassân b. er-Rebî' Ebû Muhammed el-Kûfî	(ö. 226)
Muhammed b. Gâlib Ebû Ca'fer et-Temtâm	(ö. 283)
İsmail b. İbrahim b. Hûd el-Vasitî	(ö. ?)
Abdülcebbâr b. 'Âsım Ebû Tâlib en-Nesâî	(ö. 233)

Ammâr b. Nasr el-Mervezî Ebû Yâsir	(ö. 229)
Yahya b. Abdülhamid el-Hımmânî el-Kûfî	(ö. 228)
İsmail b. Musa bint es-Süddî el-Kûfî	(ö. 245)
Ahmed b. Abdurrahman b. Bekkâr b. Abdülmelik b. Velîd	(ö. 248)
Muallâ b. Mehdî el-Basrî	(ö. 235)
Vâsıl b. Abdullah b. Bedr b. Vâsıl	(ö. ?)
el-Hasan b. Ahmed b. Ebû Şuayb b. Müslim el-Harrânî	(ö. 250)
Ahmed b. Ebû Şuayb b. Müslim el-Harrânî	(ö. 233)
Nuh b. Hâtim el-Bağdâdî	(ö. ?)
‘Âmir b. Abdullah b. Berrâd el-Kûfî	(ö. ?)
Muhammed b. Süleyman b. el-Hakem el-Kudeydî	(ö. ?)
Muhammed b. İsmail b. Ali el-Ensârî	(ö. ?)
Ali b. Müsennâ	(ö. ?)
İsimsiz “hadesenâ idde” demiştir. ⁶⁴⁸	(ö. ?)

2.2.3.1. Rivayet Sayıları ve Oranları

Araştırmamız neticesinde Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsned*’inde hadis edâ lafızlarıyla kendilerinden rivayette bulunduğu 252 hocası ve bu hocalarından 7664 rivayeti bulunmaktadır. Ebû Ya‘lâ’nın yukarıda bahsettiğimiz meçhul hocası dışında hocalarının hepsinin ismi tespit edilmiştir.

Daha önceden de bahsettiğimiz gibi üzerinde çalıştığımız *el-Müsned*’de hadis sayısı 7573 idi. Ancak bazen aynı senedde bir hadisin birden farklı hocadan rivayet edilmesi neticesinde rivayet sayısı artmaktadır. *el-Müsned*’de bu sebeple 91 fazla rivayet ortaya çıkmakta ve hadis sayısı da 7664’ü bulmaktadır.

⁶⁴⁸ Ebû Ya‘lâ 647. hadisi bu şekilde rivayet etmiştir. *Müsned*, I, 482.

Ebû Ya‘lâ’nın bu şekilde bir rivayeti çoğunlukla iki hocadan, birkaç hadisi de üç, dört ve beş hocadan rivayet ettiği görülmektedir. Bu şekilde birkaç hocadan rivayet ettiğinde hocalarının ismini çoğunlukla zikretmiştir. Birkaç rivayette ise bir ya da iki hocasının ismini zikretmiş, diğer hocasının ismini ise onun veya o ikisinin dışında başka biri diyerek ismini vermemiştir. Mesela 134, 651 ve 2970. rivayetlerde bir hocasının ismini vermiş ve diğer hocasının ismini vermeden “ğayruhû” demiştir. Burada 134 ve 651. rivayetlerde bir hoca ismi ve ğayruhû dedikten ve önceki rivayetteki hocasının hocasının ismini zikrettikten sonra “onun isnadıyla” ve “onun gibi” demiştir. Bu iki rivayetteki “ğayruhû” dediği hocası önceki rivayetteki hocası olabilir. 2970 rivayette ise bir hoca ismi ve ğayruhû dedikten sonra isnadın devamında onların hocası Yezîd b. Zürey‘i isnadın kalan kısmını ve hadis metnini zikretmiştir. 2947. rivayette ise hocası Muhamed b. el-Minhâl ed-Darîr, onun hocası ise Yezîd b. Zürey‘ ve isnadın kalan kısmı 2970. rivayetin aynısı ve metin ise anlam olarak tamamen aynı, sadece olumsuzluk edatı (لم) yerine (لا) gelmiştir. Bu sebeple 2970. rivayetteki “ğayruhû” dediği hocası Muhamed b. el-Minhâl ed-Darîr olabilir.

241, 450 ve 2355. rivayetlerde iki hocasının ismini verdikten sonra “ğayruhümâ” demiştir. 241. rivayette iki hocasının ismini zikrettikten ve “ğayruhümâ” dedikten sonra “bize Abdullah b. Yezîd el-Mukrî tahdis etti” diyerek isnadın kalanını ve metni vermiştir. Sonraki 242. rivayette ise hocası el-Kavârîrî ve onun hocası Abdullah b. Yezîd’i zikretmiş, “aynı isnadla” ve “onun gibi” diyerek önceki rivayete atıfta bulunmuştur. Diğer rivayetlerin öncesinde ve sonrasında böyle bir tekrar yoktur. Bu sebeple 241. rivayetteki hocası, sonraki rivayetteki hocası el-Kavârîrî olabilir. 450. rivayette hocalarının hocası Mervan b. Muâviye el-Fezâri’yi, isnadın kalan kısmını ve metni zikretmiştir. 605. rivayette hocası Ebû Hayseme onun hocası Mervan b. Muâviye el-Fezâri’dir. İsnadın kalanı ise 450. rivayetin aynısı ve yine metin bir iki harf ve kelime dışında tamamen onun aynısıdır. Dolayısıyla 450. rivayetteki diğer hoca Ebû Hayseme olabilir. 2355. rivayet için buna benzer bir şey bulunamamıştır.

Ebû Ya‘lâ’nın “onun ve ikisinin dışında” dediği altı rivayetteki beş hocayla ilgili bilgiler kesin olmayıp tahmindir. Bunlar, tahmin ettiğimiz bu hocalar mıdır, yoksa *el-Müsned*’in başka yerinde ismini zikrettiği hocalar mıdır, ya da *el-Müsned*’e bu rivayetini almadığı başka hocaları mıdır, bununla ilgili kesin olarak bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu

sebeple bu 6 rivayetteki ismi zikredilmeyen hocalar 7664 sayısının içine dâhil edilmemiştir.

Ebû Ya‘lâ'nın bir rivayeti birkaç hocasından aktardığı rivayetlerle ilgili bazı hususları açıklamak istiyoruz:

O, birkaç hocadan rivayeti almış ve onlardan gelen rivayetlerle ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. 1607, 2031, 2145, 2860, 2861, 2863, 2869, 3300. rivayetler iki hocasından, 375 ve 2862. rivayetler üç hocasından, 2859. rivayet dört hocasından bu şekilde aktardığı rivayetlerdir. O, bu uygulamayla hadis metninin farklı isnadlarını göstererek, birden fazla hocayla görüşüğünü ifade etmek istemiş olabilir.

469, 2769, 2831, 2949, 4040, 4323, 5076, 7175. rivayetleri iki hocasından almış ve lafzın hangi hocasından olduğunu açıklamıştır. O, bu uygulamasıyla farklı hocalardan aldığı rivayetlerden birinin lafzını tercih ettiğini belirterek, kendisine göre daha sağlam olan metni seçtiğini göstermek istemiş olabilir.

Zikredilecek şu rivayetleri de iki hocasından rivayet ettikten sonra onların hangisinin nüshasından yazdığını belirtmiştir. 1047. rivayeti hocası Âsım b. Muhammed b. en-Nadr, 2454. rivayeti hocası Ebu'r-Rabi'ez-Zehrânî, 3290 ve 6878. numaralı rivayetleri hocası Abdüla‘lâ b. Hammad en-Nersî, 6683. rivayeti hocası Züheyr b. Harb ve 6872. rivayeti İbrahim b. el-Haccâc'dan yazmıştır. O, böyle yaparak yazılı bir kaynaktan metni aldığını ifade etmek istemiş olabilir.

Ebû Ya‘lâ 32. rivayeti iki hocasından üç isnadla rivayet ettikten sonra tercih ettiği lafzı belirtmiş ve hocası Harun'un aktardığı metnin, lafzını tercih ettiği hocası Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî'nin hadisi kadar tam olmadığını ifade etmiştir. Onun lafzı tercih etme sebebinin, metnin tam olanını almak olduğunu söyleyebiliriz.

63. rivayeti Muhammed b. İsmail b. Semîne ve Muhammed b. Müsennâ'dan rivayet etmiş ve ikisinden aldığı metni de rivayet etmiştir. İki hocadan nakledilen rivayetlerin metninde biraz farklılık bulunmaktadır. O, bu uygulamasıyla metindeki farkı göstermek istemiştir.

Ebû Ya‘lâ “*Kim benim adıma bilerek yalan uydurursa Cehennem'deki yerine hazırlansın*” anlamındaki 2921. rivayeti, hocaları Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî ve

Musa b. Muhammed b. Hayyân'dan rivayet etmiştir. Fakat hocası Musa'nın aktardığı hadiste “bilerek” anlamına gelen “مُتَعَمِّدًا” ziyadesinin olmadığını bildirmektedir.

Yine o, isnadı tamamen aynı, metinde ise sadece bir kelime farklılığı olan 1507 ve 6962. rivayetleri beş hocasından rivayet etmiştir. Beş hocasından biri olan Havsera b. Eşras'ın ziyadesinde hadisin başında “والذي نفسي بيده” kısmının olduğunu bildirmektedir. O, böyle yaparak hadis metnindeki fazlalığın kim tarafından rivayet edildiğini bildirmek istemiştir.

Şimdi Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'inde kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarının isimleri, isimlerinin yanında vefat yılı tespit edilebilenlerin ölüm tarihleri ve onun yanında da kendilerinden rivayet edilen hadis sayıları verilecektir. Sıralama kendilerinden en çok hadis rivayet edilen hocasından en az rivayet edilene göre yapılmıştır.

Hocasının İsmi	Ölüm Tarihi	Rivayet Sayısı
1. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb	(ö. 234)	1861
2. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe Abdullah b. Muhammed	(ö. 235)	446
3. Ebû Saîd Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî el-Cüşemî	(ö. 235)	374
4. İshak b. İbrahim Ebû Yakub el-Mervezî	(ö. 246)	324
5. Abdüla'lâ b. Hammâd b. Nasr en-Nersî el-Basrî	(ö. 237)	227
6. Vehb b. Bakıyye b. Osman Ebû Muhammed el-Vâsitî	(ö. 239)	154
7. İbrahim b. el-Haccâc Ebû İshak es-Sâmî	(ö. 231)	153
8. Muhammed b. Abdullah b. Nümejr el-Kûfî	(ö. 234)	152
9. Ahmed b. İbrahim b. Kesîr ed-Devrakî	(ö. 246)	146
10. Hüdbe b. Halid b. el-Esved el-Ezdî el-Basrî	(ö. 236)	142
11. Muhammed b. Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî el-Basrî	(ö. 252)	137
12. Muhammed b. el-'Alâ b. Küreyb Ebû Küreyb	(ö. 248)	118
13. Süleyman b. Dâvûd Ebu'r-Rebî' ez-Zehrânî	(ö. 234)	117
14. Amr b. Muhammed en-Nâkîd Ebû Osman el-Bağdâdî	(ö. 232)	116
15. Şeybân b. Ferrûh Ebû Muhammed el-Übüllî	(ö. 235)	110
16. Yahya b. Eyyûb Ebû Zekerıyya el-Mekâbirî el-Bağdâdî	(ö. 234)	101
17. Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî	(ö. 234)	99

18. Zekeriyya b. Yahya b. Subeyh el-Vâsîfî Zahmûye	(ö. 235)	99
19. Süveyd b. Saîd b. Sehl Ebû Muhammed el-Herevî	(ö. 240)	95
20. Musa b. Muhammed b. Hayyân Ebû ‘Imrân el-Basrî	(ö. 230+)	77
21. Bişr b. Velid b. Halid el-Kindî	(ö. 238)	74
22. Osman b. Ebû Şeybe Ebü’l-Hasan el-Kûfî	(ö. 239)	69
23. Abdullah b. Ömer b. Ebân el-Cü’fî el-Kûfî Müşküdâne	(ö. 239)	65
24. Muhammed b. Yezîd Ebû Hişâm er-Rifâî	(ö. 248)	61
25. Harun b. Ma’rûf Ebû Ali el-Mervezî	(ö. 231)	56
26. Muhammed b. Abbâd b. ez-Zibrikân el-Mekkî	(ö. 234)	56
27. Süreyc b. Yunus b. İbrahim Ebu’l-Hâris el-Bağdâdî	(ö. 235)	56
28. Muhammed b. Beşşâr Bündâr el-Basrî	(ö. 252)	53
29. Abbâs b. Velîd en-Nersî Ebu’l-Fadl el-Basrî	(ö. 238)	52
30. İsmail b. İbrahim Ebû Ma’mer el-Katî’î el-Hüzelî	(ö. 236)	49
31. Ukbe b. Mükrim ed-Dabbî el-Hilâlî Ebû Mükrim el-Kûfî	(ö. 234)	44
32. Muhammed b. Bekkâr b. ez-Zübeyr el-Basrî	(ö. 237)	43
33. Halef b. Hişâm el-Bezzâr Ebû Muhammed el-Bağdâdî ⁶⁴⁹	(ö. 229)	41
34. el-Velîd b. Şücâ’ b. el-Velîd Ebû Hemmâm el-Kindî	(ö. 234)	41
35. Dâvûd b. Amr b. Züheyr ed-Dabbî	(ö. 228)	40
36. Abdülvâhid b. Gıyâs Ebû Bahr el-Basrî	(ö. 238)	40
37. Mücahid b. Musa Ebû Ali el-Huttelî	(ö. 244)	36
38. İbrahim b. Saîd el-Cevherî	(ö. 249)	35
39. Muhammed b. İsmail b. Ebû Semîne el-Basrî	(ö. 230)	34
40. Süfyan b. Vekî’ b. el-Cerrâh el-Kûfî	(ö. 247)	34
41. Ahmed b. İsa el-Mısrî et-Tüsterî	(ö. 243)	33
42. Kâmil b. Talha el-Cahderî Ebû Yahya el-Basrî	(ö. 232)	32
43. Dâvûd b. Ruşeyd Ebu’l-Fadl el-Bağdâdî	(ö. 239)	32
44. Nasr b. Ali el-Cehdamî Ebû Amr el-Basrî	(ö. 250)	32
45. Abdullah b. Muhammed b. Esmâ el-Basrî	(ö. 231)	31
46. Ca’fer b. Mihrân es-Sebbâk Ebu’n-Nadr	(ö. 232)	31

⁶⁴⁹ Meşhur kârîdir. Kırâat ilminde meşhur on kıraatin hem onuncu imamı, hem de İmam Hamza’nın birinci râvisidir. Sika bir râvi olduğu gibi, Müslim ve Ebû Dâvûd da ondan rivayette bulunmuşlardır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 156-157.

47. Abdurrahman b. Salih Ebû Muhammed el-Ezdî	(ö. 235)	31
48. Harun b. Abdullah el-Hammâl Ebû Musa el-Bezzâz	(ö. 243)	31
49. İbrahim b. Muhammed b. Ar'ara es-Sâmî	(ö. 231)	30
50. Abdülgaffâr b. Abdullah b. Zübeyr el-Mevsîlî	(ö. 240)	29
51. Ali b. Ca'd Ebü'l-Hasan el-Bağdâdî	(ö. 230)	28
52. Musab b. Abdullah ez-Zübeyrî Ebû Abdullah el-Medenî ⁶⁵⁰	(ö. 236)	27
53. Muhammed b. Minhâl ed-Darîr	(ö. 231)	24
54. Ubeydullah b. Muâz b. Muâz Ebû Amr el-Anberî	(ö. 237)	24
55. Mesrûk b. el-Merzubân Ebû Said el-Kûfî	(ö. 240)	24
56. Abdullah b. Saîd el-Kindî Ebû Saîd el-Eşec	(ö. 257)	24
57. Muhammed b. Mehdî el-Übüllî el-Basrî	(ö. ?)	24
58. Mansûr b. Ebû Müzâhim et-Türkî Ebû Nasr el-Bağdâdî	(ö. 235)	23
59. Havsera b. Eşras b. Avn Ebû Âmir el-Adevî	(ö. 232)	22
60. Amr b. Dahhâk b. Mahled el-Basrî	(ö. 241)	22
61. İshak b. İsmail et-Talkânî Ebû Yakub el-Bağdâdî	(ö. 230)	20
62. el-Hasan b. Ömer b. Şekîk b. Esmâ el-Cermî	(ö. 232)	20
63. el-Hasan b. Hammâd Ebû Ali Seccâde el-Hadramî	(ö. 241)	19
64. Abdurrahman b. Sellâm Ebû Harb el-Cümeihî	(ö. 232)	18
65. Katan b. Nüseyr Ebû Abbâd el-Ğuberî	(ö. 231-240)	18
66. Muhriz b. Avn Ebü'l-Fadl el-Bağdâdî	(ö. 231)	17
67. İshak b. İbrahim b. Musa Ebû Musa el-Herevî	(ö. 233)	17
68. Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî	(ö. 249)	17
69. el-Hakem b. Musa Ebû Salih el-Bağdâdî	(ö. 232)	16
70. el-Hâris b. Süreyc Ebû Ömer en-Nakkâl el-Bağdâdî	(ö. 236)	16
71. Muhammed b. Abdurrahman b. Hakîm b. Sehm	(ö. 243)	16
72. Muhammed b. Bahr el-Basrî el-Hüceymî	(ö. ?)	16
73. Muhammed b. el-Hattâb Ebû Ca'fer	(ö. ?)	16
74. Abdülcebbâr b. Âsım Ebû Tâlib en-Nesâî	(ö. 233)	15
75. Muhammed b. İshak el-Müseyyebî el-Bağdâdî	(ö. 236)	15
76. el-Hasan b. Hammâd Ebû Ali el-Kûfî el-Verrâk	(ö. 238)	15

⁶⁵⁰ Zübeyr b. Avvâmın oğlu Abdullah b. Zübeyr'in torunlarındandır.

77. Cübâre b. Mağles el-Hımmânî Ebû Muhammed el-Kûfî	(ö. 241)	15
78. Muhammed b. Abdülmelik Zencûye el-Bağdâdî	(ö. 258)	15
79. Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî Ebû Ca'fer	(ö. 227)	14
80. İsmail b. İbrahim Ebû İbrahim et-Tercümânî	(ö. 236)	14
81. Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb	(ö. 238)	14
82. İsmail b. Musa bint es-Süddî el-Kûfî	(ö. 245)	14
83. Ahmed b. el-Mikdâm el-'Iclî Ebu'l-Eşas	(ö. 253)	13
84. Said b. Ebur-Rebî' Eş'as es-Semmân el-Basrî	(ö. ?)	13
85. Haccâc b. Yusuf b. Haccâc eş-Şâir el-Bağdâdî	(ö. 259)	13
86. Abdülaziz b. Ebû Seleme b. Abdullah b. Abdullah ⁶⁵¹	(ö. 221-230)	12
87. Yakub b. İbrahim Ebû Yusuf ed-Devrakî	(ö. 252)	12
88. el-Huseyn b. Ali b. el-Esved Ebû Abdullah el-Kûfî	(ö. 254)	12
89. Yahya b. Abdülhamid el-Hımmânî el-Kûfî	(ö. 228)	11
90. el-Hasan b. Arafe el-Abdî el-Bağdâdî	(ö. 257)	11
91. Ebû Ubeyde b. Fudayl b. İyâz	(ö. ?)	11
92. Yakub b. İshak Ebû Yusuf el-Cîzî	(ö. ?)	11
93. Ğassân b. er-Rebî' Ebû Muhammed el-Kûfî	(ö. 226)	10
94. Ahmed b. 'Imrân el-Ahnesî el-Kûfî	(ö. 228)	10
95. Ammâr b. Harun Ebû Yasir el-Müstemlî el-Basrî	(ö. 221-230)	10
96. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Şeybe	(ö. 235)	10
97. Muallâ b. Mehdî el-Basrî	(ö. 235)	10
98. Abdullah b. 'Âmir b. Zürâre el-Hadramî el-Kûfî	(ö. 237)	10
99. Muhammed b. Yahya b. Ebû Semîne	(ö. 239)	10
100. Ca'fer b. Humeyd Ebû Muhammed el-Kûfî	(ö. 240)	10
101. Vâsıl b. Abdüla'lâ Ebû Muhammed el-Esedî el-Kûfî	(ö. 244)	10
102. Ahmed b. Hâtım et-Tavîl Ebû Ca'fer	(ö. 227)	9
103. Hâşım b. el-Hâris Ebû Muhammed el-Mervezî	(ö. 234)	9
104. Ahmed b. Menî' Ebû Ca'fer	(ö. 244)	9
105. Amr b. Husayn el-Akîl Ebû Osman el-Basrî	(ö. ?)	9
106. Halid b. Mirdâs Ebu'l-Heysem el-Bağdâdî	(ö. 231)	8

⁶⁵¹ Hz. Ömer'in torunlarındandır.

107. İbrahim b. el-Haccâc en-Nîfî	(ö. 232)	8
108. Salih b. Hâtim b. Verdân el-Basrî	(ö. 236)	8
109. Muhammed b. Kudâme el-Cevherî Ebû Ca'fer	(ö. 237)	8
110. Salih b. Mâlik Ebû Abdullah el-Huvârizmî	(ö. 231-240)	8
111. Fadl b. es-Sabbâh Ebu'l-Abbas el-Bağdâdî	(ö. 245)	8
112. el-Cerrâh b. Mahled Ebû Abdullah el-Basrî	(ö. 241-250)	8
113. Muhammed b. Minhâl el-Attâr el-Enmâtî	(ö. 231)	7
114. Sehl b. Zencele er-Râzî Ebû Amr	(ö. 231)	7
115. Abdullah b. Avn el-Harrâz el-Bağdâdî	(ö. 232)	7
116. el-Ezrak b. Ali b. Ebu'l-Cehm el-Kûfî	(ö. 221-230)	7
117. Hennâd b. es-Serî b. Mus'ab Ebu's-Serî el-Kûfî	(ö. 243)	7
118. İshak b. Musa b. Abdullah Ebû Musa el-Ensârî	(ö. 244)	7
119. Bişr b. Seyhân Ebû Ali el-Basrî	(ö. ?)	7
120. Abdülmelik b. Abdülaziz Ebû Nasr et-Temmâr	(ö. 228)	6
121. Ammâr b. Nasr el-Mervezî Ebû Yâsir	(ö. 229)	6
122. Ümeyye b. Bisdâm el-'Aysî Ebû Bekir el-Basrî	(ö. 231)	6
123. Hürey m b. Abdüla'lâ Ebû Cemze el-Basrî	(ö. 235)	6
124. Ahmed b. İbrahim b. Halid Ebû Ali el-Mevsîlî	(ö. 236)	6
125. Halîfe b. Hayyât Şebâb Ebû Ömer el-Uşfurî	(ö. 240)	6
126. Abdullah b. Muâviye el-Cüme hî el-Basrî	(ö. 243)	6
127. Muhammed b. Yahya b. Feyyâz ez-Zemmânî	(ö. 246)	6
128. Bişr b. Hilal es-Savvâf el-Basrî	(ö. 247)	6
129. Abdullah b. Muhammed b. İshak el-Ezramî	(ö. 241-250)	6
130. Mahmud b. Hıdâş et-Tâlikânî Ebû Muhammed	(ö. 250)	6
131. Abbâd b. Musa el-Huttelî Ebû Muhammed el-Enbârî	(ö. 229)	5
132. Yahya b. Maîn Ebû Zekeriyya el-Bağdâdî	(ö. 233)	5
133. Süleyman b. Dâvûd Ebû Eyyûb eş-Şâzekûnî	(ö. 234)	5
134. Şücâ' b. Mahled Ebu'l-Fadl el-Begavî	(ö. 235)	5
135. Muhammed b. el-Ferec b. Ebû Ca'fer	(ö. 236)	5
136. Abdullah b. Muhammed er-Rûmî	(ö. 236)	5
137. Muhammed b. Bekkâr Mevlâ Benî Hâşim	(ö. 238)	5
138. es-Salt b. Mes'ûd el-Cahderî Ebû Muhammed	(ö. 239)	5

139.	el-Hasan b. İsa b. Mâsercis Ebû Ali en-Nîsâbûrî	(ö. 240)	5
140.	Müslim b. Abdurrahman el-Cermî et-Tarsûsî	ö. 240)	5
141.	Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî	(ö. 242)	5
142.	İbrahim b. Abdullâh Ebû İshak el-Herevî	(ö. 244)	5
143.	Muhammed b. Muhammed b. Merzûk	(ö. 248)	5
144.	Ahmed b. Abdurrahman b. Bekkâr b. Abdülmelik	(ö. 248)	5
145.	el-Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr Ebû Ali el-Vâsitî	(ö. 249)	5
146.	el-Hasan b. İsmail Ebû Saîd el-Mesîsî	(ö. 240+)	5
147.	Abdullah b. Abdüssamed b. Ebû Hîdâş el-Mevsilî	(ö. 255)	5
148.	Muhammed b. Câmi' el-Attâr Ebû Abdullah el-Basrî	(ö. ?)	5
149.	Muhammed b. Abdullah el-Eruzzî	(ö. 231)	4
150.	Ubeyd b. Cennâd el-Halebî Mevlâ Benî Ca'fer	(ö. 231)	4
151.	İsa b. Sâlim eş-Şâşî Ebû Saîd	(ö. 232)	4
152.	Abdullah b. Ebû Bekir el-Mukaddemî el-Basrî	(ö. 234)	4
153.	Saîd b. Abdülcebbâr b. Yezîd el-Kureşî	(ö. 236)	4
154.	Âsım b. Muhammed en-Nadr et-Teymî el-Ahvel	(ö. 231-240)	4
155.	Musa b. Abdullah b. Abdurrahman es-Sülemî	(ö. 231-240)	4
156.	Humeyd b. Mis'ade es-Sâmî Ebu'l-Abbas el-Basrî	(ö. 244)	4
157.	Ebû Bekir b. Nadr b. Ebu'n-Nadr Hâşim el-Kinânî	(ö. 245)	4
158.	Hallâd b. Eslem Ebû Bekir es-Saffâr el-Bağdâdî	(ö. 249)	4
159.	İsmail b. Abdullah b. Halid el-Kureşî	(ö. 241-250)	4
160.	el-Hasan b. Şebîb b. Râşid Ebû Ali el-Müeddib	(ö. 241-250)	4
161.	Ziyâd b. Eyyûb Dellûye Ebû Hâşim et-Tûsî	(ö. 252)	4
162.	Muhammed b. Mansûr Ebû Ca'fer et-Tûsî	(ö. 254)	4
163.	Humeyd b. er-Rebî' Ebû'l-Hasan el-Hazzâz	(ö. 258)	4
164.	Abdullah b. Abdurrahman el-Allâf	(ö. ?)	4
165.	Ahmed b. Cemil el-Mervezî Ebû Yusuf	(ö. 230)	3
166.	Ravh b. Abdülmümin el-Mukrî Ebû'l-Hasan	(ö. 233)	3
167.	Ahmed b. Ömer b. el-Vekî' el-Kûfî	(ö. 235)	3
168.	Ali b. el-Medînî Ebû'l-Hasan el-Basrî	(ö. 234)	3
169.	Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Meflûc	(ö. 235)	3
170.	Abdullah b. Mutî' b. Râşid Ebû Muhammed	(ö. 237)	3

171. Muhammed b. Halid b. Abdullah et-Tahhân	(ö. 240)	3
172. el-Huseyn b. Yezîd et-Tahhân Ebû Abdullah el-Kûfî	(ö. 244)	3
173. Amr b. Mâlik Ebû Osman el-Basrî	(ö. 240+)	3
174. Muhammed b. Sehl b. Asker el-Bağdâdî	(ö. 251)	3
175. Muhammed b. Abdullah b. el-Mübârek el-Muharrimî	(ö. 255)	3
176. el-Hâris b. Miskîn Ebû Amr b. Muhammed el-Ümevî	(ö. 255)	3
177. Ca'fer b. Muhammed b. el-Fudayl er-Râsî	(ö. 251-260)	3
178. Süleyman b. Abdülcebbâr b. Zürayk el-Bağdâdî	(ö. 251-260)	3
179. Ömer b. Şebbe b. Ubeyde Ebû Zeyd el-Basrî	(ö. 262)	3
180. Muhammed b. İbrahim eş-Şâmî Ebû Abdullah	(ö. ?)	3
181. Abdullah b. Seleme el-Basrî	(ö. ?)	3
182. Muâz b. Şu'be el-Basrî	(ö. ?)	3
183. Mahled b. Ebû Zümeyl el-Harrânî Ebû Muhammed	(ö. ?)	3
184. Nâfî' b. Halid et-Tâhî el-Basrî	(ö. ?)	3
185. Vâsıl b. Abdullah b. Bedr b. Vâsıl	(ö. ?)	3
186. Zekeriyya b. Yahya er-Rakkâşî Ebû Saîd	(ö. ?)	3
187. Nuaym b. el-Heysam Ebû Muhammed el-Herevî	(ö. 228)	2
188. el-Hüzeyl b. İbrahim el-Himmânî	(ö. 221-230)	2
189. Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî el-Basrî	(ö. 221-230)	2
190. Ahmed b. Cenâb b. el-Muğîre el-Bağdâdî	(ö. 230)	2
191. Süleyman b. Dâvûd Ebur-Rebî' el-Huttelî	(ö. 231)	2
192. İbrahim b. Dînâr Ebû İshak el-Bağdâdî	(ö. 232)	2
193. Ahmed b. Ebû Şuayb b. Müslim el-Harrânî	(ö. 233)	2
194. Muhammed b. Amr b. Cebele el-Basrî	(ö. 234)	2
195. el-Huseyn b. el-Hasan Ebû Ali eş-Şeylemânî	(ö. 235)	2
196. Hafs b. Abdullah Ebû Ömer el-Hulvânî	(ö. 236)	2
197. Muhammed b. Yusuf b. es-Sabbâh el-Ğazîzî	(ö. 239)	2
198. Bessâm b. Yezîd Ebu'l-Huseyn en-Nekkâl	(ö. 231-240)	2
199. Yakub b. Mâhân el-Bennâ Mevlâ Benî Hâşim	(ö. 244)	2
200. Salih b. Harb Ebû Ma'mer	(ö. 241-250)	2

201. Abdullah b. ‘Âmir b. Berrâd b. Ebû Bürde ⁶⁵²	(ö. 241-250)	2
202. el-Hasan b. Ahmed b. Ebû Şuayb el-Harrânî	(ö. 250)	2
203. el-Hasan b. Kazea Ebû Ali el-Basrî	(ö. 250)	2
204. Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şekîk el-Mervezî	(ö. 251)	2
205. Muhammed b. İsmail b. el-Bahterî el-Vâsitî	(ö. 258)	2
206. el-Hasan b. Ebu’r-Rebî‘ el-Cürcânî Ebû Ali	(ö. 263)	2
207. Ahmed b. İshak Ebû Abdullah el-Cevherî	(ö. ?)	2
208. Ali b. Hamza el-Mi‘velî el-Basrî	(ö. ?)	2
209. İbrahim b. el-Huseyn el-Antâkî	(ö. ?)	2
210. Zekeriyya b. Yahya el-Kisâî el-Kûfî	(ö. ?)	2
211. Muhammed b. Yahya b. Saîd el-Kattân	(ö. 223)	1
212. İbrahim b. Ziyâd Sebelân el-Bağdâdî	(ö. 232)	1
213. Muhammed b. Beşîr b. Mervan el-Kindî el-Kâs	(ö. 236)	1
214. İsmail b. Seyf el-Basrî Ebû İshak	(ö. 231-240)	1
215. Abdurrahman b. el-Mütevekkil el-Mukrî el-Basrî	(ö. 230+)	1
216. Ahmed b. Eyyûb b. Râşid Ebû’l-Hasan ed-Dabbî	(ö. 231-240)	1
217. Sakr b. Abdurrahman b. bint Mâlik b. Miğvel	(ö. 231-240)	1
218. Yakub b. İsa b. Mâhân el-Mervezî Ebû Yusuf	(ö. 231-240)	1
219. Muhammed b. Yezîd Ehû Kerhûye Ebû Bekir	(ö. 244)	1
220. Muhammed b. Sudrân Ebû Ca‘fer el-Basrî	(ö. 243, 247)	1
221. Muhammed b. Ebû Ma‘şer Necîh Ebû Abdullah	(ö. 247)	1
222. Süleyman b. Ömer b. Halid Ebû Eyyûb er-Rakkî	(ö. 249)	1
223. Müemmil b. İhâb Ebû Abdurrahman el-Kûfî	(ö. 254)	1
224. Muhammed b. Harun b. İbrahim Ebû Neşît ⁶⁵³	(ö. 258)	1
225. Harun b. İshak el-Hemedânî Ebû’l-Kâsım el-Kûfî	(ö. 258)	1
226. Ahmed b. Mansûr b. Seyyâr er-Ramâdî	(ö. 265)	1

⁶⁵² Ebû Musa el-Eş‘arî’nin torunlarından.

⁶⁵³ Hocanın ismi iki *Mu‘cem* tahkikindeki rivayette Muhammed b. Harun Ebû Neşît olarak geçmektedir. Çalıştığımız *Müsned*’deki rivayetin senesinde Ebû Neşît künyesiyle geçmektedir. Hüseyin Selim Esed tahkikinde ise Ebû Besîr olarak geçmektedir ve o böyle bir hocayı bulamadığını söylemektedir. Tahminimizce o, yazmadan Ebû Neşît’i yanlış okumuştur. Çünkü Ebû Neşît’in *Mu‘cem*’deki hocası Ebu’l-Muğîre ve *el-Müsned*’deki hocası Ebu’l-Yemân hem *Târîhu Dimaşk* hem de *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ* adlı eserlerde onun hocaları arasında zikredilmektedir. Bkz. İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme, Dâru’l-Fikir, I-LXXX, 1. bs., Beyrut, 1415/1995, LVI, 21; *Siyer*, XII, 324.

227. Muhammed b. Ahmed Ebû Ca'fer el-Mevsilî ⁶⁵⁴	(ö. 277)	1
228. Muhammed b. Gâlib Ebû Ca'fer et-Temtâm	(ö. 283)	1
229. Ahmed b. Muhammed b. Selâme ⁶⁵⁵	(ö. 321)	1
230. Muhammed b. İsmail b. Ali el-Vesâvisî	(ö. ?)	1
231. Muhammed b. Süleyman b. el-Hakem el-Kudeydî	(ö. ?)	1
232. Muhammed b. İsmail b. Ali el-Ensâri	(ö. ?)	1
233. Muhammed b. Câmi' Ebû Kâmil	(ö. ?)	1
234. Ahmed b. Zeyd Ebû Alî	ö. ?)	1
235. Ahmed b. Abdullah Ebû Seleme es-Sebbâk	(ö. ?)	1
236. Abdurrahman b. Cebele b. Halid el-Bâhilî el-Basrî	(ö. ?)	1
237. Ali b. el-Huseyn el-Havvâs	(ö. ?)	1
238. Ali b. Ca'fer el-Ahmer Ebü'l-Hasan el-Kûfî	(ö. ?)	1
239. Ali b. Müsennâ ⁶⁵⁶	(ö. ?)	1
240. Âmir b. Abdullah b. Berrâd el-Kûfî	(ö. ?)	1
241. Ca'fer b. Muhammed b. Âsım	(ö. ?)	1
242. el-Fadl b. Sükeyn b. Sühayt es-Sindî	(ö. ?)	1
243. İsmail b. İbrahim b. Hûd el-Vasitî	(ö. ?)	1
244. Halid b. Muhammed Ebû Vâil el-Basrî	(ö. ?)	1
245. Huseyn b. Amr b. Muhammed el-Ankazî el-Kûfî	(ö. ?)	1
246. el-Kâsım b. Yahya b. el-Hilâlî el-Bağdâdî	(ö. ?)	1
247. Nuh b. Hâtım el-Bağdâdî	(ö. ?)	1
248. Saîd b. Mutarrif el-Bâhilî Ebû Kesîr	(ö. ?)	1
249. Salih b. Abdüssamed b. Ebû Hıdâş el-Mevsilî ⁶⁵⁷	(ö. ?)	1

⁶⁵⁴ Ebû Ya'lâ'nın dayısıdır.

⁶⁵⁵ Ahmed b. Muhammed b. Selâme, meşhur Hanefî fakih ve muhaddis Ebû Ca'fer et-Tahâvî'dir. Ebû Ya'lâ, *Mu'cem*'de ondan rivayette bulunmuştur. *Müsned*'de onun rivayeti olarak saydığımız 6964. rivayette Ebû Ya'lâ'nın hocasının ismi Ebu'l-Huseyn er-Râzî olarak geçmektedir. *Mu'cem*'de Tahâvî'den ve *Müsned*'de Ebu'l-Huseyn'den nakledilen rivayetin isnadının devamı aynıdır. İki eserde de Ebû Ya'lâ'nın hocalarından sonra sırasıyla isnaddaki râviler şöyledir. Muhammed b. Uzeyz, Selâme, Ukayl, İbn Şihâb, Sâlim b. Abdullah, Sefîne, Ümmü Seleme ve Rasulullah'dır. Ayrıca metin de mana olarak rivayet edilmiş olup anlam tamamen aynıdır. Ebû Ya'lâ'nın hocasının hocası olan Muhammed b. Uzeyz'in talebeleri arasında Tahâvî bulunurken; Ebu'l-Huseyn er-Râzî künyesiyle veya ona işaret edecek bir kimseye rastlanmamıştır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 344-345; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXVI, 113-118. Bu sebeple *el-Müsned*'de Ebu'l-Huseyn künyesiyle geçen hocanın Tahâvî olduğu düşünülerek bu rivayetteki hoca olarak o kabul edilmiştir.

⁶⁵⁶ Ebû Ya'lâ'nın babasıdır.

250. Süleyman b. el-Ferec Ebû Eyyûb	(ö. ?)	1
251. Şuayb b. Seleme el-Ensârî ⁶⁵⁸	(ö. ?)	1
252. İsimsiz olarak “hadesenâ ‘idde” demiştir. ⁶⁵⁹	(ö. ?)	1

Görüldüğü gibi Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsned*’inde tahvillerle beraber rivayet edilen hadislerin sayısı 7664 olmaktadır. Onun 50’den fazla rivayeti bulunan 29 hocası bulunmaktadır. 49 rivayeti bulunan hocasını da hesaba kattığımızda kendilerinden fazla rivayeti bulunan 30 hocası olduğu görülmektedir. Bu otuz hocasından rivayet edilen hadis sayısı ise 5639’dur. Yani tahvillerle birlikte *el-Müsned*’deki 7664 rivayetin % 73,577’si otuz hocadan alınmıştır. Geriye kalan 2025 rivayet ise 222 hocadan rivayet edilmiştir.

Bu 222 hoca arasından 11 ile 48 arası rivayeti bulunan hoca sayısı 62 ve onlardan rivayet edilen hadis sayısı ise 1418’dir.

Kendilerinden 3 ile 10 arası hadis rivayet edilen hoca sayısı 94 ve onlardan rivayet edilen hadis sayısı ise 517’dir.

Ebû Ya‘lâ’nın kendilerinden 2 rivayette bulunduğu 24 hocadan 48, sadece 1 rivayette bulunduğu 42 hocadan ise 42 rivayeti bulunmaktadır. Yani 1ve 2 rivayette bulunduğu 66 hocadan toplam 90 hadis rivayet etmiştir.

Ebû Ya‘lâ’nın kendilerinden on ve daha az rivayette bulunduğu 160 hocadan 607 rivayet alınmıştır. Yani hocalarının % 63,492’sinden alınan hadis sayısı *Müsned*’in % 7,920’sini oluşturmaktadır. Kendilerinden on bir ve daha fazla rivayette bulunduğu 92 hocasından ise 7057 hadis rivayet etmiştir. Bunu oran olarak ifade ettiğimizde hocalarının % 36, 507’sinden aldığı rivayet *Müsned*’in % 92,079’unu oluşturmaktadır. Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsned*’inin % 92,079’u 10 ve üzeri rivayette bulunduğu 92 hocasından aldığı rivayetlerden oluşmaktadır.

⁶⁵⁷ Ebû Ya‘lâ 5512. rivayeti Salih’ten mi, onun kardeşi Abdullah’tan mı aldığı konusunda şüpheye düşmüştür. O, Salih’in kardeşi Abdullah’tan beş rivayet nakletmiştir. Onun şüpheli olarak aktardığı bu rivayet ise Salih’in rivayeti olarak kabul edilmiştir

⁶⁵⁸ Râfi‘ b. Hadîc’in torunlarından.

⁶⁵⁹ Ebû Ya‘lâ 647. hadisi bu şekilde rivayet etmiştir. *Müsned*, I, 482.

2.2.3.2. Cerh ve Ta'dîl Durumları

Hadisleri aktaran kişilere râvi denmektedir. İlk nesil olan sahâbe, hadisleri Peygamberimizden ve birbirlerinden aktarmışlardır. Onlar âlimlere göre “udûl” yani adalet sahibi insanlar olarak kabul edilmişlerdir. Onlardan sonra gelen tâbiîn nesli de genel olarak hadis rivayetinde ehil olmakla birlikte onlar arasında bu işe gereken ehemmiyeti vermeyenler de vardı. İslam'ın ikinci kaynağı olan Sünnet'in taşıyıcısı olan hadislerin sağlam bir şekilde sonraki nesillere ulaştırılması için hadisleri aktaran râvilerle ilgili olarak ilk dönemden itibaren bir takım kriterler getirilmiştir. Bu kriterleri oluşturan ilim dalına cerh ve ta'dîl ilmi denmektedir.

Cerh-ta'dîl ilmi, hadisi aktaran râvilerin şahsî özelliklerini araştırarak onların hadis rivayetinde ehil olup olmadıklarını tespit etmeyi konu edinen bir ilim dalıdır. Cerh, râvilerin kusurlarını ta'dîl ise onların güvenilirliğini ortaya koymaya çalışır. Bu kıstaslarla elde edilmek istenen hedef ise kendisinden hadis rivayet edilebilecek sağlam râvileri ortaya çıkararak sahih hadise ulaşmaktır. Yine güvenilir olmayan râvilere ve onlardan gelen bilgilere karşı ise insanları dikkatli olmaya çağırır.

Bu disiplinle ilgili bilgiler cerh ve ta'dîl kitaplarında geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için daha fazla bilgi vermeye ihtiyac duymuyoruz. Şimdi asıl konumuz olan Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'deki hocalarının cerh ve ta'dîl ile ilgili durumları ele alınacaktır.

Cerh ve ta'dîl âlimlerinin görüşlerinden faydalanarak onlarla ilgili değerlendirmelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu sonuçlara ulaşabilmek için şu kaynaklardan istifade edilmiştir. Sika râvileri ele alan İbn Hacer (ö. 852/1449)'in *Tehzibü't-Tehzîb*'i ve *Takrîbü't-Tehzîb*'i; Zehebî (ö. 748/1348)'nin *Tezhibü't-Tehzîb*'i ve *el-Kâşif fî Ma'rifeti men Lehû Rivâyetün fî'l-Kütübi's-Sitte* olmak üzere İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)'nin *es-Sikât mimmen lem Yeka' fî'l-Kütübi's-Sitte* adlı eserlerden faydalanılmıştır. Yine Ebû Ya'lâ'nın da talebesi olan İbn Hibbân (ö. 354/965)'in *es-Sikât* adlı eserinden de faydalanılmıştır. Ayrıca zayıf râvilerle ilgili olarak İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*, Zehebî'nin *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* ve İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîne mine'l-Muhaddisîne ve'd-Dufâi ve'l-Metrûkîn* başta olmak üzere duruma göre İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938)'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i ve İbn Adî (ö. 365/976)'nin *el-Kâmil fî'd-Duafâi'r-Ricâl* gibi eserlerden de faydalanılmıştır.

Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'deki hocaları hakkında kullanılan cerh-ta'dîl lafızları ve bu lafızların kaç hocada kullanıldığıнын sayısı sonra ise onlardan ne kadar hadis rivayet edildiğinin bilgisi aşağıdaki tabloda verilecektir.

Cerh-Ta'dîl Lafızları	Hoca Sayısı	Hadis Sayısı
1. Sika, Hâfiz, Fâdıl	1	152
2. Sika, Mütkın	1	7
3. Sika, Huccet	1	3
4. Sika, Me'mûn	1	49
5. Sika, Sebt	6	2435
6. Sika, Hâfiz	18	1063
7. Sika	100	2047
8. Sika, Sadûk	15	313
9. Sika, Lâ be'se bih	2	4
10. Hâfiz, Sadûk	2	8
11. Sika, Yuğribü	3	20
12. Sika, Yehimü	3	159
13. Müstekîmü'l-hadis	6	22
14. Lâ be'se bih	2	21
15. Sadûk	42	936
16. Sadûk, Yuhtü	4	46
17. Sadûk, Yehimü	3	85
18. Sadûk, Yuğribü	1	7
19. Sadûk, Lâ be'se bih, Zayıf	1	15
20. Sadûk, Zayıf	2	35
21. Makbûl	4	6
22. Müstekîmü'l-hadis, Şeyhun, Münkeru'l-hadis	1	10
23. Leyyin	2	17

24. Leyyyinü'l-hadis	1	3
25. Fîhi Lîn	1	8
26. Leyse bi'l-kavî	5	104
27. Zayıf	11	58
28. Zayıf, Metrûkü'l-hadis	1	5
29. Leyse bi-sikatin	1	1
30. Mûnkeru'l-hadis	2	4
31. Metrûk	2	11
32. Mestûr	6	9
33. Mechûl	1	1
Toplam	252	7664

el-Müsned'de Ebû Ya'lâ'nın hocalarıyla ilgili ulaşabildiğimiz cerh-ta'dîl lafızları bu şekildedir. Başta hocalar, sonra da diğer râviler bir hadisin ve hadisleri oluşturan kitabın sıhhati için önem arzetmektedir. Bu sebeple Ebû Ya'lâ'nın hocalarının cerh-ta'dîl durumları da *el-Müsned*'in sağlamlığı konusunda bize ipuçları verecektir. Tabloda da görüldüğü gibi Ebû Ya'lâ'nın 252 hocasının cerh-ta'dîl açısından otuz üç kısımda toplandığı görülmektedir. Cerh-ta'dîl lafızlarının yanında bu lafızlarla zikredilen hoca sayısı ve ondan sonra da onlardan nakledilen rivayet sayısı verilmiştir.

Tabloyla ilgili değerlendirmeye girmeden önce cerh-ta'dîl lafızlarıyla ilgili kısa bilgi verilecektir. Sahâbe döneminde zabtla ilgili bazı kelimeler kullanılmaya başlanmış; hicri üçüncü asrın sonlarına doğru ise cerh ve ta'dîlle ilgili geniş bir literatür oluşmuştur. Cerh-ta'dîl lafızları ve delâletleri geniş ve kapsamlı bir şekilde ilk defa İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) tarafından ele alınmıştır. O, bu lafızları dördü cerh, dördü de ta'dîl olmak üzere sekiz kısımda incelemiştir.⁶⁶⁰ Sonraki dönemlerde de âlimler genellikle bu sıralamayı esas almışlar. Mesela Zehebî (ö. 748/1348) ve Irâkî (ö. 806/1404) ta'dîl lafızlarına bir mertebe daha ilave ederek beşe, İbn Hacer de (ö. 852/1449) bir mertebe daha ilave

⁶⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi-'t-Türâsi'l-Arabî, 1. bs., Beyrut, 1371/1952, II, 37.

ederek altıya çıkarmışlardır. Yine bazı âlimler de İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) cerh lafızlarına iki mertebe daha ekleyerek onu da altıya çıkarmışlardır.⁶⁶¹

Cerh-ta'dîl lafızları sonucunda râviler; hadisiyle ihticâc edilenler, zabtındaki bazı kusurlardan dolayı zayıf kabul edilenler veya adâlet ve zabtındaki önemli kusurlardan dolayı hadisi kabul edilmeyen metrûk râviler olarak üçe ayrılır. Şimdi tabloda verilen lafızlara göre değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Yukarıda verilen tablodaki 33 lafızdan ilk on ta'dîl lafzı cerh-ta'dîl âlimlerince hadisiyle ihticâc edilen râviler için kullanılan ortak lafızlar olup Ebû Ya'lâ'nın bu şekilde kendilerinden rivayette bulunduğu hoca sayısı 147'dir. Bu 147 hocadan rivayet edilen toplam rivayet ise 6081'dir. Böylece *el-Müsned*'deki toplam 7664 rivayetin 6081'i adalet ve zabt yönünden sağlam hocalardan rivayet edildiği görülmektedir. Bunu da yüzdelik oranla ifade ettiğimizde toplam rivayetin % 79.34'üne tekabül etmektedir.

Yukarıdaki tabloda 11, 12 ve 13. sıradaki lafızlar da sağlamlığı ifade etmekle birlikte kendilerinden önceki lafızların derecesine çıkamamaktadırlar. Ancak kendilerinden aşağıda olan zayıf râvileri ifade eden lafızlar kadar aşağı mertebede değildirlir. Ebû Ya'lâ'nın bu lafızlarla değerlendirilmiş 12 hocasından 201 rivayette bulunduğu görülmektedir. Bu da toplam rivayetin % 2.62'sidir. Yukardaki oranla birlikte düşündüğümüzde *el-Müsned*'in % 82'sinin sağlam hocalardan nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu da Müsned'in kıymetini artıran önemli meziyetlerden birisidir. Yine bu sonuçtan Ebû Ya'lâ'nın titiz bir hoca olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Listedeki 14. ve 15. *lâ be'se bih* ve *sadûk* lafızları cerh-ta'dîl lafızlarının kuvvetliden zayıfa doğru sıralanışında dördüncü mertebede bulunmaktadır.⁶⁶² Bu mertebedeki râviler adalet yönüyle eleştirilmemiş olmakla birlikte zabt konusunda üçüncü mertebedeki râviler kadar kuvvetli değildirlir. Bu tür râvilerden nakledilen rivayetler, sahih hadisin ikinci derecesi olarak kabul edilen Tirmizî'nin (ö. 279/892)

⁶⁶¹ Tahrîm, Mahmut, *Usûlü't-Tahrîc*, s. 143-144.

⁶⁶² Tahrîm, a.g.e., s. 144.

hasen dediği ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) sükût ettiği *hasen lizâtihi* olarak bilinen hadislerdir.⁶⁶³ Ebû Yâ'î bu lafızlarla nitelenmiş 44 hocasından 957 rivayet almıştır.

Yukarıdaki tabloda 16 ile 21. sıradaki makbûl lafzına kadarki altı lafızla değerlendirilmiş 15 hocadan Ebû Ya'î 194 hadis rivayet etmiştir. Buraki lafızlar ta'dîl lafızlarının en zayıflarından olmakla birlikte zabt olarak *lâ be'se bih* ve *sadûk* lafızlarının altında olup onlar kadar kuvvetli değildirler. Bu tür râvilerle ait rivayetler i'tibar için yazılabilir. Böyle kişilerden aktarılan rivayetleri destekleyen kendisi gibi başka bir rivayet bulunduğunda bu rivayetler kuvvetlenir ve *hasen liğayrihi* olurlar.⁶⁶⁴

Listedeki 22 ile 27. sıradaki *zayıf* lafzına kadarki altı lafız cerh lafızlarının en hafifi olup bu lafızla değerlendirilmiş 21 hocadan 200 rivayet alınmıştır. Böyle râvilerin rivayetleri ile ihticac edilmez fakat i'tibar için yazılabilirler.⁶⁶⁵

Yukarıdaki tablodaki 28 ile 31. sıradaki lafızlar cerh lafızlarının üç ve dördüncü mertebelerinde bulunmakta olup bu tür râvilerden aktarılan rivayetlerle ihticâc edilmez, bu rivayetler yazılmaz ve onlarla i'tibar edilmez. Çünkü bu çeşit rivayetler, kuvvetlenmeye ve başkasını da kuvvetlendirmeye uygun değildir.⁶⁶⁶ Ebû Ya'î bu şekilde vasfedilmiş 6 hocadan 21 rivayette bulunmuştur.

el-Müsned'deki mestûr altı hoca hakkında bilgi vermek istiyoruz. Mestûr kelimesi cerh-ta'dîl ilminde; hakkında cerh ve ta'dîliyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan râvi anlamındadır.⁶⁶⁷ Yani bu râvilerin isimleri belli ama cerh ve ta'dîl açısından haklarında net bir bilgi yoktur. Bu râviler hakkında elde edilen bazı bilgiler verilecektir.

1. Ca'fer b. Muhammed b. 'Âsım: *el-Müsned*'de bir rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayette Ca'fer'in Hocası, Affân b. Müslim'dir. Onun tam adı Affân b. Müslim b. Abdullah es-Saffâr Ebû Osman el-Basrî'dir. Kendisinden Buhârî doğrudan, diğer Kütüb-i Sitte müellifleri ise vasıta ile rivayet etmişlerdir. Cerh-ta'dîl açısından "sika sebt" olarak zikredilmiştir. Onun sağlığını Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) "Hadiste bir harfte şüphe

⁶⁶³ Leknevî, Muhammed Abdülhay (ö. 1264/1886), *er-Raf'u ve't-Tekmil Fi'l-Cerh ve't-ta'dîl*, Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 7. bs., Beyrut, 1425/2004, s. 186. Ebû Gudde'nin Notu.

⁶⁶⁴ Leknevî, a.g.e., Aynı Yer. Ebû Gudde'nin Notu.

⁶⁶⁵ Tahnân, a.g.e., s. 146.

⁶⁶⁶ Tahnân, a.g.e., s. 145-146.

⁶⁶⁷ Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 177.

etse onu terkederdi” diyerek övmüştür.⁶⁶⁸ Onun talebeleri arasında Ca‘fer b. Muhammed b. Âsım isminde birine rastlanılmamıştır. Fakat aynı isme yakın ve aynı zamanda ikisi de Bağdatlı ve sika olan Ca‘fer b. Muhammed b. Şâkir es-Sâîğ⁶⁶⁹ (ö. 279/892) ve Ca‘fer b. Muhammed b. Ebû Osman et-Tayâlisî⁶⁷⁰ (ö. 282/895) adlarında iki talebesinin bilgisine ulaşılmıştır.⁶⁷¹ Ancak Ebû Ya‘lâ’nın bu iki hocadan rivayette bulunduğu dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Târîhu Bağdât*’ta ve *Târîhu Dımaşk*’ta Ca‘fer b. Muhammed b. Âsım adında senedde geçen bir râvi ismi bulunmaktadır.⁶⁷² Fakat bunun dışında onunla ilgili de bir bilgi bulunmamaktadır.

2. Nuh b. Hâtım el-Bağdâdî: *el-Müsned*’de kendisinden bir hadis rivayet edilmiş olup burada geçen isminin dışında ne ismiyle ilgili ne de cerh-ta‘dîl durumuyla ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

3. Ebû Hişâm Muhammed b. Süleyman b. el-Hakem el-Kudeydî: *el-Müsned*’de babası Süleyman’dan aktardığı bir rivayeti bulunmaktadır. İbn Ebû Hâtım (ö. 327/938) *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*’de onu zikretmiş fakat onun cerh-ta‘dîli ile ilgili bir şey söylememiştir. Sadece 255 yılında ondan yazdığını belirtmiştir.⁶⁷³ Yine İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve Zehebî (ö. 748/1348) onun rivayet ettiği bir kaç hadisi eserlerinde zikretmişlerdir.⁶⁷⁴

4. Âmir b. Abdullah b. Berrâd el-Kûfî: Onun da *el-Müsned*’de bir rivayeti bulunmaktadır. Kendisi Ebû Musa el-Eş‘arî’nin torunlarından olup hakkında cerh ve ta‘dîli ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

5. Muhammed b. İsmail b. Ali el-Ensâri: *el-Müsned*’de bir rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayette hocası Halef b. Temîm el-Missîsî olup o Bağdat’a yerleşmiş ve hicri 213 yılında vefat etmiştir. Onun talebeleri arasında bu isimle birisi bulunamamıştır. Fakat münzevi bir kimse olarak zikredilen Muhammed b. İsmail isminde bir talebesi vardır.⁶⁷⁵ Ancak yine Muhammed b. İsmail adındaki bu şahıs hakkında da bir

⁶⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 393.

⁶⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 163; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 141.

⁶⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 146-147.

⁶⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XX, 161-164.

⁶⁷² Hatîb, *Târîhu Bağdât*, III, 36.; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIV, 154, 157.

⁶⁷³ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, 7, 269.

⁶⁷⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, III, 323, 33; Zehebî, *Siyer*, 2, 373.

⁶⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 277.

bilgi elde edilememiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Ma'rifetü's-Sahâbe* adlı eserinde Muhammed b. İsmail b. Ali el-Ensâri isimli râvi bir hadisin senedinde geçmektedir.⁶⁷⁶ Sonuç olarak Ebû Ya'lâ'nın bu hocasının cerh ve ta'dîli ile ilgili bir bilgiye ulaşılammıştır.

6. Musa b. Abdurrahman es-Sülemî: Tam ismi Musa b. Abdullah b. Abdurrahman es-Sülemî el-Basrî el-Esla' olup *el-Müsned*'de kendisinden dört rivayette bulunulmuştur. O, 231 ile 240 yılları arasında vefat etmiştir. Zehebî (ö. 748/1348), onun Ömer b. Saîd el-Ebah'tan rivayette bulunduğunu, kendisinden de Ebû Zür'a, Ebû Ya'lâ ve Ahmed b. Saîd el-Mervezî'nin rivayette bulunduğunu bildirmektedir.⁶⁷⁷ İbn Hacer (ö. 852/1449), *el-Müstedrek*'in *Telhîs*'inde Zehebî'nin, onun hakkında "Halini bilmiyorum" dediğini nakletmektedir.⁶⁷⁸

O, *el-Müsned*'deki dört rivayetin hepsini hocası Ömer b. Saîd el-Ebah'tan rivayet etmiştir. Onun hakkında Buhârî (ö. 256/870) *münkeru'l-hadis* ve Ebû Hâtim'de (ö. 277/890) *leyse bi'l-kavî* demiştir.⁶⁷⁹ Sonuç olarak Musa b. Abdurrahman es-Sülemî'nin cerh ve ta'dîli ile ilgili bir bilgiye ulaşılammıştır.

Ebû Ya'lâ *el-Müsned*'de 647. rivayeti isim zikretmeden "haddesenâ 'idde" diyerek rivayet etmiştir. Devamında ise -an Mu'temir- dedikten sonra senedin kalan kısmının ve metnin önceki 646. rivayetin aynısı olduğunu belirtmiştir. 'Idde Arapça'da "birkaç kişi" demektir. Ebû Ya'lâ, önceki rivayeti Abdüla'lâ b. Hammâd en-Nersî ve Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî'den rivayet etmiştir. 647. rivayette hocasını 'idde olarak zikrettiği için bu hadisteki hocasının önceki rivayettekinden farklı birkaç hoca olduğu anlaşılmaktadır. Ama bu hocalarıyla ilgili kesin bir bilgi olmadığı için onları mechûl hocası olarak zikrettik.

Tabloda da görüldüğü gibi *el-Müsned*'de Ebû Ya'lâ'nın 6'sı mestûr, birisi de mechûl olmak üzere toplam 7 hocasından 10 rivayeti bulunmaktadır.

⁶⁷⁶ Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Adil Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, I-VII, 1. bs. Riyad, 1419/1998, I, 341.

⁶⁷⁷ Zehebî, *Târih*, XVII, 369.

⁶⁷⁸ İbn Hacer, *Lisân*, VI, 123.

⁶⁷⁹ Buhârî, *Târih*, VI, 143; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 111.

2.2.3.3. Bölgelere Göre Dağılımları

İlk nesil İslam toplumu ilme her zamankinden daha çok önem vermişlerdir. Bunun için ilmi özellikle hadisleri, daha önceki tabakadan almak için zorlu yolculuklara katlanmışlardır. Bu nedenle ilim merkezlerindeki âlimlerden faydalanmak için rihle adı verilen ilim yolculuklarına çıkmışlardır. Daha önceden de açıklandığı gibi Ebû Ya‘lâ da bu maksatla ilim yolculuklarına çıkmıştır. Onun *el-Müsned*'deki hocalarının yaşadıkları bölgelerini bilmek Ebû Ya‘lâ'nın gittiği ilim merkezleri, ulaşabildiği rivayet malzemesi ve hocalarının kaynak nüshalarını bilmenin yanında o bölgede şöhret bulmuş hadislere ulaşma konusunda da bilgiler sunacaktır. Yine Ebû Ya‘lâ'nın hayatı ve ilmi serüveni hakkında da bilgiler verecektir. Onun hocalarının bölgeleri derken onların kendisiyle tanındıkları şehir ve yer kastedilmiştir. Çünkü bir hoca bir yerde dünyaya gelmiş fakat farklı bölgelere de gitmiş olabilir. Bazen gittiği bir yerde ya da birkaç yerde uzun süre ikamet etmiş olabilmektedir. Bu sebeple bir hoca farklı birkaç mekânla anılabilmektedir. Dolayısıyla o hocanın kendisiyle nispet edildiği meşhur yer tercih edilmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)'nin *Târîhu Bağdâd*'ı, Zehebî'nin *Tezhibü't-Tehzîb*, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* ve *Târîhu'l-İslâm*'ı, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i gibi tabakat ve cerh-ta'dîl eserlerinden faydalanılmıştır. Yine çağdaş çalışmalardan olan Kemal Sandıkçı'nın *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* adlı eserden de faydalanılmıştır.

Bu başlık altında Ebû Ya‘lâ'nın hocaları şehirlerine göre sıralanacak ve o şehirdeki hoca sayısı, onlardan rivayet edilen hadis sayısı ve oranları verilecektir. Sıralama en fazla rivayette bulunduğu hocadan en az rivayette bulunduğu hocaya doğru yapılmış ve sıralama sonucunda aşağıdaki tablo ortaya çıkmıştır:

Şehir	Hoca Sayısı ve Oranı	Rivayet Sayısı ve Oranı
Basra	74 % 29,365	2086 % 27,218
Bağdat	59 % 23,412	1135 % 14,809
Kûfe	37 % 14,682	1271 % 16,584
Musul	13 % 5,158	83 % 1,082

Merv	8	% 3,174	402	% 5,245
Medine	7	% 2,777	52	% 0,678
Vâsıt	7	% 2,777	265	% 3,457
Bilinemeyen	6	% 2,380	11	% 0,143
Herat	5	% 1,984	168	% 2,192
Mısır	4	% 1,587	48	% 0,626
Harran	3	% 1,190	7	% 0,0913
Nesâ	3	% 1,190	1882	% 24,556
Antakya	2	% 0,793	18	% 0,234
Nisâbur	2	% 0,793	8	% 0,104
Rakka	2	% 0,793	5	% 0,0652
Talkan	2	% 0,793	26	% 0,339
Tûs	2	% 0,793	8	% 0,104
Übülle	2	% 0,793	134	% 1,748
Abadan	1	% 0,396	3	% 0,0391
Cezîre	1	% 0,396	3	% 0,0391
Cürcân	1	% 0,396	2	% 0,0260
Dımaşk	1	% 0,396	5	% 0,0652
Enbâr	1	% 0,396	5	% 0,0652
Halep	1	% 0,396	4	% 0,0521
Hulvân	1	% 0,396	2	% 0,0260
Mekke	1	% 0,396	1	% 0,0130
Messîsa	1	% 0,396	5	% 0,0652
Nil	1	% 0,396	8	% 0,104
Ramâdi	1	% 0,396	1	% 0,0130

Rey	1	% 0,396	7	% 0,0913
Şâş	1	% 0,396	4	% 0,0521
Tarsus	1	% 0,396	5	% 0,0652
Toplam Hoca Sayısı	252		Rivayet Sayısı	7664

Yukarıdaki tabloyu bölgelere göre değerlendirdiğimizde Ebû Ya‘lâ’nın rivayette bulunduğu hocalarının bölgeleri şu şekildedir:

- Irak Bölgesi: Basra, Bağdat, Kûfe, Musul, Cezîre, Vâsıt, Nîl, Hulvân, Enbâr, Übülle ve Ramâdî şehirlerindeki toplam 197 (% 78,174) hocadan 4993 (% 65,148) rivayette bulunmuştur.
- Horasan ve Maverâünnehir Bölgesi: Nisâbur, Tûs, Merv, Herat, Nesâ, Talkan, Şâş şehirlerindeki toplam 23 (% 9,126) hocadan 2498 (% 32,593) rivayette bulunmuştur.
- Hicaz Bölgesi: Mekke ve Medine’deki 8 (% 3,174) hocadan 53 (% 0,691) rivayette bulunmuştur.
- Suriye ve Anadolu Bölgesi: Şam, Halep, Rakka, Messîsa⁶⁸⁰, Antakya, Harran ve Tarsus şehirlerindeki 11 (% 4,365) hocadan 49 (% 0,639) rivayette bulunmuştur.
- Mısır bölgesindeki 4 (% 1,587) hocadan 48 (% 0,626) rivayette bulunmuştur.
- İran Bölgesi: Rey, Cürçân ve Abadan şehirlerindeki 3 (% 1,190) hocadan 12 (% 0,156) rivayette bulunmuştur.
- Bölgesi tespit edilememiş 6 (% 2,380) hocadan 11 (% 0,143) rivayette bulunmuştur.

Bölgelere göre rivayet sayısından da anlaşıldığı gibi *el-Müsned*’in % 65,148’ini oluşturan 4993 rivayet Irak bölgesinde yaşayan 197 hocasından alınmıştır. Bundan da *el-Müsned*’in çoğu rivayetinin Irak bölgesindeki hoca kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Iraktaki Basra, Bağdat ve Kûfe gibi meşhur üç ilim merkezindeki hocalarından aldığı rivayetleri düşündüğümüzde de şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu üç şehirdeki 170 hocadan 4492 rivayeti bulunmaktadır. Eğer bu sayıya Nesâ’lı hocalar arasında saydığımız ve ömrünün belli bir kısmını Bağdat’ta geçirmiş olan Züheyr b Harb’ten gelen rivayetleri

⁶⁸⁰ Ceyhan nehrinin sağ kıyısında Adana’ya 27 km. uzaklıkta kurulan ve Türkçe’de Misis olarak adlandırılan şehirdir. Misis’in adı 1960 yılından sonra Yakapınar olarak değiştirilmiştir. Günümüzde Adana ilinin Yüreğir ilçesi sınırları içinde olup nüfusu 1997 yılında 4570 idi. (Demirkent, Işın, “Misis”, *DİA*, XXX, 178-179)

ilave edersek sayı 6353'e çıkmaktadır. Bu ilave ile birlikte *el-Müsned*'in kaynaklarının % 82, 894'ünün Irak bölgesindeki bu üç şehirdeki hocalara dayandığı görülmektedir.

Kûfe ve Basra Hz. Ömer döneminde, Bağdat ise Abbâsiler döneminde kurulan yeni şehirler olmasına rağmen ilimde bu kadar ilerlemelerini ve gelişmelerini Sandıkçı "Abbâsi halifelerinin, ilmi çalışmaları hararetle teşvik edip desteklemelerinin büyük rolü vardır" diyerek açıklamıştır.⁶⁸¹

2.2.3.4. En Çok Rivayette Bulunduğu Hocaları

Bu kısımda Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'de kendilerinden en çok rivayette bulunduğu hocaları tanıtılacaktır. Onun en çok rivayette bulunduğu hocalarını tanımamız, *Müsned*'in malzemesini oluşturan öncelikli kaynaklarını tanımamıza vesile olacaktır. Bu sebeple *el-Müsned*'de en çok rivayeti bulunan hocalarını gerektiği kadar tanıtmaya gayret edeceğiz. Hocaları tanıtılırken şu hususlara dikkat edilmeye çalışılmıştır. Varsa doğum tarihi, sırasıyla onların meşhur hocaları ve talebelerinden bazıları, cerh-ta'dîl durumları, varsa eserleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yine Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde rivayeti bulunan hocalarının, onların *Sahîh*'lerinde ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedin*'de geçen rivayet sayıları ve son olarak da ölüm tarihleri verilmiştir.

Ebû Ya'lâ'nın 50'den fazla rivayeti bulunan 29 hocası olduğu daha önceden zikredilmişti. Bir rivayet eksiğiyle 49 rivayeti bulunan bir hocası da kendilerinden fazla rivayeti bulunan hocaları arasında sayılmış ve böylece onların sayısı otuz olmuştur. Bu otuz hocasından rivayet edilen hadis sayısı ise 5638'dir. Yani tahvillerle birlikte *el-Müsned*'deki 7664 rivayetin % 73,564'ü bu otuz hocadan alınmıştır. Bu da *el-Müsned*'deki rivayetlerin yaklaşık olarak $\frac{3}{4}$ üne tekabül etmektedir. Şimdi bu hocalar, en çok rivayeti bulunandan en az rivayeti bulunana doğru tanıtılacaktır.

1. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb

160 yılında Nesâ'da doğdu. Bağdat'ta Hüseyim b. Beşîr'den hadis tahsil eden Ebû Hayseme, Süfyân b. Uyeyne, İsmâil b. Uleyye, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b.

⁶⁸¹ Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 125.

Mehdî, Vekî ve Abdürrezzâk b. Hemmâm gibi tanınmış muhaddislerden hadis rivayet etti. Akranları olan Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ile görüştü. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'a yerleşti. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî vasıtaıyla, Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Bakî b. Mahled (ö. 276/889) gibi hadiste otorite sayılan muhaddisler kendisinden hadis dinlediler. Rivayetleri Tirmizî'nin *es-Sünen*'i dışında *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Ömrünü hadis öğrenmek ve öğretmekle geçiren Ebû Hayseme 234/849 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Cerh-ta'dîl âlimlerinin güvenilir bir muhaddis olduğu hususunda ittifak ettikleri Ebû Hayseme'den Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Kâni gibi tanınmış muhaddisler övgü ile söz etmişlerdir.⁶⁸²

Buhârî ondan 12, Müslim 1281 hadis rivayet ederken Ebû Ya'lâ 1861 hadis rivayet etmiştir. Bu da *el-Müsned*'de bulunan toplam 7664 rivayetin % 24,282'sine tekabül etmektedir. Yani eserdeki rivayetlerin ¼ ini ondan nakledilen rivayetler oluşturmaktadır.

Kaynaklarda birçok kitabı olduğu ve özellikle cerh ve ta'dîl alanında çalışmalar yaptığı bildirilen Ebû Hayseme'nin eserleri hakkında Ebû Ya'lâ "Bende Ebû Hayseme'den nakledilen müsned, mevkûf haberlerin tamamı ve bunlarla ilgili açıklamalar mevcuttur" demiştir.⁶⁸³ Nitekim Ebû Ya'lâ 6683. rivayetin isnadında, Züheyr b. Harb ve Dâvûd b. Amr bize tahdis etti dedikten sonra hadisi Züheyr b. Harb'ın nüshasından yazdığını belirtmiştir. Onun *el-Müsned*, *Kitâbü'l-İlm* ve *Kitâbü't-Târih* adlı eserlerinin olduğu bildirilmektedir. Ne yazık ki günümüze onun sadece *Kitâbü'l-İlm* adlı eseri ulaşmıştır. İlmin önemine dair 164 hadis ihtiva eden bu eser Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî tarafından yayımlanmış ve Salih Tuğ tarafından tahkik edilerek Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶⁸⁴

2. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe Abdullah b. Muhammed

⁶⁸² Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 19-20; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 342-344; Tuğ, Salih, "Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd" *DİA*, X, 151.

⁶⁸³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 179.

⁶⁸⁴ Tuğ, Salih, *Züheyr b. Harb ve Kitabu'l-İlm Adlı Eseri*, İstanbul, İÜEF Yay., 1984.

Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî olup hicri 159'da Kûfe'de doğdu. O daha çok kendi künyesi ve dedesinin künyesine nispetle Ebû Bekir b. Ebû Şeybe olarak tanınır. İlim ehli bir ailede büyümüş olup dedesi, babası ve iki kardeşi Osman ve Kâsım muhaddistir. Ama o, ilimde diğerlerinden daha çok temayyüz etmiştir.⁶⁸⁵

Hadiste büyük imamlardan kabul edilen Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, devrinin önemli âlimlerinden olan Abdullah b. el-Mübârek, Halef b. Halîfe, Cerîr b. Abdülhamîd, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden hadis almıştır. Ondan da Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî vasıtayla, Bakî b. Mahled, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler hadis okumuşlardır. Buhârî ondan 30, Müslim 1540,⁶⁸⁶ EbûYa'lâ ise 446 hadis rivayet etmiştir. Bu da *el-Müsned*'deki rivayetlerin % 5,819'unun ondan alındığını göstermektedir.

Hadis münekkitleri onun sika, hafız, hüccet olduğunu ve hafızasının çok güçlü olduğunu belirtmişlerdir. O, çok hadis yazmış, toplamış, müzakere etmiş ve eserler telif etmiştir. Eser telifinde akranlarından daha üstün olduğu söylenmiştir. Birçok eseri olan Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin en önemli eserleri arasında *el-Musannef*, *el-Müsned*, *Kitâbü'l-Îman*, *Kitâbü't-Târîh* ve *Kitâbü't-Tefsîr*'ini sayabiliriz. Bazıları *el-Musannef* ile *el-Müsned*'in aynı eserler olduğunu söylemişlerdir. O, 235/849 yılında Kûfe'de vefat etti.⁶⁸⁷

3. Ebû Saîd Ubeydullah b. Ömer b. Meysere el-Kavârîrî

151 veya 152'de Basra'da doğdu. Abdurrahman b. Mehdi, Ebû Avâne el-Vâsîfî, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Hüşeym b. Beşîr, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden rivayette bulundu. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî vasıtayla, Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimler de onun

⁶⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 2-4; Yardım, Ali, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir" *DİA*, XIX, 442.

⁶⁸⁶ İbn Hacer, a.g.e., VI, 2-4.

⁶⁸⁷ İbn Hacer, a.g.e., VI, 2-4; Sandıkçı, a.g.e., s. 213-214; Yardım, a.g.m., *DİA*, XIX, 442-443.

talebeleri arasında yer aldı. Yine İbn Sa‘d, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ondan hadis yazdı.⁶⁸⁸

Buhârî ondan 5, Müslim 40 hadis rivayet ederken Ebû Ya‘lâ 374 rivayette bulunmuştur. İbn Sa‘d, Yahyâ b. Maîn, Ebü'l-Hasan el-İclî, Nesâî ve İbn Kâni‘ onun sika olduğunu ifade ederlerken Ebû Hâtim er-Râzî ve Sâlih Cezere ise sadûk olduğunu söylemişlerdir. Kavârîrî'nin Bağdat ve Basra'nın en meşhur muhaddisi olduğu, bu iki şehirde rivayet edilen hadisleri en iyi onun bildiği söylenmiş ve rivayetleri arasında âlî isnadla gelenlerin bulunduğu belirtilmiştir. Kavârîrî 235/850 tarihinde Bağdat'ta vefat etti.⁶⁸⁹

4. İshak b. İbrahim Ebû Yakub el-Mervezî

151'de Mervde doğdu. Şerîk b. Abdullâh, Hammâd b. Zeyd, Abdurrahman b. Ebu'z-Zinâd, Süfyân b. Uyeyne, Kesîr b. Abdullah el-Übüllî gibi muhaddislerden rivayette bulundu. Kendisinden de Ebû Dâvûd, Nesâî vasıtaıyla Buhârî *el-Edebü'l-Müfred*'de rivayette bulundu. Yine Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Ebû Bekir el-Mervezî (ö. 292/905), Ebü'l-Kâsım el-Begavî (ö. 317/929) gibi âlimler ondan hadis okumuşlardır.⁶⁹⁰

Ebü'l-Kâsım el-Begavî ve Dârekutnî'nin sika, Sâlih Cezere'nin sadûk olarak tanıttığı İshak b. İbrahim hafızasının sağlamlığı ve verası konusunda benzeri olmadığı söylenmesine rağmen “*Kur'an mahlûktur*” anlayışını benimsemesinden dolayı âlimlerin çoğu ona karşı temkinli davranmıştır. Ebû Ya‘lâ'nın kendisinden 324 rivayette bulunduğu İshak b. İbrahim 246/860 yılında Sâmerra'da vefat etti.⁶⁹¹

5. Abdüla‘lâ b. Hammâd b. Nasr en-Nersî el-Basrî

⁶⁸⁸ İbn Hacer, a.g.e., VII, 40-41, Güler, Zekeriya, “Kavârîrî” *DİA*, XXV, 65-66.

⁶⁸⁹ İbn Hacer, a.g.e., VII, 40-41, Güler, a.g.m., *DİA*, XXV, 65-66.

⁶⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 476-477; İbn Hacer, a.g.e., I, 223-225.

⁶⁹¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 476-478.

Nersî nisbesiyle tanınmış olan Abdüla‘lâ b. Hammâd, Ebû Ya‘lâ’nın da hocası olan Abbâs b. Velid en-Nersî’nin amcasının oğludur. Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme, Yezîd b. Zürey‘, Vüheyb b. Halid ve Sellâm b. Ebû Mütî‘ gibi muhaddislerden rivayette bulundu. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî vasıtayla, Ebû Hâtim er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Zür‘a er-Râzî ve Ebü’l-Kâsım el-Begavî gibi muhaddisler hadis dinledi.⁶⁹²

Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, Dârekutnî ve İbn Kâni‘ gibi hadis otoritelerinin sika olarak tanıttığı Abdüla‘lâ’dan Buhârî 15 rivayette bulunurken Ebû Ya‘lâ 227 hadis rivayet etmiştir. Muhaddis olmasının yanında şair ve dilbilimci de olan Abdüla‘lâ’nın *Kitâbü’l-Hadis*, *Kitâbü’l-Ğarîb* ve *Kitâbü’n-Nahviyyîn* gibi eserleri vardır. Bir müddet Bağdat’ta ikamet de etmiş olan Abdüla‘lâ 237/851 tarihinde Basra’da vefat etti.⁶⁹³

6. Vehb b. Bakıyye b. Osman Ebû Muhammed el-Vâsitî

Muhaddis de olan torunu Bahşel’in (ö. 292/905) *Târîhu Vâsit* adlı eserinde bildirdiğine göre 155 yılında Vâsit’ta doğdu. Hammâd b. Seleme, Yezîd b. Zürey‘, Halid b. Abdullah et-Tahhân, Ca‘fer b. Süleyman, Bişr b. el-Mufaddal, Muhammed b. Harun b. Ubeyd gibi muhaddislerden hadis işitti. Ondan da Müslim, Ebû Dâvûd, vasıtayla Nesâî Bakî b. Mahled, Ebû Zür‘a er-Râzî, Ca‘fer el-Firyâbî ve Ebü’l-Kâsım el-Begavî gibi muhaddisler hadis dinledi. Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân ve Hatîb el-Bağdâdî gibi âlimlerin sika olarak değerlendirdiği Vehb b. Bakıyye’den Ebû Ya‘lâ *el-Müsned*’e 154 rivayet almıştır. Eserinin olup olmadığıyla ilgili bir bilgiye ulaşamadığımız Vehb b. Bakıyye 239/853 yılında Vasit’ta vefat etti.⁶⁹⁴

7. İbrahim b. el-Haccâc b. Zeyd Ebû İshak es-Sâmî el-Basrî

⁶⁹² Zehebî, *Tezkira*, II, 41.

⁶⁹³ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 93-94; Sandıkçı, a.g.e., s. 171.

⁶⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 462-463; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 160-161.

Hammâd b. Seleme, Vüheyb b. Halid, Ebân b. Yezîd ve Abdülaziz b. el-Muhtâr gibi muhaddislerden hadis rivayet etti. Ondan da Ebû Bekir b. Ali el-Mervezî, Ebû Zür‘a er-Râzî, Ca‘fer el-Firyâbî ve Musa b. Harun el-Hammâl gibi muhaddisler hadis işitti. İbn Hibbân ve Darakutnî’nin sika, İbn Kâni’nin ise sâlih olarak değerlendirdiği İbrahim b. el-Haccâc 231/846 yılında vefat etti.⁶⁹⁵ Ebû Ya‘lâ *el-Müsned*’e ondan 153 rivayet almıştır.

8. Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr Ebû Abdurrahmân el-Kûfi

Yaklaşık olarak 160 yılında Kûfe’de doğan İbn Nümeyr ilim ehli bir ailede yetişti. İlim tahsiline muhaddis olan babasından hadis öğrenerek başladı. Babası Abdullah b. Nümeyr’in çoğu *Sahîh-i Müslim*’de olmak üzere *Kütüb-i Sitte*’de 578 rivayeti bulunmaktadır. O, daha sonra Muhammed b. Bişr, Süfyân b. Uyeyne, İsmâil b. Uleyye, Vekî‘ b. el-Cerrâh, Ebû Bekir b. Ayyâş, Muhammed b. Fudayl, Mervân b. Muâviye gibi âlimlerden hadis öğrendi. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce ondan doğrudan, Tirmizî ve Nesâî ise Buhârî aracılığıyla ondan rivayette bulundular. Yine ondan Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür‘a er-Râzî, Ya‘kûb el-Fesevî, Bakî b. Mahled ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler hadis öğrendiler.⁶⁹⁶

Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) “Irak’ın incisi” diyerek övdüğü Muhammed b. Nümeyr, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebü’l-Hasan el-İclî, Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi hadis otoriteleri tarafından sika olarak nitelendirilmiş ve yine cerh ve ta‘dîl’de söz sahibi kabul edilmiştir. Özellikle Kûfeli râvilerle ilgili değerlendirmelerde Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel onun görüşlerini esas almışlardır. *et-Târih* isimli eseri olan Muhammed b. Nümeyr’den Buhârî 22, Müslim 573, Ebû Ya‘lâ da 152 rivayette bulunmuştur. Ebû Ya‘lâ 6790. rivayetin, İbn Nümeyr’den imlâ yoluyla yazdığı rivayetlerden biri olduğunu bildirmektedir. O, 234/849 tarihinde Kûfe’de vefat etti.⁶⁹⁷

9. Ahmed b. İbrahim b. Kesîr ed-Devrakî

⁶⁹⁵ Zehebî, *Siyer*, XI, 39-40; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 113-114.

⁶⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 282,283; Toksarı, Ali, “İbn Nümeyr” *DİA*, XX, 237.

⁶⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, Aynı Yer; Toksarı, Ali, “İbn Nümeyr” *DİA*, XX, 237; Sandıkçı, a.g.e., s. 212.

168'de Bağdat'ta doğan Ahmed b. İbrahim kendisi gibi muhaddis olan Ya'küb ed-Devrakî'nin kardeşidir. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan ed-Devrakî, Hüseyim b. Beşîr, Cerîr b. Abdülhamîd, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, Yezîd b. Zürey', Affân b. Müslim ve Fadl b. Dükeyn gibi hocalardan hadis öğrendi. Kendisinden de Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Bakî b. Mahled, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi muhaddisler ilim aldılar.⁶⁹⁸

Ukaylî, İbn Hibbân ve Sâlih Cezere gibi cerh-ta'dîl münekkitlerinin sika olarak nitelendirdiği ed-Devrakî'yi, Ebû Hâtim er-Râzî sadûk olarak değerlendirmiştir. Kaynaklarda onun günümüze ulaşan *Müsnedü Sa'd b. Ebî Vakkâs* adlı eseri yanında *Sîretü Ömer b. Abdülazîz ve Zühduhû ve Zühdü İbn Sîrîn ve Eyyûb ve Vüheyb b. el-Verd ve İbrâhîm b. Edhem ve Süleymâne'l-Havvâs* adlı eserleri de olduğu zikredilmektedir. Ebû Ya'lâ'nın kendisinden 146 rivayette bulunduğu Ahmed b. İbrahim 246/860 tarihinde Samarrâ'da vefat etti.⁶⁹⁹

10. Hüdbe b. Halid b. el-Esved el-Ezdî Ebû Halid el-Basrî

Adının Heddâb olduğu da söylenmiştir. Başta muhaddis olan kardeşi Ümeyye b. Halid olmak üzere Cerîr b. Hâzim, Hemmâm b. Yahya, Hammad b. Seleme, Hammâd b. Ca'd ve Süleyman b. Muğîra gibi muhaddislere talebelik yaptı. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim er-Râzî, Zekeriyya es-Sâcî, Bakî b. Mahled ve Hâris b. Ebû Üsâme gibi muhaddisler hadis öğrendiler.⁷⁰⁰

Ebû Ya'lâ'ya Hüdbe ve Şeybân b. Ferrûh sorulduğunda o "Hüdbe daha faziletli, daha sika ve rivayeti daha çoktur" demiştir. Yine o, Hammâd b. Seleme'nin rivayetlerinin Hüdbe'nin yanında iki nüsha şeklinde olduğunu ve birinin hadisleri konularına göre, diğerinin ise Hammâd'ın hocalarına göre tasnif edildiğini bildirmektedir. Buhârî ondan 17, Müslim 34 hadis rivayet ederken, Ebû Ya'lâ ise *Müsned'e* onun 142 rivayetini almıştır. Her ne kadar Nesâî (ö. 303/915) onun bazen zayıf bazen sika olduğunu söylese

⁶⁹⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 68; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 10.

⁶⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 10; Kandemir, M. Yaşar, "Devrakî, Ahmed b. İbrâhim" *DİA*, IX, 247-248.

⁷⁰⁰ Zehebî, *Tezkira*, II, 39-40.

de, Yahyâ b. Maîn ve Mesleme b. Kâsım onun sika olduğunu, Ebû Hâtım er-Râzî ise saduk olduğunu söylemişlerdir. O, 236/851 tarihinde Basra'da vefat etti.⁷⁰¹

11. Muhammed b. Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî el-Basrî

Zemîn lakabıyla da anılan İbnü'l-Müsennâ 167'de Basra'da doğdu. Huseyn b. Hasan el-Basrî, Mu'temir b. Süleyman, Muhammed b. Ca'fer, Gunder, Velîd b. Müslim, Hâlid b. Hâris, Yezîd b. Zürey', Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden de başta Kütüb-i Sitte imamları olmak üzere Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtım er-Râzî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Hırâş ve İbn Huzeyme gibi muhaddisler rivayette bulundular.⁷⁰²

Hadis münekkidlerinden Yahyâ b. Maîn, Dârekutnî ve Mesleme b. Kâsım'ın sika; Hatîb el-Bağdâdî'nin sika, hâfız ve sebt; Zühlî'nin hüccet, Ebû Hâtım er-Râzî ve Sâlih Cezere'nin sadûk olarak gördüğü İbnü'l-Müsennâ'dan Buhârî 103, Müslim 772, Ebû Ya'lâ ise 137 rivayette bulunmuştur. Kitapları olduğu söylenmiş fakat kaynaklarda isimleri verilmemiştir. İbnü'l-Müsennâ 252/866 yılında Basra'da vefat etti.⁷⁰³

12. Muhammed b. el-'Alâ b. Küreyb Ebû Küreyb

160 yılında doğdu. Mu'temir b. Süleyman, Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh, Muhammed b. Bişr, İsmâil b. Uleyye, Abdullah b. Nümeyr ve Hâtım b. İsmail'den hadis öğrendi. Ondan da Kütüb-i Sitte imamları, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî, Ebû Hâtım er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, İbn Huzeyme ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler rivayette bulundular.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 24-25; Eren, Mehmet, *Buhârînin Sahîhi ve Hocaları*, s.186-187.

⁷⁰² Zehebî, *Siyer*, XII, 123-126.

⁷⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 426-427; Toksarı, Ali, "İbnü'l-Müsennâ", *DİA*, XXI, 160.

⁷⁰⁴ Zehebî, *Tezkira*, II, 62-63; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 385-386.

İbn Nümeyr onun, Irakta en çok hadise sahip olan ve Kûfeli'lerin rivayetini en iyi bilen kişi olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ve Mesleme b. Kâsım'ın sika, Nesâî'nin bir defasında sika bir defasında da lâ be'se bih dediği Ebû Küreyb'ten Buhârî 75, Müslim 556 ve Ebû Ya'lâ da 118 rivayette bulunmuştur. O, kitaplarının gömülmesini vasiyet etmiş ve vasiyetine uyularak kitapları gömülmüştür. Ebû Küreyb 248/862'de vefat etmiştir.⁷⁰⁵

13. Süleyman b. Dâvûd Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî

140'da Basra'da doğdu. Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Cerîr b. Hâzim, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Abdülvâris b. Saîd ve İsmail b. Ca'fer'den rivayette bulundu. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî vasıtaıyla, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler hadis öğrendi.⁷⁰⁶

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân gibi hadis otoriteleri tarafından sika olarak değerlendirilen ez-Zehrânî'den Buhârî 9, Müslim 139, Ebû Ya'lâ ise 117 rivayette bulunmuştur. *el-Musannef* ve *el-Câmî fi'l-Kırâât* adlı eserleri olduğu bildirilen ez-Zehrânî 234/849 tarihinde Basra'da vefat etti.⁷⁰⁷

14. Amr b. Muhammed en-Nâkıd Ebû Osman el-Bağdâdî

İlmin kabı olarak isimlendirilen Ebû Osman, Mu'temir b. Süleyman, Hüseyim b. Beşir, Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzak b. Hemmâm, İsmâil b. Uleyye ve Yakub b. İbrahim gibi hocalara talebe oldu. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî vasıtaıyla, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ca'fer el-Firyâbî ondan hadis dinledi.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Zehebî, *Tezkira*, II, 63; Eren, a.g.e., s. 168.

⁷⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 190-191.

⁷⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 191; Sandıkçı, a.g.e., s. 251; Eren, a.g.e., s. 124.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 147-148.

Ebû Hâtim er-Râzi'nin, sika, emin; Ebû Dâvûd ve Hüseyin b. Fehm'in sika olarak değerlendirdiği en-Nakıd'dan Buhârî 6, Müslim 290, Ebû Ya'lâ ise 116 hadis rivayet etmiştir. O, 232/847 Bağdat'ta vefat etti.⁷⁰⁹

15. Şeybân b. Ferrûh Ebû Muhammed el-Übüllî

140 tarihinde doğdu. Hammâd b. Seleme, Cerîr b. Hâzim, Mübârek b. Fedâle, Sellâm b. Miskîn ve Ebân b. Yezîd el-Attâr gibi hocalardan ilim öğrendi. Kendisinden de Müslim, Ebû Dâvûd, Bakî b. Mahled, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Muhammed b. Abdullah Mutayyen, Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi kişiler hadis öğrendiler. Ahmed b. Hanbel ve Mesleme b. Kâsım sika, Ebû Zür'a er-Râzî ise onun sadûk olduğunu ifade etmişlerdir. Ebû Hâtim kaderi düşüncesinin olduğunu belirttikten sonra âli isnadlarda tek kaldığı için insanların hadis almak için ona gelmek zorunda kaldıklarını bildirmektedir. Ebû Ya'lâ ondan 110 rivayette bulunmuştur. O, doksan beş yaşını geçmiş olduğu halde 235/850 tarihinde Basra'da vefat etti.⁷¹⁰

16. Yahya b. Eyyûb Ebû Zekeriyya el-Mekâbirî el-Bağdâdî

157'de doğdu. Hüşeym b. Beşîr, Abdullah b. el-Mübârek, Vekî b. Cerrâh, Abbâd b. Abbâd, İsmail b. Ca'fer ve İsmail b. Uleyye gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden de Müslim, Ebû Dâvûd, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Musa b. Harun, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler hadis rivayet etti. Hüseyin b. Fehm ve İbn Kâni' sika; Ali b. el-Medîni ve Ebû Hâtim er-Râzî ise sadûk olduğunu söylemişlerdir. Ebû Ya'lâ'nın kendisinden 101 rivayette bulunduğu el-Mekâbirî 234/849 tarihinde vefat etti.⁷¹¹

17. Muhammed b. Ebû Bekr el-Mukaddemî Ebû Abdullah el-Basrî

⁷⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 96-97; Eren, a.g.e., s. 152.

⁷¹⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 101-103; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 374-375.

⁷¹¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 386-388; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 188-189.

Amcası Ömer b. Ali, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ebû Avâne, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî'den rivayette bulundu. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ahmed b. Ali el-Mervezî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimler hadis öğrendi. Yahya b. Maîn ve Ebû Zür'a er-Râzî'nin sika; Ebû Hâtim'in sâlihu'l-hadis olarak değerlendirdiği el-Mukaddemî'den Buhârî 28, Müslim 29, Ebû Ya'lâ ise 99 rivayette bulunmuştur. O, 234/849'da Basra'da vefat etti.⁷¹²

18. Zekeriyya b. Yahya b. Subeyh el-Vâsifî

Zahmûye lakabıyla da tanınır. Abdurrahman b. Ebu'z-Zinâd, Yahya b. Zekeriyya b. Ebû Zâide, Hüseyim b. Beşîr ve Ferac b. Fedâle'den ilim öğrendi. Ondan da Ebû Züra er-Râzî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Hasan b. Süfyan rivayette bulundu. İbn Hibbân sika olduğunu söylemiştir. Ebû Ya'lâ'nın 99 rivayette bulunduğu Zahmûye, 235/850 yılında vefat etti.⁷¹³

19. Süveyd b. Said b. Sehl Ebû Muhammed el-Herevî

Mâlik b. Enes, Mu'temir b. Süleyman, Abdurrahman b. Ebu'z-Zinâd, Süfyân b. Uyeyne, Yezîd b. Zürey', Yahya b. Zekeriyya b. Ebû Zâide ve Hafs b. Meysere gibi hocalardan ders aldı. Kendisinden de Müslim, İbn Mâce, Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Muhammed b. el-Ca'd, Ebû Züra er-Râzî, Bakî b. Mahled ve Yakub b. Şeybe gibi muhaddisler hadis dinlediler.

Ahmed b. Hanbel onun için sâlih ve sika, Nesâî "leyse bihî be's" derken Ebû Hâtim "sadûk ama çok tedlis yapar" demiştir. Ebû Züra (ö. 264/878) kitaptan yaptığı rivayetlerin sahih olduğunu, fakat hafızasından yaptığı rivayetlerin böyle olmadığını söylerken Buhârî gibi bazı âlimler tarafından a'mâ olduktan sonra telkinle kendi hadisinden olmayan şeyleri rivayet etmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ve Hâkim (ö. 405/1014) onun a'mâ olmadan önce rivayet ettiklerinin

⁷¹² İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 79; Eren, a.g.e., 156.

⁷¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 253; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XVII, 164.

yazılabileceğini fakat a'mâ olduktan sonra telkinle rivayet ettiklerinin ise yazılamayacağını ifade etmişlerdir. Ebû Ya'lâ'nın kendisinden 95 rivayette bulunduğu Süveyd takriben yüz yaşına yakın olduğu halde 240/855 yılında vefat etti.⁷¹⁴

20. Musa b. Muhammed b. Hayyân Ebû 'Imrân el-Basrî

Ebû Kuteybe Seleme b. Kuteybe, Muhammed b. Ebû Adî, Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdülvehhâb er-Rûmî ve Muhammed b. Ca'fer Gunder gibi muhaddislerden hadis dinledi. Ondan da Muhammed b. İshak es-Sâğânî, Ahmed b. el-Hasan es-Sûfî, Abdullah b. Ahmet el-Mâristânî gibi kişiler ilim öğrendi.⁷¹⁵

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) hadislerinin müstekîm olduğunu söylerken, Zehebî (ö. 748/1348) ise onun sadûk olduğunu bildirmektedir.⁷¹⁶ İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938), Ebû Züra'nın onun hadisini terkettiğini ve ondan kendilerine hadis rivayet etmediğini naklettikten sonra Ebû Züra daha önceden *el-Fevâid*'inde ondan rivayette bulundu der.⁷¹⁷ İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât*'ında zikrettikten sonra, onun bazen sika râvilere muhalefet ettiğini bildirmektedir.⁷¹⁸ Ebû Ya'lâ'nın kendisinden 77 rivayette bulunduğu Musa b. Muhammed hicri 230 yılından sonra vefat etti.

21. Bişr b. Velid b. Halid el-Kindî

150 civarlarında doğdu. Ebû Yûsuf'tan fıkıh ve hadis öğrenerek onun seçkin öğrencilerinden biri oldu. Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Abdurrahman b. Ebû'z-Zinâd, Salih el-Mürri, Ebû Ma'şer es-Sindî ve Şerîk b. Abdullah'tan rivayette bulundu. Kendisinden Hasan b. Allûye, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Musa b. Harun, Ahmed b. Ali el-Ebbâr gibi âlimler hadis ve fıkıh öğrendi. Süfyân b. Uyeyne ona bilemediği bazı soruları sorar yine Ahmed b. Hanbel de çözemediği meseleleri Kindî'ye

⁷¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 161; Zehebî, *Siyer*, XI, 410-420; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 272-275.

⁷¹⁵ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XIII, 41; Zehebî, *Târîh*, XVII, 369-370.

⁷¹⁶ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XIII, 41; Zehebî, *Târîh*, XVII, 369-370.

⁷¹⁷ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh*, VIII, 161.

⁷¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 161.

sordurup cevaplarını öğrenmek isterdi. Bağdat ve çevresinde kadılık görevlerinde bulundu. Halife Me'mûn'un "Kur'an'ın mahlûk olduğu" görüşünü benimsemediği için belli bir süre gözetim altında tutulmuşsa da el-Mütevekkil-Alellah döneminde serbest kalmıştır. Yaşlılık döneminde Kur'an'ın mahlûk olduğu konusunda tereddüt gösterince hadisçiler tarafından dışlandı.⁷¹⁹

Dârekutnî (ö. 385/995) onun sika olduğunu söylerken Ebû Dâvûd ise sika olmadığını söylemektedir. Salih Cezere gibi onun sadûk olduğunu kabul eden bazı âlimler, yaşlılığı dolayısıyla aklî melekesinin zayıfladığını ve hadisleri tahrife başladığını ileri sürerken bazıları onun hadislerini münker kabul etmişlerdir. Kaynaklarda kendisine ait bir eserine rastlanılmayan Kindî'nin, hocası Ebû Yûsuf'a nisbet edilen *Edebü'l-Kâdî*, *Kitâbü'l-Cevâmi'* ve *Kitâbü'l-Emâlî* adlı eserlerini rivayet ettiği belirtilmektedir.⁷²⁰

Ebû Ya'lâ, ondan 74 rivayette bulunmuştur. Bişr b. Velid bu rivayetlerin 19'unu Ebû Yusuf'tan rivayet etmiş, Ebû Yusuf da on dokuz rivayetin iki tanesini hocası Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. O, doksan yedi yaşındayken 238/853 yılında Bağdat'ta vefat etti.

22. Osman b. Ebû Şeybe Ebû'l-Hasan el-Kûfi

156 yılında Kûfe'de doğdu. Dedesi İbrâhim'in künyesine nispetle İbn Ebû Şeybe diye anıldı. Aynı künye ile meşhur olan kardeşleri Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ile Kâsım'dan daha büyüktür. Muhaddis olan oğlu Ebû Ca'fer Muhammed de İbn Ebû Şeybe künyesiyle tanınır. Cerîr b. Abdülhamîd, Hüseyim b. Beşîr, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdullah b. el-Mübârek, Bişr b. Mufaddal, İsmâil b. Ayyâş, İsmâil b. Uleyye ve Şerîk b. Abdullah gibi muhaddislere talebelik yaptı. Kendisinden de oğlu Muhammed ile Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Sa'd, Ca'fer el-Firyâbî, Bakî b. Mahled, Humeyd b. Ebû Humeyd, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zûr'a er-Râzî gibi âlimler hadis öğrendi.⁷²¹

⁷¹⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 673-676; Kallek, Cengiz, "Kindî, Bişr b. Velîd" *DİA*, XXVI, 39-40.

⁷²⁰ Zehebî, *Siyer*, X, Aynı Yer; Kallek, a.g.m., Aynı Yer.

⁷²¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 149-151.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ondan övgüyle bahsetmiş, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve el-‘Iclî (ö. 261/875) onun sika olduğunu ifade ederken Ebû Hâtim ise sadûk olduğunu söylemiştir. Buhârî ondan 53, Müslim 135, Ebû Ya‘lâ ise 69 rivayette bulunmuştur. *el-Müsned fi’l-Hadîs, es-Sünen fi’l-fıkıh, Tefsîrü’l-Kur’ân, Kitâbü’t-Târîh* ve *Kitâbü’l-Fiten* adlı eserleri olduğu belirtilen Osman b. Ebû Şeybe 239/853’de Bağdat’ta vefat etti.⁷²²

23. Abdullah b. Ömer b. Ebân el-Cü‘fi el-Kûfi Müşküdâne

Müşküdâne lakabına sahip olan Abdullah b. Ömer b. Ebân’a, dayısı Hüseyin b. Ali el-Cü‘fi’den dolayı el-Cü‘fi de denilmiştir. Ebû Nuaym, onu güzel kokusundan dolayı “müşküdâne” diye isimlendirdi. Müşküdâne Horasan halkının dilinde “misk kabı” anlamına gelmektedir. Abdullah b. Mübârek, Abede b. Süleyman, Abdülaziz ed-Derâverdî, Yahya b. Ebû Zâide ve Muhammed b. Fudayl’dan rivayette bulundu. Kendisinden de Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Mervezî, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür‘a er-Râzî, İbn Ebû’d-Dünyâ ve Ebû’l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler hadis rivayet etti.⁷²³

İbn Hibbân onu *es-Sikat’ında* zikretmiş ve Ebû Hâtim onun sadûk olduğunu söylemiştir. Buhârî, İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve İbn Kânî (ö. 371/907) ise onda teşeyyu‘/şiilik olduğunu söylemişlerdir. Müslim ondan 12 rivayette bulunurken Ebû Ya‘lâ 65 rivayette bulunmuştur. Nesâî ise Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Mervezî vasıtasıyla *Hasâisu Ali* adlı eserinde ondan rivayette bulunmuştur. Müşküdâne, 239/853 yılında vefat etti.⁷²⁴

24. Muhammed b. Yezîd Ebû Hişâm er-Rifâî

⁷²² İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 149-151; Başaran, Selman, “İbn Ebû Şeybe, Ebû’l-Hasan” *DİA*, XIX, 444.

⁷²³ Zehebî, *Siyer*, XI, 155-156; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 332-333.

⁷²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 332-333.

Bağdat kadılığı da yapmış olan Ebû Hişam, Abdullah b. Nümeyr, Hafs b. Ğiyâs, Ebû Bekir b. Ayyâş, Muhammed b. Fudayl gibi muhaddislerden hadis dinledi. Ondan da Müslim, Tirmizî, İbn Mâce, Bakî b. Mahled, İbn Ebû Hayseme, Ahmed b. Ali el-Ebbâr, İbn Ebü'd-Dünyâ ve İbn Huzeyme gibi âlimler ilim öğrendi.⁷²⁵

Berkânî sika, 'İclî "lâ be'se bih", İbn Maîn "mâ erâ bihî be'sen" derken Buhârî, Ebû Hâtim ve Nesâî onun zayıf olduğunu bildirmektedirler. Talha b. Muhammed b. Ca'fer, Muhammed b. Yezîd'in 242 yılında Bağdat'a kadı olarak atandığını bildirdikten sonra onun Ku'ran, ilim, fıkıh ve hadis ehlerinden olduğunu ifade etmiştir. Meşhur kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) "O, Kıraati bir topluluktan aldı ve onlardan gelen birçok şaz rivayetlerin bilgisi ondadır" der. Zehebî (ö. 748/1348), onun kıraatle ilgili bir kitap yazdığını bildirmektedir. Ebû Ya'lâ'nın kendisinden 61 rivayette bulunduğu Ebû Hişam er-Rifâî 248/862 yılında vefat etti.⁷²⁶

25. Harun b. Ma'rûf Ebû Ali el-Mervezî

Hüseyim b. Beşîr, Süfyân b. Uyeyne, Abdülaziz ed-Derâverdî, Yahya b. Ebû Zâide, Abdullah b. el-Mübârek, Ebû Bekir b. Ayyâş ve el-Velîd b. Müslim gibi muhaddislere talebelik yaptı. Ondan da Müslim, Ebû Dâvûd, Buhârî vasıtaıyla, Ahmed b. Hanbel, Musa b. Harun, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Salih b. Muhammed Cezere, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî gibi âlimler hadis öğrendi.⁷²⁷

Yahya b. Maîn, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, el-'İclî ve Salih b. Muhammed gibi hadis otoriteleri tarafından sika olarak değerlendirilen Harun b. Ma'rûf sonradan a'mâ olmuştur. O rüyasında kendisine "Hadisi Kur'an'a tercih edene azab edilir" dendiğini naklettikten sonra "Gözlerimin kör olmasının bundan dolayı olduğunu zannediyorum" demiştir. Zehebî (ö. 748/1348), "hadis topladı ve kitap tasnif etti" demiş ama kitabın ismi ve içeriği ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Ebû Ya'lâ'nın kendisinden 56

⁷²⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, IX,526-527.

⁷²⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 153-156; İbn Hacer, *Tehzib*, IX,526-527.

⁷²⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, XI,11-12.

rivayette bulunduğu Harun b. Ma'rûf 231/846 yılında yetmiş dört yaşında iken vefat etti.⁷²⁸

26. Muhammed b. Abbâd b. ez-Zibrikân el-Mekkî

Bağdat'ta ikamet etti. Süfyân b. Uyeyne, Abdülaziz ed-Derâverdî, Hâtim b. İsmail, Mervân b. Muâviye ve Abdullah b. Muaz es-San'ânî gibi hocalardan ders aldı. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ahmed b. Ali el-Mervezî, Zühlî, Yakub b. Süfyan, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi kişiler hadis öğrendiler.⁷²⁹

Ahmed b. Hanbel onu "lâ be'se bih" ve "sadûk", İbn Maîn ve Salih Cezere "lâ be'se bih" olarak değerlendirirken İbn Kâni' ise onu "sika" olarak değerlendirmiştir. Buhârî ondan bir, Müslim 43, Ebû Ya'lâ ise 56 rivayette bulunmuştur. O, 234/849 tarihinde Bağdat'ta vefat etti.⁷³⁰

27. Süreyc b. Yunus b. İbrahim Ebu'l-Hâris el-Bağdâdî

Hüseyim b. Beşîr, Vekî' b. Cerrâh, Yahya b. Ebû Zâide, Abbâd b. Abbâd, Süfyân b. Uyeyne, Mervân b. Şücâ' ve Yusuf b. el-Mâceşûn gibi muhaddislere talebelik yaptı. Ondandan da Müslim, Buhârî ve Nesâî vasıtaıyla, Bakî b. Mahled, Musa b. Harun, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. el-Hasan es-Sûfî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî ve Ebû Zür'a er-Râzî gibi âlimler hadis öğrendi.⁷³¹

Yahyâ b. Maîn onun için "lâ be'se bih", Ebû Hâtim "sadûk", Salih Cezere ise "sikatün cidden" demiştir. Onun *Kitâbü's-Sünen*, *Kitâbü't-Tefsîr*, *Kitâbü'l-Kırâât*, *Kitâbü't-Târîh* ve *Kitâbü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı eserleri vardır. Zehebî'nin (ö.

⁷²⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 129-130.

⁷²⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 244-245.

⁷³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 244-245; Eren, a.g.e., s. 164.

⁷³¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 146-147.

748/1348) “âbidlerin imamı ve sünnette öncü” diyerek övdüğü Süreyc’ten Ebû Ya‘lâ 56 hadis rivayet etmiştir. O, 235/849 tarihinde vefat etti.⁷³²

28. Muhammed b. Beşşâr Bündâr el-Basrî

“Değerli şeyleri saklayan, çok hadis ezberleyen kimse” anlamında Bündâr lakabıyla tanınan Muhammed b. Beşşâr 167’de Basra’da doğdu. Mu‘temir b. Süleyman, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Muhammed b. Ca‘fer Gunder, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî‘ b. Cerrâh, Hammâd b. Mis‘ade ve Yezîd b. Zürey‘ gibi muhaddislerden ders aldı. Ayrıca Bündâr yirmi yıldan fazla Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın hadis meclislerine devam ettiğini ifade etmiştir. Özellikle Basra hadislerini çok iyi bilirdi. O, “Tahric ettiğim hadislerin hepsini ezberlemeden meclisteki yerime oturmam” demiştir. Bündâr’dan da Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi, Ebû Zür‘a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Huzeyme, el-Kâsım b. Zekeriyya ve Bakî b. Mahled gibi muhaddisler hadis öğrendi. Uzun yaşaması ve küçük yaştan itibaren hadis rivayet etmesinden dolayı ondan beş ayrı tabakaya mensup muhaddisler hadis dinleme imkânı bulmuşlardır.⁷³³

İbn Huzeyme’nin, zamanındaki muhaddislerin imamı diye övdüğü Bündâr’ı, Yahyâ b. Maîn, el-‘Iclî, İbn Hibbân ve Mesleme b. Kâsım gibi cerh ve ta’dîl imamları sika olarak değerlendirmiştir. Buhârî ondan 205, Müslim 460, Ebû Ya‘lâ ise 53 rivayette bulunmuştur. Bündâr’ın rivayet ettiği hadislerin bir bölümünü içeren küçük bir mecmua Zâhiriyye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Yine Ebû Ya‘lâ’nın eserleri kısmında açıkladığımız gibi Ebû Ya‘lâ’nın hocası Muhammed b. Beşşâr Bündâr’dan rivayet ettiği 56 hadisi içeren *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr Bendâr an Şüyühîhî* adında bir cüzü vardır. Bündâr, uzun yıllar Basra ve Bağdat’ta hadis rivayet ettikten sonra seksen beş yaşlarında iken 252/866 tarihinde Basra’da vefat etti.⁷³⁴

⁷³² Zehebî, *Siyer*, XI, 146-147; Sandıkçı, a.g.e., s. 417.

⁷³³ Zehebî, *Tezkira*, II, 62-63; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 70-73; Uğur, Mücteba, “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr” *DİA*, VI, 488-489.

⁷³⁴ Zehebî, a.g.e., aynı yer; İbn Hacer, a.g.e., aynı yer; Uğur, a.g.m., aynı yer.

29. Abbâs b. Velid en-Nersî Ebu'l-Fadl el-Basrî

Abdülvâhid b. Ziyâd, Mu'temir b. Süleyman, Yezîd b. Zürey', Yahya b. Saîd el-Kattân ve Hammâd b. Seleme gibi muhaddislerden hadis dinledi. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Nesâî vasıtayla, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Mervezî ve Yakub b. Şeybe gibi âlimler hadis öğrendi.⁷³⁵

Yahyâ b. Maîn, İbn Kâni', İbn Hibbân ve Dârekutnî gibi hadis münekkitleri onu sika olarak değerlendirmişlerdir. Buhârî 3, Müslim 1, Ebû Ya'lâ ise ondan 52 rivayette bulunmuştur. Abbâs b. Velid 238/852 yılında Basra'da vefat etti.⁷³⁶

30. İsmail b. İbrahim b. Ma'mer Ebû Ma'mer el-Hüzelî el-Herevî el-Katî'î

Hüşeym b. Beşîr, Halef b. Halîfe, Abdullah b. Mübârek, İsmâil b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Muâz es-San'ânî, Dâreverdî, İsmâil b. Uleyye ve Şerîk b. Abdullah gibi muhaddislere talebelik yaptı. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî vasıtayla, Bakî b. Mahled, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Zühli, Salih b. Muhammed, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a er-Râzî gibi âlimler hadis öğrendi.⁷³⁷

İbn Sa'd (ö. 230/845), Ebû Ma'mer'in "Hayır, fazilet ve sünnet ehli olup aynı zamanda sika ve sebt bir kimse olduğunu" ifade eder. İbn Maîn onun sika ve me'mûn olduğunu, İbn Kâni' de sika ve sebt olduğunu belirtmiştir. Ebû Ya'lâ (ö. 307/919) onun Musul'a geldiğini hafızasından yaklaşık iki bin hadis rivayet ettiğini; Bağdat'a döndükten sonra ise hata yaptığı otuz kadar hadisi kendilerine yazdığını bildirmektedir. Buhârî 1, Müslim 3, Ebû Ya'lâ ise ondan 49 rivayette bulunmuştur. Ebû Ma'mer 236/851 tarihinde vefat etti.⁷³⁸

Ebû Ya'lâ'nın en çok rivayette bulunduğu hocaları ile yukarda zikredilen bilgilerden sonra birkaç noktaya dikkat çekmek istiyoruz.

⁷³⁵ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 133.

⁷³⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 133-134; Eren, a.g.e., s. 127-128.

⁷³⁷ Zehebî, *Tezkira*, II, 44-45; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 273-274.

⁷³⁸ Zehebî, *Tezkira*, II, 44-45; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 273-274; Eren, a.g.e., s. 104.

Onun hocalarının hocası olan muhaddislerin çoğunun, Peygamberimizin övdüğü Etbâu't-tâbiîn tabakasından olduğu görülmektedir. Onlardan birçoğu, hadislerin çoğunun rivayetinin kendilerine dayandığı insanlardır. Yine onların bir kısmı, o neslin büyüklerinden olup hem yaşadıkları dönemde hem de sonraki dönemlerde insanların övgüyle bahsettiği büyük muhaddislerdir. Bunlar arasında özellikle İmam Mâlik, Abdullah b. el-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. el-Cerrâh, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Hüseyim b. Beşîr, Mu'temir b. Süleyman, Yezîd b. Zürey', İsmâil b. Ayyâş, Şerîk b. Abdullah ve İsmâil b. Uleyye gibi âlimleri sayabiliriz.

Ebû Ya'lâ'nın en çok rivayette bulunduğu 30 hocasından 26 tanesi, Kütüb-i Sitte imamlarının da hocasıdır. Onlardan üç tanesinden Kütüb-i Sitte imamlarının hepsi rivayet etmiştir. Onlar Muhammed b. Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî el-Basrî, Muhammed b. el-'Alâ b. Küreyb Ebû Küreyb ve Muhammed b. Beşşâr Bündâr el-Basrî'dir. Dört tanesinden Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce; altı tanesinden Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd; üç tanesinden Buhârî ve Müslim; bir tanesinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce; bir tanesinden Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce; beş tanesinden Müslim ve Ebû Dâvûd; bir tanesinden Müslim ve İbn Mâce; bir tanesinden sadece Müslim ve bir tanesinden de sadece Ebû Dâvûd hadis rivayet etmiştir.

Onlardan Kütüb-i Sitte imamlarının hiçbirinin rivayette bulunmadığı dört hocası vardır. Onlar ise İbrahim b. el-Haccâc b. Zeyd Ebû İshak es-Sâmî el-Basrî, Zekeriyya b. Yahya b. Subeyh el-Vâsitî Zahmûye, Musa b. Muhammed b. Hayyân Ebû 'Imrân el-Basrî ve Bişr b. Velid b. Halid el-Kindî'dir.

Kendilerinden en çok rivayette bulunulan bu hocalar, cerh-ta'dîl imamlarının koyduğu kriterlere göre onay alan ve kendilerinden hadis rivayet edilebilmesi uygun olan kimselerdir.

2.2.3.5. Kütüb-i Sitte İmamlarıyla Ortak Hocaları

Ebû Ya'lâ, Kütüb-i Sitte imamlarıyla aynı çağda yaşamıştır. O da diğer ilim talebeleri gibi yaşadıkları dönemdeki birçok ilim merkezine giderek oranın âlimlerinden ilim öğrenmiştir. Bu sebeple onun bazı hocaları aynı zamanda Kütüb-i Sitte musanniflerinin de hocalarıdır. Bu yönü ile Ebû Ya'lâ'nın hocaları ile Kütüb-i Sitte

imamlarının ortak hocaları tespit edilerek onların müşterek hocaları arasında karşılaştırma yapılması uygun görülmüştür. Karşılaştırma yapılırken Kütüb-i Sitte imamlarının sadece Kütüb-i Sitte'deki hocaları ele alınmıştır. Yani onların Kütüb-i Sitte dışındaki eserlerindeki hocaları dikkate alınmamıştır. Mesela Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ* ve Ebû Dâvûd'un *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* gibi diğer eserlerindeki hocaları karşılaştırmaya alınmamıştır. Yine Kütüb-i Sitte imamları, Ebû Ya'lâ'nın bazı hocalarından doğrudan değil de bir hoca vasıtasıyla rivayette bulunmuşlardır. Bunlar da Ebû Ya'lâ'nın hocalarından direkt rivayette bulunmadıkları için karşılaştırmada dikkate alınmamıştır.

Bu karşılaştırmayı yaparken Kütüb-i Sitte için şu rumuzlar kullanılmıştır.

KS: Kütüb-i Sitte (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

4S: Dört Sünen (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

B: Buhârî, **M:** Müslim, **D:** Ebû Dâvûd, **T:** Tirmizî, **N:** Nesâî, **K:** Kazvinî İbn Mâce

Araştırmamız sonucunda Ebû Ya'lâ'nın Kütüb-i Sitte imamlarıyla ortak 150 hocasının olduğu tespit edilmiştir. *el-Müsned*'de tahvillerle birlikte rivayet edilen toplam rivayet 7664 idi. Ebû Ya'lâ'nın Kütüb-i Sitte imamlarıyla ortak hocalarından *el-Müsned*'de rivayet edilen hadis sayısı ise tahvillerle birlikte 6.621 dir. Bunu da yüzdellik dilimle ifade ettiğimizde rivayetlerin % 86.390'nun Kütüb-i Sitte imamlarıyla ortak hocalarından nakledildiği görülmektedir ki bu da *el-Müsned*'deki hadislerin sıhhat derecesini kuvvetlendirmekle birlikte *el-Müsned*'in değerini de artırmaktadır.

Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'de Kütüb-i Sitte imamları dışında rivayet ettiği hocalarının sayısı ise 102⁷³⁹ olup bunlardan nakledilen rivayetlerin toplamı ise 1.043 tür. Bunu da yüzdellik dilimle ifade ettiğimizde rivayetlerin % 13.609'u bu hocalarından rivayet edilmiştir.

Araştırmamız neticesinde Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'indeki hocaların Kütüb-i Sitte imamlarının da hocası olması bakımından hoca ve rivayet sayısına göre aşağıda verilen tablo ortaya çıkmaktadır:

⁷³⁹ Bu hocalarının iki tanesinden Buhârî *el-Edebü'l-Müfred*'de, Ebû Dâvûd iki hocasından *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*'te İbn Mâce'de *Tefsîr*'inde bir hocasından rivayette bulunmuştur.

Kütüb-i Sitte İmamları	Müsned'deki Hoca Sayısı	Hocaların Müsned'deki Rivayet Sayısı
KS	6	376
B,M,D,T,N	1	17
B,M,D,K	4	2528
B,M,N, K	1	33
B,M,D	10	1099
B,M	5	229
B,D,T,N	1	4
B,T,N,K	1	13
B,D,T	2	7
B,D,N	1	3
B,D	2	31
B	4	30
M, 4S	7	103
M,D,T,K	2	187
M,T,N,K	1	7
M,T,N	1	3
M,T,K	2	66
M,D,K	3	47
M,D	23	714
M,T	1	2
M,K	1	95
M	19	280

4S	1	15
D,T,N	1	1
D,T,K	2	20
T,N,K	3	7
D,T	2	11
D,N	4	14
D,K	2	22
T,K	7	71
T,N	2	6
D	7	440
T	5	22
N	5	20
K	11	98
Toplam	150	6621

Tablo sonucunda Ebû Ya‘lâ’nın Kütüb-i Sitte imamlarının herbiri ile müşterek hocalarını karşılaştırdığımızda şu bilgilere ulaşılmaktadır:

Buhârî ile 38, Müslim ile 87, Ebû Dâvûd ile 81, Tirmizî ile 48, Nesâî ile 36, İbn Mâce ile 54 ortak hocası vardır. Görüldüğü gibi en çok müşterek hoca Müslim ve Ebû Dâvûd ile iken en az müşterek hoca Nesâî ve Buhârî iledir. Müslim ve Ebû Dâvûd ile 150 müşterek hocanın yarısından fazlasından rivayette bulunmuşlardır. Nesâî ve Buhârî ile Ebû Ya‘lâ’nın ortak hocalarının az olmasını Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’inin dışındaki eserlerinde onların bazılarında rivayette bulunmasının yanında yine Buhârî ve özellikle Nesâî’nin Ebû Ya‘lâ’nın hocalarından direkt nakletme imkânı bulamayıp onlardan başka bir hoca vasıtasıyla hadis rivayet etmesiyle de açıklanabilir.

2.2.4. Ebû Yâ'îlâ'nın Kullandığı Rivayet Lafızları

Peygamberimizin hadislerini onlara bir şey ilave etmeden ve onlardan bir şey çıkartmadan diğer insanlara ulaştırmak çok önemlidir. Çünkü Allah Rasûlü'nün sözleri Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağıdır. Yine tıpkı Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de emirler, yasaklar, teşvik, korkutma, ruhsat vb. konular bulunmaktadır. Bu sebeple dinî hükümlerle ilgili haberlerin ve özellikle hadislerin usulüne uygun olarak âdil ve güvenilir insanlar tarafından aktarılması önem arz etmektedir.⁷⁴⁰

Hadisleri usulüne uygun bir şekilde hocadan alıp diğer insanlara aktarma anlamına gelen tahammülü'l-ilm faaliyetleri, sahâbe döneminden başlayarak devam etmiştir.

Bir haberin sıhhat durumunu tespit ve belirlemede râvilerin sayısına, adalet ve zabtına bakmanın yanında, haberi alma ve nakletme yolları da önem arz etmektedir. Haberi alan ve aktaran kimsenin diğer insanlara hadisi aktarırken kullandığı lafızlar çok önemlidir. Zîra hadisleri rivayet ederken kullanılan lafızların her birinin farklı bir anlamı bulunmaktadır. Bunlara “edâ sığaları” denmektedir.⁷⁴¹

Edâ sığalarına tabî'n devrinden beri önem verilmiş ve rivayetin sıhhatine, hasenliğine ve zayıflığına hükmedebilmek için bunların da etkili olduğu kabul edilmiştir. Bir haber hocadan sekiz şekilde alınır. Bunlar semâ, kırâat (arz), icâzet, münavele, kitâbet, i'lâmü's-şeyh, vasiyyet ve vicâde metotlarıdır.⁷⁴²

Muhaddisler hadisleri hocalarından alırken bu metotlara delalet eden lafızlar kullanmışlardır. Ebû Ya'îlâ da yaşadığı dönemde yaygın olan bu lafızları kullanarak hocalarından hadisleri nakletmiştir. Bu bağlamda onun *Müsned*'de kullandığı lafızlar, onların geçtiği yerler ve delalet ettiği metotlar hakkında bilgi verilecekler.

1. **سمع** : Ben işittim anlamına gelen sülâsî bir fiildir. Rivayetin semâ yoluyla alındığını gösterir. Açıkça semâ usulüne delalet ettiği için bu usulle kullanılan sığaların

⁷⁴⁰ Ahmed, Naim, *Tecrid*, I, 399.

⁷⁴¹ Ahmed, Naim, a.g.e., I, 399.

⁷⁴² Ahmed, Naim, aynı yer.

en üstünüdür. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de edâ lafızlarının en üstününün “semi‘tü” ifadesi olduğunu bidirmektedir.⁷⁴³

Bu ifade *Müsned*'de sadece iki yerde geçmektedir. İlk geçtiği yerde Ebû Ya‘lâ'nın hocası İbrahim b. Muhammed b. Ar'ara'dır.⁷⁴⁴ Ebû Ya‘lâ bu rivayetten önceki üç hadisi ve birçok hadisi bu hocasından rivayet etmiştir. Bu rivayetlerin hepsinde hocasından hadisleri حدثنا lafzıyla nakletmiştir

İkinci geçtiği yerde ise hocası İshâk b. Ebî İsrâîl'dir.⁷⁴⁵ Ebû Ya‘lâ ondan da birçok yerde rivayette bulunmuş olup oralardaki edâ lafzı حدثنا dır. Yine o bu rivayetten önceki 3 hadisi ve bundan sonraki 9 rivayeti aynı hocasından حدثنا lafzıyla aktarmıştır.

Âlimlerin çoğu bu lafızların her birinin hocasından bizzat işittiği anlamına geldiğini beyan etmişlerdir.⁷⁴⁶ Fakat İbn Hacer (ö. 852/1449) semâ lafzını en iyi ifade eden sığanın “semi‘tü” olduğunu çünkü bunda vasıta olmadığını bildirirken “haddesenî” lafzında tedlis olabileceğini söylemiştir.⁷⁴⁷ Ancak Ebû Ya‘lâ rivayetler arasında niçin böyle bir ayırmda bulunduğuyla ilgili bir açıklamada bulunmamaktadır.

حدثني / حدثنا : Sözlükte “bildirmek, haber vermek, anlatmak, nakletmek” anlamındaki tahdîs kelimesinden türemiştir. Hadis lafızlarından en çok kullanılanlarından olup semâ usulüne delalet ettiği konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. “Haddesenâ” ve “haddesenî” ifadeleri mutlak olarak kullanıldığında semâ'ya delalet eder; ancak bu lafızlar hadisin hocadan nasıl öğrenildiğini gösteren bazı kayıtlarla birlikte de zikredilmektedir. Meselâ kıraat metoduyla alınan hadiste “haddesenâ kırâeten aleyh”, icâzet yoluyla alınan hadiste “haddesenâ icâzeten”, hoca ile yazışarak alınan hadiste “haddesenâ bi'l-mükâtebe”, hadisin hoca tarafından talebeye elden verilmesinde “haddesenâ münâveleten” gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁷⁴⁸

“Haddesenâ”, Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned*'de en çok kullandığı edâ lafzıdır. O, 42 rivayetin dışındaki 7531 rivayeti “haddesenâ” lafzıyla rivayet etmiştir.

⁷⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, s. 284; Şakir, Ahmet Muhammed, *el-Bâisu'l-Hasîs*, s. 104.

⁷⁴⁴ *Müsned*, III, 546, 4156. rivayet.

⁷⁴⁵ *Müsned*, V, 456, 7532. rivayet.

⁷⁴⁶ Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s. 83

⁷⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 122.

⁷⁴⁸ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 92.; Yücel, a.g.e., s. 83; Ahatlı, Erdinç, “Tahdîs, *DİA*, XXXIX, 391-392.

Ebû Ya‘lâ çok az da olsa **حدثي** lafzını da kullanmıştır. Araştırmamız neticesinde tespit ettiğimize göre o, sadece 7 yerde bu lafzı kullanmıştır.⁷⁴⁹ Bu lafızla kendilerinden rivayet ettiği hocaları Süleyman Ebû Eyyûb eş-Şâzekûnî,⁷⁵⁰ Mahled b. Ebî Zümeyl,⁷⁵¹ Harun b. Ma‘rûf,⁷⁵² Muhammed b. el-Minhâl ed-Darîr,⁷⁵³ Ebû Kureyb Muhammed ibnü'l-Alâi'l-Hamdânî,⁷⁵⁴ Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî,⁷⁵⁵ Fadl b. es-Sabbâh,⁷⁵⁶ Ahmed b. Mansur Ebû Bekir er-Ramâdî,⁷⁵⁷ Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî⁷⁵⁸ ve Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî'dir.⁷⁵⁹

Ebû Ya‘lâ, Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî'den “haddesenî” lafzıyla iki hadis rivayet ederken, diğer hocalarından sadece bir rivayet nakletmiştir. O, hocası Ahmed b. Mansur Ebû Bekir er-Ramâdî'den rivayet ettiği tek hadisi bu lafızla rivayet ederken diğer hocalarından yaptığı rivayetleri, çoğunlukla “haddesenâ” lafzıyla nakletmiştir.

Bu iki edâ sığası arasındaki fark şöyle açıklanmıştır. “Haddesenâ” lafzıyla rivayet edilen hadis talebenin bir topluluk içinde o hadisi aldığını gösterirken, “haddesenî” lafzıyla naklettiği hadis ise hocasından tek başına aldığına işaret eder.⁷⁶⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373) “haddesenî” sığasının “haddesenâ” sığasından üstün olduğunu çünkü kişinin haberi topluluk içinde tam olarak anlayamama ihtimali olduğunu, tek başına olduğunda ise hocasının maksadını daha iyi anlayacağını söyler.⁷⁶¹

Ebû Ya‘lâ'nın kullandığı yukarıdaki edâ sığaları rivayet metotlarından semâ usulüne girmektedir. Semâ usulünün hadis alma metotlarının en üstünü olduğu ilim ehli tarafından genel kabul gören bir hakikattir. Ebû Ya‘lâ'nın rivayetlerin birkaçı hariç çoğunu tahammül yollarının en üstünü olan semâ yoluyla aldığını söyleyebiliriz.

⁷⁴⁹ *Müsned*, 2692, 2956, 5564, 5636, 6415, 7230 ve 7253. rivayetlerdir.

⁷⁵⁰ *Müsned*, III, 131, 2692. rivayet.

⁷⁵¹ *Müsned*, III, 170, 2815. rivayet.

⁷⁵² *Müsned*, III, 211, 2956. rivayet

⁷⁵³ *Müsned*, III, 363, 3841. rivayet.

⁷⁵⁴ *Müsned*, IV, 96, 4698. rivayet.

⁷⁵⁵ *Müsned*, IV, 286, 5278. rivayet.

⁷⁵⁶ *Müsned*, IV, 368, 5564. rivayet.

⁷⁵⁷ *Müsned*, IV, 385, 5636. rivayet.

⁷⁵⁸ *Müsned*, V, 73, 6415. rivayet

⁷⁵⁹ *Müsned*, V, 352, 7230. rivayet ve *Müsned*, V, 363, 7253. rivayet.

⁷⁶⁰ Ahmed, Naim, *Tecrid*, I, 400; Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s. 83

⁷⁶¹ Şakir, Ahmet Muhammed, *el-Bâisu 'l-Hasîs*, s. 105.

2. اخبرنا : Bize haber verdi anlamına gelen “ahberanâ” lafzı hicri ikinci ve üçüncü asırlarda bazı hadis alimleri tarafından semâ, icâzet ve münâvele metotlarına delalet etmek için kullanılsa da ikinci asırdan sonra kırâat metodu için kullanılmaya başlandığı ve zamanla da genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır.⁷⁶²

“Ahberanâ” Ebû Ya‘lâ’nın çok az kullandığı rivayet lafızlarından biridir. O, 6 yerde bu lafzı kullanmıştır. Bir tanesini hocaları Osman b. Ebû Şeybe ve Muhammed b. Nümejr’dan⁷⁶³ diğer birini Ebû Ubeyde b. Fudayl b. İyaz’dan⁷⁶⁴ naklederken ve dört tanesini de Ebû Hayseme Züheyr b. Harb’ten⁷⁶⁵ rivayet ederken kullanmıştır. Onun *el-Müsned*’de Ebû Hayseme’den rivayet ettiği hadis sayısı yaklaşık 1500’den fazla olup, buradakiler hariç bunların hepsinde “haddesenâ” lafzını kullanmıştır. Yine diğer hocalarından da çok fazla hadis rivayet etmiş olup onlardan da rivayetleri aktarırken “haddesenâ” lafzını kullanmıştır.

O, aynı hocadan rivayet ederken niçin bu iki lafzı kullandığıyla ilgili bir bilgi vermemektedir. Ancak onun bu iki lafzı birbiriyle aynı anlamda kullandığını düşünmekteyiz. Nitekim ilk dönem, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi bazı âlimler de bu iki lafzın aynı olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁶⁶

3. **قراءة:** Kıraat okumak anlamındaki “karae” kökünden mastardır. Terim olarak ise “talebenin hadisleri bizzat hocasına okuması veya başkasının okuduğunu dinlemek suretiyle hadisi alması”dır. Bu usulde talebenin kitaptan veya ezbere okuması, hocanın da ezbere ya da kitaptan takip etmesi arasında fark yoktur.⁷⁶⁷ Muhaddislerin çoğu kıraatı arz olarak isimlendirmişlerdir.⁷⁶⁸

Ebû Ya‘lâ kıraat usulüyle, hocası Hüseyin b. Yezîd et-Tahhân’dan rivayette bulunmuştur. Bu usulle hadis alırken iki yerde⁷⁶⁹ قرائت على الحسين بن يزيد الطحان diyerek hocasına hadisi arz ettiğini ifade etmiştir. İki hadisi de aynı hocadan almıştır. Aynı zamanda bu iki hadis metin olarak aynı olup senedde ise sadece bir edâ sığıası farklıdır.

⁷⁶² Yücel, Ahmet, *Hadis Istilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, MÜİFAV Yay., İstanbul, 1996., s. 84-86.

⁷⁶³ *Müsned*, I, 393, 428. rivayet.

⁷⁶⁴ *Müsned*, V, 64, 6382. rivayet.

⁷⁶⁵ *Müsned*, 1896, 3869, 3870 ve 7013. rivayetlerdir.

⁷⁶⁶ Ahmed, Naim, *Tecrid*, I, 402-403; Subhî es-Sâlih, a.g.e., 71

⁷⁶⁷ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, thk. Ahmed Sakr, 1. bs., Kâhire, 1379/1970, s. 70; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 75.

⁷⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 137.

⁷⁶⁹ *Müsned*, II, 97,1073. rivayet ve *Müsned*, II, 201,1413. rivayet

Hüseyin b. Yezîd'den *Müsned*'de toplam üç yerde rivayette bulunmuş olup üçüncü rivayeti "haddesenâ" lafzıyla nakletmiştir.⁷⁷⁰

Ebû Ya'lâ'nın kıraat yoluyla kendisinden hadis aldığı başka bir hocası da Bişr b. Velid'dir. Bu hocasından hadis rivayet ederken *قرأ على بشر بن الوليد* diyerek rivayette bulunmuştur. Bunlara örnek olarak 1417, 2629-2641 ve 2646-2649 numaralardaki toplam 18 hadisi sayabiliriz. 1615. rivayette *قرأ على بشر بن الوليد و انا حاضر* diyerek yukardaki sığaya ek olarak "ben de hazırken" anlamına gelen *انا حاضر* cümlesini ilave etmiştir. Bu rivayetle birlikte Ebû Ya'lâ bu hocasından on dokuz rivayeti "kıraat" yoluyla almıştır. Dikkat çeken başka bir husus bu 19 rivayetin hepsinde Bişr'in hocası imam Ebû Yusuf'tur. Ebû Ya'lâ, hocası Bişr'den 74 yerde rivayette bulunmuş olup buradaki 19 rivayetin dışında kalan 55 rivayeti hocalarından "haddesenâ" lafzıyla rivayet etmiştir.

Böylece Hüseyin b. Yezîd adlı hocasından aldığı iki rivayeti de dâhil ettiğimizde Ebû Ya'lâ *el-Müsned*'de toplam 21 rivayeti kıraat yoluyla hocalarından almıştır.

4. *كُتِبَ إِلَيَّ* : Hadis alma usullerinden olan kitabet, hadis almak üzere gelen veya orada bulunmayan bir kişi için hocanın bazı hadislerini yazarak veya yazdırarak vermesi veya göndermesi olarak açıklanmıştır.⁷⁷¹ Ebû Ya'lâ da bu yolla hadis almıştır. O, sadece bir yerde kitabet usulüyle hocasından nakilde bulunmuştur. 4151. rivayette

كتب إلي محمد بن غالب بخطه diyerek hocasının kendi yazısıyla ona hadis yazdığını ifade etmiştir. Burada bizzat hocasının yazısı olduğuna vurgu yapması da önemlidir.

5. *قال* : Bu lafız rivayet döneminde değişik âlimler tarafından oranları farklı olmakla birlikte semâ, kıraat, icâzet, münâvele ve vicâde metotları ile ilgili olarak kullanılmıştır. Hicri ikinci ve üçüncü asırlarda genellikle inkıtâlî rivayetler ile tedlise işaret etmektedir. Bu sebeple hadis âlimleri bu lafızla yapılan rivayetlerden sakındırmışlardır. Lafız semâ, kıraat ve vicade gibi manalara da geldiği için Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) belirttiği gibi, sığayı kullanan râviye göre değerlendirilmesi gerekmektedir. O şöyle demiştir: "Râvi semâdan başka bir metotla rivayette bulunmuyorsa sözü edilen sığa "haddesenâ" yerindedir. Eğer râvi hem semâ, hem de diğer usullerle alıyorsa, semâ yoluyla alındığı netleşmedikçe onun bu tür rivayeti delil olarak kullanılmaz."⁷⁷²

⁷⁷⁰ *Müsned*, II, 479, 2208. Rivayet.

⁷⁷¹ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II, 55; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 78.

⁷⁷² Hatîb, *el-Kifâye*, I, 289; Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s. 86.

Ebû Ya‘lâ, hocası Salih b. Hâtimden, o da hocası Mu‘temir’den o da babasından قال lafzıyla rivayette bulunmuştur.⁷⁷³ Bu senedle gelen hadis önceki hadisin iki kelime ziyadesiyle rivayet edilmiş şeklindedir. Önceki rivayette, hocası Salih b. Hâtim’den, o da hocası Mu‘temir’den “haddesenâ” lafzıyla, Mu‘temir de babasından “semi‘tü” lafzıyla rivayette bulunmuştur.⁷⁷⁴ Hocası Salih’ten başka yerlerde de “haddesenâ” lafzıyla rivayette bulunmuştur.⁷⁷⁵

1593. hadisi hocası Amr b. Muhammed en-Nâkîd’dan قال lafzıyla rivayette bulunmuştur.⁷⁷⁶ Bundan önceki rivayeti ise aynı hocasından “haddesenâ” lafzıyla nakletmiştir.⁷⁷⁷ 1960. rivayet de yine aynı hocadan “kâle” edâ lafzıyla gelmektedir. Fakat burada onun ismi yerine künyesi geçmektedir⁷⁷⁸ ki, künyesi Ebû Osman’dır.⁷⁷⁹ O, Hocası Amr’dan Müsned’de birçok yerde “haddesenâ” sığasıyla rivayette bulunmuş olup 1959, 1961 ve 1962 numaralı hadisleri buna örnek olarak verebiliriz. Yine 2100. rivayeti hocası Muhammed b. Abdurrahman b. Sehm el-Antakî’den “kâle” edâ lafzıyla nakletmiştir. Ebû Ya‘lâ, hocası Muhammed b. Abdurrahman’dan rivayet ettiği diğer hadisleri “haddesenâ” lafzıyla nakletmiştir ki bunlara 2434, 2435 ve 2436. rivayetleri gösterebiliriz.

“Kâle” sığası ile rivayette bulunduğu hocalarından biri de Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî’dir.⁷⁸⁰ Hocası el-Mukaddemî’den bu lafızla bir yerde rivayette bulunurken, “haddesenâ” lafzıyla birçok yerde rivayette bulunmuştur.⁷⁸¹

Böylece Ebû Ya‘lâ birisinden iki rivayet olmak üzere, toplam dört hocasından beş rivayeti “kâle” lafzıyla nakletmiştir. Örneklerde de görüldüğü gibi o, bu lafızla rivayette bulunduğu hocalarından aynı zamanda “haddesenâ” lafzıyla da rivayetlerde bulunmuştur. Aynı hocadan rivayet ederken niçin farklı lafızlar kullandı? Acaba o, bu iki lafız aynı mı görüyordu ya da Hatîb’in dediği gibi kâle lafzını kullandığı yerde inkîta ya da tedlis mi var? Bu konuda ondan gelen bir bilgiye ulaşamadık. Fakat kanaatimiz “kale” lafzıyla rivayette bulunduğu yerlerde o hadisi doğrudan hocasından almadığı yönündedir. Bu

⁷⁷³ Müsned, II, 89, 1046. rivayet.

⁷⁷⁴ Müsned, II, 88, 1045. rivayet.

⁷⁷⁵ Bkz. Müsned, 1532, 1584, 2970, 3765, 6885, 7241.

⁷⁷⁶ Müsned, II, 286, 1593. rivayet

⁷⁷⁷ Müsned, II, 285, 1592. rivayet

⁷⁷⁸ Müsned, II, 406, 1960. rivayet.

⁷⁷⁹ Zehebî, Siyer, XI, 147.

⁷⁸⁰ Müsned, III, 115, 2642. rivayet.

⁷⁸¹ Bkz. Müsned, 40, 90, 95, 128, 646, 850, 1424 numaralı hadisler.

düşüncemizi yukarda geçen bilgilerden çıkarmaktayız. Çünkü 1045. rivayeti hocasından “haddesenâ” lafzıyla rivayet ederken, aynı manadaki 1046. rivayeti “kâle” lafzıyla nakletmiştir.

Ebû Ya‘lâ *el-Müsned*'de iki yerde وجد ثُ lafzını kullanır. O, وجد ثُ في كتابي / “kitabımda buldum” diyerek iki hadis rivayet etmiştir. Birinci rivayette

وجد ثُ في كتابي عن علي بن جعد / Kitabımda Ali b. Ca‘d’dan buldum şeklinde geçmektedir.⁷⁸² Hadisin sonunda Ebû Ya‘lâ, hadisi Ali b. Ca‘d’dan işittiğine dair semâ lafzının olmadığını bu yüzden şüpheye düştüğünü ifade etmektedir. İkinci rivayette de benzer ifadeler geçmektedir. Orada⁷⁸³ وجد ثُ في كتابي عن سُويد / Kitabımda Süveyd’dan buldum şeklinde geçmektedir. Bu ifadelerden sonra Ebû Ya‘lâ kitabında semâ lafzı olmadığını, fakat hadisin yanında sahih olduğu ifadesinin bulunduğunu, bu yüzden şüphelendiğini, fakat büyük bir ihtimalle onu hocasından işittiğini söylemektedir.

Söz konusu ifadelerden Ebû Ya‘lâ’nın en azından hadislerin belli bir kısmını önceden kitabına kaydettiğini ve sonra *Müsned*'i hazırlarken önceki yazdığı notlarından hadisleri seçtiği anlaşılmaktadır. Burada onun kullandığı vicâde lafzı hadisi hocalarının kitabından değil, kendi kitabından bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla onun kullandığı lafız vicâde usulünden farklıdır.

Bu bilgilerden sonra şunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Ebû Ya‘lâ, 35 hadisin dışında kalan hadisleri hocalarından semâ usulüyle almıştır. Yani o, tahvillerle birlikte *el-Müsned*'deki 7664 rivayetin 7629'unu “semi‘tü”, “haddesenâ” ve “haddesenî” gibi semâ lafızlarıyla rivayet etmiştir. Bunu da oran olarak ifade ettiğimizde *Müsned*'deki rivayetlerin % 99,543'üne tekabül etmektedir. Bu oran da Ebû Ya‘lâ'nın hadisçiliğinin değeri ve *el-Müsned*'deki hadislerin sıhhati konusunda önemli bir işarettir.

2.2.5. Ebû Yâ‘lâ'nın İsnadları

Sahâbe devrinde fitnenin ve siyasi gruplaşmaların artmasından sonra hadis uydurmacılığı ortaya çıkmıştır. Buna karşı ise müslümanlar duydukları bir hadisin kaynağını sorarak, “hadisi kimden duyduğun, kimden aldın?” gibi sorularla hadisi

⁷⁸² *Müsned*, II, 216, 1441. rivayet.

⁷⁸³ *Müsned*, V, 416, 7400. rivayet.

aktaranları sorgulamışlardır. Böylece “hadisin tapusu” diye niteleyebileceğimiz sened sistemi hicri birinci asrın ortalarından sonra ortaya çıkmıştır.

İsnad kelimesi de zamanla senedle aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. İsnad, “râviler zincirini zikrederek hadisi Rasûlullah’a (a.s.) dayandırmak” anlamına gelmektedir. İsnad sistemi bu ümmete özel bir uygulama olup onun sayesinde Rasûlullah’ın hadisleri korunmuştur. Âlimler isnada çok önem vermiş ve onun önemini vurgulayan güzel sözler söylemişlerdir. Mesela Muhammed b. Sirin (ö. 110/729) “Bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza iyi bakın” demiştir.⁷⁸⁴ Yine İbnü’l-Mübârek (ö. 181/797) “İsnad dindedir, eğer isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi” demiştir.⁷⁸⁵

Ebû Ya‘lâ *el-Müsned*’de hadislerin isnadlarını çoğunlukla tam olarak vermiştir. Fakat bazen senedin bir kısmını bazen de hepsini hafzettği de olmuştur. Sadece hocasını hafzettği isnatlara 2378, 2394, 2396, 2968, 2969, 5241. numaralı hadisleri örnek verebiliriz. Hocasını ve onun hocasını attığı isnada 3239, 3243, 5359, 5369, 5379. rivayetleri örnek verebiliriz. Senedin başından üç râviyi attığı isnada 5443, 5444, 5445, 5446, 5490. rivayetler örnek gösterilebilir. Sahâbî râvisi dışında senedin hepsini attığı rivayetler vardır ki Ebû Yâlâ’nın isnadda hafz yaptığı en çok şekil budur ve *el-Müsned*’de bunun çok örneği vardır. Nitekim 1378-1409, 1903-1912, 5891-5905, 5960-5973 arasındaki senedler, bu tür hafız uygulamalarının örnekleridir.

Bazen sadece hocasını ve onun hocasını zikrederek “nahvehu” ve “mislehü” demiş, senedin kalan kısmını ve metni zikretmemiştir. 3560, 3929,4262, 4956, 7428. rivayetler de buna örnektir. Bu şekilde isnadın bir kısmı ya da hepsi atılarak gelen hadisler önceki rivayetteki senedin aynıdır.

Ebû Ya‘lâ, bazı rivayetlerde senedi tamamen zikretmiş, fakat metni hiç zikretmeden “nahvehü” ve “mislehü” diyerek metnin önceki rivayetteki metnin benzeri olduğunu ifade etmiştir. *el-Müsned*’de takriben 100 civarında hadis bu şekilde rivayet edilmiştir. 829, 915, 1141,2074, 2075, 2867, 3000, 3324. rivayetler bu çeşide örnektirler.

el-Müsned’deki bazı rivayetler isnad zincirindeki aynı râviler tarafından rivayet edilmiştir. Yani bu rivayetlerin senedindeki râviler tamamen aynı kişilerdir. Buna 1970-

⁷⁸⁴ Müslim (261/875), Ebû’l-Huseyn Müslim b. Haccac, *Sahîh*, I-III, 2. bs., Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Çağrı yay., Dâru Sahnûn, İst. 1992, (*Mevsûatü’s-sünne* adıyla *Kütüb-i Tis’a* bir arada basılmıştır), I, Mukaddime, 5.

⁷⁸⁵ Müslim, a.g.e., I, Mukaddime, 5.

1981, 2302-2307, 2878-2900, 3518-3542, 3773-3792, 3830-3837, 5129-5137, 6275-6302, 6327-6350. numaralar arasındaki rivayetleri örnek verebiliriz.

Yine o, isnadda kapalı olan edâ lafzını önceki ya da sonraki rivayetteki senedde açıklığa kavuşturmuştur. Buna şu rivayetleri örnek verebiliriz. 600. rivayette râvilerden Dâvûd b. Kays hadisi “an” lafzıyla hocası İbn Huneyn’den rivayet ederken; 601. rivayette ise Dâvûd b. Kays hocası İbn Huneyn’den “haddesenî” lafzıyla rivayet etmiştir.⁷⁸⁶ 1715. hadisin isnadında râvi Şu‘be, hocası Ebû İshak’tan hadisi “an” lafzıyla rivayet ederken; 1716. rivayette Şu‘be hocası Ebû İshak’tan “semi‘tü” lafzıyla rivayet etmiştir.⁷⁸⁷ 1869. rivayette râvi Bişr b. el-Mufaddal hadisi hocası Ömer Abdullah’tan “an” lafzıyla rivayet ederken; 1868. rivayette Bişr, hocası Ömer’den “haddesenâ” lafzıyla rivayet etmiştir.⁷⁸⁸ 6168. rivayette Haccâc b. Muhammed, İbn Cüreyc’den hadisi “an” lafzıyla rivayet etmiş Ebû Ya‘lâ aynı rivayetin sonunda başka bir isnadla İbn Cüreyc’den hadisi onun iki talebesi İbn Ebû Verrâd ve Muhammed b. Rabîa senediyle “haddesenâ” lafzıyla rivayet etmiştir.⁷⁸⁹ Ebû Ya‘lâ’nın, bu tür kapalı lafızları açık edâ lafızlarıyla rivayet ederek açıklığa kavuşturması ve hadislerin senedlerini kuvvetlendirmesi *el-Müsned*’in değerini de artırmaktadır.

İsnad, râvi sayısına göre üç, dört, beş ve daha fazla kişiden oluşabilir. Bir hadis farklı isnadla rivayet edildiğinde râvi sayısı az olanına “âlî isnad” râvi sayısı çok olana “nâzil isnad” denir. İlim ehli ilk zamandan itibaren âlî isnada önem vermişler ve ulaşma imkânları varsa bu isnadla gelen hadisleri almaya çalışmışlardır. Şimdi Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsned*’inde geçen hadislerin isnad çeşitleri hakkında bilgi verilecektir.

2.2.5.1. Âlî İsnadları

Ebû Ya‘lâ uzun yaşaması sebebiyle âlî isnadların kendisinde son bulduğu âlimlerden biridir. Nitekim bu bilgiyi Zehebî (ö. 748/1348) şu ifadelerle nakletmiştir. “Âlî isnadlar onda son buldu. Hadis ehli, ondan rivayette bulunmak için ona çok rağbet ettiler. O, 97 yıl yaşamıştır.”⁷⁹⁰ İbn Hibbân (ö. 354/965) da bu gerçeği şu ifadelerle dile

⁷⁸⁶ *Müsned*, I, 465.

⁷⁸⁷ *Müsned*, II, 331.

⁷⁸⁸ *Müsned*, II, 380.

⁷⁸⁹ *Müsned*, IV, 526-527.

⁷⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XIV, 180.

getirerek “Onunla Rasûlullah (a.s.) arasında üç nesil vardır.”⁷⁹¹ demiştir. Bu sebeple İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde Etbâu't-tâbiîn'den sonra gelen tabakada zikretmiştir.

el-Müsned'de Ebû Ya'lâ'nın âlî isnadı denilirken, Ebû Ya'lâ ile Rasûlullah (a.s.) arasında üç ve dört kişi bulunan isnadlar kastedilmiştir. Ebû Ya'lâ'nın doğumu h. 210'dur. 10 yaşında ilim tahsiline başladığını tahmin etsek h. 220 yılında hadis rivayetine başlamış olur. Dolayısıyla Rasûlullah'ın hicretinden itibaren onun ilim tahsiline başladığını tahmin ettiğimiz en erken tarih olan h. 220 yılı arasında 220 sene bulunmaktadır. 220 yıl da sülâsî ve rubâî rivayetlerin âlî isnad sayılabilmesi için uzun bir zaman dilimidir. Çünkü bu zaman dilimine göre sülâsî bir rivayette, bir insan ömrü 75 yıldan daha az olamayacağı gibi, rubâî bir rivayette ise 55 yıldan daha az olamayacaktır. Elbette bu hesaplama, bütün râvilerin ömürlerinin son zamanlarında hadisi rivayet ettiği düşünüldüğünde ortaya çıkan ortalama bir zamandır. Bu düşünceden dolayı üçlü ve dörtlü isnadlar âlî isnad içinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda önce Ebû Ya'lâ'nın sülâsî rivayetleri, sonra da rubâî rivayetleri incelenerek değerlendirmeler yapılacaktır.

2.2.5.1.1. Sülâsî Rivayetleri

4252 ve 4253. hadisler *el-Müsned*'deki ilk sülâsî rivayetler olup senedleri aynıdır. İsnad şu şekildedir: “Şeybân b. Ferrûh > Saîd b. Süleym ed-Dabbî > Enes b. Mâlik.” İsnaddaki Saîd b. Süleym ed-Dabbî hakkında âlimler farklı şeyler söylemişlerdir. Zehebî'nin aktardığına göre İbn Adî (ö. 365/976) onun “zayıf”, el-Ezdî (ö. 374/985) ise “metrûk” olduğunu söylemiştir.⁷⁹² İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ta ondan bahsettiğini, onun künyesinin Ebû Osman olduğunu ve onun hadis rivayetinde hata ettiğini söylediğini naklettikten sonra, “İbn Ebû Hatim (ö. 327/938) cerhle ilgili olarak onun hakkında herhangi bir şey söylememiştir” demiştir.⁷⁹³ Hüseyin Selim Esed, bu sebeple bu iki rivayetin isnadının zayıf olduğunu söylerken ⁷⁹⁴ *es-Sinnârî* ise münker olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁵

⁷⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 56.

⁷⁹² Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 142-143.

⁷⁹³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 33.

⁷⁹⁴ *Müsned*, VII, 233-236, 4237 ve 4238. rivayetler.

⁷⁹⁵ *es-Sinnârî*, *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ*, VI, 166-168, 4237 ve 4238. rivayetler.

4252. rivayet kudsî hadistir. Söz konusu hadiste Rasûlullah (a.s.), Allah'ın (c.c.) şöyle buyurduğunu bildiriyor. “Kulumun iki gözünü aldığımda kuluma, karşılık olarak ancak Cennete razı olurum.“ Enes “bir tane olsa da mı” dedi. Rasûlullah “bir tane olsa da” buyurdu.” İbn Hacer hadisin sonundaki “Bir tane de olsa” kısmının münker bir ziyade olduğunu bildirmektedir.⁷⁹⁶ Bu ziyade dışında kalan kısım, Enes'ten (r.a.) başka tariklerle rivayet edilmiştir.⁷⁹⁷

Saîd b. Süleym ed-Dabbî her ne kadar cerh ve ta'dîl âlimlerinin çoğu tarafından cerhedilmiş olsa da hadis, isnad yönüyle sülâsî bir rivayettir. Çünkü Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Zehebî gibi âlimler ed-Dabbî'nin Enes b. Mâlikten hadis rivayet ettiğini ve ondan da Şeybân'ın hadis işittiğini bildirmişlerdir.⁷⁹⁸

4259 ve 4260. rivayetler de sülâsîdir. İkinci rivayet mevkûftur, ancak sahâbî râvisiyle birlikte isnad üçlü olduğu için onu da sülâsî rivayetler içinde değerlendirdik. Bu hadislerde sened aynı olup şu şekildedir: “Saîd b. Ebu'r-Rabi' el-Eş'as > İsa b. Sadaka b. Abbâd el-Yeşkürî > Enes b. Mâlik.”

Seneddeki İsa b. Sadaka yaklaşık olarak h. 161-170 yılları arasında vefat etmiştir. O, babasıyla beraber Enes b. Mâlik'in yanına gittiğini 4259. rivayette bildirmektedir. Aynı bilgiyi Zehebî de verdikten sonra devamında şunları aktarır: “Basralı bir şeyh olup Abdülhamid ve Humeyd et-Tavîl'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ubeydullah b. Musa, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Saîd b. Ebu'r-Rabi' es-Sem'ânî rivayette bulunmuşlardır. Dedesine nispet edilerek ona İsa b. Abbâd da denmiştir. Onu, zayıf kabul etmişlerdir. Buhârî de onun zayıf olduğunu belirlemiştir.”⁷⁹⁹ Onun hakkında şu bilgiler de nakledilmiştir: İbn Hibbân onun Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunduğunu, ondan da Ebu-l-Velid'in rivayette bulunduğunu ve Ebu-l-Velid'in, onun” zayıf” olduğunu söylediğini bildirmektedir. Yine İbn Hibbân onun (ö. 354/965) “münkeru'l-hadis”, Ebû Zür'a (ö. 264/878) “Şeyh”, Dârekutnî (ö. 385/995) “metrûk” olduğunu söylemişlerdir. İbn Adî (ö. 365/976) ise hadis rivayetinin az olduğunu ve onun doğru mu olduğu, yalancı mı olduğu konusunun net olmadığını söylemiştir.⁸⁰⁰ Bu sebeplerden dolayı Hüseyin Selim Esed bu

⁷⁹⁶ İbn Hacer, *el-Metâlib*, XI, 86

⁷⁹⁷ *Müsned*, 3725, 4226, 4300

⁷⁹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 480; er-Râzî, İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 30; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 213.

⁷⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, X, 380-381.

⁸⁰⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, III, 314; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* IV, 398.

iki rivayetin zayıf olduğunu söylerken ⁸⁰¹ es-Sinnârî ise 4244. rivayetin münker 4245. rivayetin ise zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰²

Sülâsî rivayetlerden birisi de 6803. hadistir. Hadisin isnadı şöyledir: “Kâmil b. Talha > Ebû Hişam el-Kannâd > Hüseyin b. Ali.” Seneddeki Ebû Hişam el-Kannâd eleştirilmiş olup bu sebeple hadisin isnadı zayıftır. Zehebî (ö. 748/1348), onun Hüseyin b. Ali’ye tabi olduğunu ve ondan da Kâmil b. Talha’nın rivayette bulunduğunu, fakat kendisinin tanınmadığını ve haberinin münker olduğunu nakletmektedir.⁸⁰³ Başka kaynaklarda Hz. Hüseyin’in hadisi rivayet etme sebebini Ebû Hişam şu şekilde anlatmaktadır: “Basra’dan Hüseyin b. Ali’ye ticaret eşyası taşıyordum. O, benimle pazarlık yapıyordu. Ben ise yanından kalkmadan onun hepsini hibe edeceğini bekliyordum. Ona, Ey Rasûlullah’ın torunu, ben sana Basra’dan mal getiriyorum, sen ise pazarlık yapıyorsun. Ben senin yanından ayrılmadan malın hepsini hibe edeceğini umuyorum, dedim.” Bunun üzerine babam bana Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu anlattı, dedi. “Aldanan, övülmez ve sevap kazanmaz”⁸⁰⁴ Bu rivayete göre ise Hz. Hüseyin hadisi babasından duymuş oluyor ve bu isnadla hadis rubâî oluyor. Ancak Ebû Ya’lâ hadisçi olduğu için ondan rivayet edilen senede itibar ederek bu rivayeti sülâsî isnad olarak değerlendiriyoruz. Bu rivayetle birlikte *el-Müsned*’de merfû’ sülâsî rivayetlerin sayısı dört olmaktadır.

Ebû Ya’lâ’nın bir sülâsî rivayeti de *el-Mu‘cem*’inde bulunmaktadır. Bu rivayette isnad zinciri şu şekildedir: “Abdullah b. Bekkâr > İkrime b. Ammâr > Hirmâs b. Ziyad.” Bu hadis *Mu‘cem*’deki 224. rivayettir.⁸⁰⁵ *Mu‘cem*’i de tahkik eden Hüseyin Selim Esed, “senedin ceyyid olduğunu” ifade etmiştir. Ebû Ya’lâ bu rivayeti *el-Müsned*’ine almamıştır. İbn Hibbân (ö. 354/965) bu rivayetin Ebû Ya’lâ’nın sülâsî rivayeti olduğunu bildirmiştir.⁸⁰⁶ Zehebî (ö. 748/1348) ise Ebû Ya’lâ isnadıyla rivayet edilen bu hadisi kendisine kadar ulaşan senedle rivayet ederek “Bu, hasen bir hadistir ve bizim dokuzlu olarak rivayet ettiğimiz âlî bir isnaddır” demiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ *Müsned*, VII, 239-240, 4244 ve 4245. rivayetler.

⁸⁰² es-Sinnârî, *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ*, VI, 174-177, 4244 ve 4245. rivayetler.

⁸⁰³ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 582.

⁸⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIV, 112; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, V, 293.

⁸⁰⁵ Ebû Ya’lâ, *el-Mu‘cem*, thk., Hüseyin Selim Esed, s. 262

⁸⁰⁶ İbn Hibbân, *es-sikât*, VII, 56.

⁸⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, XIV, 181.

Yine 4366. hadis de sülâsî olarak rivayet edilmiştir. Ancak seneddeki Enes b. Mâlik'ten hadisi rivayet eden el-Ca'd Ebû Osman senedden düşmüştür. Nitekim Hüseyin Selim Esed⁸⁰⁸, Halil Me'mûn Şihâ⁸⁰⁹ ve Dâru't-Te'sîl yayınevi tarafından yapılan tahkiklerde seneddeki bu yanlışlık düzeltilmiştir. Fakat İrşâdülhak tarafından yapılan tahkikte isnad sülâsî olarak yazılmıştır.⁸¹⁰ Bu rivayetin aslı dörtlü olduğu için rubâî hadisler arasına alınmıştır.

Kezâ 6655 nolu rivayet de görünüş olarak sülâsîdir. Ancak hadis mürsel olduğu için sahâbî râvisi düşmüştür. Hadisin senedinin aslı dörtlü olduğu için bu rivayet de rubâî olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Ebû Ya'lâ, 5'i *el-Müsned*'de 1'i ise *el-Mu'cem*'de olmak üzere toplam 6 sülâsî rivayet nakletmiştir. Her ne kadar çoğunun isnadındaki bazı râvilerin zayıflığıyla ilgili ilim ehli cerh ifadeleri kullanmış olsa da, bu durum söz konusu rivayetlerin isnadının sülâsî olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

2.2.5.1.2. Rubâî Rivayetleri

Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'inde çokça rubâî rivayet bulunmaktadır. Bunlar eserdeki sahâbenin tertip sırasına göre önce rubâî rivayeti bulunan sahâbî ismi, sonra sahâbînin isminin yanına onun *el-Müsned*'inde bulunan toplam hadis sayısı, sonra da rubâî rivayetlerin sayısı verilerek tablo şeklinde sunulacaktır.

<u>Sahâbî ismi</u>	<u>Toplam hadis sayısı</u>	<u>Rubâî hadis sayısı</u>
1. Ali b. Ebû Tâlib	369	1
2. Talha b. Ubeydullah	37	3
3. Ebû Cuhayfe	21	5
4. Ebu't-Tufeyl	5	5
5. Abdullah b. Üneys	3	1
6. Ceddü Halid	1	1

⁸⁰⁸ *Müsned*, VII, 313, 4352. rivayet.

⁸⁰⁹ *Müsned*, 811 ve 4351. rivayet.

⁸¹⁰ *Müsned*, IV, 240-241, 4335. rivayet.

7. Ebû ‘Azze	1	1
8. Kudâme b. Abdullah	1	1
9. Esved b. Serî’	1	1
10. Ebû Lebîbe	1	1
11. Ebû Saîd el-Hudrî	444	9
12. Ebû Vâkîd el-Leysî	10	1
13. Amr b. Hureys el-Mahzûmî	16	3
14. Hârîse b. Vehb	7	2
15. Arfece b. Esad	2	2
16. Ebu’l-‘Uşerâ’ ed-Dârimî	1	1
17. Abdurrahman b. Semure	1	1
18. Cündeb b. Abdullah el-Becelî	16	5
19. Katâde b. Nu‘mân	3	2
20. Hişam b. Âmir	6	1
21. Ebû Cum’a	3	1
22. Abdullah b. Sercis	2	2
23. Muhavvel	1	1
24. Ubeyd Mevlâ Rasûlillâh	1	1
25. Ma‘n b. Nadle	2	2
26. Sâbit b. Kays b. Şemmâs	1	1
27. Racûlün an Ebîhi ⁸¹¹	1	1
28. Ferve b. Nevfel el-Eşceî	1	1
29. Urve b. Mes’ûd	1	1
30. el-Berâ’ b. ‘Âzib	80	10

⁸¹¹ *Müsned*, 100. sıradaki sahâbî *Müsned*’i.

31. Ukbe b. Âmir el-Cühenî	34	1
32. Câbir b. Abdullah	566	136
33. Abdullah b. Abbas	429	8
34. Enes b. Mâlik	1605	669
35. Hz. Âişe	608	7
36. Abdullah b. Ömer	432	74
37. Ebû Hureyre	854	33
38. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	15	1
39. Abdullah b. Ca'fer	17	2
40. Abdullah b. Zübeyr	19	1
41. Hakem b. Hazni el-Külefî	1	1
42. Abdurrahman b. el-Hubşî	1	1
43. Ceddi Hûd	1	1
44. Ümmü Seleme	155	4
45. Safiyye bint Huyey	8	1
46. Ebû Musa el-Eş'arî	112	2
47. Muâviye b. Ebû Süfyan	38	2
48. Ebû Berze el-Eslemî	24	1
49. Câbir b. Semure	38	16
50. Sehl b. Sa'd	46	28

Rubâî rivayetler araştırılırken, sadece merfû' rivayetler sayılmış olup mevkûf ve maktû' rivayetler hesaba katılmamıştır. Yine görünüş olarak rubâî olan mürsel rivayetler de hesaba katılmamıştır. Çünkü rubâî mürsel bir rivayette râvi sayısı, isnaddan düşen sahâbî sayısıyla 5'e çıkmaktadır. Buna örnek olarak Abdullah b. Abbas Müsned'indeki

2716. rivayeti verebiliriz. Bu rivayette tâbiîn râvisi Hasan, sahâbî râvisini atlayarak hadisi direkt Rasûlullah'tan rivayet etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd Müsned'indeki 5398. rivayet rubâî olarak nakledilmiştir. Bu rivayet, aynı zamanda İbn Mes'ud Müsned'indeki görünüş olarak tek rubâî rivayettir. Ancak isnaddan bir râvi düşmüştür. *Müsned*'de geçen isnad şu şekildedir: “Ebû Hayseme > Azra b. Kays > Ümmü'l-Feyd > İbn Mes'ûd.” Fakat Ebû Hayseme bu hadisi Azra b. Kays'tan değil, Ahmed b. İshak'tan almıştır. Nitekim İbn Hacer *el-Metâlibü'l-Âliye*'de senedi beşli olarak rivayet etmiştir.⁸¹² Yine *el-Müsned*'in tahkikinde de senedin aslının beşli olduğu bildirilmiştir.⁸¹³ Bu sebeple bu rivayet rubâî rivayetler arasında sayılmamıştır.

el-Müsned'de mevkûf, maktû' ve sülâsî rivayetleri çıkardıktan sonra kalan merfû' hadis sayısı 7386'dır. Merfû' rubâî rivayet sayısı ise 1057'dir. Bu da gösteriyor ki eserde geçen merfû' rubâî rivayetlerin toplam merfû' rivayetlere oranı, % 14.31 dir. Bu oran da *el-Müsned*'in 1/7 ine tekabül etmektedir ki, her yedi merfû' rivayetten birisi rubâîdir.

Görüldüğü gibi kendilerinden en çok rubâî rivayet aktarılan sahâbîler, sırasıyla Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Sehl b. Sa'd ve Câbir b. Semure'dir.

Bu sahâbîlerin müsnedlerinde bulunan mevkûf ve maktû' rivayetler çıkarıldıktan sonra kalan merfû' rivayetlerle rubâî rivayetlerini karşılaştırdığımızda şu bilgilere ulaşmaktayız:

Enes b. Mâlik Müsned'inde bulunan 1560 hadisın 669'u rubâîdir. Bu da toplam merfû' rivayetlerinin % 42.88'ine tekabül etmektedir ki, ondan gelen rivayetlerin neredeyse yarıya yakını rubâîdir.

Enes b. Mâlik'ten rivayet eden talebelerine göre merfû' rivayetler incelendiğinde şu sonuca ulaşılmıştır: Enes'ten (r.a.) 10'dan fazla rubâî rivayeti olan talebeleri en çoktan aza doğru şu şekilde sıralanmıştır:

Sâbit el-Bünânî 154

⁸¹² İbn Hacer, *el-Metâlib*, VII, 21.

⁸¹³ *Müsned*, IV, 325

Sâbit'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 287 merfû' rivayetin 154'ü rubâîdir.

Humejd et-Tavîl 149

Humejd'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 170 merfû' rivayetin 149'u rubâîdir.

Katâde 62

Katâde'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 416 merfû' rivayetin 62'si rubâîdir.

Abdülaziz b. Suhayb 51

Abdülaziz'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 59 merfû' rivayetin 51'i rubâîdir.

Zührî 25

Zührî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 85 merfû' rivayetin 25'i rubâîdir.

Süleyman et-Teymî 22

Süleyman'ın Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 27 merfû' rivayetin 22'si rubâîdir.

Muhtar b. Fülful 21

Muhtar'ın Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 29 merfû' rivayetin 21'i rubâîdir.

Yezîd er-Rakâşî 20

Yezîd er-Rakâşî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 54 merfû' rivayetin 20'si rubâîdir.

Ali b. Zeyd 16

Ali b. Zeyd'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 28 merfû' rivayetin 16'sı rubâîdir.

A'meş 15

A'meş'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği 16 merfû' rivayetin 15'i rubâîdir.

Câbir Abdullah Müsned'inde bulunan 561 merfû' hadisın 136'sı rubâîdir. Ondan rivayet edilen hadislerin 1/4 i rubâîdir.

Abdullah b. Ömer Müsned'indeki 429 merfû' rivayetin 74'ü rubâîdir. Ondan rivayet edilen hadislerin yaklaşık 1/6 i rubâîdir.

Ebû Hureyre'den rivayet edilen 841 merfû' rivayetin 33'ü rubâîdir.

Sehl b. Sa'd'ın Müsned'indeki 45 merfû' rivayetinin 28'i rubâîdir. Ondaki rivayet edilen hadislerin yarısından fazlası rubâîdir ki bu da yaklaşık olarak onun rivayetlerinin 3/5'üne tekabül etmektedir.

Câbir b. Semure'den rivayet edilen 38 hadisnin 16'sı rubâîdir. Onun rivayet ettiği hadislerin yaklaşık olarak 2/5 si rubâîdir.

4'ü sülâsî ve 1057'si rubâî olmak üzere toplam 1061 merfû' rivayet olan âlî isnadlar, Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'inin 1/7 ini oluşturmaktadır ki bu da onun eserindeki hadislerin sıhhat derecesini artırmasının yanında *el-Müsned*'ini de değerli hadis kaynakları arasına yükseltmektedir.

2.2.5.2. Nâzil İsnadları

Yukarıda *el-Müsned*'de geçen âlî isnatlardan bahsedilmişti. Sülâsî ve rubâî rivayetleri âlî isnad içinde değerlendirmiştik. Bunların dışında kalan rivayetler ise nâzil isnad içinde değerlendirilmiştir. *el-Müsned*'de bulunan 7390 merfû' rivayetinin 1061'inin âlî isnad olduğu zikredilmişti. Bu sayının dışında kalan 6329 merfû' rivayet ise nâzil isnad ile gelen rivayetlerdir. Bu sayı da *el-Müsned*'de bulunan merfû' rivayetlerin 6/7 sına tekabül etmektedir.

2.2.6. Kaynağına Göre Hadis Çeşitleri

2.2.6.1. Merfû'

Sözlükte “yükseltilmiş, kaldırılmış anlamına gelen merfû' kelimesi ref' masdarından ism-i mef'ûldür. Terim olarak ise ister muttasıl ister munkatı' ister mürsel olsun, Hz. Peygambere nispet edilen söz, fiil ve takrirlere” denir.⁸¹⁴

Bir hadis Resûlullah'a açıkça veya dolaylı şekilde nisbet edilebilir. “Hz. Peygamber şöyle buyurdu, şöyle yaptı” diye nakledilen rivayetler merfû' olduğu gibi bir sahâbîden “yerfauhû: onu/hadisi yükseltiyor”⁸¹⁵; “yeblüguhû: onu/hadisi ulaştırıyor”;⁸¹⁶ “yenmîhi: onu/ hadisi nispet ediyor”; “yüsniğühû: onu isnat ediyor”; “rafaahû: onu

⁸¹⁴ Şakir, Ahmet Muhammet, *el-Bâisu'l-Hasîs*, s. 43; Aydın, Abdullah, “Merfû'” *DİA*, XXIX, 180.

⁸¹⁵ Bkz. *Müsned*, V, 183, 6803. rivayet

⁸¹⁶ Bkz. *Müsned*, V, 6280, 6283, 6290, 6293 ve 6294. rivayetler.

yükseltti”; “merfûan: merfû olarak”; diye nakledilen hadisler de sarîh merfû‘ sayılmıştır. Ancak yukarıdaki ifadeleri söyleyen tâbî ise onun bu tür rivayetleri mürsel olur.⁸¹⁷

el-Müsned’de, isnadda sahâbî isminden sonra “rivâyeten” denilerek direkt hadisin metni zikredilmiştir. Bu ifadeden hadisin merfû‘ olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹⁸

Sahâbenin “es-sünnetü kezâ” (sünnet böyledir); “mine’s-sünneti kezâ” (bu, sünnettendir); “ümîrnâ bi kezâ ve nühînâ an” (Şunu yapmamız emredildi, şunu yapmamız yasaklandı); “künnâ lâ nerâ be’sen” (biz bu işi yapmada bir sakınca görmezdik) şeklindeki sözleri, hükmen merfû‘ hadis sayılmaktadır.⁸¹⁹

Sahâbenin, “Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik, şöyle denirdi, şöyle yapardık, şunda bir sakınca görmezdik” şeklindeki sözleri de âlimlerin çoğunluğu tarafından hükmen merfû‘ sayılırken; böyle bir hadiste dile getirilen sözden ve işten Resûl-i Ekrem’in bilgisi bulunduğunu gösteren bir açıklama varsa, onun merfû‘ olacağına ittifak edilmiştir. İsraili bilgi nakletmeyen bir sahâbînin, geçmiş ve gelecek zamanla veya yapılması özel bir sevap yahut ceza gerektiren konular gibi şahsi görüş ve kanaate dayanması mümkün olmayan konularla ilgili açıklamaları hükmen merfû‘ kabul edilir. Çünkü bunlar akılla bilinemeyecek, ichtihad konusu olmayacak bilgilerdir. Yine sahâbînin sebep-i nüzûlle ilgili tefsirleriyle küfür ve isyan sebebi gösterdiği şeyleri, birçok âlim hükmen merfû‘ saymıştır. Başka bir ifadeyle hükmen merfû‘ hadis; Hz. Peygambere nispeti açıkça belirtilmeyen, ancak nakledilen haberlerin içeriğinden ona ait oldukları anlaşılan hadislerdir.⁸²⁰

Sahâbenin, “Hz. Peygamber zamanında şöyle derdik, şöyle denirdi, şöyle yapardık, şunda bir sakınca görmezdik” gibi sözlerine şu rivayeti örnek verebiliriz. Urve b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer’e “Biz yöneticilerin yanına giriyoruz ve onların hüküm verdiklerini ve onların hükümlerinin yanlış olduğunu görüyoruz fakat Allah seni muvaffak kılsın, diyor ve onu överken bizden bir adama bakıyoruz” dedi. Bunun üzerine İbn Ömer “Biz Rasûlullah’ın ashabı bunu nifak sayardık, fakat sizin ne saydığınızı ben

⁸¹⁷ Aydınlı, Abdullah, “Merfû” *DİA*, XXIX, 180.

⁸¹⁸ Bkz. *Müsned*, V, 6285, 6286, 6296.

⁸¹⁹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 49-50; Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s. 137.

⁸²⁰ İbnü’s-Salâh, a.g.e., s. 47-48; Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s. 136; Aydınlı, Abdullah, “Merfû” *DİA*, XXIX, 180.; Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, s. 136.

bilmiyorum” dedi.⁸²¹ Bu tür hadisler de yukarda belirttiğimiz sebeplerden dolayı hükmen merfû‘ sayılmıştır.

Sahâbenin şahsi görüş ve kanaatiyle bilemeyeceği bilgilere örnek olarak da Hz. Âişe’nin şu sözünü örnek verebiliriz. O, “ Namaz seferde de ikamet halinde de iki rekât olarak farz kılınmıştı. Fakat ikamet halindeki artırıldı, sefer halindeki aynı kaldı”⁸²² demiştir. Bu tür rivayetler de hükmen merfû‘ kabul edilmiştir.

Câbir müsnedinde 2197. rivayet İbrahim’e (a.s.) sahifelerin, Musa’ya (a.s.) Tevrat’ın, Dâvûd’a (a.s.) Zebur’un, İsa’ya (a.s.) İncil’in ve Muhammed’e (a.s.) Kur’an’ın Ramazan ayı içindeki indiriliş günlerini bildirdiği için gaybi haber içeren bu rivayet hükmen merfû‘ sayılmıştır. Yine Firavun’un, eşi Âsiye’nin ellerini ve ayaklarını dört kazığa çaktırdığı ve ona işkence edenlerin onun yanından ayrıldıklarında meleklerin onu gölgelendirdiği ve onun “ Rabbim bana Cennette bir ev yap ve beni Firavun ve onun amelinden kurtar. Beni şu zalim kavimden kurtar”⁸²³ diye dua ettiği ve ona Cennet’teki evinin gösterildiğiyle ilgili Ebû Hureyre’den aktarılan rivayet, gaybi bilgi olduğu için hükmen merfû‘ sayılmıştır.⁸²⁴ Yine 5117, 6778 ve 6779. rivayetleri de bu çeşit bilgilere örnek verebiliriz.

Sahâbinin isyan sebebi olarak gördüğü olaya da şu rivayeti örnek verebiliriz: Ebû Hureyre (r.a) şöyle diyor: “Yemeklerin en kötüsü zenginlerin çağrılıp fakirlerin çağrılmadığı düğün yemeğidir. Kim de davete icabet etmezse Ebû’l-Kâsım’a isyan etmiştir”.⁸²⁵ Rasûlullah’ın davete icabet etme sözüne karşılık, sahâbî davete icabet etmemenin sünnete muhalefet olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple hadis hükmen merfû‘ olarak kabul edilmiştir.

Mevkûf ve maktû‘ rivayetleri çıkardıktan sonra *el-Müsned*’deki merfû‘ hadislerin toplamı 7390’dır.

⁸²¹ *Müsned*, IV, 399, 5689. rivayet.

⁸²² *Müsned*, IV, 85, 4658. rivayet.

⁸²³ Tahrir suresi, 11. Ayet.

⁸²⁴ *Müsned*, V, 81, 6450. rivayet.

⁸²⁵ *Müsned*, IV, 460, 5909 rivayet; V, 35, 6270. rivayet.

2.2.6.2. Mevkûf

Mevkûf kelimesi sözlükte; “durma, durdurmak, bir malı Allah rızası için vakfetmek” anlamlarına gelen وقف fiilinin ismi mefulüdür. Bir hadis terimi olarak ise mevkûf; sahâbenin söz, fiilleri ve bunlarla ilgili olarak rivayet edilen haberlere denir.⁸²⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi müsned yazarlarının asıl amacı, merfû‘ hadisleri toplamaktır. Ancak onlar eserlerine gerekli gördükleri kadar mevkûf rivayetleri de almışlardır. Ebû Ya‘lâ‘da *el-Müsned*’ine bazı mevkûf haberleri almıştır. Onun eserine aldığı mevkûf rivayetler eserde rivayeti bulunan sahâbenin tertip sırasına göre, önce mevkûf rivayeti bulunan sahâbî ismi, sonra da sahâbînin isminin yanına onun müsnedinde bulunan mevkûf rivayetlerin sayısı verilerek basit bir tablo şeklinde sunulacaktır:

Sahâbî İsmi	Rivayet Sayısı
1. Ebû Bekir es-Sıddîk	15
2. Ömer b. el-Hattâb	3
3. Ali b. Ebû Tâlib	12
4. Sa‘d b. Ebî Vakkâs	3
5. Eymen b. Hureym el-Esedî	1
6. Ebû Saîd el-Hudrî	3
7. Ebû Talha	3
8. Cündeb b. Abdullah el-Becelî	1
9. Müsnedü Sefîne: Racülün	1
10. Ammâr b. Yâsir	5
11. el-Berâ’ b. ‘Âzib	6
12. Câbir b. Abdullah	6
13. Abdullah b. Abbas	20
14. Enes b. Mâlik	43
15. Hz. Âişe	13
16. Abdullah b. Mes’ûd	6

⁸²⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulümü’l-Hadis*, s. 46; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 181; Yücel, a.g.e., s. 137.

17. Abdullah b. Ömer	2
18. Ebû Hureyre	11
19. el-Abbas b. Abdulmuttalib	1
20. Hasen b. Ali b. Ebî Talib	2
21. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib	1
22. Abdullah b. Zübeyr	1
23. Halid b. Velid	6
24. Ebû Basra el-Gıfârî	2
25. Amr b. el-Âs	1
26. Sehl b. Sa'd es-Sâidî	1

Araştırmamız neticesinde tespit ettiğimize göre, *el-Müsned*'de mevkûf rivayetlerin toplamının 169 olduğu görülmektedir.

Bazı rivayetler var ki bir isnaddan merfû' olarak rivayet edilmişken, başka bir isnaddan mevkûf olarak rivayet edilmiştir. Mevkûf olarak gelen bu tür rivayetler de mevkûf kategorisine alınmıştır. Bunlara 207, 757, 2997, 3031, 3100 ve 3196, 3990, 5117, 6318, 6370 rivayetler örnek olarak verilebilir. 757, 2997, 3100 ve 3196 rivayetlerin öncesindeki rivayetler ve 3031, 6318, 6370 rivayetlerden sonraki rivayetler merfû'dur. Yine 207, 3990, 5117. rivayetler başka isnadlardan merfû' olarak rivayet edilmiştir.

Eserde bazen bir sahâbî müsnedi içinde, başka bir sahâbînin sözünün geçtiği de olmuştur. Bu, bazen önceki ya da sonraki rivayeti desteklemek için gelmiştir. Mesela Ebû Talha Müsned'i içinde 1426. rivayette Ebû Talha Uhut savaşındaki sahâbenin uyuklamasından bahsediyor. Sonraki 1427. rivayette aynı bilgi Zübeyr b. Avvam'dan da aktarılmıştır. Yine Câbir Müsned'inde 2322 rivayette Câbir'e (r.a) namazda gülen insanın durumu sorulduğunda "Namazı iade eder, abdesti iade etmez" demiştir. Önceki rivayette ise "ayağında tırnak kadar kuru yer bırakan insana Hz. Ömer'in abdesti tekrar almasını emrettiği" rivayet edilmektedir. Bazen de hiçbir sebep olmadan, başka sahâbînin sözünün geçtiği durumlar da vuku bulmuştur. Cündeb b. Abdullah Müsned'indeki tek mevkûf hadis olan 1533. rivayet, İbn Abbas'ın âyet tefsiridir. Bu rivayetin İbn Abbas Müsned'inde rivayet edilmeyip burada rivayet edilmesiyle ilgili bir açıklamaya ulaşamamıştır.

Mevkûf rivayetlerin içeriği ile ilgili de şunlar söylenebilir:

Bir kısmı âyetlerin tefsiridir. Sa'd b. Ebî Vakkâs Müsned'indeki 701 ve 702. rivayetler, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın âyet tefsirleri olarak karşımıza çıkarken; İbn Abbas Müsned'indeki 2616, 2668, 2669, 2670, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2695, 2715, 2719, 2764 rivayetler ve Cündeb b. Abdullah Müsned'indeki 1533. rivayet İbn Abbas'ın âyet tefsiri örnekleri olarak dikkati çekmektedir. Yine Enes b. Mâlik Müsned'indeki 2942 ve 3215. rivayetler Enes b. Mâlik'in ve Abdullah b. Mes'ûd Müsned'indeki 5278. rivayet ise Abdullah b. Mes'ûd'un âyet tefsir örneklerini karşımıza koymaktadır.

Bazı mevkûf rivayetler de sahâbe fetvası olarak dikkat çekmektedir. Nitekim 2321. rivayet Hz. Ömer'in, 2322. rivayet ise Câbir b. Abdullah'ın fetvasını içermektedir.

Mevkûf haberlerden bazıları da Kur'an'daki kıraat farklılığını açıklamaktadır. Nitekim 4036. rivayet Enes b. Mâlik'in bir ayetteki bir kelimeyi farklı okuyuşundan bahsetmektedir. Bazıları da Kur'an'daki bazı surelerin ve ayetlerin nüzul zamanıyla ilgili bilgi vermektedir.⁸²⁷

Mevkûf rivayetlerin bazıları da sahâbenin rüyasını içermektedir. Nitekim 6787 ve 6788. rivayetlerde Hz. Hasan'ın gördüğü rüya anlatılmaktadır.

Önemine binaen *el-Müsned*'de geçen birkaç mevkûf hadis maddeler halinde zikredilecektir:

1. Ukbe b. Hâris anlatıyor: Rasûlullah'ın vefatından sonra ikindi namazını müteakiben Ebû Bekir es-Sıddîk'la beraber çıktım. Ali de onun yanındaydı. Yolda çocuklarla oyun oynayan Hasan b. Ali ile karşılaştı. Ebû Bekir onu omuzuna aldı ve şöyle diyordu. “ Babama yemin olsun ki Peygambere benziyor, Ali'ye benzemiyor.” ve Ali ise gülüyordu.⁸²⁸ Bu rivayetten halife olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'in mütevazılığı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Ali ile onun muhabbeti ve aralarındaki samimiyeti de görülmektedir.

2. Hz. Ali “Kötü söz söyleyenle onu dinleyen günaha eşittirler” demiştir.⁸²⁹

⁸²⁷ *Müsned*, 58, 59 ve 1725. rivayetler.

⁸²⁸ *Müsned*, I, 34, 35, 224 ve 225. rivayetler.

⁸²⁹ *Müsned*, I, 448 ve 550. rivayetler.

3. Bir adam Câbir b. Abdullah'a "Ehl-i kiblede birinin müşrik olduğunu iddia eder miydiniz" diye sordu. O da "Allah'a sığınırım dedi" ve bu düşünceden ürperdi. O kimse, yine "Siz ehli kible olan birinin kâfir olduğunu iddia eder miydiniz" diye sordu. O da "Hayır" dedi.⁸³⁰ Bu rivayetten, Müslümanları tekfir etme hastalığının sahâbe döneminde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

4. Enes b. Mâlik, "Kıyamet günü Rasûlullahla karşılaştığımda, ona Yâ Rasûlallah! 'Ben hizmetçiğin' demeyi ümit ediyorum" demiştir.⁸³¹

5. Halid b. Velid "Allah yolunda cihad etmek, beni Kur'an'ı Kerim kıraati ile çok meşgul olmaktan alıkoydu" demiştir.⁸³²

Son olarak mevkûf rivayetlerin sıhhat durumuyla ilgili de şu bilgiyi vermek istiyoruz: Yapılan inceleme sonucunda 169 rivayetin 114'ünün sahîh, 22'sinin hasen, 28'inin zayıf, 4'ünün zaîfün cidden ve 1 tanesinin de mevzû olduğu görülmektedir.

2.2.6.3. Maktû'

Maktû' kelimesi sözlükte; "kesmek" anlamına gelen قطع fiilinden ismi meful'dür. Hadis terimi olarak ise maktû' "tâbiînin söz ve fiillerine dair rivayet edilen haberlere" denir.⁸³³

Müsnedlerde çoğunlukla merfû' hadisler bulunmakla birlikte, belli miktarda sahâbî sözü de bulunmaktadır. Bazen az sayıda maktû' rivayetlere de rastlanmaktadır. Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'inde de az sayıda maktû' rivayet bulunmaktadır. Şimdi bunların birkaçını örnek olarak zikrelelim:

1. Hâris b. Vehb'in Müsned'inde bulunan 1484. rivayette, Haccâc b. Yûsuf'un danışmanlığını yapan Ebû'l-Alâ Yezîd b. Ebî Müslim Dînâr es-Sekafî (ö. 102/721) nin Haccâc zamanında başından geçen bir olaydan bahsedilmektedir. Cündüb b. Abdullah el-Becelî Müsned'inde bulunan 1534. rivayet Hasan Basrî'ye aittir. O, bu rivayette "Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın yahut aynı ile

⁸³⁰ *Müsned*, II, 509 ve 2326. rivayetler.

⁸³¹ *Müsned*, III, 329, 3401. rivayetler.

⁸³² *Müsned*, V, 343 ve 7208. rivayetler.

⁸³³ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 47; Aydınlı, a.g.e., 170; Yücel, a.g.e., s. 139.

karşılık verin” Nisa suresi 86. ayetteki “selamın daha güzelinin Müslümanlara, aynısının ise müşriklere olacağı” şekliyle tefsir etmektedir.

2. Abdullah b. Abbas Müsned’inde 2653. rivayette tabîinden olan Abdülmelik b. Umeyr, “Hüseyin b. Ali’nin başını Ubeydullah b. Ziyad’a getirildiğinde gördüm, Ubeydullah b. Ziyad’ın başını Muhtâr b. Ebû Ubeyd’eye getirildiğinde gördüm, Muhtâr b. Ebû Ubeyd’in başını Mus’ab b. Zübeyr’e getirildiğinde gördüm, Musab b. Zübeyr’in başını da Abdülmelik b. Merv’an’a getirildiğinde gördüm” diyerek tanıklık ettiği bazı olayları anlatmıştır.

3. Enes b. Mâlik Müsned’inde geçen 3504. rivayet ise Sâbit el-Bünânî’nin verdiği bilgilerdir: O, Enes b. Mâlik’i ziyaret ettiğinde ellerini öper ve “Rasullullah’a dokunan iki elin sahibine yemin olsun” dedikten sonra gözlerini öper ve “ Rasullullah’ı gören iki gözün sahibine yemin olsun” derdi.

4. Yine Enes b. Mâlik Müsned’inde 4156. rivayette Etbâu’t-tâbiîn’den olan Sellâm b. Miskîn’in (ö.164), “Meymûn b. Siyâh⁸³⁴ kârilerin efendisidir” sözü bulunmaktadır.

5. Hz. Âişe Müsned’indeki 4733. rivayet, Abdullah b. Ebu’l-Hüzeyl’in sözüdür. Yine aynı müsnedde 4942 rivayette Fülejh b. Süleyman’ın (ö. 168/784) tâbiînin âlimlerinden aktardığı bir bilgi bulunmaktadır.

6. Abdullah b. Mes’ûd Müsned’inde 5408. rivayette, İkrime ve Evzâî’nin görüşleri vardır. İkrime (ö. 105/723), “abdest alacak başka bir şey yoksa nebizle abdest alınabileceğini” söylerken; Evzâî (ö. 157/774) de “Sarhoş ederse onunla abdest alınamayacağını” ifade etmektedir. İbn Ömer Müsned’indeki 5568. rivayet de İkrime’nin sözüdür.

Ebû Hureyre Müsned’indeki 6135 ve 6136. rivayetler, Vehb b. Münebbih’in sözüdür. Yine Ümmü Seleme Müsned’indeki 6933. rivayet Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Siddîk’in sözü ve 7009. rivayet ise Mücâhid’in görüşüdür. Ebû Basra el-Gıfârî müsnedinde 7227. rivayet, etbâu’t-tâbiîn neslinden Serî b. Yahya’nın Tay

⁸³⁴ Meymûn b. Siyâh el-Basrî. Künyesi Ebû Bahr’dır. Enes b. Malik, Cündüb b. Abdullah, Hasan Basri ve Şehr b. Havşeb’den rivayette bulunmuştur. Bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, X, 389-390.

kabilesine mensup bir adamdan aktardığı sözdür. Yani rivayet, mechul bir tâbîin râvisinden zikredilmiştir.

Taramalarımızın sonucunda *el-Müsned*'de çok fazla maktû' rivayetin bulunmadığı ve onda geçen maktû' rivayetlerin toplamının 14 olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin sıhhat durumuna baktığımızda 9'unun sahih, 3'ünün hasen ve 2'sinin de zayıf olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz: Tâbîinden bize aktarılan bu rivayetler bazısı fetva, bazısı âyetlerin tefsiri, bazısı sahâbeye ve ilim ehline olan saygı, bazısı da o günün kültürü ve sosyal hayatıyla ilgili kıymetli bilgiler içermektedir. Muhtemelen muhaddisler, bu değerli bilgileri kitaplarına alarak sonraki nesillere aktarmakta fayda görmüşlerdir.

2.3. HADİSLERİN SİHHAT DURUMU

Bu başlık altında *el-Müsned*'deki hadislerin sıhhat durumları araştırılarak onlar sahih, hasen, zayıf ve çok zayıf başlığı altında incelenecek, ayrıca onların sayıları ve oranları hakkında bilgiler aktarılacaktır.

Hadislerin sıhhat durumu incelenirken *el-Müsned*'deki hadislerin tahrîcinin yapıldığı iki eserden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki *Müsned*'in tahkikiyle birlikte tahrîcini de ele alan Hüseyin Selim Esed'in yaptığı çalışmadır. Daha önceden matbu nüshalar konusu içinde bu eser hakkında bilgi verilmişti. Orada onun tahrîc metoduyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmediği için burada kısaca bilgi vermek istiyoruz. Hüseyin Selim Esed hadislerin sonunda dipnotlar vererek bu dipnotlarda önce hadisin isnadının sıhhat durumunu açıklamış sonra hadisin geçtiği başka kaynaklardaki yerini göstermiştir. Genellikle hadisin diğer kaynaklardaki senedlerini de vermiştir. Sahih ve hasen rivayetlerde bazen bazı râvilerle ilgili kısa bilgiler verirken özellikle zayıf ve çok zayıf rivayetlerin isnadlarındaki râvilerle ilgili doyurucu tespitler yaparak onlarla ilgili Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî, Tirmizî Dârekutnî, İbn Adî, İbn Hibbân, İbn Hacer ve Heysemî gibi hadis otoritelerinin görüşlerini alarak hadisin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

O, çoğunlukla hadislerin sıhhatiyle ilgili bilgi verirken bazı rivayetlerde isnadla ilgili bilgiler vermesine rağmen, hadisin sıhhatiyle ilgili net bir şey söylemeyerek⁸³⁵ sessiz kalmıştır. O, hadisleri değerlendirirken çoğunlukla genel değerlendirme şekli olan sahih, hasen, zayıf ve çok zayıf anlamına gelen da'îfün cidden terimlerini kullanmıştır. Ancak çok az da olsa bu terimleri çağrıştıran başka ifadeler de kullanmıştır. Hadisin râvileri, sahîh'in râvileri anlamında "ricâlühû ricâlû's-sahîh"⁸³⁶, râvileri sikadır anlamına "ricâlühû sikât"⁸³⁷, "biri hariç râvileri sahihin râvileri olup o da sikadır"⁸³⁸, "isnadı Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih"⁸³⁹, "isnadı Buhârî'nin şartına göre sahih"⁸⁴⁰, "isnadı Müslim'in şartına göre sahih"⁸⁴¹, "kavî"⁸⁴², "ceyyid"⁸⁴³, "leyyin"⁸⁴⁴, "münker"⁸⁴⁵, "vâhin"⁸⁴⁶, "tâlif"⁸⁴⁷, "isnadında peş peşe zayıf"⁸⁴⁸ ve mechul⁸⁴⁹ râviler bulunmaktadır" gibi ifadeler kullanmıştır.

el-Müsned üzerine ikinci tahrîc çalışması yapan ise Saîd b. Muhammed es-Sinnârî'dir. O, eserine *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ bi Tahrîci Müsnedi Ebî Ya'lâ* ismini vermiştir. Onun bu çalışmasıyla ilgili de matbu nüshalar konusu başlığı altında çok kısa

⁸³⁵ *Müsned*, 5, 36, 48, 52, 53, 68 vb. rivayetler.

⁸³⁶ *Müsned*, 145, 156, 164, 166, 172 vb. rivayetler.

⁸³⁷ *Müsned*, 119, 120, 141, 143, 165 vb. rivayetler.

⁸³⁸ *Müsned*, 2660 ve 2662 rivayetler.

⁸³⁹ *Müsned*, 3797, 3799, 3801, 3802, 3803 ve 3838. rivayetler.

⁸⁴⁰ 3824, 3827 ve 3828. rivayetler

⁸⁴¹ 2148, 2149, 2150, 2158, 2162, 2169 vb. rivayetler

⁸⁴² 186, 365, 1501, 1999, 3623 vb. rivayetler. Kavî, sahîh ve hasen hadis yerine kullanılan bir terimdir. Bkz. İtr, Nureddin, *Menhecü'n-Nakd*, s. 273; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstulahları*, s. 134-135; Aydın, Abdullah, a.g.e., s. 148.

⁸⁴³ 243, 281, 313, 424, 820 vb. rivayetler. Ceyyid, hasen lizâtihi mertebesinden yüksek olmakla beraber sahîh derecesine vardığından tereddüt edilen hadistir. Bkz. İtr, Nureddin, a.g.e., s. 273; Aydın, a.g.e., s. 50.

⁸⁴⁴ 171, 364, 935, 944, 1133 vb. rivayetler. Leyyinü'l-hadis olarak adlandırılan bir râvinin rivayet ettiği hadise leyyin denir. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis itibar için yazılır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadis*, I, 125; Aydın, a.g.e., s. 164,165.

⁸⁴⁵ 4022 ve 4399. rivayetler. Münker hadis için farklı tanımlar olsa da en çok tercih edilen tarif "Zayıf bir râvinin sika bir râviye muhalif olarak rivayet ettiği hadis" şeklindedir. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 69; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi, İFAV, 40. bs., İstanbul, 2016, s. 120; Aydın, a.g.e., s. 210.

⁸⁴⁶ 46, 4266, 5762, 5763 ve 6167. rivayetler. Vâhin, Cerhin Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde olan bir râvinin rivayet ettiği hadistir. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis i'tibar için yazılır. Bkz. Abdülhayy el-Leknevî, *er-Raf'u ve't-Tekmil*, s. 143; Aydın, a.g.e., s. 327.

⁸⁴⁷ 47, 55, 73, 527, 929, 1412, 1515, 1602 vb. rivayetler. Tâlif, Zayıflığı konusunda icma edilmiş, da'îfün cidden anlamında bir terimdir. Sehâvî, *Fethu'l-Müçis bişerhi Elfiyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*, II, 131.

⁸⁴⁸ 445, 2043, 2790 ve 6768. rivayetler

⁸⁴⁹ 3712, 4875 ve 7376. rivayetler.

bilgi verilmişti. es-Sinnârî Müsned’i yazmalardan tahkik etmemiş, aksine daha önceki tahkiki yapılmış müsnedlerle yetinmiştir. O, bu çalışmasında hadislerin tahrîc ve ta’lîk’ını yapmıştır. es-Sinnârî bu çalışmasında kendi eserini de basan Dâru’t-Te’sîl yayinevi tarafından basılan Müsned yerine, Hüseyin Selim Esed’in hazırladığı Müsned’i esas almış ve hadisleri onun numaralandırmasına göre numaralandırmıştır.

es-Sinnârî kendisinden önce Hüseyin Selim Esed’in yaptığı tahrîc çalışmasını görmüş, ondan faydalanmış, yer yer ondaki eksikliklere işaret etmiş ve ilavelerde bulunmuştur. O, hadis numarasını dipnot olarak aşağıda göstererek hadisle ilgili bilgiler vermiştir. es-Sinnârî de Esed gibi dipnotlarda önce hadisin isnadının sıhhat durumunu açıklamış, sonra hadisin geçtiği başka kaynaklardaki yerini göstermiştir. Hadisin geçtiği diğer kaynakları gösterirken orada geçtiği şekilde hadisleri genellikle senedleriyle birlikte zikretmiştir. O, hadisin geçtiği diğer kaynakları zikrederken hadisle ilgili yapılan bütün çalışmalara başta müstakıl hadis kitapları olmak üzere, derleme, zevâid, şerh, tahrîc, usul, cerh-ta’dîl vb. eserlerdeki geçtiği yerleri isnadlarıyla birlikte zikretmiştir. İsnaddaki râvilerle ilgili faydalı bilgiler vererek onlarla ilgili hadis otoritelerinin görüşlerini zikretmiş ve yeri geldiğinde onlardan hata yaptığını düşündüğü âlimlerin görüşlerini delilleriyle eleştirmiştir. Bu sebeple bazı hadislerin sıhhat durumuyla ilgili olarak az da olsa onlardan farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu saydığımız yönleri sebebiyle onun çalışmasının Hüseyin Selim Esed’in çalışmasından daha güzel olduğunu ifade edebiliriz.

O, hadislerin sıhhat durumuyla ilgili değerlendirmesini yaparken çoğunlukla genel değerlendirme şekli olan sahih, hasen, zayıf ve çok zayıf anlamına gelen da’îfün cidden terimlerini kullanmıştır. Ancak o da çok az da olsa bu terimleri çağrıştıran başka ifadeler kullanmıştır. Onun kullandığı terimler arasında “kavî”⁸⁵⁰, “kaviyyün liğayrihî”⁸⁵¹, “sâlih”⁸⁵², “ceyyid”⁸⁵³, “münker”⁸⁵⁴, “sâkıt”⁸⁵⁵, “tâlif”⁸⁵⁶ ve “bâtıl”⁸⁵⁷ gibi ifadeleri örnek verebiliriz.

⁸⁵⁰ 334, 347,472, 480, 482, 487 vb. rivayetler.

⁸⁵¹ 141, 142, 143, 197, 320, 326 vb. rivayetler. Bu kullanım şekli terim ve usul kitaplarında bulunamamıştır. Tahminimizce diğer rivayetlerle kavî olur, kuvvetlenir anlamındadır.

⁸⁵² 983, 1781, 6383. Sâlih, sahih ve hasen hadis yerine kullanılan bir terimdir. Bkz. Itr, Nureddin, *Menhecü’n-Nakd*, s. 273; Aydınli, Abdullah, a.g.e, s. 271.

⁸⁵³ 165, 169, 474, 1300, 1441, 1442, 1448, 1449 vb. rivayetler.

Hadislerin sıhhat durumu incelenirken *Müsned*'in tahririni yapan bu iki âlimin tahrir çalışmasından faydalanılmıştır. Hadislerin sıhhatiyle ilgili onların değerlendirmelerini dikkate alarak onların hadislerle ilgili verdikleri hüküm alınmıştır. Bir hadislerle ilgili çoğunlukla onların görüşleri aynı olmakla birlikte bazen farklılık arz ettiği de görülmektedir ki bu gayet normaldir. Çünkü bir hadisin sıhhatiyle ilgili bir şey söyleyebilmek için önce seneddeki râvilerin güvenilirliği ve zabtı önem arz etmektedir ki bu râvilerle ilgili de bazen bu işin otoritesi sayılan cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu gayet normaldir çünkü bu değerlendirmeler ichtihadidir. Bu sebeple, bazı hadislerin sıhhat durumuyla ilgili bu iki muharririn farklı değerlendirmeleri olmuştur. Bu şekilde onların farklı görüşlerinin olduğu hadislerde, belirlemiş olduğumuz metoda göre onların görüşlerinden kendi verilerimize göre uygun gördüğümüz değerlendirmeyi tercih ettik. Bununla ilgili metodumuz ise hadislerin sıhhat durumunun açıklandığı ilgili başlık altında açıklanacaktır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi es-Sinnârî hadislerin numaralandırmasında Hüseyin Selim Esed'in tahkikini esas almıştır. Hüseyin Selim Esed'in tahkikini yaptığı çalışmada hadislerin sayısının 7555 olduğu görülmektedir. Ancak Hüseyin Selim hadisleri numaralandırırken 6255. hadisten sonra 6256 rakamını yanlışlıkla atlayarak direkt 6257. rakama geçmiştir. Yanlışlık sonradan fark edilmiş, fakat yeniden numaralandırılarak dipnotlandırmanın zorluğundan dolayı bu eksiklik ⁸⁵⁸ düzeltilmemiştir. ⁸⁵⁹ Bundan dolayı onun yaptığı tahkikteki hadislerin sayısı 7554 olmaktadır. O, bizim çalışmada esas aldığımız *Müsned* tahkikinde ayrı numaralandırılan iki mevkûf rivayeti kendilerinden sonraki merfû' hadislerle beraber numaralandırarak dört rivayete iki numara vermiştir. ⁸⁶⁰ Biz bu iki mevkûf rivayeti de ayrı sayarak *el-Müsned*'deki rivayetlerin sayısını hesaplama yaparken 7556 olarak değerlendireceğiz.

⁸⁵⁴ 46, 70, 73, 111, 160 vb. rivayetler.

⁸⁵⁵ 682, 1023, 2694. rivayetler. Sâkıt, cerh'in Irâkî'ye göre ikinci, Zehebî ve Sehâvî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir terimdir. Böyle bir râvinin rivayet ettiği bir hadis hiçbir şekilde alınmaz. Bkz. el-Leknevî, *er-Raf'uve't-Tekmil*, s. 141; Aydın, a.g.e., s. 271.

⁸⁵⁶ 3791 ve 6876. rivayetler.

⁸⁵⁷ 136, 445, 1603, 1617, 1785, 1810, 1947 vb. rivayetler. Bâtil, mevzû hadis anlamında kullanılan bir terimdir. Bkz. Sehâvî, *Fethu'l-Müçis*, I, 311; Aydın, a.g.e., s. 39.

⁸⁵⁸ *Müsned*, XI, 131.

⁸⁵⁹ es-Sinnârî de Hüseyin Selim Esed'e uyararak 6256 rakamını atlamıştır.

⁸⁶⁰ *Müsned*, 6086 ve 7188. rivayetler.

Önceden de belirttiğimiz gibi *el-Müsned*'de 169 mevkûf ve 14 tane maktû' rivayet vardır. Bunların sıhhat durumları ile açıklamalar ilgili başlık altında verilmişti. Mevkûf ve maktû' rivayetler çıkarıldıktan sonra Esed'in numaralandırmasına göre *el-Müsned*'deki merfû' rivayetlerin sayısı 7373 olmaktadır.⁸⁶¹

Şimdi hadislerin sıhhat durumuyla ilgili açıklamalara geçilecektir. Hadisler sıhhat durumuna göre değerlendirilirken kabul veya red açısından makbûl hadisler ve merdûd hadisler başlığı altında incelenecektir.

2.3.1. Makbûl Hadisler

Makbûl hadis, muhaddisler tarafından hüccet olarak kabul edilen ve kendisiyle amel edilmesi gerekli olan hadisler olarak anlaşılmaktadır. Makbûl hadisin kapsamına sahih ve hasen hadis girmektedir.

Şimdi *el-Müsned*'de bulunan sahih ve hasen hadisler hakkında bilgi verilecektir.

2.3.1.1. Sahih Hadisler

Makbûl hadisin birincisi sahih hadistir. Sahih hadisin tarifi şu şekilde yapılmıştır. "Adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl isnadla rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadistir."⁸⁶² Tanımda da görüldüğü gibi sahih hadisin beş tane özelliği vardır bunlardan biri olmasa hadis, sahihlik özelliğini kaybeder. Sahih hadis, sahih lizâtihi ve sahih liğayrihi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *el-Müsned*'deki sahih hadisler ele alınırken, sahih hadisin bu iki kısmı da bu başlık altında sahih hadis olarak değerlendirilecektir.

Sahih hadisler belirlenirken şu prensipler göz önünde bulundurulmuştur.

İki muharricin ikisi de sahih demiş veya birisi sahih derken, diğeri hasen, ricali sahîhin ricali veya sika ya da isnadı Müslim'in, Buhârî'nin veya Buhârî ve Müslim'in

⁸⁶¹ Daha önceden "Merfû'" başlığı altında, merfû' rivayetlerin sayısının 7390 olduğu geçmişti. Oradaki bilgi Dâru't-Te'sîl yayınevi Müsned'ine göre olan bilgidir.

⁸⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 54-55.

şartına göre sahih demişse; sahih olarak kabul edilmiştir. Yine biri sahih derken diğeri zayıf demişse, hadis sahihtir diyene itimatla sahih olarak değerlendirilmiştir.

Biri sahih derken diğeri ceyyid⁸⁶³, sâlih⁸⁶⁴ kavî⁸⁶⁵ veya leyyin⁸⁶⁶ demişse, bu tür rivayetler de sahih kabul edilmiştir.

Biri Buhârî veya Müslim rivayet etti, derken diğeri ceyyid demişse, sahih olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶⁷

Bazı rivayetlerde ise iki muharric birbirine zıt değerlendirmelerde bulunmuş biri sahih derken diğeri da'îfün cidden ya da münker değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu tür rivayetler az olup bu rivayetlerle ilgili muharricin verdiği açıklamalar incelenerek onlarla ilgili bize göre uygun olan değerlendirmeyi yaptık. Örnek olarak Hüseyin Selim bazı rivayetlere da'îfün cidden demiş, fakat es-Sinnârî rivayetinin başka isnadıyla sahih olduğunu örnekleriyle açıklayarak sahih olduğunu belirtmiştir. Bu tür rivayetler sahih olarak değerlendirilmiştir. Bunlara 1146, 1353, 2664, 2666, 3406, 4105, 4115, 4116, 4242, 4298, 4323, 4390, 5230, 6573, 6611 ve 6637. rivayetler örnek olarak verilebilir.

Yine bazı rivayetlere Esed sahih derken es-Sinnârî münker demiştir. Bu tür rivayetlerde Esed'in görüşüne itimat ederek hadis sahih olarak değerlendirilmiştir. Bunlara da 2441, 2587, 2714, 3304, 3452, 4517 ve 6619. rivayetler örnek olarak verilebilir. Ayrıca Esed 5555 ve 5569. rivayetlerin senedi için da'îfün cidden derken hadisin metninin sahih olduğunu söyler. es-Sinnârî ise direkt sahih hükmü vermiştir. Bunlar da sahih olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca Esed, 1220 ve 1436. rivayetler için da'îfün cidden derken es-Sinnârî sahih olduğunu söylemiştir. Yine Esed, 491, 759, 785, 794, 2592, 3678, 4448, 4689, 6670 rivayetlere sahih derken es-Sinnârî münker demiştir. Bu rivayetler ise zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmamız neticesinde *el-Müsned*'de bulunan 7556 rivayetinin 5604'ünün sahih olduğu görülmektedir. Bunlardan 9'u maktû', 114'ü mevkûf 5481'i ise merfû'

⁸⁶³ 1136, 1441, 1670, 1736, 2387, 3341 vb. rivayetler.

⁸⁶⁴ 983 ve 2268. rivayetler.

⁸⁶⁵ 1740, 2250, 2720, 2731, 3623 vb. rivayetler.

⁸⁶⁶ 944, 1133, 1407, 1885, 2072, 2073, 3574 vb. rivayetler.

⁸⁶⁷ 1895. rivayet.

hadislerdir. *el-Müsned*'deki sahih hadislerin toplam hadisler içindeki oranı % 74.166'ya tekabül etmektedir. Bu da *el-Müsned*'deki hadislerin $\frac{3}{4}$ ünün sahih olduğunu göstermektedir.

el-Müsned'de 7373 merfû' hadis bulunmaktadır. *el-Müsned*'deki merfû' sahih hadislerin toplam merfû' hadise oranı ise % 74.338'e tekabül etmektedir. Yani *el-Müsned*'deki her dört merfû' hadisten üçünün sahih olduğu görülmektedir.

2.3.1.2. Hasen Hadisler

Makbûl hadisin ikincisi ise hasen hadistir. Hasen hadis şu şekilde tarif edilmiştir: “Adalet sahibi olup zabt sıfatı tam olmayan râvilerin muttasıl senedle rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadislerdir.”⁸⁶⁸ Hasen hadisin sahih hadisten tek farkı râvisinin zabt sıfatının mükemmel olmamasıdır. Hasen hadis de, sahih hadis gibi hasen lizâtihi ve hasen liğayrihi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Müsned*'deki hasen hadisler incelenirken, hasen hadisin bu iki kısmı da bu başlık altında hasen hadis olarak ele alınacaktır.

Hasen hadisler belirlenirken şu ilkeler göz önünde bulundurulmuştur.

Muharricinin ikisi de hasen demiş veya biri hasen diğeri hasen liğayrihi demişse hasen kabul edilmiştir.

Biri hasen veya hasen liğayrihi demiş diğeri zayıf demiş veya değerlendirmede bulunmamışsa hasen olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶⁹

Biri kavî derken diğeri hasen⁸⁷⁰ demiş veya değerlendirmede bulunmamış⁸⁷¹ ya da zayıf⁸⁷² demişse hasen olarak kabul edilmiştir.

Biri “leyyin” derken diğeri “hasen liğayrihi”⁸⁷³ veya “kavî”⁸⁷⁴ demişse hasen olarak değerlendirilmiştir.⁸⁷⁵

⁸⁶⁸ İbn Hacer, *Nüzheti'n-Nazar*, s. 62; Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 110.

⁸⁶⁹ 669, 1073, 1756, 1925, 1937 vb. rivayetler.

⁸⁷⁰ 713, 1294, 1501, 1926 vb. rivayetler.

⁸⁷¹ 712, 729, 1595, 1800 vb. rivayetler.

⁸⁷² 1570, 1614, 1746, 1799, 2293, 2412 vb. rivayetler.

⁸⁷³ 2547. rivayet.

⁸⁷⁴ 1980. rivayet.

Biri “ceyyid” derken diğeri “hasen”⁸⁷⁶, “kavi”⁸⁷⁷, “sâlih”⁸⁷⁸, “kaviyyün liğayrihi”⁸⁷⁹ veya zayıf⁸⁸⁰ demiş ya da sessiz⁸⁸¹ kalmışsa hasen olarak değerlendirilmiştir.

Esed, ricali sahîhin ricali veya sika demiş, es-Sinnârî ise “hasen”⁸⁸², “kavi”⁸⁸³, “ceyyid”⁸⁸⁴, “sâlih”⁸⁸⁵ ya da “kaviyyün liğayrihi”⁸⁸⁶ demişse hasen olarak değerlendirilmiştir. Yine Esed, ricali sahîhin ricali veya sika demiş, es-Sinnârî de zayıf diye hüküm vermişse hasen olarak değerlendirilmiştir.⁸⁸⁷

Esed, Müslim’in şartına göre sahih demiş, es-Sinnârî ise hasen⁸⁸⁸, hasen liğayrihi⁸⁸⁹ veya zayıf⁸⁹⁰ demişse hasen olarak değerlendirilmiştir. Yine Esed, hasen demiş, es-Sinnârî de “kaviyyün liğayrihi” demişse hasen olarak düşünülmüştür.⁸⁹¹

Sahih hadis başlığında bahsettiğimiz gibi iki muharricin birbirine zıt değerlendirmeleri çok az da olsa hasen hadiste de görülmektedir. Bazı rivayetlerin değerlendirmesinde onlardan biri hasen derken diğeri münker dediği görülmektedir. Araştırmamız neticesinde onlardan bazıları hasen⁸⁹², bazıları da zayıf⁸⁹³ olarak değerlendirilmiştir.

İncelememiz sonucunda *el-Müsned*'de bulunan 7556 rivayetin 609'unun hasen olduğu görülmektedir. Bunlardan 3'ü maktû‘, 22'si mevkûf, 584'ü ise merfû‘ hadislerdir.

⁸⁷⁵ 1980, 2547 vb. rivayetler.

⁸⁷⁶ 995, 1012, 1315, 1459, 1460. vb. rivayetler.

⁸⁷⁷ 5445. rivayet.

⁸⁷⁸ 6141. rivayet.

⁸⁷⁹ 1108. rivayet.

⁸⁸⁰ 820, 2557, 3342 vb. rivayetler.

⁸⁸¹ 1300, 1448, 1449 vb. rivayetler.

⁸⁸² 96, 330, 553, 1051, 1560 vb. rivayetler.

⁸⁸³ 347, 585, 622, 748, 1457, 1463 vb. rivayetler.

⁸⁸⁴ 165, 169 vb. rivayetler.

⁸⁸⁵ 1781. rivayet.

⁸⁸⁶ 141, 143, 355, 624, 1244, 1304, 2146, 2662. rivayetler.

⁸⁸⁷ 102, 104, 119, 120, 311, 331, 757, 918 vb. rivayetler.

⁸⁸⁸ 2239, 2310, 2314, 2315, 2319 vb. rivayetler.

⁸⁸⁹ 2233. rivayet.

⁸⁹⁰ 2300 ve 2324. rivayetler.

⁸⁹¹ 1221 ve 3095. rivayetler.

⁸⁹² 2378 ve 3568. rivayetler.

⁸⁹³ 96, 294, 351, 1877, 3383, 6644 vb. rivayetler.

el-Müsned'deki hasen hadislerin toplam hadisler içindeki oranı % 8,059'a tekabül etmektedir. Bu da *el-Müsned*'deki hadislerin yaklaşık 1/12'sinin hasen olduğunu göstermektedir. *el-Müsned*'deki merfû' hasen hadislerin toplam merfû' hadise oranı ise % 7,920'sine tekabül etmektedir. Bundan da *el-Müsned*'deki yaklaşık her 12 merfû' hadisten birinin hasen hadis olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sahih ve hasen hadislerin sayısı ve oranından sonra *el-Müsned*'deki toplam makbûl hadis hakkında da şu bilgileri vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, makbûl hadis sahih ve hasen hadislerden oluşmakta olup dolayısıyla onların toplamı makbûl hadislerin sayısını vermektedir. *el-Müsned*'de bulunan 7556 rivayet içinde hasen ve sahih hadislerin toplamının 6213 olduğu görülmektedir. Bunu da yüzdelik olarak ifade edersek % 82,226 ya tekabül etmektedir. Yani *el-Müsned*'in yaklaşık 5/6'si makbûl hadislerden oluşmaktadır. Ancak bunların içinde mevkûf ve maktû' rivayetler olduğu için bunları ihticâc için kullanılan makbûl rivayet olarak değerlendiremeyiz. Çünkü mevkûf ve maktû' rivayetler merfû' rivayetler gibi ihticâc için kullanılamaz. Mevkûf ve maktû' rivayetler çıkarıldıktan sonra merfû' sahih ve hasen hadislerin yani ihticâc için kullanılan makbûl hadislerin toplamı 6065 olmaktadır. Bunun merfû' hadislere oranı ise % 82,259'a tekabül etmektedir. Bundan da *el-Müsned*'deki merfû' hadislerden yaklaşık her altı hadisten beşinin makbûl hadis olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2. Merdûd Hadisler

Merdûd hadis, râvilerinin doğruluğu kabul edilmediği için muhaddisler tarafından hüccet olarak kabul edilmeyen ve kendisiyle amel edilmesi gerekli olmayan veya zayıflığı ileri derecede olmayanların bazı şartlarla amel edilmesi uygun görülen hadisler olarak anlaşılmaktadır. Burada merdûd hadis deyince zayıf ve çok zayıf kabul edilen yani da'îfün cidden olarak adlandırılan rivayetler anlaşılmaktadır. Her ne kadar bazı âlimler bazı konularda zayıflığı ileri derecede olmayan/yes'îru'd-da'f hadislerle amel edilebileceğini söylese de, biz burada âlimlerin genel tasnifine uyarak bu tür rivayetleri

de merdûd hadis kategorisinde değerlendirdik. Ayrıca hadis olmadığı halde, hadis diye Peygamberimize izafe edilen mevzû hadisler de bu kategoride sayılmıştır.⁸⁹⁴

2.3.2.1. Zayıf Hadisler

Merdûd hadislerin ilki olarak ele alacağımız zayıf hadis şu şekilde tarif edilmiştir. “Sahih ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımamakla beraber mevzû olduğu da söylenmeyen hadistir.”⁸⁹⁵ Bu şartlardan birden fazlası eksik olursa zayıflık daha da artar. Zayıf hadisin kendi içinde birçok çeşidi vardır. Asıl konumuz bu olmadığı için bunların üzerinde durulmayacaktır.

Zayıf hadisler belirlenirken şu ilkeler göz önünde bulundurulmuştur:

Muharricin ikisi de bir rivayet hakkında zayıf demişse zayıf olarak kabul edilmiştir.

Biri “kavî” demiş diğeri “da’îfun cidden” demişse zayıf olarak düşünülmüştür.⁸⁹⁶

Biri “leyyin” diğeri “zayıf”⁸⁹⁷ veya “münker”⁸⁹⁸ demişse zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Biri “zayıf” demiş diğeri “münker”⁸⁹⁹ veya “da’îfun cidden”⁹⁰⁰ demişse zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Esed “zayıf” demiş, es-Sinnârî “kaviyyün liğayrihi” demişse zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰¹

Esed “ricali sahîhin ricali” veya “sika” demiş, es-Sinnârî “münker” demişse zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰²

⁸⁹⁴ Çakan, s. 91.

⁸⁹⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, I, 41; Süyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, I, 179; Aydınlı, Abdullah, *Hadis istihlaları*, s. 336.

⁸⁹⁶ 2643 ve 3487. rivayetler.

⁸⁹⁷ 935, 1886, 2509, 3705, 3706, 3707 vb. rivayetler.

⁸⁹⁸ 4052, 4387 ve 4840. rivayetler.

⁸⁹⁹ 2060, 2450, 4250 vb. rivayetler.

⁹⁰⁰ 40, 501, 638, 665, 666, 684, 697 vb. rivayetler.

⁹⁰¹ 2223 ve 2742. rivayetler.

⁹⁰² 711, 792, 1875, 1892, 2232, 2482 vb. rivayetler.

Esed “biri hariç ricali sahîhin ricali” veya “sika” demiş, es-Sinnârî ise “zayıf” demişse zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰³

Araştırmamız sonucunda *el-Müsned*'de bulunan 7556 rivayetin 1181'inin zayıf olduğu görülmektedir. Bunlardan 2'si maktû', 28'i mevkûf 1151'i ise merfû' hadislerdir. *el-Müsned*'deki zayıf hadislerin toplam hadisler içindeki oranı % 15'629'a tekabül etmektedir. Bu da *el-Müsned*'deki hadislerin yaklaşık 1/6 inin zayıf olduğunu göstermektedir. *el-Müsned*'deki merfû' zayıf hadislerin toplam merfû' hadise oranı ise % 15,611'e tekabül etmektedir. Bundan da *el-Müsned*'deki yaklaşık her altı merfû' hadisten birinin zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3.2.2. Çok Zayıf Hadisler

Cerhin Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, Irâkî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan râvi hakkında kullanılan bir terimdir. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz.⁹⁰⁴

Çok zayıf rivayetleri seçerken şunlar göz önünde bulundurulmuştur:

Muharric'in ikisi de bir rivayet hakkında “da'îfun cidden”⁹⁰⁵ veya “münker”⁹⁰⁶ demişse çok zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Biri “bâtıl” diğeri “zayıf”⁹⁰⁷ demiş ya da hüküm vermemişse⁹⁰⁸ çok zayıf olarak değerlendirilmiştir.

Biri “tâlif” demiş diğeri “zayıf” demişse çok zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁹⁰⁹

Birisi “da'îfun cidden” derken diğeri “münker”⁹¹⁰, “tâlif”⁹¹¹, “bâtıl”⁹¹² veya “sâkıt”⁹¹³ demişse çok zayıf olarak değerlendirilmiştir.

⁹⁰³ 1234, 2030, 2374, 2608 vb. rivayetler.

⁹⁰⁴ Sehâvî, *Fethu'l-Müğîs*, II, 124-131; el-Leknevî, *er-Raf'u ve't-Tekmil*, s. 143; Aydınlı, a. g. e., s. 337.

⁹⁰⁵ 842, 2667, 6477, 6612 vb. rivayetler.

⁹⁰⁶ 447 vb. rivayetler.

⁹⁰⁷ 136, 1603, 1785, 1812, 2094, 2417, 3429 vb. rivayetler.

⁹⁰⁸ 2041, 2042, 2416. rivayetler.

⁹⁰⁹ 2184, 3791, 4914, 5401. rivayetler.

⁹¹⁰ 323, 332, 446, 483, 484, 531,683, 685, 703, 921, 990, 2673 vb. rivayetler.

⁹¹¹ 55, 1412, 3338, 6777, 6778 vb. rivayetler.

Yine biri “münker” diğeri “tâlif”⁹¹⁴ veya “vâhin”⁹¹⁵ demişse; biri “isnadı mechullerle dolu” demiş, diğeri ise “bâtıl”⁹¹⁶ ya da “münker”⁹¹⁷ demişse; biri “bâtıl” derken diğeri “vâhin”⁹¹⁸ veya “tâlif”⁹¹⁹ demişse çok zayıf olarak değerlendirilmiştir.

2051, 6686 ve 7492. rivayetlere es-Sinnârî “mevzû” demiş Esed ise 2051. rivayete “zayıf”, 6686 ve 7492. rivayetlere ise “da’îfün cidden” demiştir. Bu rivayetler de çok zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bu rivayetlerle ilgili bilgi mevzû hadisler konusunda verilecektir.

İncelememiz sonucunda *el-Müsned*’de bulunan 7556 rivayetin 157’sinin “da’îfün cidden” şeklinde tavsif edildiği görülmektedir. Bunlardan 4’ü mevkûf 153’ü ise merfû‘ hadislerdir. *el-Müsned*’deki “da’îfün cidden” şeklinde değerlendirilen hadislerin toplam hadisler içindeki oranı % 2,077’ye tekabül etmektedir. Bu da *el-Müsned*’deki hadislerin 1/48’inin çok zayıf olduğunu göstermektedir. *el-Müsned*’deki “merfû‘ da’îfün cidden” hadislerin toplam merfû‘ hadise oranı ise % 2,075’e tekabül etmektedir. Bu da *el-Müsned*’deki merfû‘ hadislerin yaklaşık 1/48’inin çok zayıf olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak *el-Müsned*’deki her 48 merfû‘ hadisten birinin çok zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2.3. Mevzû Hadisler

Mevzû hadis, Peygamberimiz söylemediği halde veya yapmadığı halde iftirayla Peygamberimize ait olduğu söylenen hadistir. Bu tür rivayetler, hadis uydurmakla tanınan kişiler tarafından aktarılmasıyla ya da metni Kur’an’a, sahih sünnete, tarihi olaylara ve salim akla ters olmasıyla bilinirler.

el-Müsned’de iki muharririn de uydurma olduğunu söylediği 1 rivayet bulunmaktadır. Bunun dışındaki 6 rivayete sadece es-Sinnârî mevzû demiştir. Esed’in

⁹¹² 445, 2611, 2668, 3443, 4267 vb. rivayetler.

⁹¹³ 682. rivayet.

⁹¹⁴ 47, 73, 527, 1602, 3484 vb. rivayetler.

⁹¹⁵ 46, 2959, 5762 vb. rivayetler.

⁹¹⁶ 2790, 4875,

⁹¹⁷ 3712

⁹¹⁸ 4266. rivayet.

⁹¹⁹ 4353, 6780, 6781. rivayetler.

“da’îfun cidden” dediği, es-Sinnârî’nin ise “bâtıl olduğunu” söylediği 2 rivayet de bu başlık altında incelenecektir. Böylece burada ele alacağımız rivayetlerin toplamı 9 olmaktadır. Bu rivayetler, *el-Müsned*’deki sıralamasına göre incelenecek ve bunun sonucunda *el-Müsned*’de bulunan mevzû rivayetlerin sayısı ortaya çıkacaktır.

“*Namazın süsü ayakkabıdır.*” anlamındaki 532. rivayetin Esed “zayıf” olduğunu söylerken es-Sinnârî “mevzû” olduğuna hükmetmiştir. Haberin râvilerinden Ebû Ya’lâ’nın hocası Yahya b. Eyyûb’un hocası olan Muhammed b. el-Haccâc’la ilgili cerhta’ dîl âlimlerinin bazıları hadis uydurduğunu, bazıları yalancı olduğunu söylerken bazıları da sika olmadığını söylemişlerdir. Dârekutnî (ö. 385/995) bu rivayetin isnadında onun Abdülmelik b. Umeyr’den onun da en-Nezzâl’den rivayette tek kaldığını bildirmektedir. İbn Adî (ö. 365/976), “Bu kişi herîse⁹²⁰ hadisini uyduran kişidir.” dedikten sonra, “Abdülmelik’ten böyle bir rivayet gelmemiştir, bu Muhammed b. el-Haccâc’ın uydurduklarındandır.” demiştir.⁹²¹ Suyûtî (ö. 911/1505), bu rivayet için “zayıf” demiş Münâvî (ö. 1031/1622) ise İbn Adî’nin görüşünün aynısını Irâkî’den naklettikten sonra “Doğru olan Suyûtî’nin kitabından bu rivayeti çıkarmasıydı.” demiştir.⁹²² Elbânî (1914-1999) de bu rivayetin “mevzû” olduğunu söylemiştir.⁹²³ Bu sebeplerden dolayı bu rivayet mevzû olarak değerlendirilmiştir. *Müsned*’de Yahya b. Eyyûb’un, Muhammed b. el-Haccâc’dan naklettiği tek rivayet budur.

1617 numaralı “*Salih insanlar, dünyaya rağbet etmemek gibi güzel bir hasletle süslenmişlerdir.*” rivayeti için Esed da’îfun cidden derken es-Sinnârî bâtıl olduğunu söylemiştir. Seneddeki râvilerden Ebû Ya’lâ’nın hocası Süleyman b. Dâvûd eş-Şâzekûnî için farklı şeyler söylenmiştir. O, hadis uydurmakla itham edilmekle birlikte İbn Maîn (ö. 233/848) gibi onu yalancılıkla itham edenler de olmuştur, Buhârî (ö. 256/870) onun hakkında bana göre o “Her zayıftan daha zayıftır.” derken; Nesâî (ö. 303/915) “Sika

⁹²⁰ Herîse hadisi şudur. “Gece namazı için sırtımı güçlendirmek üzere Cebrail bana herîse yedirdi.” Bkz. Ali el-Kârî, *el-Masnû’*, s. 260.

⁹²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 145-146.

⁹²² Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcül’ârifin b. Nûreddîn el-Haddâdî (ö. 1031/1622), *Feyzü’l-Kadîr Şerhu’l-Câmiu’s-sağîr*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, I-VII, Mısır, I. bs. 1356, IV, 67.

⁹²³ Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn (1914-1999), *Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Zaîfe ve’l-Mevzûa ve Eseruhe’s-Seyyüü Fi’l-Ümme*, Dâru’l-Meârif, I-XIV, I. bs., Riyad, 1412/1992, II, 132-133.

değildir.” demiştir.⁹²⁴ İsnadda onun hocası olan İsmail b. Ebân ise yalan söylemek ve hadis uydurmakla itham edilmiş olup İsmail’in hocası Ali b. el-Hazevver’in ise münker ve acaip rivayetlerde bulunduğu ve metrûk olduğu söylenmiştir. Ali b. el-Hazevver’in hocası Ebû Meryem es-Sekaffî’nin ise Darekutnî (ö. 385/995) mechûl olduğunu bildirmiştir. es-Sinnârî bu sebeplerden dolayı isnadın çok karanlık olduğunu bildirmiştir.⁹²⁵ Açıklanan bu sebeplerden dolayı rivayetin mevzû olduğu düşüncesi bizde ağır basmıştır. Nitekim Elbânî de bu rivayetin mevzû olduğunu söylemiştir.⁹²⁶ *Müsned*’de bu isnadla, sadece bu rivayet bulunmaktadır.

2051 numaralı Câbir’in anlattığı “*Biz muhacirlerden Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın da bulunduğu bir grup insanla bir evde Peygamberimizle beraberken o, her biriniz kendi denginin yanına kalksın dedi ve o, Osman’ın yanına giderek ona sarıldı ve ‘Sen benim dünyada da ahirette de velimsin’.*” buyurdu şeklindeki rivayete Esed “zayıf” derken es-Sinnârî ise “mevzû” hükmü vermiştir. İsnadda Ebû Ya’lâ’nın hocasının hocası olan Talha b. Zeyd ve onun hocası olan Ubeyde b. Hassan cerh ve ta’dîl âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Esed, Talha b. Zeyd’in metrûk olduğunu ve onunla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) ve Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) “hadis uyduran bir kimse olduğunu” söylediklerini bildirmiştir. Ubeyde b. Hassan için Ebû Hâtim (ö. 277/890) “münkeru’l-hadis”, İbn Hibbân (ö. 354/965) “Sikalardan mevzû hadis nakleder.” derken, Dârekutnî (ö. 385/995) ise “zayıf” demiştir. Heysemî (ö. 807/1405) bu rivayet için “da’îfün cidden” demiştir.⁹²⁷ *Müsned*’de bu isnadla, sadece zikredilen bu rivayet bulunmaktadır.

es-Sinnârî de bu iki râviyle ilgili benzer eleştirileri naklettikten sonra Hâkim’in (ö. 405/1014) bu hadisle ilgili olarak “İsnadı sahih olup Buhârî ve Müslim bu iki rivayeti tahrîc etmedi.” dediğini naklettikten sonra “Buhârî ve Müslim haberlerden apaçık tarzda kötü olan bu rivayeti nasıl tahrîc etsinler. Eğer onlar haşa, böyle bir şey yapmış olsalardı onların kitabı da *el-Müstedrek*’in düştüğü duruma düşerdi” diyerek Hâkim’i eleştirmektedir. Ve o, Hâkim’in bu görüşünden sonra Zehebî’nin (ö. 748/1348) “Aksine

⁹²⁴ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, thk. Esed, 1617. rivayetin ilgili açıklama notunda geçmektedir.

⁹²⁵ es-Sinnârî, *Rahamâtü’l-Melei’l-A’lâ*, 1617. rivayetin ilgili açıklama notunda geçmektedir.

⁹²⁶ Elbânî, a.g.e. I, 409; III, 456-457.

⁹²⁷ Esed, 2051. rivayetin açıklamasında.

bu rivayet zayıftır, çünkü onda çok zayıf olan Talha b. Zeyd ve Ubeyde b. Hassan vardır.” sözünü nakleder.

Bu bilgilerden sonra bu rivayetin çok zayıf derecesinde olduğu kanaati ağır basmaktadır.

2087 numaralı “*Bir inek içki dolu bir yere düştü ve ondan içti. Onun için endişelendiler ve (onun durumunu sormak için) Peygamberimize geldiler. ‘Peygamberimiz de onu yiyin; onu yemede bir sakınca yoktur’.*” buyurdu şeklindeki rivayete Esed “da’îfün cidden” derken es-Sinnârî “bâtıl” olarak değerlendirmiştir. es-Sinnârî bu rivayetin İbn Adî’nin *el-Kâmil*, İbn Hibbân’ın *el-Mecrûhîn* ve İbn Asâkir’in *Târîh*’inde geçtiğini ve onların dışında başkalarının da Bakî b. el-Velîd > Ömer > Ebu’z-Zübeyr > ve Cabir isnadıyla rivayet ettiğini bildirdikten sonra “bu aslı olmayan bir isnaddır ve onda üç illet vardır” demiştir.

Birinci illet Bakî b. el-Velîd’dir ki o, zayıflardan ve cahillerden çok tedlis yapan bir kimsedir ve tesviye tedlisinde imamdır. İkincisi Bakî’nin hocası Ömer’dir ve o sadece ismiyle zikredilmiş olup bu sebeple Esed onun kim olduğunu bilememiştir. Halbuki o, Ömer b. Musa eş-Şâmî olup İbn Adî (ö. 365/976) “hadis uydurduğunu”, Buhârî (ö. 256/870) ise “münkeru’l-hadis” olduğunu söylemiş ve çoğunluk onu terk etmiştir. Üçüncü illet ise, Ömer’in hocası Ebu’z-Zübeyr olup ismi Muhammed b. Müslim el-Mekkî’dir. Onun Özellikle Cabir b. Abdullah’tan tedlisine kendisi şahitlik etmektedir. Bu rivayette de gördüğün gibi ondan anane ile rivayet etmiştir. es-Sinnârî bu açıklamalardan sonra öyleyse onun rivayetini kabul etmek nasıl uygun olur, diye sorarak sözlerini bitirmektedir. *Müsned*’de zikredilen isnadla sadece bu rivayet bulunmaktadır.

Burada verilen bilgilerden dolayı bu rivayet mevzû olarak değerlendirilmiştir.

2612 numaralı “*Pazar günü ekim dikim ve bina yapma günü, Pazartesi yolculuk günü, Salı savaş günü, Çarşamba vermenin olmadığı alma günü, Perşembe yöneticilerin yanına girme günü, Cuma evlenme ve cima günüdür*” şeklindeki İbn Abbas’a atfedilen rivayete ilgili olarak Esed, “tâlif” derken, es-Sinnârî “mevzû” olduğunu söylemiştir. İsnadda bulunan Ebu’Ya’lâ’nın hocası olan Amr b. Husayn ve onun hocası olan Yahya b.

el-‘Alâ’ metrûktür. Ahmed b. Hanbel, “Yahya için çok yalancıdır ve hadis uydururdu.” demiştir.⁹²⁸

Biz burada es-Sinnârî’nin görüşünün isabetli olduğunu düşünerek bu mevkûf rivayetin uydurma olduğunu düşünmekteyiz.

6686 numaralı “*Sizden biri yolculuğa çıkmak istediğinde kardeşlerine selam versin; çünkü onların ona duası sebebiyle onun hayrı artar.*” şeklindeki rivayetin Esed “da’îfün cidden” olduğunu söylerken es-Sinnârî “mevzû” olduğunu söylemektedir. Bu rivayette de 2612. rivayette olduğu gibi isnadda Amr b. Husayn ve onun hocası olan Yahya b. el-‘Alâ’ bulunmaktadır. Bu rivayetin senedinin Irâkî (ö. 806/1404) zayıf olduğunu, Münâvî (ö. 1031/1622) ise zayıf garîb olduğunu bildirmektedir.⁹²⁹ es-Sinnârî bu rivayetin Zeyd b. Erkam’dan aktarılan bir şahidinin olduğunu fakat onun da senedinin sıkıntılı olduğunu bildirmektedir. Bu rivayeti aktaran iki râviyle ilgili yukarıda aktardığımız şekilde olumsuz ithamlar olmakla birlikte, gerek çok zayıf bir isnadla da olsa bir şahidinin olması ve gerekse Irâkî ve Münâvî’nin görüşlerinden dolayı Esed’in rivayetle ilgili görüşünü tercih ederek hadisi “çok zayıf” olarak değerlendirmenin daha münasip olduğunu düşünmekteyiz.

Esed ve es-Sinnârî 6750 numaralı rivayetin mevzû olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayet kesinlikle uydurma olup İbnü’l-Cevzî’nin de (ö. 597/1201) açıkladığı gibi bu rivayeti uyduran Vehb Abdurrahman el-Kuraşî⁹³⁰ olup o, bu uydurduğu rivayetle Müslümanları küçük düşürmek ve onlarla alay etmek istemiştir.⁹³¹ Onun uydurduğu hikâye ve rivayet şöyledir: “*Hasan b. Ali bir gün tuvalete gider; idrar ve büyük pisliğin aktığı yerde bir ekmek parçası bulur ve onu alıp ondaki pisliği giderdikten sonra onu güzelce yıkar ve kölesine vererek abdest aldıktan sonra onu kendisine vermesini söyler. Abdest aldıktan sonra kölesinden onu ister fakat kölesi ‘Efendim ben onu yedim’ der. Bunun üzerine o, kölesine ‘Git sen Allah için hürsün’ der. Köle ona ‘Efendim beni niçin azad ettin?’ deyince ben Fâtıma bint Rasûlullah’tan işittim o da babası Allah Rasûlü’nden işittirmiştir o şöyle buyurdu. ‘Kim kanalizyon ırmağında akan bir ekmek*

⁹²⁸ es-Sinnârî, ilgili rivayetin açıklamasında bu bilgileri vermektedir.

⁹²⁹ Münâvî, a.g.e., I, 269.

⁹³⁰ Bu kişi, Ebû Ya‘lâ’nın hocası İsa b. Sâlim’in hocasıdır. İsa’nın *Müsned*’de 4 rivayeti bulunmakta olup; o sadece bu rivayeti Vehb’den nakletmiştir.

⁹³¹ Esed, ilgili rivayetin açıklamasında bu bilgiyi aktarmaktadır.

parçasını alır, ondaki pisliği giderdikten sonra onu iyice temizler ve sonra onu yerse daha o lokma karnına varmadan o kimse affolunur.’ Ben Cennet ehlerinden bir kimseyi asla hizmet ettirecek değilim” der.

Görüldüğü gibi bu rivayet tamamen İslam’ın temel prensiplerine, fitrata, akla ve mantığa ters bir rivayettir. İbnü’l-Cevzî’nin de belirttiği gibi Müslümanları küçük düşürmek için uydurulmuştur.

7246 numaralı “*Kim yiyip doyar ve içip (suya) kanar ve sonra da beni yediren, doyuran; içiren ve susuzluğumu gideren Allah’a hamdolsun derse anasından doğduğu gün gibi günahlarından (sıyrılp) çıkar.*” rivayeti hakkında Esed “zayıf” derken es-Sinnârî onun “mevzû” olduğunu ifade etmiştir. İsnadda bulunan Ebû’Ya’lâ’nın hocası Muhammed b. İbrahim eş-Şâmi ile ilgili olumsuz şeyler söylenmiştir. Onun hakkında Dârekutnî (ö. 385/995) “kezzâb”, Hâkim (ö. 405/1014) “Mevzû hadisler rivayet eder.”, İbn Hibbân (ö. 354/965) “Ondan i’tibar dışında rivayet etmek helal değildir.” derken, İbn Hacer (ö. 852/1449) onun “münkeru’l-hadis olduğunu” söylemiştir.⁹³² es-Sinnârî onun hocası olan İbrahim b. Süleyman’ı temyiz edemediğini, ayrıca İbrahim’in hocası olan Harb b. Süreyc’in Basralı bir şeyh olduğunu ve hakkında farklı görüşler olduğunu bildirmektedir. Bu sebeplerden dolayı o, bu rivayetin mevzû olduğunu söylemektedir. Ancak Münâvî (ö. 1031/1622) bu hadisten sonra İbn Hacer’in senedinin zayıf olduğunu söylediğini ve Zehebî’nin de Muhammed b. İbrahim eş-Şâmi hakkında zayıf hükmü verdiğini aktarmaktadır.⁹³³ Bu sebeple bu rivayetle ilgili Esed’in görüşünün daha doğru olduğunu düşünerek onu zayıf olarak değerlendirdik. Nitekim hadis ve râvi değerlendirmelerinde müteşedditleğiyle bilinen Elbânî bile bu hadisin “zayıf” olduğunu açıklamıştır.⁹³⁴

Esed 7492 numaralı rivayetin da’ifün cidden olduğunu söylerken es-Sinnârî mevzû olduğunu söylemiştir. Bu rivayet Vâsile b. el-Eska‘ (r.a.) nın rivayet ettiği bir hadistir. O, Peygamberimize bazı şeylerden soruyor. Senden sonra ne yapmamız gerektiğini bize bildir, diyerek konuşmaya başlıyor ve ardından sorular devam ediyor ve o, sırasıyla asabiyeti, hırslı kimseyi, verayı, mü’min ve müslümanın kim olduğunu ve

⁹³² Esed ve es-Sinnârî ilgili rivayetin açıklamasında bu bilgiyi aktarmışlardır.

⁹³³ Münâvî, a.g.e., VI, 85.

⁹³⁴ Elbânî, a.g.e., III, 278.

son olarak da en üstün cihadın ne olduğunu soruyor. Peygamberimiz de onun her sorusunun peşinden ona cevap veriyor.

Hadisin isnadındaki râvilerinden biri olan Ubeyd b. el-Kâsım için İbn Maîn (ö. 233/848) “Pis yalancıdır.”, Ebû Zür’a (ö. 264/878) “Vâhi’l-hadistir, münker hadisler aktarır ve ondan rivayet edilmesi uygun değildir.”; Ebû Hâtım (ö. 277/890 “da’îfü’l-hadis”; Ebû Dâvûd (ö. 275/889) “Hadis uydururdu.” derken; Heysemî (ö. 807/1405) metrûk olduğunu bildirmektedir. Ubeyd’in hocası olan el-‘Alâ’ b. Sa’lebe ise mechuldür. Bu iki râvinin dışındakiler ise sikadır.⁹³⁵ Bu iki râviden dolayı es-Sinnârî mevzû olduğunu söylemiştir. Esed’in de ifade ettiği gibi bu rivayetin içindeki kısımlar müstakil olarak farklı sahâbîlerden rivayet edilerek rivayetin şahidi olmaktadır. Bu sebeple Esed, rivayetin “çok zayıf” olduğunu söylemiştir ki bu görüş bize göre daha doğrudur. Nitekim Elbânî de bu hadis için “da’îfü’n cidden” hükmü vermiştir.⁹³⁶ *Müsned*’de bu isnadla gelen tek rivayet budur.

Sonuç olarak iki muharririn ikisinin de mevzû dediği veya sadece birinin mevzû dediği, ya da ikisinin de çok zayıf olarak gördüğü toplam 9 rivayetin 5’inin yukarıda verdiğimiz bilgiler doğrultusunda mevzû olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan 1’i mevkûf 4’ü ise merfû’dur. Böylece *el-Müsned*’de yer alan 7556 rivayetin sadece 5 tanesi mevzû rivayet olmaktadır ki, bunu da yüzdelik olarak gösterirsek toplam rivayetin % 0,0661’ine tekabül etmektedir. Bu da toplam rivayetlerin 1/1000’inden daha azına tekabül etmektedir ki, bu kadar rivayet içinde bu sayı bir kitap için oldukça azdır. Sonuç olarak bu düşük oran ve mevzû rivayet sayısının azlığı *el-Müsned*’in kıymetini artıran meziyetlerinden biridir.

Zayıf, da’îfü’n cidden ve mevzû hadisler hakkında verilen bu bilgilerden sonra *el-Müsned*’deki merdûd hadisler için istatistiksel tablo hakkında da kısa bilgi vermek istiyoruz. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, merdûd hadis zayıf, çok zayıf ve mevzû hadislerden oluşmakta olup onların toplamı merdûd hadislerin sayısını vermektedir. *el-Müsned*’de bulunan 7556 rivayet içinde zayıf, çok zayıf ve mevzû hadislerin toplamının 1343 olduğu görülmektedir. Bunu da yüzdelik olarak ifade edersek % 17,773’e tekabül etmektedir. Yani *el-Müsned*’in yaklaşık 1/6’i merdûd hadislerden oluşmaktadır. Merdûd

⁹³⁵ Esed, ilgili rivayetin açıklamasında bu bilgiyi aktarmaktadır.

⁹³⁶ Elbânî, *a.g.e.*, XII, 812.

merfû‘ rivayetlerin sayısı ise 1308 olmaktadır. Bunun merfû‘ hadislerle oranı ise % 17’740’a tekabül etmektedir. Netice itibariyle yaklaşık olarak *el-Müsned*’deki her altı merfû‘ hadisten birinin merdûd hadis olduğu ortaya çıkmaktadır.

Merdûd hadisler içinde olmasına rağmen zayıf hadislerin bazı yerlerde kullanılabileceğiyle ilgili bilgi daha önce geçmişti. Ancak merdûd hadislerden sayılan ve hiçbir şekilde delil olarak kullanılamayacak olan da’îfun cidden ve mevzû‘ rivayetlerle de ilgili istatistiksel olarak bilgi vermek istiyoruz.

el-Müsned’de bulunan 7556 rivayetin 157’sinin da’îfun cidden ve 5’inin mevzû olduğunu yukarıda açıklamıştık. Yani *el-Müsned*’de da’îfun cidden ve mevzû rivayetlerin toplamı 162’dir. *el-Müsned*’de hiçbir şekilde delil olarak kullanılamayacak rivayetlerin oranı toplam rivayetin % 2,143’üne tekabül etmektedir. *el-Müsned*’de bu şekildeki merfû‘ rivayetlerin sayısı ise 157 olmaktadır. Bu da toplam merfû‘ rivayetlerin % 2,129’una tekabül etmektedir. Bundan da *el-Müsned*’deki merfû‘ hadislerin yaklaşık 1/47’inin bu tür merdûd hadislerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak *el-Müsned*’deki her 47 merfû‘ hadisten birinin hiçbir şekilde delil olarak kullanılamayacak merdûd hadislerden olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. EBÛ YÂ’LÂ’NIN RİVAYETLERLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Her ilmin kendisine göre bir disiplini vardır. Yine her ilim ehlinin de kendisine göre bir metodu vardır. Hadis ilmiyle meşgul olan muhaddisler de kendilerinden önce gelen ilmi birikimi almışlar ve kendi birikimlerini de katarak onu geliştirmişlerdir. Bu, hadis alt disiplinleri için de böyle olmuştur. Başta cerh-ta’dîl âlimleri olmak üzere hadislerle iştiğal eden muhaddisler de hadisleri nakleden râvilerle ilgili görüşlerini ifade etmişlerdir. Bunun sonucunda zamanla râvilerin hayatını anlatan biyografi kitaplarının yanında onların hadis rivayeti açısından durumlarını ifade eden cerh-ta’dîl kitapları da ortaya çıkmıştır. Bir muhaddis olarak Ebû Ya’lâ da başta kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları olmak üzere senetteki bazı râvilerle ilgili görüşlerini söylemiştir. Onun kendisine ait bir cerh-ta’dîl kitabı olduğuyla ilgili kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamış olup, değerlendirmeleri talebeleri tarafından nakledilerek cerh-ta’dîl kitaplarına geçmiştir. Ayrıca Ebû Ya’lâ bazen hocası Yahya b. Maîn’in (ö. 233/848) görüşlerini nakletmiştir.

Talebeleri İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Adî (ö. 365/976) onun görüşlerini⁹³⁷ ve onun Yahya b. Maîn'den aktardığı cerh-ta'dille ilgili bilgileri de eserlerinde zikretmişlerdir.⁹³⁸ Ebû Ya'lâ'nın râvilerle ilgili değerlendirmelerinin yanında bazı hadis metinlerini açıklayan görüşleri de bulunmaktadır. Şimdi onun *el-Müsned*'de geçen değerlendirmeleri hakkında bilgiler verilecektir.

2.4.1. Sened Yönünden

Sened denilince seneddeki râvilerin durumuyla ilgili değerlendirmeler ve açıklamalar aklımıza gelmektedir. Ebû Ya'lâ'nın râvilerle ilgili çok değerlendirmesi olmamıştır. Fakat bazı yerlerde değerlendirmeler ve açıklamalar yaptığı görülmektedir. Onun bu konudaki görüş ve açıklamaları birkaç madde halinde sunulacaktır.

1. O, isnadda ismi geçen râvinin kimliği ile ilgili açıklamalar yapmıştır:

2369. rivayette hocası Ziyâd b. Eyyûb'un ismini zikrettikten sonra “يعرف بدلويه” diyerek onun “Dellûye” lakabıyla tanındığını bildirmektedir. 3504. rivayette “haddesenâ Abdullah” dedikten sonra “اخو المقدمي” “el-Mukaddemi'nin kardeşi” diyerek hocası Abdullah'ın, Abdullah'a göre kendisinden daha çok rivayette bulunduğu ve daha meşhur olan hocası Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî'nin kardeşi olduğunu ifade etmiştir.

3635. rivayette Enes b. Mâlik'ten hadisi rivayet eden Şerîk isminde bir kimsedir. Ebû Ya'lâ, isnaddaki Şerîk için “ O, Şerîk İbn Nümeyr'mi yoksa başka biri mi bilmiyorum” demiştir. 3978. rivayette hocası Ebû Bekir ve Osman'ın isminden sonra “Ebû Şeybe'nin çocuklarıdır” diyerek onların kardeş olduklarını vurgulamıştır.

4151. rivayette hocası Muhammed b. Gâlib, “*haddesenî Müsennâ*” der, Ebû Ya'lâ hocasının tahdîs ifadesinden sonra Müsennâ'nın dedesi olduğunu bildirmektedir. 4274.

⁹³⁷ İbn Adî, Ebû Ya'lâ'nın, hocası Abdullah b. Muhammed el-Mukaddemî'den hadis rivayet edeceğinde, onun zayıf olduğunu söylemeden ondan rivayette bulunmadığını söyler. Bkz. *el-Kâmil*, IV, 259. İbn Adî, onun Muhammed b. Câmi' el-Attâr için zayıf dediğini bildirmektedir. Bkz. *el-Kâmil*, VI, 270; Yine İbn Adî, Ebû Ya'lâ'ya Hüdbe mi Şeybân mı daha faziletli diye sorulduğunda Hüdbe'nin daha faziletli, daha sika ve daha çok rivayette bulunduğunu söylerken ondan hadis işittiğini bildirmektedir. Bkz. *el-Kâmil*, VII, 138.

⁹³⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, IV, 263; IX, 445; X, 503; XIV, 180, 194; XVII, 403; XVII, 403; XVIII, 460; *Sahîhu İbn Hibbân*, V, 471, 2110. rivayet; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 263, 275.

rivayette hocası Ebû Ali el-Hasan⁹³⁹ isminden sonra “صاحب لنا” diyerek hocasıyla dostluğunun ve samimiyetinin olduğunu bildirmektedir.

5130. rivayette tâbîn neslinden bir râvi olan Ebu'l-Ahves, “*haddesenî Abdullah*” diyerek kendisinden hadis aldığı sahâbînin ismini zikretmiştir. Ebû Ya'lâ, “Abdullah isimli sahâbînin İbn Mes'ûd olduğunu zannediyorum” demiştir.

2. Hocasından hadisi aldığı şehri açıklamıştır:

1549. rivayette hocası Saîd b. Abdülcebbâr'ın hadisi Basra'da rivayet ettiğini bildirmektedir.

3. Hadisin başka bir isnadının olduğunu ifade ederek isnaddaki farklılığa dikkat çekmek istemiştir:

4260. rivayeti hocası Saîd b. Ebû'r-Rebî' ondan da İsa b. Sadaka rivayet etmiştir. Ebû Ya'lâ hadisin sonunda, İsa b. Sadaka'dan başka bir hocası olan Muallâ vasıtasıyla da hadisi rivayet ettiğini fakat onu bulamadığını ifade etmiştir.

6586. rivayette hadisi Ebû Hureyre'den, Saîd el-Makbûrî'nin babası, ondan da Saîd el-Makbûrî rivayet etmiş ve isnadın kalan kısmını zikretmiştir. 6587. rivayette ise Ebû Hureyre'den direkt Saîd el-Makbûrî rivayet etmiş ve senedin kalan kısmını zikrettikten sonra, metnin önceki rivayetin benzeri olduğunu söylemiştir. Bu bilgilerden sonra ise Ebû Ya'lâ, Saîd el-Makbûrî'nin, isnadda babasını zikretmediğini bildirmektedir.

4. Hocasının cerh-ta'dîl durumunu açıklamıştır:

2209. rivayette hocası Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Meflûc'un isminden sonra “ثقة” diyerek onun sika olduğunu bildirmiştir. Yine 7345. rivayette de hocası Ubeydullah b. Âmir b. Zûrâre'nin isminden sonra da “ثقة” diyerek onun sika olduğunu açıklamıştır.

6483. rivayette hocası Ahmed b. el-Mikdam'ın, Abdullah b. Ca'fer el-Medînî'den tahdis ettiğini bildirdikten sonra “ O, inşallah oğlundan daha hayırlıdır” demiştir.⁹⁴⁰ Abdullah b. Ca'fer'in oğlu ise meşhur muhaddis Ali b. el-Medînî'dir.

Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'deki râvilerle ilgili değerlendirmeleri bu kadardır. O, *el-Mu'cem*'de de birkaç hocasıyla ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Konumuzla ilgili olduğu için burada onları da açıklamak istiyoruz. O, *el-Mu'cem*'de beş yerde isnadda hocalarının isimlerinden sonra onların cerh-ta'dîl durumunu belirtmiştir. Ebû Ya'lâ,

⁹³⁹ Hocası, Ebû Ali Hasan b. İsa Mâsercis'tir.

⁹⁴⁰ Mizzî, Ebû Ya'lâ'nın bu sözünü aynen zikretmiştir. Bkz. *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 383.

hocaları Muhammed b. Câmi‘ el-Attâr,⁹⁴¹ İsmail b. Seyf el-Basrî⁹⁴² ve Abdullah b. Ebû Bekir el-Mukaddemî'nin⁹⁴³ “zayıf” olduğunu söylemiştir. Yine o, hocası Ebû Abdülmelik Muhammed b. Ebû Ma‘şer’in⁹⁴⁴ “sika” olduğunu bildirirken bir başka hocası olan Muhammed b. Câmi‘ b. Ebû Kâmil’in⁹⁴⁵ ise “şeyhu sıdkın” olduğunu ifade etmiştir.

2.4.2. Metin Yönünden

Müsned'i okurken Ebû Ya‘lâ'nın hadisleri rivayet ettikten sonra çok az yerde metinleri açıkladığı görülmektedir. Müsned'de onun açıklamalarının dışında, isnaddaki diğer râvilere de ait, az da olsa bilgiler bulunmaktadır. Bazı ifadeler de var ki kime ait olduğu tam belli olmamaktadır. Onun açıklamaları “Kâle Ebû Ya‘lâ ” “Ebû Ya‘lâ dedi ki” ifadesinden sonra gelmektedir. Onun hadislerle ilgili değerlendirmeleri yine birkaç madde halinde sunularak verilecektir.

1. Metinde râvi kaynaklı eksikleri ifade eden açıklamalar:

3719. rivayette metnin bir yerinde hocası Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin şüpheye düştüğünü belirtmiştir.

4669. rivayetin isnad zinciri sıralanırken Hz. Âişe, İnşallah Peygamberimiz diyerek hadis rivayet edilmiştir. Ebû Ya‘lâ hocası Abdüla‘lâ'nın hadisi bu şekilde şüpheyle rivayet ettiğini bildirirken aynı isnad ve aynı metinle nakledilen 4961. rivayette yine Hz. Aişe ile peygamberimiz arasında “İnşallah” lafzının olduğunu ifade ederek hocası Abdüla‘lâ'nın hadisi bu şekilde kendilerine imlâ ettirdiğini bildirmektedir.

6005. rivayet “Kim bir hayvana ilişirse, o kişiyi ve onunla birlikte hayvanı da öldürünüz” şeklindedir. Söz konusu bu rivayetten sonra Ebû Ya‘lâ **ثم بلغني أنه رجع عنه** diyerek hocası Abdülgaffâr b. Abdullah'ın bu rivayetten vazgeçtiğinin bilgisinin kendisine ulaştığını söylemektedir. Nitekim İbn Adî (ö. 365/976), kendisine yapılan

⁹⁴¹ Ebû Ya‘lâ, *el-Mu‘cem*, s. 69.

⁹⁴² Ebû Ya‘lâ, a.g.e., s. 157.

⁹⁴³ Ebû Ya‘lâ, a.g.e., s. 254.

⁹⁴⁴ Ebû Ya‘lâ, a.g.e., s. 96.

⁹⁴⁵ Ebû Ya‘lâ, a.g.e., s. 106.

telkinleri kabul ederek rivayet eden kişileri anlatırken Abdülgaffâr b. Abdullah'ı da zikreder ve bu rivayetle birlikte Ebû Ya'lâ'nın bu sözünü delil olarak gösterir.⁹⁴⁶

2. Metindeki bir kelimeyi şerh eden açıklamalar:

5537. rivayette Abdullah b. Ömer (r. a.) Peygamberimizin duasında “Yeni doğan çocuğun korunduğu gibi (beni koru)” “كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول في دعائه : واقية كواقية ” dediğini rivayet etmektedir. Ebû Ya'lâ metindeki sıfatı müşebbehe olan الوليد kelimesinin ismi mefûl anlamına geldiğini ifade etmek için “المولود” kelimesiyle açıklamış ve kendilerine hocaları tarafından bu şekilde açıklandığını belirtmiştir.

5565. rivayette “Peygamberimiz, binitinin üzerindeyken yüzünü nereye çevirirse çevirsin Allah'ı tesbih ederdi” hadisindeki يسبح kelimesini, “namaz kılmak” anlamındaki يصلي kelimesiyle açıklamıştır.

3. Hadisi yorumlayarak hadisten çıkarılacak manayı ifade etmiştir:

2275. rivayette Ümmü Seleme (r. a) Peygamberimizden hacamat için izin istiyor. Peygamberimiz de Ebû Taybe'den Ümmü Seleme'ye hacamat yapmasını istiyor ve o da Ümmü Seleme'ye hacamat yapıyor. Ebû Ya'lâ “Ümmü Seleme'nin, Ebû Taybe'nin süt kardeşi olduğunu düşünüyorum” diyerek, hadiste zikredilen uygulamanın doğru anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

2653. rivayette Abdülmelik b. Umeyr, “Hüseyin b. Ali'nin başını Ubeydullah b. Ziyad'a getirildiğinde gördüm, Ubeydullah b. Ziyad'ın başını Muhtâr b. Ebû Ubeyde'ye getirildiğinde gördüm, Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in başını Mus'ab b. Zübeyr'e getirildiğinde gördüm, Mus'ab b. Zübeyr'in başını da Abdülmelik b. Mervân'a getirildiğinde gördüm” diyerek tanıklık ettiği bazı olayları anlatmıştır. Ebû Ya'lâ bu rivayetten sonra “bu anlatılanlar sadece başlarla ilgili olaylardır” açıklamasını yapmıştır.

4675. rivayette Hz. Âişe “ ما ألقاه السحر عندي إلا نائما ” O, benim yanımda uyurken seher vakti girmiş olurdu. Ebû Ya'lâ “كان النبي صلى الله عليه وسلم ” diyerek burada Hz. Âişe'nin bahsettiği kişinin Peygamberimiz (a. s.) olduğunu belirtmiştir.

4972. rivayette Hz. Âişe “كان النبي صلى الله عليه وسلم يشد عليه أن يوجد منه ” Hz. Peygamber'de onun bulunması ağrına giderdi” demiştir. Ebû Ya'lâ “يعني ریح الثوم والبصل ”

⁹⁴⁶ İbn Adî, *el-KâmiI*, 32.

yani soğan ve sarımsak kokusu” diyerek, Peygamberimizin kendisinden rahatsızlık duyduğu şeyi açıklamıştır. Onun açıklaması anlamdaki kapalılığı gidermiştir. Bu sebeple burada onun hadisi şerh etmesi önem arz etmektedir.

5580. rivayette “Peygamberimiz, binitinin üzerindeyken yüzünü nereye çevirirse çevirsin Allah’ı tespih ederdi” hadisini Ebû Ya‘lâ “ تطوُّعاً ” nafiile namaz kılardı” diyerek açıklamıştır.

2.5. DİĞER MÜSNEDLERLE KARŞILAŞTIRMA

Bilindiği gibi müsnedler sahâbe râvilerine göre tasnif edilmiş eserler olup hicri ikinci asırdan beşinci asra kadar yazılmış birçok müsned eser vardır. Bu müsnedlerden bazılarında yüzlü sayılarda rivayet bulunurken, bazılarında binden fazla, birkaçında ise onbinden fazla rivayet bulunmaktadır. Bize ulaşan bilgilere göre otuz bin civarında rivayet bulunan iki müsned vardır. Biri Ahmed b. Hanbel (241/885)’in *Müsned*’i diğeri ise Bakî b. Mahled (276/889)’in *Müsned*’idir. Ebû Ya‘lâ’nın *Müsned*’inde de her ne kadar onlar kadar çok rivayet bulunmasa da onun *Müsned*’i günümüze ulaşabilmiş müsnedler içinde en çok rivayeti olan müsnedlerin başında gelmektedir.

Burada Ebû Ya‘lâ’nın *Müsned*’ini diğer müsnedlerle karşılaştırma derken bütün müsnedleri kastetmiyoruz. Zaten onların hepsini incelemek ve karşılaştırmak çok zor ve uzun süreli bir iştir. Bu başlık altında Ebû Ya‘lâ’nın *el-Müsned*’i birkaç açıdan Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled’in *Müsned*’leri ile karşılaştırılacaktır. Çünkü bu iki *Müsned* kendilerinde en çok hadis bulunan eserler olmanın yanında, âlimlerin rağbet ettiği eserlerin başında gelmektedir. Aynı zamanda üç müsned de hicri üçüncü asırda yazılmış eserlerdendir. Bu bölümde bu müsnedleri müelliflerinin hoca sayıları, tertip, sahâbe ve rivayet sayıları açısından değerlendirmeye çalışacağız. Bu üç müsned önce, müelliflerinin hoca sayıları yönüyle karşılaştırılacaktır.

1. Hoca sayıları açısından karşılaştırma

Ahmed b. Hanbel, başta İmamı A’zam’ın meşhur talebesi Ebû Yusuf olmak üzere İmam Şâfiî, Hüseyim b. Beşir, Süfyan b. Uyeyne, Veki’ b. Cerrah, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî gibi pek çok

hocadan ders almıştır. Onun *el-Müsned*'deki rivayetlerine göre hocalarının sayısı 280⁹⁴⁷, dir.⁹⁴⁸

Endülüs'ün yetiştirdiği meşhur âlimlerden biri olan büyük müsned müellifi Bakî b. Mahled, yaşadığı yerdeki âlimlerden *el-Muvatta*'ı okuduktan sonra ilim öğrenmek için ömrünün neredeyse yarısını kapsayacak olan, birincisi 20 yıl ve ikincisi ise 14 yıl süren uzun yolculuklar yapmıştır.⁹⁴⁹ Başta Endülüs olmak üzere Mısır, Kûfe, Basra, Medine ve Bağdat gibi şehirlerde Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi, Sahnûn b. Saîd, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr, Hişâm b. Ammâr, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî, Amr b. Ali el-Fellâs, Bündâr, Ebû Mus'ab ez-Zührî ve benzeri âlimlerden hadis rivayet etti. Bağdat'ta, zamanının önemli fakîhi ve muhaddisi olan Ahmed b. Hanbel'den ilim aldığını özellikle vurgulamak gerekir. Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i günümüze ulaştıran kayıp müsnedlerden biridir. Her ne kadar Mübârekpûrî (ö. 1353/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî* adındaki Timizî şerhinin mukaddimesinde eserin bir nüshasının Almanya'da (*el-Hizânetü'l-Cermeniyye*) bulunduğunu⁹⁵⁰ söylemekte ise de, bununla ilgili elimize ulaşan net bir bilgi bulunmamaktadır. Onun *el-Müsned*'iyle ilgili bilgilere selefimiz olan âlimlerin bize verdiği bilgilerden ulaşmaktayız. Onun *el-Müsned*'de kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalarının sayısı 284 olup bunların 10'u dışında tamamı güvenilir muhaddislerdir.⁹⁵¹

Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsned*'de kendilerinden rivayette bulunduğu hocalarının toplamı ise 252'dir.

Görüldüğü gibi Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled'in hocaları 280 civarında olup onlardan nakledilen rivayetlerin toplamı ise 30.000 civarındadır. Ebû Ya'lâ'nın hocaları ise onların hocalarından yaklaşık otuz kişi eksik olup onlardan nakledilen rivayetlerin toplamı ise 7573'tür. Hoca sayıları birbirine yakın olmasına rağmen diğer iki *Müsned*'de rivayet sayısı fazla iken, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde ise rivayet sayısının daha az olduğu görülmektedir.

⁹⁴⁷ Ekrem Ziya el-Umerî hocalarının sayısının 283 olduğunu bildirmektedir. *Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedihî*, I. bs., Medine, 1404/1984, s. 21.

⁹⁴⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdad*, IV, 412; Zehebî, *Siyer*, XI, 181; Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 75.

⁹⁴⁹ Ebû Gudde, Abdu'l-Fettâh, *Safahât min Sabri'l-Ulemâi*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 9. bs., Beyrut, 1430/2009, s. 55-60; Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541.

⁹⁵⁰ Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, I-X, Beyrut 1990, Mukaddime, I, 331.

⁹⁵¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 286; Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541.

2. Tertip açısından karşılaştırma

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki sahâbîlerin sıralaması, genel olarak İslâm'daki önceliklerine ve aşiret durumlarına göredir. İlk müsnedler önce aşere-i mübeşşerenin hadisleriyle başlar. Sonra Ehl-i beyt ve Hâşim oğullarının müsnedleri gelir. Bunları Mekkeli, Medîneli, Kûfeli, Basralı, Şamlı sahâbîlerin ve ümmehâtü'l-mü'minîn ve diğer kadın sahâbîlerin hadisleri takip eder. Son olarak ise ismi mübhem bazı sahâbîlerin hadisleriyle kitap sona erer.⁹⁵²

Müsned'de ilk hadis sahifeleri de bulunmaktadır. Hemmâm b. Münebbih'in es-Sahîfetü's-Sahîha'sı (II, 312-319), Abdullâh b. Amr'ın es-Sahîfetü'-Sâdikâ'sının yaklaşık yarısı (II, 158-227), Semure b. Cündüb Sahîfesinin çoğu hadisleri (V, 7-32) ve Ebû Seleme Sahîfesi (IV, 305-306) Müsned'de bulunan sahifelerdendir.⁹⁵³

İbn Hazm (ö. 456/1064)'a göre; Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i, *müsned-musannef* türünün ilk örneğidir. Rivayetleri sahâbe râvilerine göre alfabetik tertip edilmiş ve ayrıca her sahâbenin hadisleri kendi içerisinde ahkâm ve fıkıh konularına göre ayrılmıştır. İbn Hazm, bu eseri Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden daha üstün görmektedir.⁹⁵⁴

Ebû Ya'lâ da *el-Müsned*'e aşere-i mübeşşere ile başlamıştır. Dört halifeye ait müsnedleri önce zikretmiş fakat Hz. Osman rivayetleri Müsned'de yoktur. Aşere-i mübeşşereden Saîd b. Zeyd b Amr b. Nüfeyl rivayetlerini de erteleyerek 42. sırada getirmiştir.

Aşere-i mübeşşerenin sekiz müsnedinden sonra Ebû Cuhayfe, Ebu't-Tufeyl ve Abdullah b. Üneys'in rivayetlerini getirmiştir. Bunlardan sonra rivayetleri bir ile dört arası değişen 30 civarında mukillîn sahâbînin rivayetlerine yer vermiştir. Onlardan sonra aşere'i mübeşşereden ertelediği Saîd b. Zeyd b Amr b. Nüfeyl rivayetlerini zikretmiştir.

Sonra müksirun sahâbebeden Ebû Saîd el-Hudrî rivayetleri ve bazıları ensardan olan bir kısım sahâbenin rivayetleri bulunmaktadır. Onları takiben Ammar b. Yasir, el-

⁹⁵² Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 34.

⁹⁵³ Çakan, a.g.e., s. 34-35.

⁹⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, XIII, 291; Kâtib Çelebi, a.g.e., II, 1679; Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541.

Berâ' b. 'Âzib ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî rivayetleri ve onların akabinde ise Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hureyre gibi çok hadis rivayet eden sahâbîlerin müsnedlerini sıralamıştır.

Sonra Peygamberimizin (a.s.) akrabalarından ve Ehl-i beyt'ten olan sahâbenin müsnedlerini düzenlemiştir. Bunlar Fadl b. Abbas, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin Abdullah b. Ca'fer ve Abdullah b. Zübeyr'dir.

Peygamberimizin akrabaları ve Ehl-i beyt'ten sonra çoğunluğundan birer, bazısından ise birkaç hadis aktarılan yaklaşık 50 mukıllîn sahâbenin rivayetleri gelmektedir.

Bundan sonra hanım sahâbîlerin müsnedleri gelmektedir. Önce peygamber efendimizin eşlerinin müsnedleriyle başlamıştır. Sırasıyla Ümmü Seleme, Hafsa, Cüveyriye bint Hâris, Safiyye müsnedlerini zikrettikten sonra Selmâ bint Kays ve Ümmü'l-Fadl bint Hâris müsnedlerini yerleştirmiştir. Sonra yine sırasıyla peygamber efendimizin eşlerinden Hz. Hatice, Meymûne, Safiyye ve Ümmü Habîbe müsnedlerini sıralamıştır. Sonra diğer hanım sahâbîler ve bir mübhem hanım sahâbînin müsnedlerini yerleştirmiştir.

Hanım sahâbîlerden sonra bazı erkek sahâbîlerin rivayetleriyle Müsned'i tamamlamıştır.

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i, önce sahâbe râvilerine göre alfabetik olarak tertip edilmiş, sonra da her sahâbenin hadisleri kendi içerisinde ahkâm ve fıkıh konularına göre düzenlenmiştir Her sahâbînin rivayetlerini kendi arasında ayrıca fıkıh bablarına göre düzenlemesi, Bakî'nin *Müsned*'inin bir diğer üstün tarafıdır. O, bu özelliğiyle ön plana çıkmış bir müsneddir. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inin ise kendisine ait bir tertibi bulunmakta ve onun tertibi kendisinden sonraki müsnedlere örneklik teşkil etmiştir. Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin tertibi de her ne kadar bazı yönleriyle Ahmed b. Hanbel *Müsned*'ine benzese de kendi içinde Ahmed b. Hanbel'in tertibi gibi, düzenli bir tertibinin olduğu görülmemektedir.

3. Sahâbe ve rivayet sayıları açısından karşılaştırma

Üç *Müsned*'i onlarda bulunan sahâbe sayısı ve rivayet sayısı yönüyle karşılaştırdığımızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'ini 750 bin hadis arasından seçerek tasnif etmiştir. O, *Müsned*'inde 904 kadar sahâbenin rivayet ettiği merfû' ve mevkûf rivayetlerle birlikte yaklaşık 40.000 hadisi bir araya getirmiştir.⁹⁵⁵ Önceki kaynaklarda sayı bu şekilde verilmiş olsa da *Müsned* üzerine yapılan en son ve aynı zamanda şu an itibariyle en güzel çalışma, Şuayp el-Arnâvûd ile Âdil Mürşid tarafından gerçekleştirilen çalışmadır. Son beş cildi fihristlerden oluşan bu yeni baskı, 50 cilt olup bu çalışmada numaralandırılan hadis sayısı 27.647 olarak tespit edilmiştir.⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel'in hadisleri seçerken koyduğu yöntemden onun "sahih ve sahih olması muhtemel hadisleri" *Müsned*'ine aldığı anlaşılmaktadır.⁹⁵⁷

Bize ulaşan bilgilerden Bakî'nin *Müsned*'inin sahâbe ve hadis sayısının Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'i 1013 sahâbeden rivayet edilen toplam 30.969 hadisten oluşmaktadır.⁹⁵⁸

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde ise sahâbe sayısı 220 olup onlardan rivayet edilen hadislerin toplamı ise 7573'tür. Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'indeki sahâbe sayısının, Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled'in *Müsned*'lerindeki sahâbe sayısının yaklaşık 1/5'i kadar olduğu görülmektedir.

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde 220 sahâbîden hadis rivayet edilmiş olup bunlardan 15'i bilinmeyen olup geriye kalan 205 sahâbî râvisi bilinmektedir. Son olarak Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bilinen 205 sahâbî râvisinin diğer iki müsneddeki⁹⁵⁹ rivayet sayıları karşılaştırılarak onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Sahâbe isimleri	Ebû Ya'lâ Müsnedi	Ahmed b. Hanbel Müsnedi	Bakî b. Mahled Müsnedi
-----------------	-------------------	-------------------------	------------------------

⁹⁵⁵ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 33; Kandemir, "el-Müsned", *DİA*, XXXII, 104

⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnâvûd ve Âdil Mürşid), I-XXXXX, Beyrut, 1420/1999-1421/2001.

⁹⁵⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 36.

⁹⁵⁸ el-Umerî, *a.g.e.*, s. 20; Kandemir, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541.

⁹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel *Müsned*'indeki sahâbe isimleri ve rivayet sayılarıyla ilgili bilgiler Şuayp el-Arnâvûd'un riyâsetinde yapılan *Müsned* tahkikinden alınmıştır. Bakî b. Mahled'in *Müsned*'iyle ilgili bilgiler ise Ekrem Ziya el-Umerî'nin *Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Mukaddimetü Müsnedihî* adlı eserinden alınmıştır.

1.	Enes b. Mâlik	1605	2172	2286
2.	Ebû Hureyre	854	3878	5374
3.	Hz. Âişe	608	2405	2210
4.	Câbir b. Abdullah	567	1192	1540
5.	Abdullah b. Mes'ûd	448	900	848
6.	Ebû Saîd el-Hudrî	444	958	1170
7.	Abdullah b. Ömer	432	2031	2630
8.	Abdullah b. Abbas	429	1716	1660
9.	Ali b. Ebû Tâlib	369	819	586
10.	Ümmü Seleme	155	282	378
11.	Sa'd b. Ebî Vakkâs	146	187	271
12.	Ebû Bekir es-Sıddîk	135	81	142
13.	Ömer b. el-Hattâb	121	318	537
14.	Ebû Musa el-Eŝ'arî	112	279	360
15.	el-Berâ' b. 'Âzib	80	245	305
16.	Ammâr b. Yâsir	51	38	62
17.	Sehl b. Sa'd es-Sâidî	46	15	188
18.	Muâviye b. Ebî Süfyan	38	113	163
19.	Câbir b. Semüre es-Süvâî	38	252	146
20.	Talha b. Ubeydullah	37	24	38
21.	Abdurrahman b. Avf	36	35	65
22.	Meymûne	36	62	76
23.	Ukbe b. Âmir el-Cühenî	34	171	55
24.	Hafsa	32	48	60

25.	Cübeyr b. Mut'im	29	56	60
26.	Saïd b. Zeyd	26	30	48
27.	Ümmü Habîbe bint Ebî Süfyan	26	50	65
28.	Ebû Berze	24	53	46
29.	Zübeyr b. el-Avvam	23	34	38
30.	el-Abbas b. Abdulmuttalib	23	17	35
31.	Fadl b. el-Abbas	23	45	24
32.	Ebû Cuhayfe	21	30	46
33.	Ebû Talha	19	25	25
34.	Abdullah b. Zübeyr	19	36	33
35.	Muâz b. Enes	18	42	30
36.	Fâtıma bint Rasûlillah	18	10	18
37.	Amr b. el-Âs	18	21	39
38.	Abdullah b. Ca'fer el-Hâşimî	17	22	25
39.	Amr b. Hureys b. Amr el-Kureşî	16	6	18
40.	Cündeb b. Abdullah el-Becelî	16	21	43
41.	Hasen b. Ali b. Ebî Talib	15	12	13
42.	Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib	15	8	8
43.	Âmir b. Rebîa	12	30	12
44.	Halid b. Velid	11	11	18
45.	Vâsile b. el-Eska'	10	30	56
46.	Ebû Vâkîd el-Leysî	10	17	24
47.	Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh	9	12	14
48.	Abdullah b. Selam	9	14	25

49.	Safiyye bint Huyey b. Ahtab	8	10	10
50.	Cerîr b. Abdullah el-Becelî	8	111	100
51.	Hârise b. Vehb	7	7	6
52.	Kays b. Sa'd	6	13	16
53.	Hişâm b. Âmir b. Ümeyye el-Ensârî	6	17	9
54.	Ümmü'l-Fadl bint el-Hâris	6	19	30
55.	Zeyneb bint Caş	6	8	11
56.	Cüveyriye bint el-Hâris	5	10	7
57.	Zeyd b. Erkam	5	87	60
58.	Abdullah es-Sunâbihî	5	7	14
59.	Vâbisa b. Ma'bed	5	9	11
60.	Ebu't-Tufeyl	5	15	9
61.	Zeyd b. Hârise	4	1	4
62.	Sa'd b. el-Adval	4	1	1
63.	Ebû Basra el-Gıfârî	4	4	12
64.	Sebra b. Ma'bed el-Cühenî	4	15	19
65.	Cârûd el-Abdî	3	8	4
66.	Katâde b. en-Nu'mân	3	8	7
67.	Habbâb b. el-Eret	3	28	32
68.	İtbân b. Mâlik b. Amr	3	12	10
69.	Amr b. Hazm	3	5	5
70.	Ruzeyne	3	-	-
71.	Abdullah b. Üneys	3	8	24
72.	Abdullah b. Buhayne	3	17	27

73.	Misver b. Mahreme	3	18	20
74.	Ebû Cum'a	3	3	7
75.	Amr b. Mürre	3	5	1
76.	Ebû Vehb el-Cüşemî	3	2	6
77.	Ebû Zeyd Amr b. Ahtab	3	15	3
78.	Kays b. el-Hâris b. Hazâr	3	-	2
79.	Ebû Mâlik el-Eş'arî (Ka'b b. Âsım)	2	26	27
80.	Hufâf b. İmâ el-Gıfârî	2	3	5
81.	Cehcâh el-Gıfârî	2	-	1
82.	Ebû Leylâ	2	8	13
83.	Temîm ed-Dârî	2	19	18
84.	Müstevrid b. Şeddâd	2	16	7
85.	Amr b. Ümeyye ed-Damrî	2	26	20
86.	Abdullah b. Hâris b. Cez' ez-Zübeydî	2	16	17
87.	Abdullah b. Sercis	2	12	17
88.	Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî	2	1	4
89.	Abdurrahman b. Hasene el-Cühenî	2	4	4
90.	Ammü Ebî Hurra er-Rakkâşî	2	-	-
91.	Amr b. Hureys	2	-	-
92.	Arfece b. Es'ad	2	9	7
93.	Eşec Abdülkays Münzir b. 'Âiz b. el-Hâris	2	1	2
94.	Haraşe b. el-Hâris	2	1	1
95.	Nadle b. Amr el-Gıfârî	2	1	1
96.	el-Muttalib b. Ebî Vedâa	2	10	9

97. Râfî' b. Mekîs	2	1	1
98. Sa'd Mevlâ Ebî Bekr	2	2	2
99. Ümmü Hişâm bint Hârise b. Nu'mân	2	4	10
100. Yezîd b. Rukâne	2	1	-
101. Racülün Ğayru Müsemâmâ (Âsım b. Hakem)	2	-	-
102. Hatîce bint Huveylid	1	-	1
103. Urve b. Mes'ûd	1	-	-
104. Ebû Mersed el-Ganevî	1	2	2
105. Sâbit b. Kays b. Şemmâs	1	-	1
106. Yezîd b. Sâbit	1	2	3
107. Ümmü Umâre bint Ka'b	1	2	2
108. Üseyd b. Hudayr	1	7	18
109. Ebu'd-Derdâ	1	129	179
110. Mikdâd b. Amr el-Kindî	1	27	42
111. Ebu'l-Ca'd	1	1	5
112. Ebû Ebî Amra	1	1	2
113. Osman b. Huneyf	1	41	1
114. el-Esved b. Serî'	1	12	8
115. Rukâne b. Abdüyezîd b. Hâşım	1	-	4
116. Âsım b. Adî	1	4	6
117. Abdurrahman b. Semure	1	16	14
118. Ebû Bekre	1	152	132
119. Feyrûz ed-Deylemî	1	6	4
120. Ma'n b. Yezîd	1	5	5

121. Ebû Abdurrahman el-Cühenî	1	1	3
122. Ukbe Mevlâ Cebr b. Atîk	1	171	55
123. Evs b. Huzeyfe b. Rabîa es-Sekafî	1	30	2
124. Yezîd b. Esed b. Kürz	1	3	-
125. Akîl b. Ebî Tâlib	1	4	6
126. Suhâr b. Abbâs	1	4	5
127. Halid b. Urfuta	1	5	4
128. Büreyde b. Husayb b. Abdillâh	1	28	167
129. Sâbit b. ed-Dahhâk	1	8	14
130. Dağfel	1	-	1
131. Abdurrahman b. Osman et-Teymî	1	4	1
132. Ebû Saîd b. el-Muallâ	1	3	2
133. Eymen b. Hureym el-Esedî	1	3	-
134. Abdullah b. Havâle	1	10	18
135. Kudâme b. Abdillâh	1	6	2
136. Seleme el-Hemdânî	1	-	2
137. Hamza el-Eslemî	1	6	9
138. Abdullah b. Abdurrahman el-Ensârî	1	-	1
139. Abdullah b. eş-Şihhîr	1	25	-
140. Abdurrahman b. Şibl el-Ensârî	1	12	14
141. Abdurrahman b. Hubşî	1	2	-
142. Ahmer	1	3	-

143. Afîf el-Kindî	1	1 ⁹⁶⁰	-
144. Amr b. Hârice	1	17	8
145. Ammü Cârîye b. Kudâme	1	1	-
146. Âmir b. Şehr	1	1	1
147. Amr b. Mâlik er-Ruâsi	1	-	1
148. Atıyye b. Büsr	1	-	1
149. Bişr es-Sülemî	1	1	1
150. Büheyse an Ebîhâ	1	3	-
151. Ceddü Halid (Leclâc Ebû Halid)	1	1	2
152. Ceddü Hûd (Mezîde b. Cabir el-Abdî)	1	-	-
153. Dubâa bint ez-Zübeyr b. Abdilmuttalib	1	5	11
154. Ebû Azze Yesâr b. Abd	1	1	3
155. Ebû Hübeyre el-Ensârî	1	-	-
156. Ebû Mâlik veya İbn Mâlik (Übeyy b. Mâlik)	1	4	4
157. Ebû Lebîbe el-Eşhelî	1	-	4
158. Ebu'l-Haccâc es-Sümâlî	1	-	1
159. Ebu'l-'Uşerâ' ed-Dârimî	1	4	2
160. Ebû Reyhâne Şem'un b. Zeyd	1	9	9
161. Ebû Rühm el-Gıfârî	1	3	4
162. Ebû Şehm Zeyd b. Ebî Şeybe	1	2	3
163. ed-Dahhâk b. Ebî Cebîra	1	1	4
164. el-Feletân b. Âsım	1	-	6

⁹⁶⁰ Bu bir rivayet el-Abbas b. Abdülmuttalib Müsned'inde geçmektedir. Bu sebeple onun Müsned'indeki hadis sayısına ilave edilmemiştir.

165. el-A‘şâ el-Mâzinî (Abdullah b.el-A‘ver el-Mâzini)	1	2 ⁹⁶¹	-
166. el-Hakem b. Hazn el-Külefi	1	2	1
167. el-Hâris el-Eş’arî	1	2	6
168. Ferve b. Müseyk	1	4	3
169. Ferve b. Nevfel el-Eşcâî	1	6	1
170. Hâbis b. Rabîa et-Temîmî	1	3	
171. Halid b. Adî el-Cühenî	1	2	-
172. Halîme bint el-Hâris	1	-	-
173. Hâris b. Vukayş	1	2	-
174. Hübeyb b. Muğfil	1	6	1
175. ‘Iyâd b. Ğanmi	1	1 ⁹⁶²	1
176. Kays b. Ebî Ğaraze	1	7	7
177. Kutbe	1	1	7
178. Ma‘kıl b. Ebî Ma‘kıl el-Esedî	1	4	2
179. Mâlik b. Hübeyre	1	1	4
180. Muhavvel b. Yezîd es-Sülemî	1	-	-
181. Müslim Ceddü İbn Ebzâ	1	-	-
182. Nuaym b. Hemmâr el-Gatafânî	1	8	10
183. Rabâh b. Rebi‘	1	9	2
184. Râfi‘ b. Amr el-Gıfârî	1	1 ⁹⁶³	-
185. Rasûlü Kayser	1	2	-
186. Rezîn b. Enes es-Sülemî	1	-	-

⁹⁶¹ Bu iki rivayet Abdullah b. Amr’ın Müsned’inde geçmektedir.

⁹⁶² Hişâm b. Hakîm b. Hizâm’ın Müsned’inde geçmektedir.

⁹⁶³ Râfi‘ b. Amr el-Müzenî Müsned’inde geçmektedir. İki farklı sahâbîdir.

187. Seleme b. Kaysar	1	-	1
188. Seleme b. Nüfeyl	1	2	5
189. Selma bint Kays	1	2	4
190. Şekl b. Humeyd	1	2	1
191. Ubeyd Mevlâ Rasûlillâh	1	5	3
192. Ukbe b. Mâlik el-Leysî	1	4	2
193. Ukbe b. Rafî‘	1	-	-
194. Umâra b. Evs	1	-	1
195. Umeyr el-Abdî	1	-	1
196. Umeyr b. Sa‘d	1	-	-
197. Urve b. Ebi‘l-Ca‘d el-Bârikî	1	15	13
198. Urve el-Fukaymî	1	1	1
199. Urve b. Mudarris	1	7	10
200. Ühtü Abdillâh b. Revâha (Amra bint Revâha)	1	-	-
201. Üseyd b. Zuheyr	1	-	2
202. Vâlidü Haccâc (Haccâc b. Mâlik b. Uveymir)	1	1	6
203. Ammî (Yahya b. Es‘ad b. Zürrare)	1	-	-
204. Racül (Abdullah b. Ebî Ced‘â et-Temîmî)	1	3	-
205. Racülün min Cüzâm (Adî b. Zeyd el-Cüzâmî)	1	-	1

Araştırmamız neticesinde üç *Müsned*'de de rivayeti bulunan sahâbî sayısı 156'dır. Bu 156 sahâbî *Müsned*'indeki hadis sayılarını karşılaştırdığımızda şöyle bir sonuç elde edilmiştir:

111 sahâbî *Müsned*'i içinde en az rivayet, Ebû Ya‘lâ *Müsned*'inde bulunmaktadır.

Üç *Müsned*'de de rivayeti eşit olan sahâbe sayısı 5'tir.

En fazla rivayeti Bakî *Müsned*'inde olup Ebû Ya'lâ *Müsned*'indeki rivayeti, Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inden fazla olan sahâbî sayısı 11'dir.

En fazla rivayeti Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde olup Ebû Ya'lâ *Müsned*'indeki rivayeti, Bakî *Müsned*'inden fazla olan sahâbî sayısı ise sadece 1'dir.

Bakî *Müsned*'inde rivayeti fazla olup Ebû Ya'lâ ve Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde rivayeti eşit olan olan sahâbî sayısı 12'dir.

Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde rivayeti fazla olup Ebû Ya'lâ ve Bakî *Müsned*'inde rivayeti eşit olan olan sahâbî sayısı 8'dir.

Bakî *Müsned*'inde rivayeti az olup Ebû Ya'lâ ve Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde rivayeti Bakî *Müsned*'inden fazla ve eşit olan olan sahâbî sayısı 1'dir.

Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde rivayeti az olup Ebû Ya'lâ ve Bakî *Müsned*'inde rivayeti Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inden fazla ve eşit olan olan sahâbî sayısı 1'dir.

Ebû Ya'lâ *Müsned*'inde, diğer iki *Müsned*'den rivayeti fazla olan sahâbî sayısı 6'dır. Bu sahâbîler Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Sa'd b. el-Adval, Haraşe b. el-Hâris, Nadle b. Amr el-Gıfârî ve Râfi' b. Mekîs'tir. Son üç sahâbenin Ebû Ya'lâ *Müsned*'inde iki rivayeti bulunurken diğer iki *Müsned*'de bir rivayeti bulunmaktadır. Haraşe'nin iki rivayeti ise sened ve metin olarak aynıdır. Sa'd b. el-Adval'in ise Ebû Ya'lâ *Müsned*'inde dört rivayeti bulunurken diğer iki *Müsned*'de bir rivayeti bulunmaktadır.

Dikkatimizi çeken hususlardan biri de Peygamberimizin torunları ve aynı zamanda Ehl-i beyt'i olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in en fazla rivayetinin Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunmasıdır. Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde Hasan b. Ali'nin 15, Bakî'nin *Müsned*'inde 13 ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise 12 rivayeti bulunmaktadır. Hz. Hüseyin'in ise Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde 15, Ahmed b. Hanbel ve Bakî'nin *Müsned*'lerinde ise 8 rivayeti bulunmaktadır. Her ne kadar Hz. Hasan'dan rivayet edilen hadis sayılarında çok fazla farklılık olmasa da, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde o ikisinden gelen rivayet sayısının fazla olması ve özellikle Hz. Hüseyin'den rivayet edilen hadis sayısında ciddi fark olması *el-Müsned*'in kıymetini artırmaktadır.

Sadece iki *Müsned*'de bulunan sahâbe Müsned'i 34 olup Ebû Ya'lâ ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayeti bulunan sahâbî sayısı 16'dır. Bunlardan bir tanesinde Ebû Ya'lâ'nın rivayeti fazla iken; 12 tanesinde Ahmed b. Hanbel'in rivayeti fazladır. 3 tanesinde ise rivayetler eşittir.

Ebû Ya'lâ ve Bakî'nin *Müsned*'inde rivayeti bulunan sahâbî sayısı ise 18'dir. Bunlardan 2 tanesinde Ebû Ya'lâ'nın rivayeti fazla iken; 5 tanesinde ise Bakî'nin rivayeti fazladır. 11 tanesinde ise rivayetler eşittir. Eşit olan 11 sahâbînin herbirinden rivayet edilen hadis sayısı ise 1'dir.

Bakî'nin *Müsned*'inin günümüze ulaşamaması sebebiyle 18 sahâbîden rivayet edilen toplam 21 rivayetin Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i sayesinde günümüze ulaşması da Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin önemini ortaya koymaktadır.

15 sahâbînin rivayeti ise sadece Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunmaktadır. Bunlar Ruzeyne, Ammü Ebî Hurra er-Rakkâşî, Amr b. Hureys⁹⁶⁴, Âsım b. Hakem, Urve b. Mes'ûd, Mezîde b. Câbir el-Abdî, Ebû Hübeyre el-Ensârî, Halîme bint el-Hâris, Muhavvel b. Yezîd es-Sülemî, Müslim Ceddü İbn Ebzâ, Rezîn b. Enes es-Sülemî, Ukbe b. Rafî', Umeyr b. Sa'd, Amra bint Revâha ve Yahya b. Es'ad b. Zürene'dir. Onlardan rivayet edilen toplam rivayet sayısı 20 olmaktadır. Bu sahâbîlerden nakledilen rivayetlerin de üç *Müsned* içinde sadece Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunması, *el-Müsnedin* ehemmiyetini artıran hususlardandır.

2.6. SONRAKİ DÖNEMLERE ETKİSİ

Bu başlık altında Ebû Ya'lâ'dan sonraki dönemlerde ondan ve onun *Müsned*'inden etkilenen bazı kişilerden bahsedilecektir. Ondandır etkilenen bu kişiler eserlerinde ondan nakledilen rivayetleri kullanmışlardır. Ondandır rivayette bulunan bazı kişiler onun talebeleri, bazıları talebelerinin talebeleri, bazıları da daha sonraki dönemdeki âlimlerdir. Ondandır etkilenecek ondan rivayette bulunan birçok kişi vardır. Ancak biz burada ondan en

⁹⁶⁴ Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde rivayeti bulunan Amr b. Hureys isminde iki sahâbî râvi vardır. 39. sahâbî râvi olan Amr'ın üç *Müsned*'de de rivayeti bulunurken; 91. sahâbî râvi olan Amr'ın sadece Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde rivayeti bulunmaktadır. Bu iki sahâbî ile ilgili bilgiler "Kitapta Müsnedi Bulunan Sahâbîler ve Hadis Sayıları" başlığı altında onların isimlerinin geçtiği yerde verilen dipnotta zikredilmiştir.

çok rivayette bulunan bazı kişiler, eserleri ve eserlerinde Ebû Ya‘lâ’dan kullandıkları rivayet sayıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965)

277/890’de bugünkü Afganistan’ın Sicistan bölgesinde bulunan Büst’te doğdu. Başta hadis olmak üzere fıkıh, Arap dili, kelâm, felsefe, tıp ve ilm-i nücûm alanlarında birçok hocadan faydalandı ve âlî isnadla rivayet imkânı buldu. Kaynaklarda “hadis hâfızı, Horasan’ın hadis şeyhi” gibi ifadelerle anılan ve hadislerin sıhhatini belirleme, hadis râvilerini cerh ve ta‘dîl etme konularındaki çalışmalarıyla tanınan İbn Hibbân, râvilerin sıdk ve adaletinin tamamlanmasında onların ilim sahibi olmalarını şart koşturmuştu.⁹⁶⁵

İbn Hibbân, Ebû Ya‘lâ’dan en çok etkilenen talebelerinden birisidir. O, *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn mine’l-Muhaddisîn* adlı eserlerinde Ebû Ya‘lâ’nın bazı görüşlerini rivayet etmesinin yanında *Sahîh*’inde de ondan çokça rivayette bulunmuştur. Onun bu eseri, *el-Müsnedü’s-Sahîh’ale’t-Tekâsîm ve’l-Envâ’*, *Sahîhu İbn Hibbân*, *es-Sünen*, *et-Tekâsîm ve’l-Envâ’* adlarıyla da anılmıştır. Klasik tasnif metotlarından farklı olarak “*emirler, nehiyeler, haberler, mübahlar ve Peygamber’in fiilleri*” şeklinde beş bölümde düzenlenen ve sahih hadisler yanında hasen hadisleri de içeren eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Kaybolan eseri, İbn Balabân (ö. 739/1339), *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* adıyla bablara göre yeniden düzenlemiştir. Günümüzde *Sahîhu İbn Hibbân* diye bilinen kitap, İbn Balabân’ın düzenlediği bu eserdir.⁹⁶⁶

İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde 7491 rivayet bulunmaktadır.⁹⁶⁷ Onun *Sahîh*’te en çok rivayette bulunduğu hocası Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî olup *Sahîh*’ine ondan 1174 rivayet almıştır.⁹⁶⁸ Bunu da oran olarak ifade edecek olursak İbn Hibbân’ın *Sahîh*’indeki rivayetlerin % 15.67’si Ebû Ya‘lâ’dan aldığı rivayetlerden oluşmaktadır. Yani *Sahîh*’teki yaklaşık olarak altı rivayetten biri Ebû Ya‘lâ’ya dayanmaktadır ki bu da bir eser için büyük bir orandır. İbn Hibbân, bazı rivayetlerde أَخْبَرَنَا أَبُو يَعْلَى مِنْ كِتَابِهِ diyerek Ebû

⁹⁶⁵ İbn Hacer, *Siyer*, XVI, 92-97; Sönmez, Mehmet Ali, “İbn Hibbân”, *DİA*, XX, 63-64.

⁹⁶⁶ Sönmez, Mehmet Ali, “İbn Hibbân”, *DİA*, XX, 63-64.

⁹⁶⁷ Bu sayı Şuayb el-Arnâvût’un tahkikine göredir. Halil Me’mûn Şihâ tahkikinde 7494 rivayet bulunmaktadır.

⁹⁶⁸ Işık, Mustafa, *İbnu Huzeyme, Sahih'i ve İbnu Hibbân'ın Sahih'iyle Mukayesesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Danışman, Selahattin Polat, Kayseri 1997, s. 156.

Ya‘lâ’nın kitabından rivayette bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁹ Onun, Ebû Ya‘lâ’nın kitabı derken bahsettiği kitabın *el-Müsnedü’l-Kebîr* adlı eseri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü buradaki 3754 ve 7179. hadisleri rivayet eden sahâbî Enes b. Mâlik ve ondan da hadisi rivayet eden kişi Enes b. Mâlik’in torunu olan Sümâme b. Abdullah’tır. *el-Müsnedü’s-Sağîr*’de Enes Müsned’inde ise Sümâme’nin Enes b. Mâlik’ten rivayeti bulunmamaktadır. Onun Enes’ten tek rivayeti Ebû Bekir Müsned’indeki 123. rivayet olup onun da metni, bahsedilen bu iki rivayetin metninden tamamen farklıdır. Yine 6719. rivayette sahâbî râvi Abdullah b. Amr olup *el-Müsnedü’s-Sağîr*’de onun rivayeti bulunmamaktadır.

İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde Ebû Ya‘lâ’dan rivayet ettiği hadisler incelendiğinde bazı rivayetlerin araştırma konumuz olan *el-Müsnedü’s-Sağîr*’de bulunmadığı görülmektedir. Bu rivayetlerin, Ebû Ya‘lâ’nın günümüzde kayıp olan *el-Müsnedü’l-Kebîr* adlı eserinde geçtiğini düşünmekteyiz. Bu, *el-Müsnedü’s-Sağîr*’de rivayeti bulunmayan bazı sahâbîlerden *Sahîhu İbn Hibbân*’da Ebû Ya‘lâ’nın rivayetinin bulunmasından anlaşılmaktadır.

Ebû Ya‘lâ’nın *Sahîhu İbn Hibbân*’da kendilerinden rivayeti bulunup *el-Müsnedü’s-Sağîr*’de rivayeti bulunmayan sahâbîler şunlardır:⁹⁷⁰ Hz. Osman⁹⁷¹, Abdullah b. Amr⁹⁷², Abdullah b. Muğaffel, Ebû Zer el-Gıfârî⁹⁷³, Selmâni Fârisî⁹⁷⁴ Muâz b. Cebel⁹⁷⁵, Huzeyfe b. Yemân⁹⁷⁶, Avf b. Mâlik⁹⁷⁷, ‘Imrân b. Husayn⁹⁷⁸, Zeyd b. Halid el-Cühenî⁹⁷⁹, Ebû Eyyûb el-Ensârî⁹⁸⁰, Abdullah b. Ebû Evfâ⁹⁸¹, Ubâde b. es-Sâmit⁹⁸²,

⁹⁶⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 3754, 6719 ve 7179. rivayetler.

⁹⁷⁰ *Sahîhu İbn Hibbân*’da rivayeti bulunan bu sahâbîlerden, rivayet edilen hadislerden bir ya da birkaçının numarası onların isimlerinden sonra atanan dipnotta verilecektir.

⁹⁷¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 3954 ve 6269.

⁹⁷² İbn Hibbân, a.g.e., 757, 758, 1473, 2838, 3053, 4809, 5077 ve 5176.

⁹⁷³ İbn Hibbân, a.g.e., 681, 838 ve 1641.

⁹⁷⁴ İbn Hibbân, a.g.e., 876 ve 4625.

⁹⁷⁵ İbn Hibbân, a.g.e., 214, 647 ve 3185.

⁹⁷⁶ İbn Hibbân, a.g.e., 2891, 5539 ve 6273.

⁹⁷⁷ İbn Hibbân, a.g.e., 6042.

⁹⁷⁸ İbn Hibbân, a.g.e., 1301, 1846, 2513 ve 2650.

⁹⁷⁹ İbn Hibbân, a.g.e., 4893 ve 4897.

⁹⁸⁰ İbn Hibbân, a.g.e., 821, 1417 ve 4711.

⁹⁸¹ İbn Hibbân, a.g.e., 1809, 3843 ve 5062.

⁹⁸² İbn Hibbân, a.g.e., 271, 1792 ve 3009.

Abdullah b. Zeyd⁹⁸³, Ka‘b b. Malik⁹⁸⁴, Ebû Bekre⁹⁸⁵, Ebû Katâde⁹⁸⁶, Huzeyme b. Sâbit⁹⁸⁷, ‘Irbâd b. Sâriye⁹⁸⁸, Safvân b. Ümeyye⁹⁸⁹, Safvân b. Assâl⁹⁹⁰, Ali b. Talk⁹⁹¹, Kabîsa b. Muhârik el-Hilâlî⁹⁹², Ebû Sa‘lebe el-Huşenî⁹⁹³, ‘Iyâz b. Himâr⁹⁹⁴, Dırâr b. el-Ezver⁹⁹⁵, Hakîm b. Hizâm⁹⁹⁶, Ya‘lâ b. Mürre⁹⁹⁷, Ebû Ümâme el-Bâhilî⁹⁹⁸, Şeddâd b. Evs⁹⁹⁹, Nevfel b. Muâviye¹⁰⁰⁰, Abdullah b. Büsr¹⁰⁰¹, Ebû Rezîn el-Ukaylî¹⁰⁰², Sevbân¹⁰⁰³, Utbe b. Gazvân¹⁰⁰⁴, el-‘Alâ el-Hadramî¹⁰⁰⁵, Kurra b. İyâs b. Hilâl¹⁰⁰⁶, Muâviye b. Hayde¹⁰⁰⁷, ‘Âiz b. Amr¹⁰⁰⁸, Halid b. Adi el-Cühenî¹⁰⁰⁹, Ya‘lâ b. Ümeyye¹⁰¹⁰, Vâil b. Hucr¹⁰¹¹, Ka‘b b. Ucre¹⁰¹², Mâlik b. Huveyris¹⁰¹³, Târik b. Süveyd¹⁰¹⁴, Abdullah b.

⁹⁸³ İbn Hibbân, a.g.e., 1077, 1093 ve 1679.

⁹⁸⁴ İbn Hibbân, a.g.e., 3228 ve 4707.

⁹⁸⁵ İbn Hibbân, a.g.e., 440, 5407 ve 5965.

⁹⁸⁶ İbn Hibbân, a.g.e., 3632, 3639 ve 3977.

⁹⁸⁷ İbn Hibbân, a.g.e., 1332.

⁹⁸⁸ İbn Hibbân, a.g.e., 3465.

⁹⁸⁹ İbn Hibbân, a.g.e., 4828.

⁹⁹⁰ İbn Hibbân, a.g.e., 1100 ve 1321.

⁹⁹¹ İbn Hibbân, a.g.e., 2237 ve 4201.

⁹⁹² İbn Hibbân, a.g.e., 3396, 4830 ve 6131.

⁹⁹³ İbn Hibbân, a.g.e., 303, 2690 ve 5557.

⁹⁹⁴ İbn Hibbân, a.g.e., 654, 4894 ve 5277.

⁹⁹⁵ İbn Hibbân, a.g.e., 5283.

⁹⁹⁶ İbn Hibbân, a.g.e., 3320, 3402 ve 7479.

⁹⁹⁷ İbn Hibbân, a.g.e., 5164.

⁹⁹⁸ İbn Hibbân, a.g.e., 6715.

⁹⁹⁹ İbn Hibbân, a.g.e., 932 ve 1974.

¹⁰⁰⁰ İbn Hibbân, a.g.e., 1468.

¹⁰⁰¹ İbn Hibbân, a.g.e., 3615.

¹⁰⁰² İbn Hibbân, a.g.e., 6055.

¹⁰⁰³ İbn Hibbân, a.g.e., 4184 ve 6455.

¹⁰⁰⁴ İbn Hibbân, a.g.e., 7121.

¹⁰⁰⁵ İbn Hibbân, a.g.e., 3906.

¹⁰⁰⁶ İbn Hibbân, a.g.e., 7302.

¹⁰⁰⁷ İbn Hibbân, a.g.e., 7409.

¹⁰⁰⁸ İbn Hibbân, a.g.e., 4511.

¹⁰⁰⁹ İbn Hibbân, a.g.e., 3404.

¹⁰¹⁰ İbn Hibbân, a.g.e., 3237, 3779 ve 6000.

¹⁰¹¹ İbn Hibbân, a.g.e., 1862.

¹⁰¹² İbn Hibbân, a.g.e., 279 ve 2036.

¹⁰¹³ İbn Hibbân, a.g.e., 2130.

¹⁰¹⁴ İbn Hibbân, a.g.e., 1389.

Kurd¹⁰¹⁵, Ebû Ayyâş er-Ruzekî¹⁰¹⁶, Nâciye el-Huzâî¹⁰¹⁷, Fedâle b. Abdullah el-Leysi¹⁰¹⁸, Ebû Kâhil¹⁰¹⁹, Ümmü Kürz¹⁰²⁰, Esmâ bint Yezîd es-Seken¹⁰²¹ Fâtuma bint Kays¹⁰²², Ümmü Atıyye¹⁰²³ ve Enîse bint Habîb'tir.¹⁰²⁴

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Ebû Ya'lâ'dan rivayet ettiği hadislerden belli bir kısmının Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inde bulunan hadisler olduğu görülmektedir. Böylece kayıp olan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'deki hadislerin belli bir kısmının İbn Hibbân vasıtasıyla günümüze aktarılarak korunduğunu ifade edebiliriz. Bunun da hadis ilmi açısından Ebû Ya'lâ ile ilgili değerli bir bilgi olduğunu söyleyebiliriz.

2. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (ö. 364/975)

İbnü's-Sünnî lakabıyla meşhur olan muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî hicri 280'den sonra Dînever'de doğmuştur. Nesâî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Zekerıyyâ b. Yahyâ es-Sâcî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî, İbn Ebû Dâvûd ve İbn Cevzâ gibi muhaddislerden faydalandı. En çok Nesâî'den istifade ettiğinden dolayı kendisine "Sâhibü'n-Nesâî" lakabı verilmiştir. Ondan da Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Alevî, eserlerinin râvisi Kadı Ebû Nasr Ahmed b. Hüseyin el-Kessâr, Ebû Ali Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî gibi âlimler ilim öğrendiler.¹⁰²⁵

İbnü's-Sünnî'nin (ö.364/975) *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* adlı eseri vardır. Hz. Peygamber'in günlük dua ve zikirleriyle bu konudaki tavsiyelerini ihtiva eden eserde 773 rivayet bulunmaktadır. İbnü's-Sünnî bu kitabında, hocası Ebû Ya'lâ'dan 150 hadis rivayet etmiştir. Bunu oran olarak ifade edersek İbnü's-Sünnî'nin eserindeki rivayetlerin

¹⁰¹⁵ İbn Hibbân,a.g.e., 2811.

¹⁰¹⁶ İbn Hibbân,a.g.e., 2876.

¹⁰¹⁷ İbn Hibbân,a.g.e., 4023.

¹⁰¹⁸ İbn Hibbân,a.g.e., 1741.

¹⁰¹⁹ İbn Hibbân,a.g.e., 3874.

¹⁰²⁰ İbn Hibbân,a.g.e., 5312, 6047 ve 6126.

¹⁰²¹ İbn Hibbân,a.g.e., 5984.

¹⁰²² İbn Hibbân,a.g.e., 6252 ve 6254.

¹⁰²³ İbn Hibbân,a.g.e., 2817 ve 3033.

¹⁰²⁴ İbn Hibbân,a.g.e., 3474.

¹⁰²⁵ İbn Hacer, *Siyer*, XVI, 255-256; Aydın, Abdullah, "İbnü's-Sünnî", *DİA*, XXI, 213

% 19.40'ı hocası Ebû Ya'lâ'dan aldığı rivayetlerden oluşmaktadır. Yani *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* adlı eserdeki yaklaşık her beş rivayetten biri Ebû Ya'lâ'ya dayanmaktadır. Onun Ebû Ya'lâ'dan naklettiği rivayetlere örnek olarak 4, 5, 7, 8, 12, 17, 39, 47, 54, 73, 96, 98, 105, 108, 110, 117, 137, 144, 145, 159, 164, 190, 11, 192, 193, 194,196, 199, 205 numaralı hadisleri verebiliriz.

İbnü's-Sünnî'nin bu eserinde Ebû Ya'lâ'dan naklettiği bazı rivayetler *el-Müsnedü's-Sağîr*'de bulunurken¹⁰²⁶ bazıları bulunmamaktadır. İbnü's-Sünnî'nin *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*'de Ebû Ya'lâ'dan rivayet ettiği hadislerin belli bir kısmının *el-Müsnedü's-Sağîr*'de rivayeti bulunmayan sahâbîler tarafından rivayet edildiği görülmektedir. Bu sahâbîlerden bazıları şunlardır: Hz. Osman,¹⁰²⁷ Huzeyfe b. Yemân,¹⁰²⁸ Ebû Zer el-Gıfârî,¹⁰²⁹ Zeyd b. Sâbit,¹⁰³⁰ Ebû Ümâme el-Bâhilî,¹⁰³¹ Safvân b. Assâl,¹⁰³² Fedâle b. Ubeyd,¹⁰³³ Ebû Bekre,¹⁰³⁴ Suheyb er-Rûmî¹⁰³⁵ ve Üsâme b. Zeyd'dir.¹⁰³⁶

Sonuç olarak İbnü's-Sünnî'nin bu eserinde Ebû Ya'lâ'dan rivayet ettiği hadislerin Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü's-Sağîr* ve *el-Müsnedü'l-Kebîr*'inde bulunan hadisler olduğu görülmektedir. Her ne kadar hadis sayısı az olsa da İbnü's-Sünnî vasıtasıyla, kayıp *el-Müsnedü'l-Kebîr*'deki hadislerin belli bir kısmı günümüze aktarılarak korunmuştur.

3. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038)

Hicri 336 tarihinde bir ilim merkezi olan İsfahan'da doğdu. Ebû Nuaym künyesiyle meşhur olmuştur. Babası Ebû Muhammed Abdullah (ö. 365/976), hadis toplamak üzere Suriye ve Irak'a seyahatler yapan bir hadis hâfızıdır. İsfahan'da yaşayan Ebû Nuaym, sekiz yaşından itibaren ikisi de Ebû Ya'lâ'nın talebesi olan Ebû's-Şeyh ve

¹⁰²⁶ Bunlara 5, 7, 12, 39, 54, 105 ve 137. rivayetleri örnek verebiliriz.

¹⁰²⁷ İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, 73. rivayet.

¹⁰²⁸ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 8. rivayet.

¹⁰²⁹ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 430. rivayet.

¹⁰³⁰ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 47. rivayet.

¹⁰³¹ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 98 ve 321. rivayetler.

¹⁰³² İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 192. rivayet.

¹⁰³³ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 218. rivayet.

¹⁰³⁴ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 342. rivayet.

¹⁰³⁵ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 117. rivayet

¹⁰³⁶ İbnü's-Sünnî, a.g.e. , 411. rivayet

İbnü'l-Mukrî gibi hadis âlimlerinden ders almaya başladı. Yine Ahmed el-Assâl, Ahmed b. Bündâr eş-Şe'aâr, Ebû Bekir el-Ciâbî, Taberânî, Ebû Ali es-Savvâf, Ebû Bekir el-Katîi ve daha birçok muhaddisden ilim öğrendi. Kendisinden rivayette bulunan birçok muhaddis arasında Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Sa'd Muhammed b. Muhammed el-Mutarriz, Ebû Sâlih el-Müezzin, Ebû Ali el-Vahşî ve Ebû Nuaym'ın birçok eserini rivayet eden muhaddis ve kıraat âlimi Ebû Ali el-Haddâd gibi tanınmış âlimler vardır.¹⁰³⁷

Ebû Nuaym, tek râvisi olduğu pek çok âlimden hadis nakletti ve hocalarına dair *Mu'cemü's-Şüyûh* adlı bir eser yazdı. Uzun ömrü boyunca topladığı birçok hadisin âlî isnadına sahip olması sebebiyle muhaddisler ondan hadis almak için İsfahan'a akın etmişlerdir. Ebû Nuaym 430/1038 tarihinde İsfahan'da vefat etti.¹⁰³⁸

Onun birçok eseri bulunmakta olup bizim üzerinde duracağımız eseri *Sahih-i Müslim* üzerine yaptığı çalışma olan *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*'dir. Müstahrec, bir hadis kitabındaki hadislerin, bu kitabın yazarının senedlerinden ayrı senedlerinin bulunup bunlarla yeniden yazılmasıyla ortaya çıkan hadis kitabına denir.¹⁰³⁹ O, bu eserinde *Sahîh-i Müslim* üzerine istahrac çalışması yapmıştır.

Ebû Nuaym'ın bu eserinde 3516 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerin yaklaşık 500 tanesi hocaları vasıtasıyla Ebû Ya'lâ'dan nakledilen rivayetlerdir. Onunla Ebû Ya'lâ arasında isnadda bir kişi bulunmaktadır. Yani o doğrudan Ebû Ya'lâ'nın talebelerinden rivayette bulunmuştur. Ebû Nuaym bu rivayetlerin neredeyse tamamını hocaları Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî¹⁰⁴⁰ (ö. 369/979) ve Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî¹⁰⁴¹ (ö. 381/991) isnadıyla Ebû Ya'lâ'dan rivayet etmektedir. Ebû Nuaym bu rivayetlerin çoğunu, iki hocasından birlikte rivayet ederken bir kısmını ise, onlardan tek olarak rivayet etmiştir. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, aynı zamanda Ebü's-Şeyh diye tanınan

¹⁰³⁷ Zehebî, *Siyer*, XVII, 453-464; Türer, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, 201-204.

¹⁰³⁸ Zehebî, *Siyer*, XVII, 453-464; Türer, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, 201-204.

¹⁰³⁹ Aydınli, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 223.

¹⁰⁴⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, I. bs., Beyrut, 1417/1996., I, 246, 296, 304, 319, 336, 345.

¹⁰⁴¹ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 229, 253, 254, 264, 270, 284, 296, 304.

hocasıdır. Ebû Nuaym isnadda onu bazen Abdullah b. Muhammed¹⁰⁴² veya Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer¹⁰⁴³ olarak ismiyle, bazen de künyesiyle Ebû Muhamed b. Hayyân¹⁰⁴⁴ olarak zikretmiştir.

Verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi Ebû Nuaym'ın *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*'deki rivayetlerin takriben yedide biri Ebû Ya'lâ'dan nakledilen rivayetlerden oluşmaktadır. Buradaki rivayetlerin çoğunu da Ebû Ya'lâ'dan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'in râvisi olan Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî rivayet etmektedir. İbnü'l-Mukrî'nin rivayet ettiği hadislerin belli bir kısmının *el-Müsnedü's-Sağîr*'de rivayeti bulunmayan Hz. Osman,¹⁰⁴⁵ Abdullah b. Amr,¹⁰⁴⁶ Abdullah b. Zeyd,¹⁰⁴⁷ ve Fâtıma bint Kays,¹⁰⁴⁸ gibi sahâbîler tarafından rivayet edildiği görülmektedir. Böylece kayıp olan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'deki rivayetlerin belli bir kısmı *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*'deki bu rivayetlerle de günümüze ulaşmaktadır.

4. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066)

Şâban 384'te Nişâbur'a bağlı Beyhak bölgesinin Hüsrevcird köyünde doğdu. Beyhak'ta büyüdü ve ilk tahsilini burada yaptı. On beş yaşında iken hadis okudu, daha sonra da fıkıh öğrenmeye başladı. Hadisi diğer ilimlere tercih ederek sadece onunla meşgul olmaya başladı. Hadis ilminin en önemli meselelerini Hâkim en-Nîsâbûrî'den öğrendi ve hocaları içinde en çok ondan faydalandı. Diğer hocaları arasında İbn Mahmiş, Ebû İshak Rükneddin el-İsferâyînî, Ebû Zer el-Herevî, Ebû Bekir el-Berkânî gibi meşhur âlimler bulunmaktadır. Tanınmış talebeleri arasında oğlu İsmâil b. Ahmed, torunu Ubeydullah b. Muhammed, Mekke ve Medine fakihî muhaddis Furâvî, Horasanlı muhaddis Zâhir b. Tâhir, muhaddis Ebü'l-Meâlî Muhammed b. İsmâil el-Fârisî sayılabilir.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴² Ebû Nuaym, a.g.e., I, 229, 253, 254.

¹⁰⁴³ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 246, 296, 304, 305, 319.

¹⁰⁴⁴ Ebû Nuaym, a.g.e., I, 239, 266, 323; II, 26, 127, 236.

¹⁰⁴⁵ Ebû Nuaym, a.g.e., IV, 77.

¹⁰⁴⁶ Ebû Nuaym, a.g.e., III, 385.

¹⁰⁴⁷ Ebû Nuaym, a.g.e., IV, 36.

¹⁰⁴⁸ Ebû Nuaym, a.g.e., IV, 167, 169.

¹⁰⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 163-170; Kandemir, M. Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 58-61.

Beyhakî Hadis ilmindeki sağlam bilgisi ve güçlü hâfızasıyla temayyüz etti. Hadislerde mevcut gizli kusurların tespiti ile birbirine zıt gibi görünen rivayetlerin uzlaştırılmasında ve hadislerin fikhını kavramada devrinin otoritesi oldu. O aynı zamanda fıkıh ve usûl-i fıkıh sahalarında da devrinin otoritelerinden biriydi. Mensubu bulunduğu Şâfiî fikhının üstünlüğünü savundu ve bu alanda değerli eserler verdi. Zehebî'ye (ö. 748/1348) göre, geniş ilmi ve âlimler arasındaki ihtilâflara olan derin vukufu sebebiyle kendi adına bir mezhep kurup icihad etmeyi arzu etseydi bunu mükemmel bir şekilde başarabilirdi. Onun ilimdeki yerini tespitte çalışan otoriteler, hem hadis hem de fıkhıdaki üstün mevkiine ve Eş'arî kelâmındaki geniş bilgisine özellikle işaret ettikten sonra çeşitli ilimlere vâkıf olduğunu, daha önce benzeri görülmeyen eserler verdiğini ve 1000 cüzü bulan eserlerinin hacmi itibarıyla de seleflerini geçtiğini belirtirler. Beyhakî 458/1066 yılında Nîşâbur'da vefat etti.¹⁰⁵⁰

Onun en önemli eseri *es-Sünenü'l-Kübrâ* olup bizim burada üzerinde duracağımız eseri de budur. *es-Sünenü'l-Kebîr* diye de bilinen eser diğer hadis kitaplarında bulunmayan pek çok hadisi, sahâbe ve tâbiîn sözünü farklı rivayetleriyle birlikte ihtiva etmekte olup fıkıh bablarına göre yapılan tertibinde Şâfiî fikhı ön planda tutulmuştur.¹⁰⁵¹ Eserde 21812 rivayet bulunmaktadır.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında az da olsa Ebû Ya'lâ'dan rivayeti bulunmakta olup onunla Ebû Ya'lâ arasında senedde iki kişi bulunmaktadır. Eserde Ebû Ya'lâ'dan nakledilen 160 civarında rivayet vardır. Bu rivayetleri Ebû Ya'lâ'dan nakledenler arasında Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân (ö. 369/979),¹⁰⁵² Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî b. Yezîd en-Nîsâbûrî (ö. 349/960),¹⁰⁵³ Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim el-İsmâîlî (ö. 371/982),¹⁰⁵⁴ Ebû Sehl Bişr b. Ahmed el-İsferâyânî (ö. 370/981),¹⁰⁵⁵ Ebû Amr b. Ebû Ca'fer,¹⁰⁵⁶ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdullâh el-

¹⁰⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XVIII, 163-170; Kandemir, M. Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 58-61.

¹⁰⁵¹ M. Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 58-61.

¹⁰⁵² Beyhakî (ö. 458/1066), Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, 3. bs., I-X, Beyrut, 1424/2003. , III, 352; IV, 207; VI, 50.

¹⁰⁵³ Beyhakî, a.g.e., II, 91; IV, 335; V, 104.

¹⁰⁵⁴ Beyhakî, a.g.e., II, 126, 555, 602; III, 214.

¹⁰⁵⁵ Beyhakî, a.g.e., I, 434; IV, 145, 146.

¹⁰⁵⁶ Beyhakî, a.g.e., II, 293; V, 263, 503.

Cürcânî (ö. 365/976),¹⁰⁵⁷ Ebu'l-Huseyn b. Racâ el-Hâfiz,¹⁰⁵⁸ Ebû Saîd İsmail b. Ahmed el-Hallâlî,¹⁰⁵⁹ Muhammed b. es-Salt,¹⁰⁶⁰ İsmail b. Ahmed el-Cürcânî,¹⁰⁶¹ Muhammed b. Ahmed el-Mukrî,¹⁰⁶² Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/986),¹⁰⁶³ Ahmed b. İbrahim¹⁰⁶⁴ ve Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. el-Hasan en-Nakkâş¹⁰⁶⁵ gibi talebeleri bulunmaktadır.

es-Sünenü'l-Kübrâ'da Ebû Ya'lâ'dan nakledilen hadislerin belli bir kısmının *el-Müsnedü's-Sağîr*'de rivayeti bulunmayan sahâbîler tarafından rivayet edildiği görülmektedir. Bu sahâbîlerden bazıları şunlardır: Abdullah b. Amr,¹⁰⁶⁶ Abdullah b. Ebû Evfâ,¹⁰⁶⁷ Huzeyfe b. Yemân,¹⁰⁶⁸ Ebû Bekre,¹⁰⁶⁹ Semüre b. Cündüb,¹⁰⁷⁰ Muğîre b. Şu'be,¹⁰⁷¹ Mâlik b. Huveyris'dir.¹⁰⁷² Bu gibi sahâbîlerden nakledilen rivayetler muhtemelen *el-Müsnedü'l-Kebîr*'de geçmektedir.

el-Müsnedü's-Sağîr'de rivayeti bulunan bir kısım sahâbenin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da Ebû Ya'lâ vasıtasıyla nakledilen rivayetlerinin ise *el-Müsnedü's-Sağîr*'de geçmediği görülmektedir. Bunlara Hz. Ebû Bekir'den rivayet edilen 6710. hadis, Ebû Hureyre'den rivayet edilen 5602. hadis, Câbir'den rivayet edilen 6278. hadis, İbn Abbas'tan rivayet edilen 5463. hadis ve İbn Ömer'den rivayet edilen 5896 ve 6355. hadisleri örnek verebiliriz. Bahsedilen bu gibi rivayetlerin de muhtemelen *el-Müsnedü'l-Kebîr*'de bulunduğunu düşünmekteyiz.

¹⁰⁵⁷ Beyhakî, a.g.e., II, 357; III, 251, 393.

¹⁰⁵⁸ Beyhakî, a.g.e., III, 549.

¹⁰⁵⁹ Beyhakî, a.g.e., IV, 574; VI, 350, 365.

¹⁰⁶⁰ Beyhakî, a.g.e., V, 510.

¹⁰⁶¹ Beyhakî, a.g.e., VI, 521.

¹⁰⁶² Beyhakî, a.g.e., X, 185.

¹⁰⁶³ Beyhakî, a.g.e., X, 417.

¹⁰⁶⁴ Beyhakî, a.g.e., III, 77.

¹⁰⁶⁵ Beyhakî, a.g.e., I, 671.

¹⁰⁶⁶ Beyhakî, a.g.e., III, 4.

¹⁰⁶⁷ Beyhakî, a.g.e., II, 35.

¹⁰⁶⁸ Beyhakî, a.g.e., I, 44.

¹⁰⁶⁹ Beyhakî, a.g.e., V, 463.

¹⁰⁷⁰ Beyhakî, a.g.e., III, 352.

¹⁰⁷¹ Beyhakî, a.g.e., I, 434.

¹⁰⁷² Beyhakî, a.g.e., III, 77.

Görüldüğü gibi Beyhakî *es-Sünen*'inde hocaları vasıtasıyla birçok eserden kendisine ulaşan rivayetleri derlemiştir. Onun rivayet ettiği hadislerin isnad zincirinde bulunan râvilerden biri de Ebû Ya'lâ'dır. *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da ondan rivayet edilen hadislerin çoğunun onun iki Müsned'inde bulunduğunu düşünmekteyiz. Sonuç olarak Beyhakî'nin *es-Sünen*'inde faydalandığı eserlerden ikisinin de Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsnedü'l-Kebîr* ve *el-Müsnedü's-Sağîr* adlı eserleri olduğunu ifade edebiliriz.

5. Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176)

499 yılında Dımaşk'ta doğdu. O, İbn Asâkir lakabıyla tanınmıştır. İbn Asâkir'in yetiştiği dönemde yeteri kadar hadis öğrenmeyen kimsenin fıkıh tahsiline başlamasına izin verilmediği için erken yaşlardan itibaren hadis ilmiyle iştigal etmiştir. O, dönemindeki birçok âlimden ilim öğrenmiştir. Özellikle Emeviyye Camii'nde kurulan ders halkalarına devam etmeye özen göstermiş ve buraya dışarıdan gelen âlimlerle tanışarak onlardan da ilim öğrenmiştir. İbn Asâkir, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Dımaşk'a girişinden bir müddet sonra (571/1176) yılında vefat etti.¹⁰⁷³

Târîhu Medîneti Dımaşk, İbn Asâkir'in en hacimli eseridir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'i örnek alınarak yazılan eser Dımaşk'a dair en geniş kaynaktır. Dımaşk'ın yanında Halep ve Ba'lebek gibi Suriye şehirlerinde yaşamış bazı önemli kişiler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Hadisçi metoduyla yazılan eserin son cildi kadın muhaddis ve şairlere ayrılmıştır.¹⁰⁷⁴

İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ta faydalandığı eserlerin müelliflerinden biri de Ebû Ya'lâ'dır. O, kitabında Ebû Ya'lâ'dan 1000 civarında rivayette bulunmuştur. O, bu rivayetlerin isnadında kendisiyle Ebû Ya'lâ ve Peygamberimiz arasındaki râvileri zikrettikten sonra hadisi rivayet etmiştir. Buradaki isnadlara bakıldığında hadisleri Ebû Ya'lâ'dan farklı öğrencilerinin rivayet ettiği görülmektedir. Ondaki hadisleri rivayet eden talebeleri arasında Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî (ö. 381/991),¹⁰⁷⁵ Ebû Amr

¹⁰⁷³ İbn Hacer, *Siyer*, XX, 554-558; Küçükaşçı, Mustafa Sabri ve Tomar, Cengiz, "İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım", *DİA*, XIX, 321-322.

¹⁰⁷⁴ Küçükaşçı ve Tomar, a.g.m., *DİA*, XIX, 323.

¹⁰⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, I, 116, 285, 306, 373; II, 173; III, 464; IV, 51, 77, 388.

Muhammed b. Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (ö. 376/986),¹⁰⁷⁶ Kadı Ebû Bekir Yusuf b. Kasım el-Meyancî (ö. 375/985),¹⁰⁷⁷ Muhammed b. Nadr en-Nehhâs (ö. 379/989),¹⁰⁷⁸ Ebü'l-Kâsım Nasr b. Ahmed b. Halil el-Mercî el-Mevsılî (ö. 390/999),¹⁰⁷⁹ Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. Fehd el-Ezdî el-Mevsılî (ö. 375/986),¹⁰⁸⁰ Ebü'l-Kâsım Ubeyd b. İshak b. Sehl es-Sincâri,¹⁰⁸¹ Fehd b. Denef el-Mevsılî,¹⁰⁸² Ebü'l-Hüseyn Sevâbe b. Ahmed b. İsa b. Sevâbe el-Mevsılî (ö. 358/968),¹⁰⁸³ Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan b. Allân el-Harrânî (ö. 356/966),¹⁰⁸⁴ Ebu's-Sakr Muhammed b. Ali b. Âdil,¹⁰⁸⁵ el-Hüseyn b. Ca'fer b. Ebû Musa,¹⁰⁸⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Müfîd,¹⁰⁸⁷ Ebû Ahmed İsmail b. Muhammed ez-Zâhid,¹⁰⁸⁸ Ebü'l-Kâsım Muzaffer b. Hâcib b. Mâlik,¹⁰⁸⁹ Muhammed b. Züreyk b. İsmail b. Züreyk Ebû Mansûr el-Beledî¹⁰⁹⁰ ve Muhammed b. el-Kâsım¹⁰⁹¹ bulunmaktadır.

Ebû Ya'lâ'nın *Târîhu Dimaşk*'ta rivayeti bulunan talebelerinden bir kısmı aynı zamanda onun bazı eserlerini de rivayet eden öğrencileridir. Onun eserlerinin hangi talebeleri tarafından rivayet edildiğinin bilgisi onun eserleriyle ilgili kısımda daha önceden anlatılmıştır. Ancak buradaki iki talebesi bizim için önem arz etmektedir. Çünkü onlar Ebû Ya'lâ'nın iki *Müsned*'inin râvileridir. Onlardan Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî, Ebû Ya'lâ'dan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'i rivayet eden talebesidir. *Târîhu Dimaşk*'taki üç yüzden fazla rivayet Ebû Ya'lâ'dan onun tek başına rivayetidir. Bundan da *Târîhu Dimaşk*'ta İbn Asâkir'in kullandığı kaynaklardan birinin de kayıp *el-*

¹⁰⁷⁶ İbn Asâkir, a.g.e., III, 373; IV, 58, 92; XIX, 413; XXIV, 28; XXXIX, 143.

¹⁰⁷⁷ İbn Asâkir, a.g.e., III, 254; IV, 223; VIII, 372; IX, 235; XXXIII, 357; XIV, 165.

¹⁰⁷⁸ İbn Asâkir, a.g.e., LXV, 5.

¹⁰⁷⁹ İbn Asâkir, a.g.e., XI, 118; XIII, 114, 144; XXXVII, 271; XXXIX, 253.

¹⁰⁸⁰ İbn Asâkir, a.g.e., I, 319.

¹⁰⁸¹ İbn Asâkir, a.g.e., XLIII, 191.

¹⁰⁸² İbn Asâkir, a.g.e., LIV, 385.

¹⁰⁸³ İbn Asâkir, a.g.e., XI, 164.

¹⁰⁸⁴ İbn Asâkir, a.g.e., LI, 225; LIII, 43.

¹⁰⁸⁵ İbn Asâkir, a.g.e., LVII, 7.

¹⁰⁸⁶ İbn Asâkir, a.g.e., XLIII, 147.

¹⁰⁸⁷ İbn Asâkir, a.g.e., VII, 18.

¹⁰⁸⁸ İbn Asâkir, a.g.e., LVIII, 323.

¹⁰⁸⁹ İbn Asâkir, a.g.e., LVIII, 377.

¹⁰⁹⁰ İbn Asâkir, a.g.e., LIII, 43.

¹⁰⁹¹ İbn Asâkir, a.g.e., VII, 112.

Müsnedü'l-Kebîr olduğu anlaşılmaktadır. Yine burada, İbnü'l-Mukrî'nin rivayet ettiği hadislerin belli bir kısmının *el-Müsnedü's-Sağîr*'de rivayeti bulunmayan sahâbîler tarafından rivayet edildiği görülmektedir. Bu sahâbîlerden bazıları şunlardır: Hz. Osman,¹⁰⁹² Abdullah b. Amr,¹⁰⁹³ Huzeyfe b. Yemân,¹⁰⁹⁴ Ebû Katâde,¹⁰⁹⁵ Ebû Zer el-Gıfârî,¹⁰⁹⁶ Hâkîm b. Hizâm,¹⁰⁹⁷ Şeddâd b. Evs,¹⁰⁹⁸ Sevbân,¹⁰⁹⁹ Abdullah b. Ebû Evfâ,¹¹⁰⁰ Ebu'd-Derdâ,¹¹⁰¹ Evs b. Evs¹¹⁰² ve Ümmü Atıyye'dir.¹¹⁰³ Böylece kayıp olan *el-Müsnedü'l-Kebîr*'deki rivayetlerin belli bir kısmı *Târîhu Dımaşk*'taki bu rivayetlerle günümüze ulaşmaktadır. Bunun da hadis ilmi açısından önemli bir bilgi olduğunu söyleyebiliriz.

Târîhu Dımaşk'ta Ebû Ya'âlâ'dan en çok rivayeti bulunan diğer öğrencisi de *el-Müsnedü's-Sağîr*'in râvisi olan Ebû Amr Muhammed b. Hamdân el-Hîrî'dir. *Târîhu Dımaşk*'ta onun Ebû Ya'âlâ'dan tek başına 200 civarında rivayeti bulunmaktadır. *Târîhu Dımaşk*'ta el-Hîrî ile Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî'nin dört yüz civarında da ortak rivayetleri bulunmaktadır.¹¹⁰⁴ Eserde birkaç yerde ise Ebû Amr Muhammed b. Hamdân el-Hîrî ve İbnü'l-Mukrî ile birlikte *el-Mu'cem*'in de râvisi olan Kadı Ebû Bekir Yusuf b. Kasım el-Meyancı'nin üçünün ortak rivayetleri de bulunmaktadır.¹¹⁰⁵

Sonuç olarak İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk* adlı eserinde Ebû Ya'âlâ'dan nakledilen rivayetleri kullanmış olup, onun Ebû Ya'âlâ'nın eserleri içinde en çok faydalandığı kitapları ise öncelikle Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-Mukrî'nin rivayeti olan *el-*

¹⁰⁹² İbn Asâkir, a.g.e., XXXIX, 287.

¹⁰⁹³ İbn Asâkir, a.g.e., XXXI, 253.

¹⁰⁹⁴ İbn Asâkir, a.g.e., XLIV, 227.

¹⁰⁹⁵ İbn Asâkir, a.g.e., XLIII, 429, 430.

¹⁰⁹⁶ İbn Asâkir, a.g.e., XLV, 352.

¹⁰⁹⁷ İbn Asâkir, a.g.e., XXXVII, 335.

¹⁰⁹⁸ İbn Asâkir, a.g.e., XLV, 119; XXXIX, 110.

¹⁰⁹⁹ İbn Asâkir, a.g.e., XLVI, 69

¹¹⁰⁰ İbn Asâkir, a.g.e., XXXI, 39, 40.

¹¹⁰¹ İbn Asâkir, a.g.e., XXXIII, 382; XXXVIII, 318.

¹¹⁰² İbn Asâkir, a.g.e., XLV, 281.

¹¹⁰³ İbn Asâkir, a.g.e., XLII, 337.

¹¹⁰⁴ İbn Asâkir, a.g.e., XXIII, 208; XXV, 258, 435, 436, 453; XXVI, 326; XXVII, 248, 353; XXVIII, 45; XXX, 254, 365; XXXII, 30, 40, 56; XXXIII, 90, 104, 237, 248; XXXIV, 405; XXXVI, 306; XXXVII, 216, XXXIII, 157, 243, 438.

¹¹⁰⁵ İbn Asâkir, a.g.e., VII, 120; XLII, 146; LXIV, 285.

Müsnedü'l-Kebîr, sonra ise Ebû Amr Muhammed b. Hamdân el-Hîrî'nin rivayeti olan *el-Müsnedü's-Sağîr* adlı müsnedleridir.

Ebû Ya'lâ'dan etkilenenler arasında Taberânî (ö. 360/971), el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi âlimler de vardır. Fakat onların eserlerinde Ebû Ya'lâ'dan rivayetleri az olduğu için onlarla ilgili uzunca bilgi vermeye gerek duymuyoruz. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde ondan 60 civarında rivayette bulunurken¹¹⁰⁶ el-Hâkim en-Nîsâbûrî ise *el-Müstedrek* adlı eserinde 6 rivayette bulunmuştur.¹¹⁰⁷ Taberânî de *Mu'cemler*'inde ondan sadece birkaç rivayette bulunmuştur.¹¹⁰⁸

Sonuç olarak Ebû Ya'lâ'dan sonra yaşayan ilim ehlinde bir kısmı, onun talebeleri vasıtasıyla ondan ve eserlerinden faydalanmıştır. Böylece Ebû Ya'lâ kendisinden sonra yaşayan âlimleri etkilediği gibi, onun rivayetleri ve kitapları da sonraki dönemde yaşayan âlimlerin eserlerinin oluşmasında kaynaklık etmiştir.

¹¹⁰⁶ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 115, 747, 788, 1094, 1774 ve 3351. rivayetler.

¹¹⁰⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, 295, 384, 970, 1567, 3015 ve 5725. rivayetler.

¹¹⁰⁸ *el-Mu'cemü's-Sağîr*'de 183. hadis, *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta 2006. hadis, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de 5596. ve 11560. rivayetler.

SONUÇ

Bu çalışmada Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî'nin hayatı ve onun “*el-Müsnedü's-Sağîr*” olarak tanınan *el-Müsned*'i araştırılmıştır.

Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî hicri 210 yılında Musul'da doğmuştur. İlme önem veren bir ailede yetişmiş; dedesi ve babası muhaddis olup, dayısı da hadis hâfızıdır. Ebû Ya‘lâ, onu tanıyanlar tarafından doğru, güvenilir, dinine bağlı, akıllı, yumuşak huylu, sabırlı ve güzel ahlak sahibi bir kimse olarak tanıtılmıştır. Buhârî ile Müslim'in hocalarından ve Ahmed b. Hanbel'in tabakasından ve hocalarından hadis rivayet etmiştir. O, 97 yıl yaşamış olup yaşamı boyunca ülkeyi on iki Abbâsî halifesi yönetmiştir. Yaşadığı dönemde taht kavgaları, isyanlar, kargaşalar ve mihne gibi olumsuz olaylara da şahit olan Ebû Ya‘lâ hicri 307 yılında ömrünün çoğunu geçirdiği Musul'da vefat etmiştir.

Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, babası ve dayısının teşvikiyle dönemindeki ilim talebelerinin çoğunun yaptığı gibi gençlik yıllarında on beş yaşında iken rihle diye adlandırılan ilim yolculuklarına çıkmıştır. Döneminin meşhur âlimlerinden ilim tahsil eden Ebû Ya‘lâ'nın *Müsned* ve diğer eserlerinde kendilerinden hadis aldığı hocalarının toplam sayısı 298'dir. Ondandır Nesâî, İbn Hibbân, Taberânî ve İbn Adî gibi birçok kişi ilim öğrenmiştir. Yaşadığı dönemdeki âlimler tarafından sika ve güvenilir olarak kabul edilen Ebû Ya‘lâ'nın hadislerle ilgili eserleri bulunmaktadır.

Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Müsned*'in zevâidlerini çıkardığı *el-Maksadü'l-Âli fî Zevâidi Müsnedi Ebî Ya‘lâ el-Mevsilî* ve *Mecma‘u'z-Zevâid ve Menbe‘u'l-Fevâid* adlı eserleri geçmişte üzerine yapılan çalışmalar olup yakın zamanda yapılanlar ise *Müsned*'in bir kısmı üzerine yapılmış tahkik ve tahrîc çalışması şeklindeki tezlerdir. Bunların dışında geçmişte ve günümüzde *Müsned* üzerine yapılmış herhangi çalışmaya rastlanmamıştır.

Müsned'deki hadislerin sayısı 7500 civarında olup farklı basımlardaki hadis sayısı farkları, muhakkiklerin numaralandırmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada asıl olarak alınan Dâru't-Te'sîl yayınevinden çıkan tahkikte hadis sayısı 7573'tür. Eserde 220 sahâbînin müsnedi bulunmaktadır. *Müsned*'de en çok rivayet, 1605 hadis ile Enes b. Mâlik'e aittir. Sonra sırasıyla Ebû Hureyre'nin 854, Hz. Âişe'nin 608, Câbir b. Abdullah'ın 566 rivayeti vardır. *Müsned*'deki hadislerin 6423'ü yani % 84,814'ü yüzden fazla hadis aktaran 14 sahâbîden rivayet edilmiştir. Geriye kalan 1150'si yani % 15,185'i

ise 206 sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. Bu 206 sahâbînin ise 119'undan sadece bir hadis rivayet edilmiştir.

Ebû Ya'lâ *Müsned*'de 252 hocasından rivayette bulunmuştur. O, bazen bir hadisi aynı senedde birden fazla hocadan rivayet etmiştir. Bu sebeple *Müsned*'de 91 fazla rivayet ortaya çıkmakta ve 7573 olan hadis sayısı da 7664'ü bulmaktadır. En çok rivayette bulunduğu üç hocası 1861 rivayetle Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, 446 rivayetle Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve 374 rivayetle Ebû Saîd Ubeydullah b. Ömer el-Kavâfirî'dir. Onun 49'dan fazla rivayeti bulunan 30 hocası bulunmakta olup bu hocalarından rivayet edilen hadis sayısı ise 5639'dur. Yani *Müsned*'deki 7664 rivayetin % 73,577'si otuz hocadan alınmıştır. Geriye kalan 2025 rivayet ise 222 hocadan rivayet edilmiştir.

Ebû Ya'lâ'nın hocaları cerh ve ta'dîl açısından değerlendirildiğinde onların çoğunun sika ve güvenilir kimseler olduğu görülmektedir. O, adalet ve zabt sahibi 159 hocasından 6282 rivayet aktarmıştır. Bundan da *Müsned*'in % 82 sinin sağlam hocalardan nakledildiği anlaşılmaktadır. Adalet yönüyle eleştirilmemiş olmakla birlikte zabt yönünden biraz kusurlu görülen 44 hocasından naklettiği 957 rivayet ise *Müsned*'in % 12'sine tekabül etmektedir. Rivayetleri i'tibar için yazılan 36 hocadan aktarılan 394 rivayet *Müsned*'in % 5.14'ünü, cerh lafızlarının 3 ve 4. derecesinde olan ve rivayetleri ihticâc ve i'tibar için de kullanılmayan 6 hocadan nakledilen 21 rivayet ise *Müsned*'in % 0.28'ini oluşturmaktadır. *Müsned*'de Ebû Ya'lâ'nın 6'sı mestûr, birisi de mechûl olmak üzere toplam 7 hocasından 10 rivayeti bulunmaktadır ki, bunlar *Müsned*'in % 0.13'ünü oluşturmaktadır.

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'de rivayette bulunduğu hocalarının çoğu yani 197'si Irak bölgesindedir. Diğerlerinin ise 23'ü Horasan ve Maverâünnehir, 8'i Hicaz, 11'i Suriye ve Anadolu, 4'ü Mısır, 3'ü İran bölgesindedir. Hocalarının 6'sının ise bölgesi tespit edilememiştir.

Ebû Ya'lâ'nın, Kütüb-i Sitte imamlarıyla onların Kütüb-i Sitte'ye dâhil eserlerinde, ortak 150 hocasının olduğu tespit edilmiştir. Onlardan Müslim ile 87, Ebû Dâvûd ile 81, İbn Mâce ile 54, Tirmizî ile 48, Buhârî ile 38 ve Nesâî ile 36 ortak hocası vardır. En çok müşterek hoca Müslim ve Ebû Dâvûd ile iken, en az müşterek hoca Nesâî ve Buhârî iledir. Müslim ve Ebû Dâvûd ile 150 müşterek hocanın yarısından fazlasından

rivayette bulunmuşlardır. Ebû Ya‘lâ, müşterek 150 hocadan *Müsned*’de 6621 rivayette bulunmuştur.

Ebû Ya‘lâ, 35 hadisin dışında *Müsned*’deki rivayetlerin hepsini hocaları ile görüşerek almıştır. O, tahvillerle birlikte *Müsned*’deki 7664 rivayetin 7629’unu yani % 99,543’ünü “semi‘tü”, “haddesenâ” ve “haddesenî” gibi semâ lafızlarıyla rivayet etmiştir.

Müsned’de 7390 merfû‘, 169 mevkûf ve 14 maktû‘ rivayet bulunmaktadır. Ebû Ya‘lâ yaşadığı dönemde âlî isnadların kendisinde son bulduğu kişilerden birisidir. Onun, *Müsned*’de 4’ü sülâsî ve 1057’si rubâî olmak üzere âlî isnadlı toplam 1061 merfû‘ rivayeti bulunmaktadır. Bu sayı *Müsned*’de bulunan 7390 merfû‘ rivayetin yaklaşık 1/7 ini oluşturmaktadır. Bu sayının dışında kalan ve merfû‘ hadislerin 6/7 sını oluşturan 6329 rivayet ise nâzil isnad ile nakledilen rivayetlerdir.

Tahrîcde esas alınan Hüseyin Selim Esed tahkikinde 7556 rivayet sıhhat derecesine göre değerlendirilmiştir. *Müsned*’de bulunan 7556 rivayetin 5604’ünün sahih olduğu görülmektedir. Bunlardan 9’u maktû‘, 114’ü mevkûf 5481’i ise merfû‘ hadislerdir. *Müsned*’deki sahih hadislerin toplam hadisler içindeki oranı % 74.166’ıya tekabül etmektedir. *Müsned*’de bulunan rivayetlerin 609’unun hasen olduğu görülmektedir. Bunlardan 3’ü maktû‘, 22’si mevkûf ve 584’ü ise merfû‘ hadislerdir. *Müsned*’de bulunan 7556 rivayet içinde hasen ve sahih hadislerin toplamının 6213 olduğu görülmektedir. Bunu da yüzdelik olarak ifade edersek % 82,226 ya tekabül etmektedir. Yani *Müsned*’in yaklaşık 5/6’i makbûl hadislerden oluşmaktadır.

Müsned’de bulunan rivayetlerin 1181’inin zayıf olduğu görülmektedir. Bunlardan 2’si maktû‘, 28’i mevkûf 1151’i ise merfû‘ hadislerdir. *Müsned*’de bulunan rivayetlerin 157’sinin “da’îfün cidden” şeklinde tavsif edildiği görülmektedir. Bunlardan 4’ü mevkûf 153’ü ise merfû‘ hadislerdir. *Müsned*’de 1’i mevkûf 4’ü ise merfû‘ olmak üzere toplam 5 de mevzû rivayet vardır. *Müsned*’de bulunan 7556 rivayet içinde zayıf, çok zayıf ve mevzû rivayetlerin toplamının 1343 olduğu görülmektedir. Bunu da yüzdelik olarak ifade edersek % 17,773’e tekabül etmektedir. Yani *Müsned*’in yaklaşık 1/6’i merdûd hadislerden oluşmaktadır.

Ebû Ya‘lâ, *Müsned*’de çok az rivayeti sened ve metin yönünden değerlendirmiştir. Onun isnad yönünden değerlendirmeleri, râvinin kimliğini açıklama, hocasından hadisi

aldığı şehri zikretme, hadisin başka bir isnadının olduğunu ifade ederek isnaddaki farklılığa dikkat çekme ve hocasının cerh-ta'dîl durumunu açıklama şeklindedir. Metindeki açıklamaları, ise metinde râvi kaynaklı eksikleri ifade etme, bir kelimeyi şerh etme ve hadisi yorumlayarak hadisten çıkarılacak manayı ifade etme şeklindedir.

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i, Ahmed b. Hanbel ve Bakî b. Mahled'in *Müsned*'leriyle hocalarının sayıları, müsnedlerin tertibi ve sahâbe ve rivayet sayıları açısından karşılaştırılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in 280, Bakî b. Mahled'in 284 ve Ebû Ya'lâ'nın ise 252 hocası vardır. Sahâbîleri sıralama yönüyle Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inin tertibi bazı yönleriyle Ahmed b. Hanbel *Müsned*'ine benzemekte fakat Ahmed b. Hanbel'in tertibi gibi, düzenli bir tertibinin olduğu görülmemektedir. Bakî b. Mahled'in *Müsned*'i ise müsned-musanef şeklinde düzenlenmiştir.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde 904 sahâbîden 27.647, Bakî b. Mahled'in *Müsned*'inde 1013 sahâbeden 30.969 ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde ise 220 sahâbîden 7573 hadis rivayet edilmiştir. Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde 220 sahâbîden hadis rivayet edilmiş olup bunlardan 15'i bilinmeyen sahâbî râvisi olup geriye kalan 205 sahâbî râvisi bilinmektedir. Bu 205 sahâbî ve rivayetleri diğer iki *Müsned*'le karşılaştırılmıştır. Araştırma neticesinde üç *Müsned*'de de rivayeti bulunan sahâbî sayısı 156'dır. Ebû Ya'lâ *Müsned*'inde, diğer iki *Müsned*'den rivayeti fazla olan sahâbî sayısı 6 olup; onlar arasında Peygamberimizin torunları ve aynı zamanda Ehl-i beyt'i olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de vardır. Dolayısıyla onların en fazla rivayeti Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunmaktadır.

Sadece iki *Müsned*'de rivayeti bulunan sahâbe Müsned'i 34 olup onlardan Ebû Ya'lâ ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayeti bulunan sahâbî sayısı 16'dır. Ebû Ya'lâ ve Bakî'nin *Müsned*'inde rivayeti bulunan sahâbî sayısı ise 18'dir. Bakî'nin *Müsned*'inin günümüze ulaşamaması sebebiyle 18 sahâbîden rivayet edilen toplam 21 rivayet Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunmaktadır. 15 sahâbînin rivayeti ise sadece Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bulunmaktadır. Onlardan rivayet edilen toplam rivayet sayısı 20'dir.

Ebû Ya'lâ'dan sonra yaşayan âlimler, ondan etkilenmiş ve onun rivayetlerini eserlerinde nakletmişlerdir. Bunların başında talebesi İbn Hibbân gelmektedir. Onun *Sahih*'te en çok rivayette bulunduğu hocası Ebû Ya'lâ el-Mevsilî olup, *Sahih*'indeki 7491

rivayetin 1174 tanesini ondan rivayet etmiştir. Yine Ebû Ya‘lâ’nın talebesi İbnü’s-Sünnî, *Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle* adlı eserindeki 773 rivayetin 150 tanesini ondan almıştır. Bunlardan başka Ebû Ya‘lâ’dan Ebû Nuaym el-İsfahânî *el-Müsnedü’l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, Beyhakî *es-Sünenü’l-Kübrâ* ve İbn Asâkir *Târîhu Dimâşk* adlı eserlerinde rivayette bulunmuşlardır. Yine ondan rivayette bulunanlar arasında Taberânî, el-Hâkim en-Nîsâbûrî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi âlimler de bulunmaktadır.

Bu bilgilerden sonra çalışmalarımız neticesinde, araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu düşündüğümüz hususları da ilim dünyasına teklifler olarak sunmamız uygun olacaktır:

Bizde oluşan kanaate göre;

- *Müsned* müellifinde, teşeyyü‘ izleri bulunduğunu düşündüren rivayetler,
- *Müsned*’deki rivayetlerin konulara göre tasnifi,
- Sadece *Müsned*’de bulunan rivayetler,
- Ebû Ya‘lâ’nın “kayıp müsned”i olarak bilinen “*el-Müsnedü’l-Kebîr*”ini kullanan âlimlerin eserleri araştırılarak “*el-Müsnedü’l-Kebîr*”in yeniden inşası gibi konuların araştırılıp çözüme kavuşturulması, Ebû Ya‘lâ ve hadis alanında ilim dünyasına daha faydalı bilgiler kazandıracaktır.

İlim dünyasına sunduğumuz bu önerilerden sonra şunu hatırlatmak istiyoruz. Ebû Ya‘lâ’nın *Müsned*’indeki rivayetlerin çoğu sahih ve hasen rivayetlerden oluşmakla birlikte, *Müsned*’de özellikle merdûd kategorisine giren bazı rivayetleri metin yönünden de tahlil ettikten sonra kullanmak doğru olacaktır. Çünkü müsned türü eser telif eden müellifler, daha ziyâde ihticaca elverişli olsun veya olmasın, her sahâbînin rivayetlerini müstakil olarak bir arada toplamayı amaç edinmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Acâc, Muhammed el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn* (trc. Mehmet Aydemir, Sünnetin Tesbiti, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2005).

Ahatlı, Erdinç, "Tahdîs", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 391-392.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, I-VI (3 mücellled), 2. bs., Fihrist hazırlayan, Bedreddin Çetiner, Çağrı yay.-Dâru Sahnûn, İst. 1992, (*Mevsûatü's-Sünne* adıyla *Kütüb-i Tis'a* bir arada basılmıştır).

Ahmed Muhammed Nurseyf, *'Inâyetü'l-Muhaddisîn bi-Tevsîkı'l-Merveyyât*, Dâru'l-Me'mun lit'Türâs, I. Bs., Beyrut, 1407/1987.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû'*, Thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Müessesetü'r-Risâle, II. Bs., Beyrut, 1398.

Algül, Hüseyin, "Has'am (Benî Has'am)", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 281-282.

Alkan Arif, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman, Prof. Dr. Mehmet S. Hatipoğlu, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 1997.

Asım Efendi, Seyyid Ahmed Âsım (ö. 1235/1819), *Kâmus Tercümesi*, I-III, İstanbul, 1304.

Aşıkkutlu, Emin, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *MÜİFD*, 32, (2007/1), 5-18.

_____, "İsmâîlî", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 126-127.

Avcı, Casim, “Abbâsîler Döneminde Bizansla İlişkiler” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*,
(Editör, Mehmet Şeker), Siyer Yayınları, 1. bs., I-XV, İstanbul, 2018, VI, 359-384.

_____, “Mu‘tasım-Billâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 380-382.

Aycan, İrfan, “Temîm (*Benî Temîm*)”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 418-419.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 4. bs., İFAV Yayınları, 2011.

_____, “İbnü’s-Sünnî”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 213.

_____, “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 435-436.

_____, “Âsım b. Adî”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 474.

_____, “Merfû’”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 180.

A‘zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Trc. Hulusi Yavuz, İz Yay.
İstanbul, 1993.

Azimli, Mehmet, “Abbâsîlerin İlk Döneminde Fârisi Karakterli İsyanlar”, *İslam Tarihi ve
Medeniyeti*, (Editör, Mehmet Şeker), Siyer Yayınları, 1. bs., I-XV, İstanbul, 2018,
V, 5, 221-250.

el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî (Bağdatlı
İsmail Paşa), (ö. 1339/1920), *Hediyyetü’l-Ârifîn Esmâül-Müellifîn ve Âsâru’l-
Musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1951.

Bakır, Abdülhalik, “Kays b. Sa‘d”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 93.

Başaran, Selman, “Âmir b. Şehr”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 67-68.

_____, “İbn Adî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 296-298.

_____, “İbn Ebû Şeybe, Ebü’l-Hasan”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 444.

_____, “Amr b. Hazm”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 84-85.

_____, “Ebû Berze”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 114-115.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1988.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. bs., I-X, Beyrut, 1424/2003.

Bozkurt, Nahide, “İç Savaş: Emin İle Me'mûn'un İktidar Mücadelesi ve Me'mûn Dönemi” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, (Editör, Mehmet Şeker), Siyer Yayınları, 1. bs., I-XV, İstanbul, 2018, V, 189-219.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-IX, Beyrut, 1407/1986.

Bûsîrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekir b. Abdirrahman İsmail el-Kinânî el-Kâhirî (ö. 840/1436), *İthâfî'l-Hiyera bi-Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere*, I-IX, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1420/1999.

el-Cem'ân, Muhammed b. Abdülazîz b. Salih, *İstidrâkü's-Sâkıt min Kitabi'l-Mefârid li Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, Taybe Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Dergisi, Suûd, 2016, 8. Sayı, 65-120.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009), *Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, I-VI, 4. bs., Beyrut, 1407/1987.

el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî (1852-1920), *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1. bs., I-II, Halep, 1416/1995.

- Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1990.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983.
- _____, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, 9. bs., İstanbul, 2011.
- _____, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yay. 3. bs., İstanbul, 1996.
- _____, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yay. 23. bs., İstanbul, 2019.
- _____, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İFAV, 40. bs., İstanbul, 2016.
- _____, “Abdullâh b. Üneys el-Cühenî”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 140-141.
- _____, “Ebü'l-Feth el-Ezdî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 319-320.
- Demirkent, Işın, “Misis”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 178-179.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm (ö. 1176/1762), *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, thk., Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cıl., I-II, Kahire, 1426/2005.
- Dihlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah (ö. 1239/1824), *Büstânü'l-Muhaddisîn*, (Trc. Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, TDVY, Ankara, 1997).
- Dinçoğlu, Mehmet, *Ebû Dâvûd'un Sünen'i*, TDVY, Ankara, 2012.
- Doğan, Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1994.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Risâletün ilâ Ehli Mekke*, thk. Muhammed es-Sabbâğ, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, trs.
- Ebu Gudde, Abdülfettâh, *Safahât min Sabri'l-Ulemâi*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 9. bs. Beyrut, 1430/2009.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh el-İsbehânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X (beş mücellid), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. bs., Beyrut, 1967.

_____, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Adil Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, I-VII, 1. bs. Riyad, 1419/1998.

_____, *el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfîf, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, 1. bs., Beyrut, 1417/1996.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. ve thr. Esed, Hüseyin Selim, 1. bs, I-XIII, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1404/1984.

_____, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. ve thr. Halil Me'mûn Şihâ, Dâru'l-Ma'rife, 1. bs., Beyrut, 1426/2005.

_____, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. ve tlk., İrşadülhak el-Eserî, I-VI, 1. bs., Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Dımaşk, 1408/1988.

_____, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, 1. bs., Beyrut, 1418/1998.

_____, *Müsnedü'l-İmam Ebî Ya'lâ (el-Müsnedü's-Sağîr)*, thk. (Müşrif. Abdurrahman b. Abdullah b. Akîl), Dâru't-Te'sîl Merkezi'l-Buhûs ve Takniyeti'l-Ma'lûmât, Dâru't-Te'sîl, 1. bs., I-V, Kahire, 1438/2017.

_____, *Mu'cemü Şüyûhi Ebî Ya'lâ*, thk. İrşadülhak el-Eserî, Dâru'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Faysalâbâd, 1407.

_____, *Mu'cemu Şüyûhi Ebî Ya'lâ*, thk. Esed, Hüseyin Selim, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1410/1989.

_____, *el-Mefârid an Rasûlillah*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', Mektebü Dâri'l-Aksa, 1. bs, Kuveyt, 1405/1985.

- _____, *Hadîsü Muhammed b. Beşşâr Bündâr an Şüyühî*, thk. Abdurrahim b. Yahya el-Hammûd, Mecelletü'l-Ahmediyye, 2004.
- Efendioğlu, Mehmet, “*Tabakat*” (hadis kısmı), *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 291-292.
- _____, “Suhâr b. Abbas”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 475-476.
- _____, “Vehb el-Hayr”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 607.
- _____, “Osman b. Huneyf”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 469-470.
- Ekrem Ziya el-Umerî, *Bakî b. Mahled el-Kurtubî ve Muḳaddimetü Müsnedihî*, 1. bs., Medine, 1404/1984.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (1914-1999), *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa ve Eseruhe's-Seyyü fi'l-Ümme*, Dâru'l-Meârif, I-XIV, 1. bs., Riyad, 1412/1992.
- Erdem, Gazi, “İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme”, *Dini Araştırmalar*, Ocak - Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı: 42.
- Erdem, Sargon , “Ali b. Ahmed el-İmrânî”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 381.
- Eren, Mehmet, *Buhârînin Sahîhi ve Hocaları*, Nükte Kitap Yay., Konya, 2003.
- Ertürk, Mustafa, “Hamza el-Kinânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 514-515.
- Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Erkam”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 318.
- Eser, Mithat, *Abbasilerin İlk Döneminde Seyyid ve Şerifler*, İz Yay., İstanbul, 2014.
- Evgin, Abdülkadir, *Buhârî'nin Hocası Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi ve Müsned'i* Basılmış Doktora Tezi, İlahiyat Yay. Ankara, 2004.
- el-Ezdî, Ebû Zekeriyâ Yezîd b. Muhammed, (ö. 334/945), *Târîhu'l-Mevsil*, thk. Ali Habîbe, Kahire, 1387/1967.

el-Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî (ö. 832/1429), *Zeylü't-Takyîd lima'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. Muhammed b. Salih b. Abdülaziz, Câmîatü Ümmi'l-Kura, I-II, 1. bs., Mekke, 1418/1998.

Fayda, Mustafa, "Amr b. Ümeyye", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 94-95.

_____, "Âmir b. Rebîa", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 66.

_____, "Cerîr b. Abdullah", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 410-411.

el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim Sâmîrâî, Dâru Mektebi'l-Hilâl, I-VIII, Beyrut, trs.

Görmez, Mehmet, "Taberânî", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 310-312.

_____, "Vâsile b. Eska", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 550-551.

Güler, Zekeriya, "Kavârîrî", *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 65-66.

Güneş, Kadir, *Mu'cem*, Mektep yay., İstanbul, 2011.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut, 1397/1977.

_____, *el-Medhal ilâ Kitabi'l-İklîl*, thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed, Dâru'd-Da've, İskenderiye. trs.

_____, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1. bs., 1411/1990.

el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmut Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, I-II, Riyad, 1403.

_____, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrakî ve İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs.

_____, *Târîhu Bağdât*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, trs.

Hatiboğlu, İbrahim, “Müsned”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 98-99.

_____, “Müsned”, *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, 99-101.

_____, “Râmhürmüzî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 447-448.

el-Hemedânî, Mukbil b. Hâdî b. Mukbil (ö. 1422/2001), *Ricâlü'l-Hâkim fi'l-Müstedrek*, Mektebetü-San'a el-Eseriyye, 2. bs, I- II, 1425/2004.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekir b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, thk., Hüsâmeddîn el-Kudsî, el-Mektebetü'l-Kudsî, I-X, Kahire, 1414/1994.

_____, *el-Maksadü'l-Alî (alâ) fi Zevâidi Müsnedi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk., Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1413/1993.

Hizmetli, Sabri, “Karmatîler”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 510-514.

<https://bni-tamem.com/6970/>, (24.03.2018).

<http://turkbilimi.com/memun-832de-beytul-hikme-bilgelik-evi-adli-bir-akademi->
(13.11.2017).

<http://www.skylife.com/tr/2013-11/islam-bilim-ve-teknoloji-tarihi-muzesi>, (18.12.2017).

el-Hûlî, Muhammed Abdülaziz (ö. 1349/1930), *Târîhu Fünûni'l-Hadîs*, thk. Mahmut el-Arnâvut ve Muhammed Bedruddîn el-Kahvecî, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1407.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî (ö. 806/1404), *et-Takyîd ve'l-Îzâh limâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye 2. bs. Beyrut, 1413/1993.

Işık, Mustafa, *İbnu Huzeyme, Sahih'i ve İbnu Hibbân'ın Sahih'iyle Mukayesesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Danışman, Selahattin Polat, Kayseri 1997.

Itr, Nureddin (1937-2020), *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, 3. bs., Dımaşk, 1418/1997.

İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdilber en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, I-IV, I. bs. Beyrut, 1412/1992.

_____, *et-Temhîd Limâ fî'l-Muvattâ mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, I-XXIV, Rabât, 1387/1967.

İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî (ö. 744/1343), *Tabakâtü Ulemâi'l Hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrahim ez-Zeybek, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Yahya Muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, I-VII, Beyrut, 1409/1988.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme, Dâru'l-Fikr, I-LXXX, 1. bs., Beyrut, 1415/1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XIX, 1. bs., Beyrut, 1412/1992.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-IX, 1. bs., Beyrut, 1371/1952.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî (ö. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Fıkkî, Dâru'l-Ma'rife, I-II, Beyrut, trs.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, I-III, Beyrut, trs.

_____, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fıkr, I-VI, Beyrut, 1409/1989.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Düreru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, thk. Muhammed Abdülmuîn Dân, Meclisi Dâiratü'l-Osmaniyye, I-VI, 3.bs., Hindistan, 1392/1972.

_____, *Hedyü's Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, I-XII, Beyrut, 1379.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Cîl, I-VIII, I. bs., Beyrut, 1412.

_____, *Lisânü'l-Mizân*, Müessesetü'l-A'lemî, I-VII, Beyrut, 1390/1971.

_____, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, Dâru'l-Âsime, 1.bs., Suûd, 1419.

_____, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, thk. Muhammed Şekûr el-Meyâdînî, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1418/1998.

_____, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdi Umeyr el-Medhalî, Câmîatü'l-İslâmiyye, I-II, I. bs., Suûd, 1404/1984.

_____, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker*, thk. Nureddin İtr, Matbaatü's-Sabâh, II. bs., Dimaşk, 1414/1993.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406/1968.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, I-XII, 1. bs., Haydarâbâd, 1325.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed el-Büstî (ö. 354/965), *el-İhsân fî Takribi Sahihi İbn Hibbân*, İbn Balabân Tertîbî, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, 1. bs., Beyrut, 1408/1998.

_____, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, Dâru's-Samî'î, I-II, 1. bs., Riyad, 1420/2000.

_____, *es-Sikât*, I-IX, 1. bs. Haydarabad, 1393/1973.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, thk., Abdülkadir el-Arnâvut, Mahmut el-Arnâvut, Dâru İbn Kesîr, I-X, Beyrut, 1406.

İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113), *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 1441.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dîmaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), *İ'lâmü'l Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk., Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Cîl, I-IV, Beyrut, 1973.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dîmaşkî eş-Şâfîî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikr, I-XV, 1407/1986.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk., Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân, I-IX, Merkezi'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, I. bs., San'a, 1432/2011.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, 3. bs., Beyrut, 1414.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401), *el-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey', Dâru Fevvâz, I-II, 1. bs., Suûd, 1413.
- İbn Nukta, Muhammed b. Abdilgânî Ebî Bekr, (ö. 629/1231) *et-Takyîd lima'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. 1408.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 795/1393), *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk., Nureddin Itr ve Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mültekâ Ehli'l-Hadîs, I-II, Ürdün, trs.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. ve şerh, Nûreddîn Itr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1406/1986.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (ö. 364/975) *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Abdurrahman Kevser, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1418/1998.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî (ö. 874/1470) *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, Dâru'l-Kütüb, I-XVI, Mısır, trs.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmûu'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, I-35, Melik Fehd Mushafî Şerif Matbaası, Medine, 1416/1995.
- İbrâhim Mustafâ ve diğeri üç kişi, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı yay, I-II, İstanbul, 1992.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ*, thk. Ahmed Sakr, 1. bs., Kâhire, 1379/1970.

Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel.", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 75-80.

_____, "Ahmed b. Nasr el-Huzâî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 10.

_____, "Bakî b. Mahled", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 541-542.

_____, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 58-61.

_____, "Devrakî, Ahmed b. İbrâhim", *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 247-248.

_____, "Ebû Musa el-Eş'arî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 190-192.

_____, "Ebû Reyhâne", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 213.

_____, "Eşec el-Abdî", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 461.

_____, "Fevâid", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 500-501.

_____, "Heysemî", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 292-293.

_____, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 521.

_____, "Meymûne", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 506-507.

_____, "el-Müsned", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 104-105.

_____, "Nesâî", XXXII, *DİA*, İstanbul, 2006, 563-565.

Karahan, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevâidler*, UÜİFD, Cilt, XIII, Sayı, 1, 2004, 91-138.

_____, "Zevâid", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 303-305.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî (1866-1914), *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Behçet Baytar, Dâru'n-Nefâis, 1. bs., Beyrut, 1407/1987.

Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşf-üz-Zunun an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, I-II, Bağdat, 1941.

Kaya, Mahmut, “Beytülhikme”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 88-90.

Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed b. Râğıb b. Abdilğani Kehhâle ed-Dımaşkî (1905-1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, I-XIII, Beyrut, trs.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, (ö. 1345/1927), *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, (Dipnot ve İlaveleri ile Tercüme, Yusuf Özbek, Hadis Literatürü, İz Yay., İstanbul, 1994).

Kırkpınar, Mahmud, “Abbâsîlerde Türk Nüfuzunun Yükselişi ve Yeni İktidar Unsuru Olarak Türk Komutanlar” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, (Editör, Mehmet Şeker), Siyer Yayınları, 1. bs., I-XV, İstanbul, 2018, V, 291-311.

_____, “Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 212-214.

Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, Dergah yay., 1. bs., İstanbul, 1983.

_____, “İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 137-138.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, AÜİFY, Ankara, 1977.

_____, *Hadis Usulü*, AÜİFY, 4. bs., Ankara 1993.

_____, *Hadis Istılahları*, 2. bs. Ankara, 1985.

Küçükkaçı, Mustafa Sabri ve Tomar, Cengiz, “İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 321-322.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (ö. 1264/1886), *er-Raf'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhu ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 7. bs., Beyrut, 1425/2004.

Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî (ö. 390/1000), *Ahsenü't-Teķāsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1411/1991.

el-Mansûrî, Ebu't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali, *İrşâdü'l-Kâsî ve'd-Dânî ilâ Terâcimi Şüyuhî't-Taberânî*, Dâru'l-Keyân, Mektebetü İbn Teymiyye, Riyad, trs.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahmân b. Yusuf el-Mizzî (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, I-XXXV, Beyrut, 1400/1980.

el-Muhammedî, Ebû Zer Abdülkadir b. Mustafa b. Abdürrezzâk, *el-Müeyesser fî İlmi Tahrîci'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Câmîatü'l-Enbâr, Irak, 1431/2010.

Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî (1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî*, I-X, Beyrut, 1990.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcül'ârifîn b. Nûreddîn el-Haddâdî (ö. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, I-VII, I. bs., Mısır, 1356.

Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. Haccac (ö. 261/875), *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı yay., Dâru Sahnûn, I-III, 2. bs., İst. 1992, (*Mevsûatü's-Sünne* adıyla *Kütüb-i Tis'a* bir arada basılmıştır).

Nâfiz Ahmed Muhammed el-Acrumî, *Rubâiyyâtü'l-İmâm Ebî Ya'lâ el-Mevsilî fî Müsnedihî Ceman ve Tahrîcen ve Dirâseten*, Basılmamış Y.L., Tezi, Danışman, Ali Reşîd en-Neccâr, Gazze Ezher Üniversitesi, 1434/2013.

Nazlıgül, Habil, "Misver b. Mahrame", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 192-193.

- Önkal, Ahmet, “Cübeyr b. Mut’im”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 104-105.
- Özaydın, Abdülkerim, “Ezdî, Yezîd b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 48,49.
- _____, “Hâlid b. Abdillâh el-Kasrî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 281-282.
- _____, “Muktedir-Billah”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 144-145.
- _____, “Müstaîn-Billah”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 112-113.
- Özkan, Halit, “Temîm ed-Dârî”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 419-420.
- _____, “Ümmü Umâre”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 332.
- _____, “Zâhir b. Tâhir”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 91-92.
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005.
- Polat, Salahattin, “Ebû Alî en-Nîsâbûrî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 92-93
- Rado, Şevket, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat yay., İstanbul, trs.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö. 360/971), *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Acâc el-Hatib, Dâru-l-Fikr, 3. bs., Beyrut, 1404.
- es-Sâatî, Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ (1884-1958), *el-Fethu'r-Rabbânî li Tertîbi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-XIV, Kahire, 1358.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, (ö. 764/1363) *el-Vâfî bil-Vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnâvut ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâs, I-XXIX, Beyrut, 1420/2000.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî (ö. 1182/1768), *Tavzîhu'l-Efkâr li Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, thk. Ebû

Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Avîza, *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, I. bs., Beyrut, I-II, 1417/1997.

Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, DİB Yay. Ankara, 1991.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *Fethu'l-Müğîs bişerhi Elfiyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali; Mektebetü's-Sünne, 1. bs., I-IV, Mısır, 1424/2003.

es-Sakkâr Sâmi, "Musul", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 361-363.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166), *el-Müntehab min Mu'cem'i Şüyûhi's-Semânî*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, *Dâru Âlimi'l-Kütüb*, 1. bs., Riyad, 1417/1996.

_____, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî vd., Meclisi Dâiratü'l-Meâfi'l-Osmaniyye, 1. bs., I-XIII, Haydarabad, 1382/1962.

_____, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, thk. Münîre Nâcî Sâlim, Riâse Dîvânü'l-Evkâf, 1. bs. I-II, Bağdat, 1395/1975.

Seyyid, Eymen Fuâd, "Fâtımîler", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 228-233.

Sezgin, Fuad, *Arap İslam Bilimleri Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay.*, İstanbul, 2015.

_____, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Arapçaya tercüme eden, Mahmud Fehmî Hicâzî, I-V, Riyad, 1411/1991.

Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi (Menşei, Tekâmülü, Hususiyetleri ve Tenkidi)*, Trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yay. İstanbul, 1966.

Sırma, İhsan Süreyya, *Abbasiler Dönemi*, Beyan yay. İstanbul, 1997.

_____, *Müslümanların Tarihi*, Beyan yay., I-V, İstanbul, 2016.

es-Sinnârî, Saîd b. Muhammed, *Rahamâtü'l-Melei'l-A'lâ bi Tahrîci Müsnedi Ebî Ya'lâ*, *Dâru'l-Hadîs*, I-X, 1. bs., Kahire, 2013.

Subhî, es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Hadîs ve Mustalahuh*, (Trc. M. Yaşar Kandemir, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. bs., Ankara, 1973).

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505), *Tabakâtü'l-Huffâz*, I. bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403.

_____, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saâde, 1. bs., 1371/1952.

_____, *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takribî'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Mektebetü'r-Riyâdı'l-Hadîse, I-II, Riyad, trs.

_____, *Tenvîru'l-Havâlik Şerhu alâ Muvattaî Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.

Sönmez, Mehmet Ali “Ebû Rühm”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 218.

_____, “İbn Hibbân”, *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 63-64.

Şakir, Ahmet Muhammed, *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis li'l-Hâfiz İbn Kesîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü's-Sağîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut, 1405/1985.

_____, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Abülmuhsin b. İbrahim ve Târik b. İvazullah b. Muhammed, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.

_____, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, I-XXV, Mektebetü İbn Teymiyye, 2. bs. Kahire, 1415/1994.

Tahhân, Mahmud, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Dersaadet yay., Riyad, 1405/1985.

_____, *Usûlü't-Tahrîc ve Dirâseti'l-Esânîd*, Mektebetü'l-Meârif, 3. bs., Riyad, 1418/1996.

Tuğ, Salih, *Züheyr b. Harb ve Kitabü'l-İlm Adlı Eseri*, İstanbul, İÜEF Yay., 1984.

Tüfekçioğlu, Zekeriya, *Hadis Edebiyatında Müsnedler (hicri ilk üç asır)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul, 2012.

Türer, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 201-204.

Toksarı, Ali, "İbn Nümeyr", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 237.

_____, "İbnü'l-Müsennâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 160.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDVY, Ankara, 1992.

_____, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDVY, Ankara, 1996.

_____, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 488-489.

_____, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 258-259.

Uraler, Aynur, "Ümmü Habîbe", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 318-319.

_____, "Safiyye", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 474-475.

Ünal, Yavuz, "Rukâne b. Abdüyezîd", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 284-285.

el-Yâfîî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfîî el-Yemenî (ö. 768/1367), *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, I. bs., 1417/1997.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Hazırlayan, M. T. Houtsma, I-II, Matbaa Beril, 1883.

Yardım, Ali, *Hadis*, I-II, DEÜY, İzmir, 1984.

_____, “Cehcâh el-Gıfârî”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 224.

_____, “Ebü’ş-Şeyh”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 343-344.

_____, “İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 442-443.

Yıldız, Hakkı Dursun (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağ Yay., İstanbul, 1990.

Yılmaz, Saim, “Merkezi Otoriteyi Diriltme Çabaları: Abbâsîlerin ‘İkinci Kurucusu’ Mu‘tazid ve Müktefi Dönemi (279-295/892-908)” *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, V, 313-355.

Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, İFAV yay., 22. bs. 2016.

_____, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, MÜİFAV Yay., İstanbul, 1996.

_____, “Fîrûz ed-Deylemî”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 140.

_____, “Hâris b. Ebû Üsâme” *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 195-196.

_____, “Humeydî, Abdullah b. Zübeyr”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 357.

ez-Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (trc. Ahmed Naîm-Kâmil Miras), I-IXIII, Başbakanlık Basımevi, 7. bs., Ankara, 1982.

ez-Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Komisyon, Dâru’l-Hidâye, XL, Kuveyt, 1422/2001.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *el-İber fî Haber men Ğaber*, thk.,

Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1405/1985.

_____, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Ma'rife, I-IV, 1. bs., Beyrut, 1382/1963.

_____, *el-Muğnî fî'd-Du'afâ*, thk. Nûreddîn Itr, İdâre İhyâi't-Türâs, I-II, Katar, trs.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Me'mûn es-Sağraci, I-XXV, 7. bs., Müessesetü'r-Risale, 1410/1990.

_____, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1. bs., XXXXXII, Beyrut, 1407/1987.

_____, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, I-IV, I. bs., Beyrut, 1419/1998.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

1977 yılında Karaman/Başyayla’da doğdu. İlkokul ve hafızlığını Konya’da bitirdikten sonra 1997 yılında Konya İmam Hatip Lisesi’nden, 2001 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 2004 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı’nda “Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler örneği)” başlıklı tez çalışması ile Yüksek Lisansını tamamladı. 2003-2019 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı’nda öğretmen olarak görev yaptı.

27 Ocak 2021 tarihinde “Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî (307/919) ve el-Müsned Adlı Eseri” başlıklı çalışması ile doktorasını tamamladı. Temmuz 2019 yılında Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı’nda Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya başlayan Bulgurcu evli ve üç çocuk çocuk babasıdır.